

1 TPL 1929 B142
322

శ్రీ ర స్త.

9-41

రాఘవపాండవీయము.

పింగళి సూరనామాత్యప్రణీతము.

(Handwritten signature)

చే న్న పు రి:

వసుదేవ స్త్రులు అండ్ నన్స్ వారిచే

ప్ర క ణి త ము.

1921.

all Rights Reserved.

2

Printed by
V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS,
at the "VAVILLA" PRESS,
MADRAS.—1921.

Handwritten signature or initials.

విజ్ఞాపి.

దవ్యక్తిప్రబంధములలో, గ్రాముఖ్యతను గన్నయ్య ప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలాదినములనుండి కృతప్రయత్నముల మయ్యను నిశర్కగ్రంథములఁ గొన్నిటిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమత్పిఠాపురసంస్థాన ప్రభువులును విద్యాభిమానులును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమారమహీపతి సూర్యారావు బహదరువా రీగ్రంథముద్రణకు దగిన ధనసహాయము నొనరించి మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున నిప్పటికి దీనిని మాతండ్రి గారిచేఁ బింగళ (1857-వ) సంవత్సరమున ముద్రింపింపఁబడిన చక్కనిప్రతి నొక్కదాని నాధారముగాఁ జేసికొనియే ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ దటస్థించినలోపము లెవ్వయైన నున్నచో “గచ్ఛతః స్థలనం క్వాసి”యనున్యాయము తా మెఱిగినదియే కనుక మన్నింపవలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు ముద్రింకను నుద్గ్రంథములముద్రింపించుచుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించుచుందురు గాక యీ శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేకధన్యవాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్తమైన పాఠము వ్రాసి యిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రులవారికి ననుస్కార శతంబు లొనర్చుచున్నాము.

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్.

4

శ్రీ రామచంద్ర పరమహంసాచార్యుల వ్రాసినది

రాఘవపాండవీయము.

ఉ పోద్ధాతము.

ఇన్దుహాకావ్యమును నిజలసూర్యోకాంగికార్యంబున కవిశిష్యులైన ర్విశుద్ధుల డైన పింగళిసూరరాధ్యక్షుడు కవీయించెను. ఈ యుగము విశిష్టముగాని బ్రాహ్మణుడు. యాజుష శాఖాధ్యయించుచుండఁడు. గౌతమగోత్రుడు. అపస్తంబనాత్ముడు. అమరవాచ్యనకును అబ్బయ్యనకును బుత్తుఁడు సూరనాథ్యునకుఁ బాత్తుఁడు. భావనామార్గమునకు దేవీప్రాయము. ఇది దక్షిణ లమలన యెఱ్ఱన యనువార లొనఱును గలదు. ఈయకము రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

“సీ. శోభితాపస్తంబనాత్ము, గౌతమగోత్రు, సుకవిత్రిలింగసూరనకు కవి పాత్తు, నన్నపపతిభాననచాపీత్ము, సుకవిమణికి నబ్బయ్యకుఁ బుత్తు ననుజన్తు డైవజ్ఞియమలన యెఱ్ఱనాధ్యు లొనఱి కి నేయంగ నలగువాని, సత్కవిత్రిలింగనావికారముల జగువాని, మూరననావనాత్ముడ నున్ను”

అ. గ. ప. ౧.

అనుపద్యపుసీసపాదములను బ్రభావతీప్రద్యున్నములగాని

“క. గౌతమగోత్రునకును బ్ర, భాతాపస్తంబనాత్ములకుఁ జానకాఖా దీక్షితులకును లో, కానినశితాజితాంతరామత్తునకున్.”

అనుపద్యమునకు స్పష్టమైనది.

శవంశమువారికిఁ బింగళి యాకావ్యమునను నీవలె నాకావ్యమునఁ బింగళివా రనివేరు వచ్చినట్లు ప్రభావతీప్రద్యున్నములగాని

“మ. తరములో నాల్గయి దెందునెందు నకుఁ దత్తగ్గారు నామంబులం బరఁగున్ వంశము నొల్లఁ బూర్వపునఁబ్రఖ్యాతి మాయఁగ నే

వారుదో పింగలివామ మందుఁ జరకొలావాన శ్రీ య శ్చ

శీతలం గోకనమంత్రివంశజులకుం తెన్నొంకు నున్నం మనః.”

అనుచన్ద్యమునలనం దెనియివచ్చెడు. పింగలి పునుగ మము కృష్ణామున
లములో నున్నదని కవిదరిశ్రముందుఁ బ్రకటియించెను. ఈ కృష్ణాతండ్రి
యగునొకనాడయ్యెడు రామేశ్వరగురువంశమున బుట్టి పాపరాజాధ్యక్షులు
శిష్యులై నై నై వాచానపదుడన ప్రభావతీప్ర స్థాపన
యలోని

“క. శ్రీమద్రాజేంద్రగుర, స్వామిశిరవంశకలశజల సోమ

శోమారాధ్యక్షపాల, భావలలికాభక్తిశోభిచాదుఁ చ.”

అనుచన్ద్యమునలన నేర్పగలదు.

ఈ కవి జీవించి యుండిన కాలము రాష్ట్ర శంకరాచార్యుల
వీరేశలింగములుగారు కవిదరిశ్రమును దా సయ క్తికంబుగఁజెప్పించి
శ్రీ శ్చక్రము 1. (1) నందశ్చరములలో తమున నుండినవాడని
నిరూపించెను. 2. శ్రీ శ్చక్ర దేవరాయలు 1. (1) వ న ప్రముఖనే కీర్తి
దేవుఁ డగునొక కవి నభ్యాసానముం దన్త గాఢముల పరిగురింపఁజేసిన
వానిగో కృష్ణా కవి గురువ నచకాశము నీ నయఁ విదరిశ్రమునందే
స్థాపించెను. ఈయంబి యుండెను. దీనికి నాలు నయం బాలునెల్ల నాకల్య
ముగఁ జెప్పింపకయే యీయంబు శ్రీ శ్చక్ర రాయల కాల నాడు గాఢవి
సాహస్యముగను నూహింపవచ్చును. 3. లిసూ శ్చక్రకవిరాచము
త్కృతి యశ్వంతాదగణీయ మని వేమోళ్ల బొగం వగియుండెను. 4.
సుకపురాణం శ్రీ శ్చక్ర దేవరాయల కన్యకాకవి గమనము విగ్వాంసు
లకెల్లఁ దెల్ల కదా. శ్రీ శ్చక్ర దేవరాయల కాలమున దీకవి వాక్యవ
ముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెనవెంటరరాఁ జతును సంపత్తు
శ్చక్ర రాయలకును దనకావ్యముల నంకితము నీనయ వి తాను గజ్జ
కపితాదరిణిబద్ధి నీక్షం దై నశ్చక్ర దేవరాయల నా శ్చక్రంపకి యుపే
క్షించుట యీకవికిని, సరసినిరుపమకదనకావ్యమున కొకయ నీ శ్చక్ర
విని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పుకొనినది యీ శ్చక్రమున
బాసఁగునే? కావున నా రాజాధిరాజుకీర్తియు నీ రాజా రాజు సమకాలీ
కులుగా నుండియుండ రని నిరాశ్చయముగ నిశ్చయింప దగియుండెను.

ఈ కవి దేవరాయల చిన్నదిన్న కృష్ణులైన గూగ గరుడపురాణము,
రాధానవాదములు, కళాపూర్ణోదయ విమర్శన, ఎల రచించి

రాఘవపాండవీయముందు

“కా. రంధ్రంబులపద్య మొక్కటియు నిర్దింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దన్నిఁ గాన్య మెల్ల నగునే నోహో యం జేయక
పాండిత్యంబున నందును దెనుగుకబ్బం బద్భుతిం బండ్లు న
తుం దెవ్వఁ డిల రామభారతకథలో జోడింపభ మెకృతిన.” అ. ౧౪. 10.

అని చెప్పినట్టి మొక్క కావ్యమే వినువారికి రామా నురాభారతకథార్థంబుల
రెంటినివినించినట్లు. శ్లేషసంయోజనం బొనర్చు శాంతయు ముష్కరం బని
కప్పు కంకణం ననుభవవోచరంబకదా. అలంకారము లోనెల్ల నుప
యోగింపబోయే భాద్యులు రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తమున కానంద మొ
డఁగూర్చుఁగాని శ్లేషాలంకార మట్టిది గాదని కొంతయు తల తురు. అయ్య
రము ప్రకృతకర్తనాప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున కనేకార్థకశబ్దప్రయో
గమునం బరిస్పృగ్ధి గలిగించు శ్లేషవిషయమునఁ దోచించి దోపవచ్చు
నేమొ కాని సభంగశబ్దశ్లేషవిషయం బైనరాఘవపాండవీయమునం
దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁ జాల దని తలఁచెదను. అతివిస్తృతం
బు శ్లేష మురామభారతకథార్థంబులు వివరించునడ సకేకార్థకశబ్దప్ర
యోగము శ్లేష ప్రధానము గానికావ్యములందుఁజాలె శత్యంతవిరళంబు
గాఁగఁ గెరలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం లేర్పడఁ గనంతన వినఁజీ
వైకార్థప్రతిపాదకంబుగాఁ గాన్యమెల్ల రచియించటం జూప నిష్కృహణివికిఁ
గలయుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు లవా జ్ఞానగోచరంబు లని యె
వ్వరికేని. ౧. నొప్పుకొనక తప్పదు.

అది తాను గదాన్య సాసంఘటనంబు నేయునెడ నేర్పఱుగుకొ
న్ననియగుముల వివరించుచు గ్రంథాదియందు

“నీ. అంధ్ర భాషాసంస్కృతాభిజ్ఞానశ్లేష యొక్కొక్కచోట, సొక్కొక్కచోట
నుచితశబ్దశ్లేష, యొక్కొక్కచోట నర్థశ్లేష, యొక్కొక్కచోట మూర్ఖ
గొణప్రతిజ్ఞేషుటన, యొక్కొక్కచోట నర్థాన్వయ వేరే యగుచునునికి,
శబ్దాన్వయవిభేదం గతి యొక్కొక్కచోట నివి యొక్కొక్కచోటని రంప
తే. మూఁడు గూడుట యునననము స్వల్పముగ, నాకుఁదోచినగతిఁ జూపొకలమర
రామభారతకథలు పర్యాచక్షుషిఁ, జాచునుమఱల కేర్పడ నాచరింతు.”
అ. ౧. ప. 17.

అని కొన్నికల్పన లేర్పఁజేసికొనియు నందు మూర్ఖముగాఁ ప్రథమశృంగీయ

ములనే యంకయోగించుచునచ్చె గావున గ్రంథకవచవచనావీతాద్యుతా
వేశభాసురంబై సహృదయహృదయంగుళంబై కన్పట్టెను. ప్రాయశః
ముగా గ్రంథమెల్ల సభ సమస్తశబ్దము, సభంగాంస్తశబ్దము,
సభంగోభయభాషాశబ్దములకుంబై యాచుటంజేసి యుచును లగు
చదువగు లాచూచోటు నిలిపి దత్తశ్రవణక్షేత్రాం
బును: దత్తశ్రవణానకాన్యముట్లుపోలే నీకాన్యము బోధించుచుండును.
కావుననే కవి గ్రంథానియం దీక్రిందినీతి జెప్పెను.

“క. ఒకకథ వినియెడుతటి వే, అొకకథపై దృష్టి యడిన నొకయగ్గును: నో,
పకపోవు: గాన నేకా, ర్థకామెట్లు వివర: డను నొకటాకటిన.”

అ. గ. ప. 18.

అర్థసమన్వయ మరసి యుచిత్రంబిం బకవిభాగంబు నేయును: జన్మిన నా
యాయధ్యము సుబోధ మై యుండు: గాని కొన్నిచోషగ్రంథముల: జదు
వునపు డెట్లు లెట్లు నానాధకనిఘంటాపుల సన్వేషింప నవసరము తఱచు
గా నుండెను. ఒక్క నూలు చదివిన రామాయణార్థమును పేటొక్క
నూలు చదివిన భారతార్థమును గ్రహించునెడ: జదువగు: కావృత్తిక
ల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబు గలిగిన నొక్కకాన్యమే యుధ. అర్థప్రతి
పాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతం బయినయు
చ్చారణలాఘవంబును నీనా జనుశ్చ ప్రవేశేషంబును సహృదయ వేద్యం
బై యుండెను. “శ్వేతోధానశ” ఇత్యాదికాన్యములమెడ శ్రోతల కర్థవిరి
జ్ఞానంబున నాన్య త్రికల్పనాగౌరవ ముండినను బ్రయోక్తలకు సమ్యక్కు
చ్చారణలాఘవంబు గల దనువైయాకరణసిద్ధాంతము విన్నిష్ఠంబ కదా.

ఇందు: గల్పించినట్లేషభేదములకు: గొన్ని యుదాహరణముల
నిర్వచనముగ నీక్రింద: బొందుపఱచెదను.

“క. వినియ్యుండనపై నిను, నొని యే:గినియమికె దిగనిఘోరా రియెన
న్వినవాడొమితు దంభ్యుడె, నని తను: చెల్లపుచును వారి కప్పననేసెన్.”

అ. గ. ప. 28.

ఇందు రామాయణార్థమున, పని + అతని + తనస్థి + ఇను
కొని + ఏగి + నియమికె + తగినయనియ, భారతార్థమున వినియత
నింకన + పై + ఇకకొని + యె + కనియమికె + తగనియనియు
నన్వయించుకో నున్నట్లుగాంధ్రీకములకు విభాగమాత్మరూపుగా

మేళనము గలుగునట్లు పదసంయోజనము చ కరము... గూర్చుటం నీ యిచ్చట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభాగ బద్ధిక్షేప చేపుబడియె.

✓ “క. ఏనుం గనికర మరయక, పూనితిగా క్షిప్తంబు బాస నునె యేయక
కావమెకలనియచుతి, తో నావేట ము... గామం... గింపె గదన్.”
అ. ౧. ప. 24.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామానుజార్థమున : పుంగు + అని + కరము + అరయక యనియు, భారతార్థమున ఏనుం + కనికరము + అరయకయనియు నాంధ్రశబ్దములకు నన్యత్వ క్షేపక చేయబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయసభాగశబ్దక్షేప రూపములు.

✓ “క. అక్షుద్ర త్రధమానన్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశ మనా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోపా...
ద్రక్షోపాయపథంబు నేడు దొరకక రిండంబు సర కా
శేతుం దద్యనధూమిదేవతలు సంప్రీతిం గగన్ మూరితి.” అ. 3. ప. 65.

ఇందు రామాయణార్థమున పక్ష + గోదావరీ : తీర + సత్ + రక్షా + పాపాయపథం బనియు, భారతార్థమున ముః త్ + అగః + దావ + రీతీ + రసత్ + రక్షః + అపాయపథములు. (అ. గా గొప్పయప రాధముగలవారును దావాసలమురీతిని క్రూరమున నగురాక్షసులనాశమార్గము.) అనియుఁ బదచ్ఛేదమున నన్యత్వము గలుగునట్లు సంస్కృతశబ్దాంగశబ్దక్షేపకల్పర చేయబడియె.

✓ “క. లకళ... నిట్టూరి గొం, చక త్రోమివన న... రక్ష
డను నొండొరు మార క్షుట దొ, రను ననిచ్చు నెటు రావొనకిల్.”
అ. ౨. ప. 81.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏకావసరము = చున ద్దటమనియు, భారతార్థమున మీమనము = మీమనస్సు = చున ద్దటమనియు, అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయోగించుట... రూఢ్రభాషా ర్థక్షేప కల్పింపబడియె.

✓ “క. ఘనవిగ్రహజ్యంభణమున, నవయము చనకల్లు జెగ గ నవా... గీ
డన గలిచి కచ్చునబ్బ, లని గని నెఱు గున... నటిజనల్.”
అ. ౨. ప. 25.

7.1

ఇందు గాఢానుభవాను విగ్రహాభ్యాసము యద్ధాతీతయ
మనియు, వాహినీ నేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహాభ్యాసము
ఒకలు విలుచుకొని యుండును, వాహినీ నదీ యనియు ననేకార్థకసం
స్కృతేశ బ్రములఁ బ్రయోగించుటచే నుంస్కృతభాషార్థక్షేప నిరూపించఁ
బడియె.

“క. విను పెమ్మ - తేల విదూళము, ననన తమవిదేహః నవామయముం
దనయుకరకే రిగ గుణవ, రనఁ బ్రజలన లక్ష్మీఁ ప్రచుప్రభున కది తగున్.”
అ. ౪. ప. 106.

ఇందు గాఢానుభవానుభవమున జననప్రకృతిచే, విదేహాను=నీతా
దేవిని, విదూళము. అనుమయమును, ననయుకరకే రిగి, కులవర్తనము,
బ్రజలను, లక్ష్మీని ప్రచుప్రభునఁగా, ఇది పనిదారనిరోధనిరాసము తగున్
అని యన్వయించి, భారతార్థముందు ఏకమతరాష్ట్రా, నీవు జననప్రకృతి
తివి. దేహజననామయముః = దేహానుండు బుట్టిరోగమైన, ననయుః =
కుమారుని, దితే రిగ = సూర్యుని నన్నయెన కే రిగలవానిని, విదూళము =
త్యజంపుము. కులవర్తనము, ప్రజలను, లక్ష్మీని ప్రచుప్రభునఁగా, ఇది కుల
దేశరాష్ట్రరత్నగాఢానుభవమున ద్యజంపుట తగు నని యన్వయించుచు
దేహజననామయముః అనునామయము దుర్యోధనున కన్వయించుచో
నామయముగాని వాని నామయం బనియెప్పుట పోనఁగను గావున నాశ్ర
యదూషణశ్రవణాపాదనఁగను నీమత్తమున దుర్యోధనునం దామయ
సదృశత్వ మారోపింబై దేహజననామయసదృశుఁ డనువాని నని
యర్థముఁ గల్పించుటచే గేఁదాశ్రయము రామాయణాదులను రోగింప
ముగఁ గల్పించుటచే సంస్కృతము నన్వయించుటంబు యిక్కిడ
ముఖ్యగోళాన్వయిత ప్రయోగం బయ్యె.

సాన్మశ్యనిబంధనమున కే "రాష్ట్రాని గణనిమిత్తముగ కే "సింహా
మాణిక" క్క త్యోగినిమిత్తమున గేఁదాశ్రయ త్తే దత్తదృశత్వ మారో
పింపఁబడె నని సంస్కృతాశ్రయము గదా.

“నీ. నివి మారోగిశ్చయ, సంస్కృతార్థ మసతియగుఁ కేఁదాశ్రయము
మించి లోకము నాఁ గలదు. కావోశనముఁ గన్నయశ్చ తాత్పర్య,
జనదోషక ద్వివిధ్యైర్మున్నయన్వయముఁ దగుమహాత్ము,
నఖిలకదాఁ కదత్తైర్దై భిరసాన్వయఁ దేవమి యవ హానుభావు,

VI లే. నమరనిమ్మ గానిత్య నేకముల నెలయు, జడలలే గంపు ౩. అతి గడు మేజయగ
మేకముతోలు విభూతి విధులనువు, నొడొక శంకర యుప్పు నొప్పువాని.”
అ. ౩. ప. ౪౪.

ఇందు రామాయణార్థమున నగ న స్త్రీ ముగా నన్వయించునపుడు
దివిమోచియున్న యద్రిని=అభ్రంకషమయి వింధ సంవృతము ననియు,
భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గ కమునువహించిన
మేరుపర్వతముననియు శబ్దభేదముగాని యర్థభేదముగాని దాన్వయభేదము
గాని లేకయే యర్థాన్వయము భిన్నభిన్నముగా గలు కట్లు కల్పించుటం
జేసి యిచ్చుట నర్థాన్వయభేదకల్పనలను సూచించుచున్నది. ఇదియు ముఖ్య
గొణవృత్తభేద కుదాహరణ మగునని తెలుచు నెడఁ దాన్వయభేదమునే కవి
చమత్కారముగాఁ బ్రకారాంతరముగా గావించె న యు దలఁపఁదగి
యుండెడు. కవి కల్పించినయితరభేదకల్పనలతో దేనిలోనైన నం గలియని
యర్థాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము మృగ్యుని యాహించుచున్నాఁ
డను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరి తత్త్వము నిర్ణయింతురని నవినయముగ వేడుచున్నాఁడను.

“నీ. వృద్ధిలై దీక్ష దేవరమహామహిమ విలోకింపఁ గంటి ననె. గుణతఁ
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయా యనియు కలఁకనున్నది శాస్త్రమునన్తెలుపఁ
వెనవన మొదలులాలసమా నగురుబలయత్నఁ దుడఁచు లగుచు జనని
తాంతాకులీధనత్పాణివా యువుతో జనరమనము నివ్వార్చి జెప్పఁ
అ. బాహుతెంచె నని ప్రత్యభిజ్ఞానన, మర్పణమున తనిమన యుడఁబడఁ
దానెల్లగినకలఁది నానారవృత్తభి, ధానికథ లొంతతెడఁపఁ దివె.”

అ. ౪. ప. ౪౪.

ఇందు రామాయణార్థమున దేవరమహామహిమ, వృద్ధిలై దీక్ష
జ్ఞ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజ్ఞ, విలోకింపఁ గంటి ననె యు, భారతా
ర్థమున వృద్ధిలై దీక్ష, దేవరమహామహిమ, విలోకింపఁ గంటి, అ
స్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజనాధిపతనయా యనియు, మగముల కర్థభేద
ము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేదపూర్వకముగాఁ గర్తృకరణ హేత్వాదిభేద
కల్పనచే న్నన్వయము బొసఁగించుటం జేసి యిచ్చుట శబ్దాన్వయభేద
సంగతి చెప్పఁబడియె. ఈపద్యముందే చతుర్థపాదమున నిర్వచనయింక
నుంగలదు.

కివి తాను గర్వింపిననియమముగానో నొక్కనొక్కటిగాక రెండు మూడుభేదకల్పనలనొక శబ్దయు బలు ప్రక్కల గణానంభవనము గావించియున్నాడు. వానికి గొన్నియువాచకములఁ జూపుచున్నాడను.

“అ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవానిని, ఎదిరిపోయెన్లవాఁడొన్ని రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబల నయాధ్యవా, రాజవి - ౧. గణపరాజధాని.”

VIII

అ. ౧. ప. 1.

ఇందుఁ బూర్వాన్వయముందు రామాయణార్థమున అనఁ రము + రగ రిపు + రమ + ల్లని నాన్ అనియు, భారతార్థమున వారిణి + పుర ముత్తల్లినాన్ అనియు నన్వయించుచో శబ్దాంత్యభాషాశబ్దప్రసంగము, నుత్తర్థామనందు రామాయణార్థమున రాజ్యలక్ష్మీ + మిగుల + ప్ర బల + అయోధ్యనాన్ అనియు, భారతార్థమున రాజ్యలక్ష్మీ + అయో ధ్యనాన్ + మిగుల + ప్రబల అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయ భేదసంగతియుఁ గూర్చుటంజేసి రెంటికిఁ గూడఁ జెప్పఁ దియె.

“సీ. పడమిఁతేఁ డీరీతిఁ గడిఁగి డెదము మృగవ్యాపారభేలన వశ్యలమిఁ ప్త గానలోఁ దారుమృగంబులక్షణిఁడీఁ గ్రహిని యుమాఁ డ్రుగి రక్షణలోఁ దనకుచొక్క పురాణమునిదంపతులు దుఃఖముల దేర నెమ్మియ మోట ననిదినతత్ప్రియతనయుం డెవారిత కొరుణఁ డ్రుగి పూని కలశములు

తే. మిగ్గుముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్గువృదముఁడగును విశకితగరవిశేషాశ్చహతిని ప్రేక్ష నేసె నాఘనలగద్వప్తినియత, మ్రంగఁ గవలసార గబుద్ధిఁజేసి.”

అ. ౧. ప. 20.

ఇందు మృగవ్యాపారభేలన మనునెడ రామాయణార్థమున మృగ వ్య + పిపారభేలన మనియు, భారతార్థమున మృగ + వ్యాపార + భేలన మనియు సంస్కృతసభంగిశబ్దప్రసంగము, దనకుచొక్క పురాణమునిదంప తు లనునెడ రామాయణార్థమున తనదుచు + ఒక్క + పురాణమునిదం పతు లనియు, భారతార్థమున తనగు + చొక్కపు + రాణ + మనినం పతు లనియు, గమకంబులు దేర ననునెడ రామాయణార్థమున తమకు + అంబులు + తేర ననియు భారతార్థమున తమకంబులు + తేర ననియు, బూసి కలశముంబుమిగ్గుముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున పూని + కలశము + అంబుమిగ్గుముగఁ + చేయు + చప్పు డనియు, భారతార్థమున పూని + కల + శముంబు + మిగ్గుముగఁ + చేయుచు +

అప్పు డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయ బ్రజ్జేషయు,
సారంగయు, కేసి యనునెడ రామాయణార్థమున జపరత్నము భారతా
ర్థమున కుద్భవరత్నముం గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభా. బ్రజ్జేషయు,
గూర్చుటంజేసి మూటికిఁ గూడి యిక్కడఁ జెప్పబడియె. ఇట్టివానికి
గ్రంథమంత యు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁ బని లేదని
తలచుకున్నాడను.

ఇప్పు డాకావ్యమున జ్ఞేషనిబంధనము నేయుండఁ గిన్నివ్యాకరణ
విషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వాసంగూర్చి కొం
త చర్చించెద.

“క. వినియతనింపనపై నిను, కొని యేగినియమికిఁ దగఁ ఘోర్భాక్తి యొన
ర్చినవాడ మీకు దండ్యుడఁ, నని తనుఁ బెంపుచును వారి కన్ దేసెన్.”

ఆ.గ. ప. 28.

ఇందు ద్వితీయపాదముందు రామాయణార్థమున ఏగి - నియమికి
అని యన్వయించుచో నసమాసకగమనక్రియాసాంకం బయిన “ఏగి”
యనుపదమున కర్థానుసారములేనిరూపమును, భా. తార్థమున ఏ + కిని
యనుకొని అని యన్వయించుచో సంధిని “ఏ” అని పదమఁ బలిద్రుతమున
కర్థానుసారాదేశమును దశ్యుర మగుపరుషనర్త ముంకు సరి - దేశంబును
రా.గా సార్థానుసారరూపంబును గలుగుటవలన సరేండ్కు యి లిక్కడఁ
గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియుఁ గల్పింపకున్న నర్థ వన్వయింపదని
యుఁ దలఁచుచుఁగాని “జ్ఞేషేనఖండనిర్బిందోవ్య - శనిం ర త్రి చిన్త తి”
ప్రముఖధర్మణ ర్వికావచనమున జ్ఞేషయం దిట్టివా.కి జే నము వ్యర్థ
నప్రశంబని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి వ్యాకరణవోధంబు గలుగదు. దానఁ
బైఁ జెప్పినరీతి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే,

“మ. స్వనిదేశోన్నతి నఁతలు న్నెఱుఁచుచుక శక్తింబుత్పత్తి శం

ద్రనికొనుంబును గెల్చి తిష్ఠులసమాన ప్రాప్తవిత్తార్పణం

బునఁ దన్వన్వశు లైనప్రాప్తాణులతోఁ బూర్ణాన్వయారంభం

యఃపున్ర బృథివీశుఁ డొప్పెనగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్.”

ఆ. 3. ప. 18.

అనుపద్యమున “ఒప్పెనగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్” అని నెడ రామా
యణార్థమున “ఒప్పెనఁగూ” అనుచో సకారోత్తర ధానున ప్రవిశిష్టరూ

జంటన, భారతాధ్యక్షమున "మొదటి + సమంతాధ్యక్షమున" ౧౭^వ కేసరి
 కల్పనము.

“నీ. భూమి గుండు ద్రుమ్మల నెట్టి పరిశ్రమలనవలయును
 యలరారునతనుజయముల కియ్యిం యవనిసారాధ్యక్షమున
 ద్రవిడకళింగసామంతాధ్యక్షమునాధిపతుల నొకటి కప్పలు గొనియె
 జోళి నేసాళి పాంచాల కేసరి మున్సిల్వత్సములు అలరారుచుండె

శ. గీ. ఈయగంధరమునా రాత్రింతసేన, లాటభూపాలమున నొకటి కేసరి
 జగంధ గోనలకేసరియనునది, యలసరించినయాజులలో మొదటి కేసరి”

అ. గ. ప. ౧.

ఇందులో గొప్పగాఢపాదమునందు రామాయణమున కోసలకేసరి
 యనుగళులనయల + వరించి + నరుగ + మోగ + మోగ + చేసె
 ననియు, భారతాధ్యక్షమున కోసలకేసరియనునది + మోగ + మోగ + చేసె
 యాజులలో + మోగ + చేసె ననియు నన్వయించునది భారతాధ్యక్ష
 మునకు “మగళుల” అనాపదముండలిద్రుమ్మలను గానమున నొకటి కేసరి
 మొదటిపదమునకు సరళాదేశమును గాగా “మగళుల” అనాపదము
 రామాయణాధ్యక్షమున సమానమునందు పాని కపితాశము చేసె గానము
 “మగళులనయల” ననియు కూపభేదము గల్గెను. ఇట్టి కల్పన
 కుగా. నొక్కచోట ప్రహింతుమేని యర్థాంతరమున వాక్యవి
 విరోధము తప్పక కలుగునని యాహింప ననకలేదు. మొదటిపాదము
 గాని యిక్కడ గుండవిందుసరళాదేశములులేని “మగళుల” అనాపదము
 యాజులలో మోగ + చేసె” ననుపాదమే సిగ్గాంతువు. గానము
 మార్పబడునని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అన్వయార్థమునకు
 పట్టినది, భారతాధ్యక్షమున కోసలకేసరియనుగళులు + అ, అని యిశ్వర
 ప్రయత్నముచేచేదాక్షిణ్యముగ నాకారాధ్యక్షమును కలిపించి కోసలకేసరి
 యనుగళులు కలిపించి గానము చేసె + అచేసె + మోగ + చేసె +
 మోగ + చేసె ఏర్పడునది. ఇట్లు
 లన్వయించినచో ద్రుమ్మలను ద్రుమ్మలను భరించుకొనెను
 మొదటిపదమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తి గలుగదు. కావున
 వ్యాకరణవిరోధ మేమిటం గానగదు. చిత్రప్రయత్నమునకు

మయినయకారాచ్యయము చుప్రసిద్ధము. అంధ్ర బ్రహ్మకరమునం దకా
రమున కీయర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయము చేసి... ఇప్పుడు స్వ
ధర్మములు నీవ యొందుదు" అని యుద్ధాహారపరిచయంజేడు.

“క. కేయం జెప్పెడి జేమి మానివక సవ్యత్తులుచే నేమిటం
జేయరాదు పితౄమోక్షము మతస్థి దక్క. దత్తాస్తిక
ధీయక్తిం గడు నొండు ప్రాణి వేదేజ వేదేజ దేవ
స్వామ్యం బొప్పుటెంపు నామయబలం బవ్యావతిక వత్తు.”

అ. ౧. ప. 47.

సంకుః జతుర్థపాదానియందు రామాయణార్థమున వేదేవర్ +
దేవర్ + న్యాయంబు అని యవ్యయించుచో...
ద్వీపకారకరూపంబును, భారతార్థమున “దేవరన్యాయం”...
రకరూపంబును గలుగుటంజేసి కర్త సమాహృతరూపమును రెండర్థముల
కుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ నస్వకరార్థము నవ్యాకరణవిరోధం బగు నని
అహహింపవచ్చుఁగాని, ద్వీపకారరూపముచే సామపాతముగా నంగీక
రించి భారతార్థమును బోధించునేకనకారకరూపమునందు “అనచిచ”
యనుపాదోక్తమూర్తముచే నకారద్విత్యముఁ గల్పింపఁబడుచో వ్యాకరణ
విరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే,

“తే. మలనయ్యతసఖ్యాతిర్జితాతి, అప్రదీప్తి నిట్లలయరనిప్రభా
మెండుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుదుఁ గడ, చేరు వన్న నహశర జితనిరూఢి.”

అ. ౨. ప. 104.

ఇందు ద్వితీయపాదముందు రామాయణార్థమున విప్రభావము
విప్రత్వమునుచో నేకపకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ + ప్రభావ
మని యవ్యయించుచో సంధిసప్తమున “ఇప్రభావ” మని ద్వీపకారకరూ
పమునుం గూర్చునెడను నానానమనించి పాదానియందుఁ బ్రాసయతి
నిమిత్తమై “అణులప్రదీప్తి” మునుచోటను ముందఁ జెప్పిన తేని “అన
చిచ” యనుసూత్రముచే నకారద్విత్యముఁ గల్పించి ద్వీపకారకరూప
మునే యుభయార్థములందును సామపాతముగా గ్రహంపం పును. ఇట్టి
చోట్లనెల్ల నిట్లే సమూహానము కల్పనీయ మై యుండెడు.

“చ. చనియెఁ బ్రశాంతమై యసలస్వరహేతివిహరవృత్తిచే
శవ మునింటి మిట్టియతిగర్హ యమోదయ రాజమానం

సనుఁ గొనివచ్చెఁ దా నొకజుమ్మరణాధ్యుఁ శశీ క్రమృతృ
మనత్పథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్.” అ. ౨. ప. 72.

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున “నర + రజః +
స్ఫురణాధ్యునిఁ” అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భారతార్థమున “అవ
రజ + స్ఫురణాధ్యునిఁ” అనుచో నేకసకారకరూపంబునుం గలుగుటంజేసి
యుభయార్థబోధకతంత్రచారమున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగు నని
యూహింపవచ్చుఁగాని, రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టెఁ గలరజశ్శబ్దాంత
సకారమునకు “ఖర్షశేషరివావిసర్గలోపవక్తవ్య” యనుకాత్యాయనవా
ర్తకవిహితం బైనవైకల్పికవిసర్గలోపముఁ గల్పించి యేకసకారరూపమే
యుభయార్థములందు సాగుపాఠముగా గ్రహింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరో
ధంబు సిగ్గుకొల్పేది.

“క. అనిలఁ జిధకఠిచక్రి, నొనకడుతమి రామగుఱులు ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సత్తిహోమణిఁ, గొని చపఁగ వియమితదర్శగునును భ్రమియై.”

అ. ౨. ప. 21.

ఇం “దధికతమస్థితి” యనుచోట భారతార్థమునం బైఁజెప్పినదీని
వైకల్పికసకారలోపముఁ గల్పించి యర్థవ్యయమున నేకసకారకచారమే
గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్తునిదీతిం గవిత్వమర్థమెల్ల తెన్న
యెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథాద్యయంబుఁ గూర్చునెడ సందర్భానుసార
మునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయూపదములు విభజింపఁ గొన్నిచో
ట్ల యతిస్థానమున వర్ణములకర్థోదమున మార్పు గలుగునేనియు యతి
భంగము పొసంగని జేరింఁగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పిం
చి చమత్కరించియున్నాఁడు. చూడుఁడు.

“వనమయగూఢము. సారనిజచాపగుణశబ్దసమయప్ర

• జ్యారసికశూరతరఃసాత్యకిరణాగ్ర

• శూరతరకాశ్శ్రుతినిరూప్యగమమండై

చేరి యవికారధృతిసింధువృపుఁజాచెన్.” అ. ౪. ప. 167.

ఇందు రెండవపాదమున “శూరశరసాత్యకిరణాగ్ర” యనుచో
రామాయణార్థమున శూర + తరస + అతి + అకిరణ + అగ్ర, యను
పదవిభాగంబున “తరసాత్యకిరణాగ్ర” యనునెడ సకారోత్తరాకారము

నకు స్వరయతియు, భారతార్థమున శూరతర + సాత్యకి + రణాగ్ర య
నుపదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలిసకారమునకు వ్యంజనయతియుఁ జెల్ల
వలసియుండుటంజేసి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు “జ్యారసిక”
యనుసమాసమందలిజ్యారశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయ తికి యకారము
ను వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు కూర్చెను.

“మ. రవిప్రత్తిం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జదీర్ఘసంహాక్
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్ కుంభజయశోభివ్యాప్తి మిహిక్ మను
వ్యవిభుం దుబ్బుగ నంత వాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగు
స్థునిఁ గూర్చెం బవనాత్త జాండు బలిమి + స్థక్కాసనాభిఖ్యునిక్.”

అ. ర. ప. 214.

ఇందు మూడవపాదమున రామాయణార్థమందు ధీమా + చారి
న క్తంచరుఁ డని యన్వయించునెడ దోషాశబ్ద మాకారా తావ్యముమై
వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు ప్రబలదోష +
ఆచారి ప్రబలదోషములు గలయాచారముగలవాఁ డనునర్థమున “ఆ”
యనునుపదార్థము విఱుఁగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటయుం జూచి
తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు “మనుష్యవిభుం” డని ప్రయోగించి
యందలి “ష్య” యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిఁ దగునట్లు
కూర్చెను.

“క. చేవ శ్చదరి భీమాశుగ, దావహతికృతోరుభంగతాపజ్జ్వలితుం
డై విరుక్త్య దడగ జయమున, వైవస్వతసంతతినృపావర్ధ్యుడు విచిత్ర.”

అ. ర. ప. 247.

ఇందు రెండవపాదమందు “భీమాశుగదావహతికృతోరుభంగ +
తాపజ్జ్వలితుండై” యనునెడ రామాయణార్థమందు ధీమ + శుగ +
దావ + హతి + కృత + ఉరు + భంగ + తాప + జ్వలితుండై య
ని విభజించునెడఁ బాదాదియందలిదావశబ్దమందలి దకారమునకు వ్యంజ
నయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు “తాప” యని విఱుఁగునట్లును,
భారతార్థమందు భీమ + ఆశు + గదా + అవహతి + కృత + ఉరు
భంగతా + ఆపత్ + జ్వలితుండై యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు
“అవహతి” యని విఱుఁగుటచేఁ దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు

యత్కిన్హనమందును భంగతా + ఆపత్ అని విలుఁగునట్లునుం గూర్చి
చమత్కారముఁ గావించెను.

“చ. విను పలుమాట లేల యలఁ వేలుపుమాఁకలలోన నేనియొక

వెనుకకు వీఁగఁ బాఱ కొకఁవీరుఁడు నైఁపఁగలాఁడె యల్కచూ

పినకులుఁ డిందుకంత ననుఁ పేక్షితసంగరకేళియై నిగు

ద్భినఁ బటుఘోరసాయకవిఃజృంభణ మన్యుల కోర్వనెట్లగున్.” అ. ర. ప. 89.

ఇందు చూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు అల్కచూపు +
ఇనకులుఁడు, అనియు, భారతార్థమందు అల్క + చూపి + నకులుఁడు,
అనియు విభజించుచోఁ బాదాద్యయందలి “చూ, పినకులుఁ” డనునొక ని
నకులుఁ డని విలుచునపుడు స్వరయతియు, చూపి + నకులుఁ డనుచో
వ్యంజనయతియుఁ జెల్లనలయుఁ గావున వానికిఁ దగినట్లు విశ్రమస్థానంబు
న “నమ + పేక్షితసంగరకేళియై” యనునమాసమందలిసమపేక్షితశబ్ద
గతమైన “నే” యనుదానిం బ్రాదియతిగా స్వరవ్యంజనయతులకు లెంటికి
ననుకూలించునట్లు గూర్చెను. ఇట్టిచిత్రంబు లెన్నియోనగు నీకవికవితా
ధోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈకవినర్యం డధికనియమముతోఁ గథాద్యయముఁ గూర్చునెడను
బదువువారికిఁ జిత్తానందము గూరునట్లు భాషాజాతీయము లగువాడుకప
దములం గూడ నక్కడక్కడ సందర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

“తే. అత్తడు మనుకేంద్రమఖ్యు లాహరి నుతించి

రసఘ నిదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ

• పద్మవారాయణమహాస్త్రవైభవి మిటు

లభలముగఁ జేసి రిపులకొ వ్వడఁచి తనుచు.”

అ. ర. ప. 212.

ఇందు రామాయణార్థమున నింద్రజిత్తుప్రయోగించినబ్రహ్మేస్త్ర
ముచే నందఱు మూర్ఖిల్లఁగా హనుమంతుఁడు సంజీవనిం దెచ్చి యెల్లవా
రిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని యాహనుమంతునిఁ బ్రశం
సించునపు డాశ్చర్యసూచకముగా లోకమున సాధారణ మగువాడుకమయి
“నారాయణ” యనుసంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై
యుండెడు.

“తే. లరయ నేరి కట్ట ట్టని యాడుకొనఁగ

రానియట్టిది శ్రీరామరామ నికు

తూరుదుశ్చేష్టితింబు నివారితముగఁ

జేయకునికి యొప్పుడు దానఁ జేటు వొందు.”

అ. ౪. ప. 104.

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుడు రాయఁ భారము చేయునపుడు ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనుమశ్చరిత్ర ముగ్ధుడించి చెప్పునప్పుడు ఘదా శ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుఁ మెయి “శ్రీరామరా మ” యనునంబోధనద్వయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంతచమత్కారం బుఁ గావించెడు.

రామాయణభారతకథాసంఘటనంబునం బ్రశంగవశమున నగరా ర్థవాదిమహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చటచ్చటఁ గలిగి యరయువిద్యాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈకవిచంద్రుం డింతనియమముతోఁ గథాద్వయముఁ గూర్చి గ్రం థమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగూర్చుకొనబాధ్యాలం కారములం గూడ నచ్చటచ్చటఁ బొందుపఱచి యున్నాఁడు. ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్క ప్రాంతము మాత్రమే గాక పెండుఁగూడఁ బ్రసంగవశ మునఁ గూర్చును సంస్కృష్టసంకర వ్రకారంబులు నచ్చటచ్చట నూహ్యంబు లై యుండెడు. వీనికిం గొన్నియుదాహరణములు దిక్పర్యవసముగఁ జూ పుచున్నాఁడను.

“మ. కలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పడు తదుద్యక్షైత్రయఃప్రసమా

త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంభాగరింభాద్యం

ఖలసంఖ్యాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన

ర్గళభేరీరఃర్దళదగనరేఖాలేపపంకాకృతికా.”

అ. ౧. ప. ౩.

ఇం దొక్కటిరెండువర్ణ సులకుఁ బలుమా కవృత్తిఁ గావించుటం జేసి వృత్త్యనుప్రసాలంకారము.

“రగడ, పొలిచె మధులక్ష్మీ సురపొన్నలను బొన్నలను

తెలివిపడి పుప్పొడులతిన్నెలను జిన్నెలను

* * * *

* * * *

అ. ౨.

ఇందు ఛేకానుప్రసాలంకారము.

శబ్దాలంకారములచే రసవృష్టి గలుగ దని జానియెడఁ గవుల కం తగ నాదర ముదయింపడు గావున శబ్దాలంకారనిచార మింకఁ జాలించి

యథాలంకారముల విచారించెను. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమీమాంసలో శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారు “శబ్దచిత్రస్య ప్రాయో నీరసత్వ న్నాప్యంశం త ద్దాద్రియంతే కనయో నవా తత్ర విచారణీయ మతీ వోపలభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశహపహ యార్థచిత్రమీమాంసా ప్రసన్నవిస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే” అని చెప్పియున్నారు గనా.

“క. వెండియుఁ బతికొర్కి వొడల, రెండవది యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుకా
గండెసఁగడు సుతరత్నముఁ, బాండురమచి శు క్తివోలెఁ బడ సె చారికృపకా.”
ఆ. గ. ప. 72.

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపకసంస్కృత మగుట వి శేషము.

“మ. తలఁపగ జొచ్చుది యొప్పె నప్పుడు.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాణాహారణముగాఁ జూపఁబడినపద్య మందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూ త్వేక్షితులు యందు నొచ్చించుటం సేవానికిఁ గ్రమమున నంగాంగిభావలక్షణం దై నసంకలనము శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంస్కృష్టియు వివశ్చిద్ధిచనీయగు బులై తోఁచెడు.

“చ. తురగఖరాహతక్షితిఁ గూలిచయఁగి తాంబరఁబుతో
నొరయఁచుఁ దచ్చమాగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె ది
క్కరివరయూధమత్సరవిగాఢతఁజేసి సమస్త మైనయి
ద్ధరఁ దనపైకి నెత్తుకొని తల్పెడినో యడుచుండఁ జూపరుల్.” ఆ. గ. ప. 10

ఇందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూ త్వేక్షితు.

“నీ. అచ్చంపు రేఁజగురాకజొంపముకెంపు, మేలిచెందిరపుఁగెంఘాళి గాఁగ,
స్రుచ్చినట్లుగ బాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ,
విచ్చినపరువంపువిరులతండిముపెంపు, వోభిరభూతిరింఘోళి గాఁగ,
నిచ్చలం బైనకోనియవానజడిసొంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ,

తే. సుమపగాగమల్ కేఁజొంపులు గాఁగ,

భ్రమరపత్ములు పైసరపలులు గాఁగ,

బుడమి నెల్లెడ వాహ్యళి వెడలుమదను

కుదపుఁజేనుఁగువోలె నామని దనర్చి.”

ఆ. ౨. ప. ౪.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్త్రాప్రీతి సహృదయహృద
యంగమంబై తనర్చెడు. మఱియు నీపద్యమున సీనపాదములు నాలిగింటి
లో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదార్థావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూ
ర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయు, బా
దావసానంబున నన్నిఁటిలో నొక్కరీతిగాఁ “గాఁగ” ననుపద మే కూర్చు
టయు, దానికి ముందు దీర్ఘముమీఁద “లి” యనుదానిని నిలుపుటయు
నియతముఁ గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి వీను
లవిందు గొల్పెడు.

“నీ. నానాఁటి కుప్పొంగునవకంపుఁగళల పెంపునఁ జన్నిన్మెలబోద లనఁగ,
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పులేజోరేఖపసఁ గోమలార్కచింబంబు లనఁగఁ,
గ్రోతగ్రోతగఁ బొదల్కొమరునెత్తేనులబలుపుక్కిఁ గరికలభంబు లనఁగ,
నంతకంతకు మించుచింతమగంటిమియుగుటున నీ గంపుఁగొదమ లనఁగ

“తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీనువిజయు లనఁగఁ
గ్రాలున్యపనుకుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మననుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
సనఁబరతశక్తిఁనుభవము మెలయ.”

అ. ౨. ప. ౩.

ఇం దుద్దేఖాలంకారము చమత్కారంబుఁ గూర్చెను.

“మ. ఇటు మున్నుర్వరఁ బర్వచున్నవిజయోదీర్ఘప్రళాపాద్యులొ
త్కటనార్తరొ రిపులొటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడుఁ - నికు నెం
తటివఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రవ్వుటక లేని ప్ర
స్ఫుట తాదూప యరాలిచేప్టలు భవద్భూభంగ పర్యంతముల్.” అ. ౩. ప. 108

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిసూత్రమునం గార్వోత్ప
త్తిలక్షణంబుగా నొదవుచపలూతిశయోక్త్యలంకారము ప్రతిపాదింపఁ
బడియె.

“క. శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపువ్వుంబు లో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా మడుచుపంపాపేవకుటాశ్రియ
భ్యాతప్రప్తము పోచుఁగావుల విరూపాక్షాప్వయం కాకువీ
టితిప్తప్రభుశేంకటాద్రికృదయాటికంబు లోకంబులనీ.” అ. ౧. ప. 1.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచగిప్రతిపాదసలక్షణం బైనపర్యా
యోక్తాలంకారము నిరూపింపఁబడియె.

“కా. శ్రీ చక్రగోండలు రాదు నండగొని వానిం చేర్చుచుకా భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటస్వరూపిని వందనకాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి సదోదంచత్కృపాదృష్టిస
భీచీనం బసుకృష్టమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్.” అ. గ. ప. 2,
ఇందు రూపకాలంకారము విన్నవము.

“మ. యతి యెంతే దనయార్తిఁ జేద్దడినవాడై యార్తజాయాసమా
గత మైనప్పడ మేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్న కాపించె సం
తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ జోవు పెట్టేనియక
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నదన్.”

అ. గ. ప. 34.

ఇందు రామాయణార్థమున ననుజ్ఞాలంకారము.

“చ. తమయు నమాఘదిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపముకా సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాధవోక్తియు నిర్లబ్ధానశీ
లముఁ దగ నొక్క టొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దచ్చి శోభిలు
న్విమలత నామవీటిపురవేంకటరామఁ దరిప్రసిద్ధుడై.” అ. గ. ప. 34.

ఇం దనోన్యన్యాలంకారము.

“నీ. కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁ గాననియట్టిలాఘవాస్పదునియాతయము లయము
నీరులకుఁ దోడ వైనవరసుకుఁ బడయనిఘనకలుషాక్షుజీవనము వనము
పితరులఋణముఁ దీర్చుదునూనుఁ జెందనిదౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్మ త్రమ్మ
రహి నిహపరసుఖత్రయఁ బుత్తు నెత్తనివరపుణ్యహీనుభవమ్మ వమ్మ

తే. పలుఁబలుకు లేల నిఖిలము ఖిలమునూవె

యాత్మిజులు లేనివారి శోయతివరసుణి

తరమె యనపత్యువైవర్ణ్య మరయ నతని

యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహీనిఁ జెంద.”

అ. గ. ప. 48.

ఇందు వినోక్త్యలంకారము. మఱియు నాలయము, జీవనము, గో
త్రమ్మ, భవమ్మ, నిఖిల మనుపదముల మొదటియక్షరముఁ ద్ర్యజించి లయ
ము, వనము, శ్రాత్మి, వమ్మ, ఖిల మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము,
వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణహీని యనుచో శ్లేషయుఁ జమత్కారముఁ
గలిగించెను.

“మ. జననదోటక పాటితక్షితిరజస్పంక్తిచే నింకునిం

ధువులం గ్రమ్మ నుర్వికా దినికిఁ దోడ్చో నంచెఁ దన్నాగమల్

నానిగ్న వదనిర్ రౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్ర
ర్న విధిం దానమహాసి సింధురము అన్ప్రభ్యాతి గాంచెక గుర్రు.”

అ. ౧. ప. 11.

ఇందు శ్లేషాత్మాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణినిరుక్త్యలం
కారము.

“క. ఉదుటున నట్లగి మరల, దది ప్రాయశ్చిత్తీకరణాశ్రమి
వదలక పూతము నేయక, సదమలగతి పూనె వృథయె స్సంగరముర్రు.”

అ. ౨. ప. 91.

ఇం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

“మత్తకోకిల. భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా

త్వేధితారుణగైకమృతిహేమమూటవిహార

లాధికాదర సాధుసాధితహైమవత్యువరం హ

రాధిత సరమోచితాత్మప్రకాశాపకృతిస్పృహ” అ. 3. ప. 144.

ఇందు బ్రథమసమాసమున సహగుణాలంకారము.

ఇప్పుడొకవి కావ్యగుణములుం బెక్కులు పోసగునట్లు రచన గా
వించెను. అన్నియు నీరూపించినం గ్రంథవిస్తర మగునని వానికిని రెండు
మూడువాహనగుణములమాత్ర మిచ్చట నుదాహరించెదను.

“క. అది సకలసగాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం

బాదవినకొలది నొకప్పుడు, హృదయము నీయంగ జేర్తురని మహేశ్వర.”

అ. 3. ప. 80.

ఇందు శ్లేషాభ్యుగ్రుణము.

“ఉ. అంత ఎసంత మొప్పె జరమాగ్రిమభాగచరాణిలక్షసా

మంత మనంతజాలక సమంజసరంజితమంజకుంజరో

ద్వాంతనితాంతసాంద్ర ధుదానవిజృంభితబంధిప్యనా

శ్యంతినిరంతరీకృతీగంత మతాంతతాంతమంతక్షు.”

అ. ౨. ప. 4.

ఇం నాదార్ద్ర, ముదాత్తత, యోజస్సు, సామాన్యంబు నూ
హ్యంబులు.

“నీ. అచ్చంపు లేజిగురాకుజొంపముకంపు మేలిచెందిర ప్రగంధాలి గాగ

* * * * *

అను సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్పేక్షకు ముందుదాహ
రింపబడినపద్యమునందు సమత, యర్థవ్యక్తి, సమామయ సాహ్యంబులు.

ఇన్నవోకని కావ్య లాగు పనివస్తానీ ఈ మొనస్యంగ్యవై భవము
• నిందు బొందవలసిది కున్నాను.

“మ. జనశోభ సాక్షి కిరణస్పంకాంతిచే

అను శ్రీశాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణోనికుక్త్యలంకా
రమునకు లక్ష్యముగా ముందుదాహరింపఁబడినపద్యమందు మరగఱురో
ద్ధూతం బైనపరాగమువే నయున్నములుచు మందాకినియు నింకెననియు,
నేనుఁగులముదధారిలచేతను దొండములతులచారులచేతను మగుడ నవినిం
డెననియుఁ గల్పించిన చుటిశయోక్త్యలంకారముచే, నముద్రములను
మందాకిని నింకింపఁ జాలినంతపరాగము చేపఁ దగినన్నిగుడ్డములును
వాని మరల నిండింపఁ జాలినంతమనోదకమును దొంకఁచినీరునుం గురియుఁ
జాలినన్నియేనుఁగులు నాచారమునఁ గల ననుచున్నవని వ్యంగ్యమై వి
ద్యాంసులకు మనోగఢజముఁ గావించెను.

గ్రంథానిని రచింపుపఁబడిన

“కా. శ్రీశోభుట్టి సుధామధుద్రవమునో జెన్నొందుపుష్పంబు శో

భాతాద్య మెల్లర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ

భ్యాశబ్దము ప్రాయఃగావుత విహపాక్షహ్యముం బాకవీ

టిరిప్తప్రభువేంకటాద్రిహృదయానీకంబు లోకంబులన్.” ఆ. గ. ప. 1.

అనుపద్యమందు శ్రీశోభుట్టి యనుటచే “రాధువచ్చే భవే శ్రీతా రు
క్మిణీ కృష్ణజన్మని” యనువిష్ణుపురాణవచనముచొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురా
లగుసీతాదేవిశో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రశో ననియు సుధామధుద్రవము
తో జెన్నొందుపుష్పంబుఁ జన్మని ననఁగాఁ జన్మనంతః జగరిత్ర నని
యుఁ గల్పించి యట శోభాతారుణ్య మలంకారతారుణ్య మెల్లర్పఁగా
ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయభ్యాశబ్దము, పంపాహేమకూటా
శ్రయుఁ డైనవిహపాక్ష దేవునిచేత భ్యాశ-కృతినముర్బణచేతఁ బ్రసిద్ధ మై
నబ్రహ్మము, వేదకుల్య మైనరామాయణభారతద్వయగర్భప్రతిపాదకగ్రం
థ మనియు నవ్యంబుందువో మనాక్కావ్యాస్సమూహనము వ్యంగ్యమహి
మచే నొనర్పఁబడియె నని రసికు లుఁహింపఁ దగును.

“క. చనునెడ శ్రీరాముడు పాపని నెనినెమాపవైభవశ్రీ మల్లం

బున నిడి దానవినిత్రా, తనురాగప్రభ వచ్చి తను జైకొనఁగన్.”

ఆ. 2. ప. 11.

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు నీతాళనియెడ రాగము రతి యుదయించె నని చెప్పఁబడియె. అయ్యది ప్రసంగింగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు. కైశికానివృత్తులను ద్రాక్షాదిపాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలమును రచనావిశేషమున నచ్చటచ్చటఁ గూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబులై యుల్లసిల్లెడు.

“క. కాలఁది యిడరానిపాండిత, గలపింగళినూరవారి కవనంబునకా

శల మున్నదెల్ల నెఱుఁగఁగ, నలవియు మాదృశున కర్హు లంఘుఁ గవీంద్రుల్.

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతింజేసి యిందలిదోషముల మన్నించి గుణ మేదే నుండినం గ్రహింపఁ బ్రాప్తులు.

శ్రీకాళహస్తి. }
10-7-1910.

ఇట్లు,
సమ విద్యన్వి శేయుఁడు,
శతఘంటము, వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీ రఘు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము.

స వ్యాఖ్యానము.

—•—•—

పీఠిక.

శ్రీ లోక బుట్టి సుధామనుజుడవనులోకం •
జెన్నొందువుప్పలము శో
భాతారణ్య మేల్వర్గా ఖుడుచువం •
పాపేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాత బ్రహ్మము ప్రోచు గావుత విదూ •
పాతావ్యయం బాకువీ
టీతిమ్మ ప్రభువేంకటాద్రిహృదయా •
టీకంబు లోకంబులన్.

—•— వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము. —•—

- కా. శ్రీ లీలాజలజంబు జేకొని దరఃస్తేరాస్యుడై గోవిందా
బాలిం బగ్గుతవార్ధిఁ జేలఁగ నిజేచ్ఛక నైజసాందర్యధు
ర్యలోకద్యుతిధారణక ముకుళనఃవ్యాకోచముల్ నేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ • భావించి నేరించెదన్.
- చ. అమయసూరయార్థరచిఁతాంధితరాఘవపాండవీయకా
వ్యుపహితమాధురీమనుభియార్థవిబోధిక టీక జేసెదన్
గవలనివాసినచరణఃకాంచననూపురశింజితార్చటిక
నమమరి సుస్కృతాంధ్రకృతిసాధవలక్షణాలక్ష్మీతంబుగన్.

టీక. శ్రీలోకం = లక్ష్మీలోకం, పుట్టి = జనించి, సుధావ సుద్రవక సోక = సుధా = ఆమృతమనెడి, మధు = పూచేనెయొక్క, ద్రవముతోక = తడిచి, చెన్నందు పుష్పంబు = చెన్నంగు = ప్రకాశించునట్టి, పుష్పంబు = పుష్పము, శోభితాయణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పంగా = ఒప్పుగా, ముదుచు పంపా పామకు. శ్రయభ్యాత బ్రహ్మము = ముదుచు = జడలయందుఁ దాల్చుకొన్నట్టి, పంపా = పంపా = స్తీరమందున్న, హేమపూట = హేమపూటపర్వతమనెను, ఆశ్రయ = ఉనికియ. సుభ్యా = శేర్కొనిన, బ్రహ్మము = కర్త, అనగా బాలచంద్రుని కీరమునంగుఁ దాల్చిన దని భావము. విరూపాక్షావ్యామంబు = విరూపాక్ష నామము గలది, అకువీటితిమ్మ ప్రభు వేంకటాద్రిహృద యాటికంబు = అకువీటి = అకువీడనుప తనమునకుఁ జేడైన, తిమ్మప్రభు = తిమ్మరాజుకొమరుఁ డయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లమునందు, అటికంబు = ఎత్తించునది, బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు. లోకాబులక్ = జనకొలులను, స్రుమంగావుతక్ = రక్షించుఁగాక.

శా. శ్రీచన్ద్రాండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్పుచు భక్తిగా
మీదీన్యామలపెద్దవేంకటపువొన్మీలన్ననశ్చాక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృతవృష్టిస
శ్రీనందగుక్మన్మమేసుము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీ శేవియొక్క, చన్ద్రాండలు = స్తనములనెడుపర్వతములను, రెండుక = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిక = అధిక్యముచేత, పేర్పుచు = ప్రసిద్ధి కెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరుచే, అనగా నిష్కలంక భక్తిచే ననుట. ఆమల = పవిత్రుఁ డయిన, పెద్దవేంకటపువొ = పెదవేంకటాద్రి ప్రభువుయొక్క, శ్రీనీలలో = వికాసము పొందుచున్న, మనః = మందమునకు, చాతక్ = బాసకొయిలయొక్క, వ్యాచిక్రింసకుక = గమనేచ్ఛకు, అనగా నుదాసమును గీరి సంచరించుట. కైవసం బయి = ఆధీనమై, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచలో = ఉదయచున్న, కృపా = దయారస మనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సద్ప్రచీనం బగు = కూడి పుట్టించునట్టి, కృష్ణమేసుము = కృష్ణుఁ డనుకొల్పెయింగు, శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, శ్రీలోక = ఇష్టమును, కడుక్ = మిక్కిలి, చేయతక్ = ఒనర్చుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోక్త
మాప్తే ప్రప్రథమద్వితీయపదిగుంజన్తంబుహంజిరగ
రాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులక మించు
శ్రీకృష్ణానుల గొల్పెదం దమధయ శ్లేషార్థసంక్షిప్తము 3

లోక త్రాణరత్నం - లోక = జనులముక్క, త్రాణ = ప్రోవునందు గల, రత్నం = లోకచేత, ఇది వాల్మీకివ్యాసులయం దన్వ మును, తత్ = అట్టి, అనిమ = లోకలలో నైన, ఇది ప్రవేశమునకు విశేషము. మహిలోక = ధూలోకముగూర్చి, ప్రవేశించు చున్నయందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాస = సరిస్పతీచేవిచేత, క్షుత్త = తోడుగలబడినవియై, శ్రుభమన్వితీయ = శడిమీదను లయిన, ద = సాదములముండు, కుంభ = అన్యకముగ, మ్రోయుచున్న, మ = విచ నిండ్రి, మ = తలకెలయొక్క, గర్భాకల్ప = కొదతో సమానము లయిన, అనుల = స్పృహము లయిన, రామ = రామునిముక్క, భారత = భరతనంశపురాణాలయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క, సంగ గా గామా యణభారతములనుట. సర్గంబులక = నిర్మాణములచే, మించు = క్షేప్తమున, వాల్మీకి వ్యాసులక = వాల్మీకిముని, వ్యాసమునులకు, తిసుధియ = అరావతియభారతముల రెంటియొక్క, సేషార్థ = సాక్షి యగునర్థముయొక్క, సంస్కృతిక = నెఱచినట్లుగాను, లాలిచేదక = సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ సర్గ గౌరవసఃకృద్విము శబ్దపక్ష్యుగముం దిరిం
బై యనవద్యతం బరిగె • సంధ్రవచస్త్రితి భారతంబు గా
మాయణముక రచించినమహాపుల నాత్మ దలంబున ౨౪
దేయుల నన్నపార్యసని • దిక్కుసుధీమణి శాస్త్రసంగ్రహం 4

ఏయెడక = ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యాన్వయముల క్క, గ గు సమ్మోక్షముక = గురుత్వశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశ్లేషణక = విశ్లేషణము, సంగ్రహం = సంగ్రహము, అనవద్యతక = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరిగెక = ఒప్పునట్లుగా, సంధ్రవచః = తెనుగుపదములయొక్క, స్థలక = ఉనికిచే, అనగా గానమునందు భారతంబు = భారతంబును, రామాయణముక = రామాయణమును, రచించు = దెచ్చిన, మహాపులక = పూజ్యులయిన, జగదేయులక = లోకమంతయు లయిన, నన్నపార్యనిక = నన్నయభిప్రాయముని, దిక్కుసుధీమణిక = తిక్కనికవిని, వ్యసన్మణి = వ్యసన్మణిగడను, ఈమెవ్వరిని, అర్చక = హృదయమునకు, తత్ = తాను = భాగించెదను.

క. ఈపధి నభిష్టసిద్ధికి, దైవశక్తివినుతి గెనుచు • త ప్పెచ్చు హాసక
భావించి దిద్దకుండును, దేవానాంప్రణామము ౧౪ • నెల నెల గ్రహంబులను

ఈపధిక = ఈప్రపంచమున, అభిష్టసిద్ధికి = ముగిసెడిది. నెలనెలగా, హాసక = దేవతలయొక్కయు, కవి = కవిత్వములముక్క, సత్ = సత్త్వమును, విద్యుత్ = కొవించి, తప్త = నోడుమును, విప్ర = గురుమును, ము = ముఖమునందును, భావించి = వించి, దిద్దకుండక = నడవజూపకుండనట్లు, దేవానాంప్రణామముక = మూడులకు,

మొక్కి = నమస్కరించి, కుకవులక = దుష్కవులకు, తెలకు = నమస్కారము చేయుదును. “దేవానాం ప్రియ ఇతిచ మార్థ” అని క్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటంకి తత్ప్రార్థనం బునుం గొంత నడపినవాడనై యెద్దియోవియ నొక్క భవ్యకావ్యంబు నవ్యప్రకారంబున రచియించుటకు నుదంచితకుతూహలుండ నై యుండు సమయంబున.

6

అని = ఇట్లని, కుకవులు = కుక్కురికవులు, ఒకనిమిత్తంబునక = ఒక కారణముచేత, ప్రార్థనీయులగుటంజేసి = కొనియాడఁ దగినవారగుటచే, తత్ = తమకువులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేడికోలును, కొంత = కొంచెము, నడపినవాడనై = ప్రవర్తించఁ జేసినవాడనై, ఎద్దియోవియక = దేని నైన, ఒకభవ్యకావ్యంబు = ఒక మనోజ్ఞమైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునక = వింత తెలుగున, రచియించుటకుక = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై = సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునక = ఉన్నతన, ఈమీఁద నొకటిరెండుపద్యములు విడబడి యవి ప్రస్తుతరమాలయందుఁ గానబడమిచే నటఁ జేర్పబడిన పద్యముగాని దానఁ గథాసందర్భము లప్పినది కాదు.

సీ. ఏవఁగానరుతాత ధిమృఘావరుఁడు స,

తీర్తిగంగాజన్మస్థితిమహాద్రి

యేవిభి తండ్రి నానావిధపౌరుష,

స్థితిన్మత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి

యేన్మహా తముతల్లి మానితపరమసా,

గీర్విగుణంబులప్రక తిమ్మమాంబ

యేనేనుననుజన్మ లిద్ధదానయౌత్ర,

భద్రుండు చినవేంకటాద్రినృపుఁడు

తే. ఘనులు వేంకటరామవేంకటవరదులు

ననఁ బ్రసిద్ధులు ముగు రట్టియాకువీటి

పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి

యశుల తేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు.

7

ఏమహీను = ఏధూపతియొక్క, తాత = పితావశుఁడు, తీర్తి = మంచితమునెడు, గంగా = ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకకొంక్క, స్థితి = ఒకప్పునకు, మహాద్రి = గట్టుల తొడయిన, ఇమ్మఘావరుఁడు = ఇమ్మరజో, త్రిభుండు = ఏప్రభువుయొక్క, తండ్రి = జనకుఁడు, నానావిధ = పెక్కుభంగులయిన, పౌరుష = మగటుముల

చేత, స్థిర=తిర మైన, వృత్తి=వ్యాపారము గల, మీసాలతిన్న శౌరి=మీసాలతిన్న
రాజో, ఏకపాత్రము=ఏరాజశ్రేణునియొక్క, తల్లి=జనని, మానిత=మన్నింపబడిన,
పరమ=శ్రేష్ఠము లయిన, సాధ్యగుంబుల=పాత్రవ్రత్యగుములకు, ప్రోక=రానియైన,
తిమ్మాంబ=తిమ్మాంబయో, ఏదేరు=ఏద్యతిమంతునియొక్క, అనుజన్మలు=తిమ్మలు,
ఇద్ద=ప్రకాశింపజేయబడిన, దాన=త్యాగముచేతను, తాత=క్షత్రిహునియొక్కచేతను,
అనగాఁ బరిపాలనామలనుట. భక్తుండు=మగళకగుఁ డయిన, చినవేంకటాద్రి
నృపుఁడు=చిన్నవేంకటాద్రిరాజును, గునులు=అధికలయిన, వేంకటరాయ=వేంక
టాయనృపుఁడును, వేంకటవరద=వేంకటవరదప్రభువును, అనెక=అనగా, ప్రసి
ద్ధులు=ఖ్యాతి కెక్కినవారు, ముగురు=ఈమధ్యలో, అట్టి=అటుఁగిరి, అనువీటి=అనువీ
డను, పుర=పట్టణమునకు, వర=తేఁ డనెడు, అంకుండు=చిహ్నము గలవాఁడు,
శ్రీభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్ణ=నిండిన, కీర్తి=యశము గలవాఁడు, అరుల=
ఈడు లేని, తేజండు=పరాక్రమము గలవాఁడు, పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు=పెద
వేంకటాద్రిరాజు.

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం బ్రవర్తి
ల్లుచు.

నిజ=తనయొక్క, అస్థానంబునకొలుపుకూటమునందు, సంగీత=గానము,
సాహితీ=సాహిత్యము, అది=మొదలుగాఁగల, వివిధ=అనేకములయిన, విద్యా=విద్యల
యొక్క, ప్రసంగంబులకప్రసక్తులచేత, ప్రవర్తిల్లుచుకొనువాఁ డగుచు.

సీ. శోభితావస్తంబఃపూత్రు గౌతమగోత్రు,
సునరిత్రుఁ బింగళఃపూరిసుకవి
పౌత్రు నన్నపరతిఃభావనచాహిన్త్రు,
నమరధీనుణికి నబ్బనుకుఁ బుత్రు
ననుజన్తు లై నట్టియగులనయెఱ్ఱనా,
ర్యులు భక్తి నేవింప నలరువాని
సత్కాన్యరచనావిశారదాం డగువాని,
సూగన్మగానువిశ్రుశుని నన్నుఁ

ఆ. బ్రియము సంసిలంగఁ బిలిపించి బహునన్త్రు
భూషణాదిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గారన
మోసఁగ మగురఘణితి నెట్లు లన్నియో.

శోభిత = ప్రకాశించుచుండెను - ప్రసిద్ధి నొందిన నుట, అ - స్తంభనూత్రుక్ = అపస్తంభ మనునూత్రుక్ గలవాని, గౌతమగోత్రుక్ = గౌతమలూత్రుక్ గలవాని, ముచరిత్రుక్ = ముచినడత గలవాని, పింగళనూరముకవిపాత్రుక్ = పింగళనూరము కవియొక్కవానమఁ దైనవాని, నన్నపరతిభావన = నన్నపరతిభావనలకు, దౌహిత్రుక్ = కూతురుకొడు కైనవాని, అనుగ్రీమణికిక్ = అనుగ్రముకవిని, అబ్జమకుక్ = అబ్జము కును, పుత్రుక్ = తనయుఁ డయినవాని, అనుజన్మ తైన్యః తత్తుః, అమలనయోజ్ఞ నాగ్న్యః - అమలనయోజ్ఞనకవులు, భక్తిక్ = భక్తచేత, నేవిపక్ = నే వేయుచుండఁగా, ఆలగువానిక్ = ఒప్పెడువాని - మహిమఁ జెందువానిననుట, సత్కార్య = మంచికార్య ములయొక్క - అనఁగా దోషరహితమునై రసాదిప్రయుక్తము లయినవి యనుట, రచనా = కూర్పునందు, వికారమండగువానిక్ = నేర్పరియైనవాని, సూననామ = నూరన యనుచేర, విశ్రుతునిక్ = ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్నుక్ = నను, క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు, ప్రియము = ప్రీతి, సంగిలంగక్ = తనరఁగా, పిరిపి చి = పిలువ నంపి, బహు = అనేకము లయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ = సొప్పులు, లా = మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబుక్ = విక్కిరి, సంతసంబానర్చి = సంతోష పెట్టి, ఎంతయుక్ = చాల, గారవ మెసఁగి = సునత విఱఁగా, మధుర ఫణిక్ = గొ పగు తెఱఁగున, ఇల్లులు = ఈమీఁదఁ జెప్పఁబోయెడిప్రకారమున, అని యొక్ = పల్కెను.

శా. రెండర్థములపద్య మొక్కటియు నిర్దిష్టపంగ శక్యంబు గా
గుండుం దన్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే • నోహో యనం జేయదే
సాండిత్యంబున నందునుం జెనుఁగుకబ్బుం బద్భుతం బుద్బుద
క్షుం జీవాఁ డిల రానుభారతకథల్ • జోడింప భాషాకృతిన్. 10

రెండర్థములపద్యము = ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియు = ఒండేరియు, నిర్దిష్టపంగక్ = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాగుండుక్ = తరచుగాగుండు, అట్లుండఁగా, రన్గతిక్ = రెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్య మెల్ల నగునేని = ఒక ప్రబంధము కడ ముట్ల నిర్దిత మాయెనేని, అకావ్య మనుట సిద్ధార్థము, తిదియ కర్త, ఓహో యనం జేయదే = అశ్చర్యపడి మెచ్చుకొనునట్లు చేయఁజాలదా, సాండిత్యంబున నందునుక్ = రెండర్థములకార్యమును జేయునట్టిమా నేర్పునంబు, జెనుఁగుకబ్బుంబు = అంద్రకావ్యము - అనఁగా సాంద్రకావ్యముచేత యనుట. అద్భుతం బుద్బు = అరుదందురు, పెద్ద లని కర్త. భాషాకృతిక్ = వాగూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగనినుట. రానుభారతకథల్ = రామాయణభారతములను, జోడింపక్ = జంటగాఁ జేయుటను - అనఁగా నారెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పటను, ఇలక్ = ఇదిగామియ ను, దక్షుండు =

సమర్థుడు, ఎవ్వఁడు=ఏకవి, కలఁడని శేషము. కావున నికంటె నెవఁడును లేఁడని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె ననుఁ పెద్దలమాటయె కాని యందు నొం
డేమియు నేయెడ న్నిలుచు • తెవ్వరుఁ గాన ర టుండనిమ్ము నా
నామహిత ప్రబంధరచఁ నాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటన్
నానుడిఁ దద్వయ్యూర్థకృతిఁ నైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్. 11

తొల్లి=మునుపు, భీమన=భీమన యశఃకవి-రెండర్థములకావ్యము నని తెచ్చుకొనునది, చెప్పెను=వచించె ననుట, అను=అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని=వృద్ధుల వాక్యమే కాని, రెండర్థములకావ్యము నొకవాని భీమన చేసికట్టు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందుకొకకావ్యమునందు, ఒందు=ఒకటి, ఏమియుకొక=ఏదియు-ఒకపద్యము నైన ననుట, ఏమెడకొక=ఎవ్వోటను, నిలుచుట=నర్తించుటను, ఎవ్వరును=ఏవారును, కానరు=ఎఱుగరు, ఆ టుండనిమ్ము=ఆవార్త యట్లుండని, ఇటు నిది యనాదరోక్తి. ఇక నేమనఁగా, నానా=చెక్కులయిన, మహిళ=పూజ్యములయిన, ప్రబంధ=కావ్యములయొక్క, రచనా=ఒనర్పుచేత, ఘన=అధిక మయిన, విశ్రుతి=ఖ్యాతి, నికు, కల్గుటకొక=లభించుటచేత (ఇది సేతువు), కల=క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వయూర్థ=రెండర్థముల ప్రబంధముయొక్క, కృతి=కూర్పునందుఁగల, నైపుణియొక=నేర్పును, కల దంచు=నికుఁ గలదని, నానుడికొక=నాహృదయమునందు, ఎంచెదకొక=శలఁచెదను.

క. చాటు ప్రబంధరచనా, పాటవకలిఁగుడవు శబ్దపరిచితియందున్
మేటివి దీసిం దెరుఁగునఁ, పాటించి రచింప సీచఁ ప్రాధుడ నందున్. 12

చాటు ప్రబంధ=సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాదిభేద ప్రశస్తకృతులయొక్క, రచనా=ఒనర్పునందుఁ గల, పాటవ=నైపుణ్యముతోడ, కలిఁగుడవు = కూడుకొన్నవాడవు, శబ్దపరిచితియందున్=శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహితీయుం దనుట. మేటివి=సమగ్రుడవు. కావున, అరయకొక=విచారించి చూడఁగా, దీసికొక=ఈరెండర్థములకావ్యమును, తెరుఁగునకొక=అంధ్రమునందు, పాటించి=కైకొని, రచింపకొక=ఒనర్పుటకు, నివ=నివ, ప్రాధుడవు=ప్రాధువు.

ఉ. దక్షత యింత గల్గి విశేషంబుగ గాంచియు నీమనన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు గామి నిది • యిట్లనఁ గొంకెన సీకు నొలలా
తేక్షణభక్తిల రచియించుట యిష్టము కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్. 13

దక్షత=కాశలము, ఇంత గల్పిత=ఇంతమాత్రము కలిగి యుండుటను, విశ
దంబుగ=తెల్లముగ, కాంచీయు=తెలిసియు, విమర్శి=విమర్శించును, ఫలా
పేక్ష=ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు గామి=గొప్ప కాక పోవు పేత, నిమగ్నతి
చెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్ప యనుబుద్ధి లేమి పోతు తన భావము.
ఇది యిట్లనక=ఈకృతి చేయు మనుటకు, కొంకెదక=కొంకెదను, అట్లు వజరుగాని,
ఓలలాడే ఓడగిక్తిశీల=ఈశ్వరభక్తిచరతుఁడయినవాఁడ, ఇది పే సుగర్భవిశేషము.
శ్రీవిరూపాక్షునకు=విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగ=శ్రీకృష్ణనంబడినదిగా,
శ్రీవిరూపాక్షునిశేరనకుట, శుభార్థము=మేలుగలుగు శాఁతము, ౧ ఘనపాండవీయ
ము=రాఘవపాండవీయమును గ్రంథమును, రచించుట=చేసెదము, నిమగ్న=నిమగ్ను,
ఇద్దమ కాద=అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నియము లేక=పాడ వైనను భగవ
దంకితముగఁ జేయ నిచ్చ గలవాఁడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షునిశేర నిద్వయార్థకృతి
నొనర్చు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబులై
అం గెఱింగించిన సేనునుం దదీయంబు లగునీమాత్ర గౌరవసంభావనా
దివిశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై నదినికిం ౧ శక్యాశక్యవి
చారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగుసంతరంబుతో నతని
నభిషేక్షించి.

14

అని=ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు=వినయభక్తిగతములు, అగు=అగునట్టి,
మధురభాషణంబులక=తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబులై=తనకోరికీతిని,
ఎఱింగించినక=తెలిపించినను, తదీయంబులు=అతనివి, అగునట్టి, నిమాత్ర గౌరవ=
ఎంతయు శారవముతోఁగూడిన, సంభావనావిశేషంబులచేతక=అంత లగుమన్నన
లచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సంతసించినహృదయము గలవాఁడని, అనిక్షిజేసి=
ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు=కొదగుఁ గాదగి దనుచిని, లేక, అంగీకా
రభంగి=ఓప్పికోలువిధముచే, తర్కగితం బగు=పెనుపఁబడి, అంగంబుతోక=
చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని=ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ రాఘవపాండవీయకథ • రమ్యముగా నొకకావ్యస్పష్టి నా
హా ఘటియింపఁగా వశమే • యాంధ్రకవీంద్రుల క్తి దావక
శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యముః గావునఁ గోపి-మగం
పాఠునిబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతి మత్కృతి మత్కృతి మత్కృతి మత్కృతి 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కయినక=ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులయందు, రాఘవపాండవీయ
కథ=రామాయణభారతములను, రమ్యముగాక=ఓప్పిదము గా, ఒక కావ్యస్పష్టిక=

ఒక ప్రబంధమును, అహ = ఔరా, ఆశ్చర్యవాచకము. ఘటియింపఁగాఁ = కూర్చుంటును, ఇతి మే = శక్యమా, రాఘవభారతార్థములు చెందు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ గూడునా యనట. ఆ లె నను, తానక = నీదగు, క్లాఘన పూర్వక = పొంగి పొలుముచు గాఁ గల, పక్షి = మాట, అవలంబ్యము = దాటఁ దగ నిడి, కావు = ఆకారముచేత, కోపిద = విచ్ఛిన్నములయొక్క, అనుకంప = కరుణ చేత, ఘన = అశయముం బొందిన, బుద్ధి = మతచేత, కండితోత్తిముల కృపాతి శయమువలన నాబుద్ధికి నిట్టి మహాకావ్యనిర్మాణమునంగుఁ జూట్కి కలిగిం గాని మఱి యొకటఁ గాదనుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృత = ప్రబంధరచన యందు, మత్కృతిశ్యము = వాకాశలమును, చూపెద = కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు సతనిచేత ననేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృతసన్మ దుండ నై.

16

అని = ఇట్లుని, మఱియును, అతనిచేతఁ = అపేదవేదకటాద్రి ప్రభువుచేత, అనేక విధ = నానా ప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసన్మానములచేత, సంభృత = వహింపఁబడిన, సన్మదుండనై = సంతోషము గలవాడినై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష,
యొక్కొక్కచోట నొక్కొక్కచోట
నుచితకల్పశ్లేషః యొక్కొక్కచోట న,
ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషః సుటన యొక్కొక్కతఱి,
నర్థాన్వయము వేరై యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయనిగః సంగతి యొక్కొక్క,
తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని చెందు

తే. మూఁగు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
నాకుఁ దోచినగతిఁ బెక్కుఁబోక లమర
రాఘవభారతకథలు నఁరాయుదృష్టిఁ
జూచుచునున్న కేర్పక నాచరింతు.

17

ఒక్కొక్కచోటక = ఒక్కొక్కయెడ, ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష = ఆంధ్రగీర్వాణములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటక, ఉచిత = తన, శబ్దశ్లేష = శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటక, అర్థశ్లేష = అర్థములకూడికయు, ఒక్కొక్క చోటక = ఒక్కొక్కచోట, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానాప్రధానములయిన, వృత్తిప్రస్థ

తులు గల, శ్రేష్ఠ=కూడిక యొక్క, ఘటన=కూర్పును, ఒక్కొక్కతే, అర్థాన్వయము= అర్థములచేరిక, వేటె యగుచుండు=భిన్నమగుచును, ఉచిత=ఉచితము, ఒక్కొక్కతేనీ, శబ్దాన్వయ=శబ్దములచేర్చుటయొక్క, విభేదన=వేరుపాటును, ఒక్కొక్కతేనీ, ఇవి=ఈ క్రిందటఁ జెప్పిన శ్లోకములు, రెండు మూడు=రెండు మూడు గాని మూడు గాని, కూడుట=చేరుటయు, మతోయ, సముజ్జ్వలముగఁ=ఒప్పునట్లుగా ననట, నాకు, తోచినగతఁ=స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు=పలుమార్గములు, అమరక=పీర్చునట్లుగా, రామభారతికథలు=భారతిరామాయణములను, పర్యాయదృష్టిక=పర్యాయక్రమమున, చూచునుమతులకుఁ=పరిచయపట్టిధీమంతులను, ఏర్పడక=రామభారతికథలు వేరువేరు నేర్పడునట్లు, అచరింతుక=రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడినరి వే

తొకకథపై దృష్టి యిడినఁచొకయర్థముఁ దోఁ
పక పోవుఁ గాన నేకా

రథకాన్య మెట్లు వివరఁగఁ దగునొకటొకన్.

18

ఒకకథ=ఒక్కొక్కతను, వినియెడితఱిక=అకర్షించునట్టివేళి, నేతొకకథపైకా=మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినకా=చూడ్కొ యుచినయెఁల-తలం పుంచిన ననుట, అయిర్థముకా=ఒకయర్థమేనియు, తోపక పోవుఁ గానకా=స్ఫురింపక పోవును గనుక, ఏకార్థకాన్యము=ఒకయర్థము గలగ్రంథము, ఎట్లు=ఏప్రకారమో, అట్లు=అప్రకారమే, ఒకటొకటికా=ఒక్కొక్క యర్థముగా, వివరఁగఁ దగుకా=అకర్షింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారముగా మిందుఁ దాయు నాయు

శ్రీవిమాపాక్ష సేవావిశేష మనియు

నుజను లిందు గుణాంశంబు చూతు రనియు

జలిపితి నసాధ్యకృతి కిట్లు సాహసంబు.

19

ప్రభువు=వేదవేదికటాది ప్రభువుయొక్క, సత్కార=సత్కారమునందు, యుగాము=అప్పు, ఇందుకా=ఈకావ్యనిర్మాణమునందు, తాయు నాయుకా=తీరు ననుచును, శ్రీవిమాపాక్ష=విమాపాక్షదేవునియొక్క, సేవా=సేవలన పైస, విశేషము=త్రైవిధ్యమును, కలుగు నని శేషము. అనియు, సునులు=పద్యలు, ఇంగుకా=ఈకావ్యమునందు, గుణాంశంబు=మేలగుపట్టునీ, చూతు రనియుట=కొంటురనియు, అసాధ్య=నెఱవేర్చు దగని, కృతీకికా=ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు=ఈలాగున, సాహసంబు=తెగువను, చలిపితకా=చేసితిని, “నలుపు” అనునీక్రియపద మీరాఘవ పాండవీయప్రాచీనలిఖితశ్రతులయం దంతటఁ జాదిగా ప్రయోగించి యున్నది గా

తదాదిత్యుని స్మరణం చేయుట శోకరమౌ నేను కేవాదులకు సాక్షిగాఁ గానఁపడుచున్నాను.

వ. అని యిట్లు క్షణిక్ స్వానందం నగుచు న్యృబంధనిబంధ సారంభం
 బుససాగ్రే కిల క్షణం గాంతరార్థం గానకాటాగ్నం నందు శ్రీవి
 రూప తూడ నిర్విగ్నపరిమాప్తి ముగిసినందులందు గాన కిలం
 డతనసంల్యాచుసారంబును నెట్లు గానకాటాగ్నం గాక నామ
 భారం బేమి యనుతలంపున నిశ్చింకుండ నై కిడంగి దీగిడం బ్రహ్మ
 నియామకుం డైన పెన పేంకాగ్ని మహర్షిగోవంశక్రమం బు
 నర్జించెద.

20

20

అని యిట్లు, కృత=దేయబడిన, ఉత్సాహం=నగుచుకొనుచు గలవాడనై, ఏకత్వబంధం=ఈకౌవ్యముయొక్క, నిబంధనాంధింబునకుకొనుచున్నది, ప్రేరకుం దైవం=పురికొల్పువాడగుచున్నది, సకలాలంకారములనుబట్టిబహుమతిగా యాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు=హేమకూటాచలేంద్రుడగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్నం=చెఱుపు లేకుండ నట్లు, పరిసమాప్తి=ముగియించును, ప్రచురగమనంబులకుకొనుచు=వ్యాప్తి నొందుటకను, తాని=తానె-శ్రీవిరూపాక్షుడే యనుట, కలంకు=ఉన్నాడు, అతని=తనకుం పాక్షస్వామియొక్క, సకలాలంకారములకుకొనుచు=ఇచ్చివేలించెడిని, ఎట్లు=ఏరీతి, కౌవలముకొనుచు=తనకుం నున్నది, అట్లు=అరీతి, అగుంగాక=కొంగార, నాకు, భారము=గురువు, ఏను యింతింతపునకొనుచు ఏమి యున్న దనుభావమున, నిర్బింతుండు=గవు లేనివాడనై, ఏమి గి=యిచ్చి పడి, దీనికొక=ఈప్రబంధనిర్మాణమునకు, ప్రత్యక్షం=ఎవరు ముందున్న, నిరూపకుండు=ప్రత్యక్షుడగు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహానిర్మలము=తనకొకటాద్రి ప్రత్యక్షమయ్యెడి, పంశం=కులముయొక్క, క్రమంబు=నగునను, నిర్బంధింకొనుచు ఉండించెదను.

శా. శ్రీ శోభానుఁ డిన్మభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకన్యపురి

హాశాస్పాఠం సోదరశ్రమన మూర్ఖానాం పోతెన

రాష్ట్రాభివృద్ధికి రైతు-సహాయము • నాభ్యుదయము

శ్రీ హంస నిభవ్య శాసనములు, హేతు ప్రతాపములు.

21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేరి, ధనురేషు = అశ్వుకుం డెయినది, భగ్నభూనరుం
డు = ఇష్టరాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుం డెనెడిది, కల్పవృక్ష = వృక్షము
యొక్క, బాహు = భుజ మనెడిది, శాఖా = శాస్త్రయందుండి గల, భాగముననునదియు
నకా = పండ్లనెడలనునందు, ఆనెండా తీర్చినది అనునందనలది, ధరణి = రజతలహరి,

ఉత్తరసింహ = శిరోధూషణముగాఁ జేయఁబడినది, : ప్రియ = బిడ్డకు నైన, యుక్తమైన దనుట, కాసనకళా = శిక్షావిధికి, హేతు = కారణమైన, శ్రుతాప = పరాక్రమముచేత, అశ్శ్యుడై = సంపన్నుఁడయి, అతిసిపరాక్రవమును వెఱచి రాజులందఱు నతినియాజ్ఞ శిరముచే విహించుచుండిరి. అనఁగా రాజులందఱు అతనికి లోబడిరనిభావము. మూర్తామోదముక బోలెకొ = మూర్తింతమైన వాసన విశేషము లె, సర్వాకా = ఎల్లదిక్కులయందు, పూరిత = నిండింపఁబడిన, కీర్తి = మహిమము, సాసనలతోకొ = గంధములతోడ, అవిర్భవించెకొ = జనించెను.

శే. అశుభాప్తిపురశాసనాంకుఁ డగుచు

సకలసంగ్రామకేరిశిశ్మంకుఁ డగుచు

ససిశపూతశేషసర్వంకుఁ డగుచు

నతఁడు సాంపాందు యునతిమీనాంకుఁ డగుచు.

22

అశుభాప్తిపురశాసన = అశుభాప్తి గ్రంథమునెడు, అశుఁ డగుచు కొ = నేరుగలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేరి = సమస్తయుద్ధప్రదలయందు, నిశ్చయమగుచుకొ = జంకులేవివాదము, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁబడిన, శేషసర్వంకుఁ డగుచుకొ = అనంతఁడు శత్రుగాఁగలవిష్టుమూర్తిగలవాఁ డగుచు, సాంపాందిమీనాంకుఁ డగుచుకొ = శుభవిషయములు, అతఁడు = అయివచ్చునని, సాంపాందికొ = యింపొందెను.

క. కొండిన్యగోత్రజలధివి, ఘండాతఁడు గాంచె పరశుఁ క భావముహేమండలపతిఁ గదనబలో, ద్దండనిలత్తొంబ యనడ తనసతియందున్.

కొండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁడయిన, అతఁడు = అయివచ్చునని, లత్తొంబ యనెను, పరశుండుకొ = తన, శత్రుయందు, కదనబలోద్దండం = యుద్ధమునందలి ఒలిమిచేత భయంకర డైనవారి. భంజనముండలపతికొ = భావరాజును, పరశుండుకొ = శ్రేష్ఠుడైనపుక్కిరిసి, గా, క = కలెను.

స్తగ్ధర. ఆలత్తొంబాకుమారుండు పసులయశుఁడు భావానసింపు నాధ్యంబోలాంబక బెండ్లి యై యుప్పుగఁ గనియె ను పుకఁ ధి పరిపథిలం శీలస్థూలంభవిష్టుఁ ధిరభుజబలలక్ష్మీవిశేషప్రయోగో

ద్వేలాశాదంతేశుండావిలసనలఘిమోపేష నిష్కక్షేలశే . 24

ఆలత్తొంబాకుమారుండు = అలక్ష్మమపుక్కిరియిన, అలయశుండు = నిర్మలకీర్తిగలవాడైన, భావానసిండు = భావరాజు, సాధ్యకొ = పరిష్కరియైన, పోలాంబక = పోలమును, పెండ్లియై = వివాహముయి, ఉప్పుగకొ = తగువల్లుగా, భు = భూజివియొక్క, పరీరంధి = కొఁగిలింతయందుఁగల, భూమివహనమునకు, పోలా = కేళికాయే, కీల =

స్వభావముగాఁగల, స్థూలంధిభువు=తోరముగాఁగల, వృద్ధిఁబొందుచున్నదనుట, స్థిర
=నిల్కడయైన, భుజబల=బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష=సమృద్ధ్యతిశయముచే
త, ప్రయత్న=ప్రయోగింపబడిన, కలుగఁజేయబడినదనుట, ఉర్వేలాశాదిగఁగ
ములయందున్న, దంతి=దంతావలములయొక్క, శుండా=తుండములయొక్క, విలస
న=విస్ఫంభిణముకొఱకైన, లహరీవేశుకా = లఘుశ్చప్రవేశముగలవాని, ఇచ్చపీఠ
శుకా = ఇచ్చభూపతిని, సుకుం = పుత్తునిగా, కనియొక = కొంచెను.

క. రాజమహేంద్రనరాధిపు, రీతిత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజతుఁడై
యాజిఘ్రుంఁడాయిన్నును, హీజానిప్రసిద్ధిఁగాంచెఁనెంతయునుహీమచ్.

రాజమహేంద్రనరమనెడు, అధిపతి = పరిపాలనముయొక్క, రీతి = జయ
శీలమైన, విచిత్రములకా = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజకుఁడై = ప్రకాశింపబడినవాఁడై,
అజిఘ్రుండు = రణకూహఁడయిన, అయిన్నమహీజాని = అయిన్నరాజు, ఎంతయునుహీ
మకా = మిక్కిలిప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిఁగాంచెకా = ప్రఖ్యాతిఁజెందెను.

తే. ఆమహీలోకనిభునిఁగ్ధాంగలక్ష్మి

యయినకనవన్నయనసూయఁ యగుట నాగ్య

యగుట సుప్రసిద్ధమవేఁచెఁ యగుగ నేల

వినుతి కెక్కుపాతీవ్రత్యఁ నిలసనంబు.

26

ఆమహీలోకనిభుని = అయిన్నభూపతినియొక్క, అర్ధాంగలక్ష్మి = అర్ధకరీరలక్ష్మి,
ఐన = అయినట్టి, అనఁగాభార్యయైన, కనవన్న = కనవారి, అనసూయ = అనసూయా
దేవియు, అనూయతేనిదియు, అగుటకా = అవుటచేతను, అగ్య = పావ్యశీలనియు, కనీ
నయు, అగుటకా = అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధమ = లేటలేమె, వినుతికెకా = ప్రఖ్యాతి
నొందిన, పాతీవ్రత్యవిలసనంబు = పతివ్రతామహిమను, వేఁచె = ప్రశ్నేకముగా,
అగుగనేల = విచారించనేమిటికి.

క. అయిన్నశిథాత్రీతల, నాయకునకుఁ గుఱవమకును యదను లభిక

శ్రీయ్యకు లిద్దరు సజనవి, భేయులు బొప్పుప్రభుండుఁజిన్నునిగొందున్.

అయిన్నశిథాత్రీతలనాయకునకుకా = అయిన్నభూపతికిని, కనవమకును = కనవాం
బనున, అధికశ్రీ = పలు = గురలక్ష్మీసమన్వితము, సుదనవిశేషము = సద్గుణవిశేషముగలదగిన
వారు, బొప్పుప్రభుండు = బొప్పురాజును, తిన్నునిగొనకా = తిన్నరాజుననఁగా, ఇద్దరు =
ఇరువురన, నందఱులఁ సుతులు, కలరని శేషము

వ. వారిలోన.

27

వారిలోనకా = అయిగుఱురిలోపల.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవనద్భిరుదాంకుడై దశా
శావనితాలలాటతటఁ దండనచిక్రకభావభాగ్యశ
శ్రీవిభవాభిరాముఁ డయి • జృంభితదానవిహారుఁ డై ధరి
శ్రీవలయంబునకా వెలసె • నిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁ డై. 29

పావనమూర్తియై=నిర్మలదేహుఁడై, సౌందర్యచతురై యనుట, విజయభైర
వనద్భిరుదాంకుడై=విజయభైరవుఁ డనుమేటిబిరుదుగలవాడై, దా=పదియైన, అశా
=దిక్కు లనెడు, వనితా = కౌంతలయొక్క, లలాటతట = అలికప్రదేశముల
యందుఁగల, చండనచిక్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను, భాక్ = పొందిన, యశ
శ్రీవిభవ=కీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁడయి=ఒప్పినవాడై, అనగా శుభ్రకీర్తి
యొల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము. జృంభితదానవిహారుఁ డై = ప్రశస్తత్యాగప
రుఁడయి, ధర్మశీలుఁడై=భూమ్యస్వభావుఁడయి, నిమ్మనృపాలుఁడు = తిమ్మరాజు, ధరి
శ్రీవలయంబునకా=భూతలమునందు, వెలసెకా=ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁ దనరెడు, నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధఁగుగుతిర్మాంబక
విభవమునఁ బెండ్లియాడెను, ద్విభువనవిభుఁడాకవీటిఁ తిమ్మవిభుఁడొగిన్.

తిమ్మవిభవ=ముగ్ధాకములయందు వ్యాపించిన, విభుఁడు=ప్రతాపముఁగల, అకువీ
టి=అకువీపనపట్టణమునకురాజైన, తిమ్మవిభుఁడు=తిమ్మరాజు, ఒకకా=క్రమమున,
వయస్సాప్తయందనట, ఉభయకుల = పుట్టినమెట్టినయింటివారిమీద సములయొక్క,
సిద్ధికా=నిల్కడచేత, తనరెడు=ఒప్పునట్టి, అభినవగుణములకా=క్రొత్తలైనగుణముల
చేతను, ప్రసిద్ధయగు=ప్రసిద్ధురాలైన, పాతివ్రత్యాదిసద్గుణముహీన చే నుభయకుల
ద్వారకురాలయనదనట, తిమ్మాంబకా=తిమ్మమ్మను, విభవమునకా=ప్రేమమున, పెండ్లి
యాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిమ్మనరఁ పాలుఁడు పుత్తులఁ గాంచె విక్రమో
గ్ధటుఁ బెదవేంకటాద్రిఁ బ్రసాదపక్షహారుం బివేంకటాదు మగు
ద్వీటపిసమాసదానసను • కేంకటరాయని భవ్యతేజః •
కటకరదక బుధప్రణతి • గాంచినతిమ్మనాయంబుఁ బెంపుగన్. 31

పటుబలశాలి=గట్టిబట్టగల, తిమ్మనరపాలుఁడు=తిమ్మభూపతి, బుధప్రణతి
గాంచిన=పెద్దలస్తోత్రమునుబొందిన, తిమ్మనాయంబుకా=తిమ్మాంబయ్యను, పెంపుగకా
=సృద్ధిగా, విక్రమోద్ధటుకా=పరాక్రమోద్ధందుడైన, పెదవేంకటాద్రికా=పెద
వేంకటాద్రియనునాతని, ప్రతిపక్షహారుకా=శత్రుసంహరించుఁడయ్యెను, నవేంకటాకా=
చిన్నవేంకటాద్రియనునాతని, మగుద్వీటపిసమాన=కల్పవృక్షముతో సమానియిన, దాన=

ఈవిచేత, ఘనకా=గొప్పవాడైన, అనగా బ్రహ్మగోండిన, వేంకటరాయనికా
=వేంకటరాయడనునాతని, భవ్యతేజాకా=ప్రతాపశాలియైన, వేంకటరాయకా=వేంకట
రాయడనునాతనిని, ఈనలుపురిని, పుట్టులకా=సుకులను, కాంచకా=కనిను.

వ. అందు.

32

అందుకా=అనలుపురియందు.

తే. అమరవరభూమిభృత్, స్తకములఁ గ్రిందు
పటదునిజసాదకటకసత్ప్రేక్షిచేత
విమలధృతిఁ గేశవప్రాయఁగమున వెలయు
వేంకటాద్రియ యనఁ బినఁవేంకటాద్రి.

33

అమరవరభూమిభృత్=దేశమున మేరుపర్వతముయొక్క, మస్తకములకా=
శిఖరములకు, క్రిందుపటదు=నల్లజేయుచున్న, నిజ=తనయొక్క, సాదకటక=ని
తంబుప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రేక్షిచేతకా=దౌన్నత్యముచేతనకుట, మేరుపర్వతము
నకంటెమించినదనితాత్పర్యము. అర్థాంతరము, అమరకా=ఓప్పుగా, వరభూమిభృ
త్=రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకములకా=తలలను, క్రిందుపటదు=క్రిందుగాజే
యుచున్న, సంచికొనజేయుచున్ననకుట, నిజ=తనయొక్క, సాద=చరణములయం
చున్న, కటక=నూపురములచేతనైన, సత్ప్రేక్షిచేతకా=మౌర్యచేతనకుట, చినవేంక
టాద్రియొక్క-దుకడిమిచే బిరుదుగాబాదములఁ దాల్చినయదియలఁజూచి శక్తురా
జులు మాతాదక తలలువంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల=నిర్మలమైన, ధృతికా=
ధైర్యముచేతను, కేశవ=వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయమునకా=శానికి యగుటచేతను, చిన
వేంకటాద్రి కే.కటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించు ముగ్ధులవలన, వేంకటేశ్వరస్వా
మియుఁ జినవేంకటాద్రిహృదయమందే వాసముచేయుమందెనని తాత్పర్యము. అ
ర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనకా=వేంకటాచలమే మునున్నగా, చినవేంకటా
ద్రి = చినవేంకటాద్రిరాజు, వెలయుకా = ఓప్పును.

చ. తమయన ననగామవిక్రి గుముఁపర్వతయందు ప్రతాపమున నున్న
వము నవికారభావమును • ప్రాభవశక్తియు నిత్యగానతీ
లియుఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దాల్చి శోభిల్లు
విమలత నాకువీటిపురఁవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుఁడై.

34

అకువీటిపుర=అకువీటిపటణమునకధిపతియైన, వేంకటరాయడు=వేంకటరా
యడనురాజు, తమయనకా=సయిరగును, అమృత=మొక్కవోలి, విక్రమముగీర
మును, స్వినయం=మంచినమ్రతను, ప్రతాపమున=వేడిమిని, సురూపమును=చ
క్కఁదనమును, అవికారభావమును=వెప్పురుడనములేమిని, ప్రాభవశక్తియుకా=నొ

రతనపురీవిని, నిర్య=ఎడతెగని, దానశీలము=ఈగినడకును, తిగణ=తగునట్లు, ఒక్క
టి=ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్=మఱియొకగుణమునకు, అలంకృతిక=సింగారమును,
చేయగక=ఒనర్చునట్లుగా, ఒకటికొకటి ప్రకాశింపఁగా నుట, తాల్చి=ధరించి,
ఆవఁగా నిగుణములకలవాఁడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై=ఇట్టిగుణముల కలవాఁడు కనుకనే
మిక్కిలి భ్యాసించెరిగినాఁడనిసంబంధము. విమలలిత=నిమ్మ ల్పవర్ణముచేత, పాప
కృత్యములచేయనివాఁడనుట, శోభిలక=ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు నెఱయు ని, రంకుశచిర నిరూఢ ప్రజ్ఞను రణని
శృంఖలప్రాభవమున నక, లంకితస్త్రీప్రణా లక్ష్యముహిమన్. 35

వేంకటవరదుఁడు = వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ=అశుభాటులేని, నిరణ=
త్యాగములందు, నిరూఢ=తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను=బుద్ధితను, రం=కయ్యముచేత, ని
శృంఖల = జంకులేనిదిగాఁజేయుబడిన, ప్రాభవమునక = ఏలుబడిచేతను, అనఁగాఁ
ఒక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁడనుట, అలంకిత = కలకలేనిదిగాఁ జేయుబడిన,
స్త్రీప్రణాపలక్ష్యుల = పొగడువేడుములసేరులయొక్క, మహిమన్=ఎక్కువచేతను,
వెలయుక=ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టియన్వయపరిశుద్ధి యింపు మీఱ

శ్రీకృష్ణాపాక్షభక్తివి శేషనిమల

హృదయఁ దగుచు సంగీత సాహిత్యనిత్య

సరసగోష్ఠినినోదైక నిరతుఁ దగుచు.

36

ఇట్టి=ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ=సంశయముక్క, పరిశుద్ధి=గరగరిక,
ఇంపుమీఱక=ముగ్గునలఁగఁగా, ఇదిగతిస్తమి, శ్రీకృష్ణాపాక్ష స్వామియందుఁగల,
భక్తివిశేష=స్వకృతశయమునత, విమల=కలువవానిన, హృదయఁదగుచుక=ఉల్ల
ముగలవాఁడగుచును, సంగీత=సాటచేతను, సాహిత్య=చగవు ను, అశ్రునిశ్చల
మగు, సరస=తెలియఁగలతోడనగు, గోష్ఠి=కూటునకుంజన, నోదైక=బేడకయొ
కటనే, నిరతుఁదగుచుక=ఇచ్చొలవాడగుచును, కర్తృక్రియలు ప్రపద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీగిని,

విడిముడిపనఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలో

గను నెన్న నేర్పు గలమే

ల్పదకలఁ బెదవేంకటాద్రి నరసయఁ జొప్పుని.

37

వడిగలతనానక=కౌర్యముచేతను, ఈవిని=త్యాగముచేత, విడిముడిపనక=
ధవనంతుచేతను, ప్రాభవమునక=ప్రభుత్వముచేతను, విజయనగరిలో=విజయన
గరములో, కడుక=మిక్కిలి, ఎన్నక=గణించుటకును, ఏర్పుక ఇవి యని యేర్ప

రేండులుకును, కలంకిలి, నకి, తగిన నమట, మేల్పు కలం = పేటికలచేత, పెద
వేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పుకొ = ప్రకాశించును.

చ. పిడుపక యూకా కి పెద వేంకటాద్రి పుత్ర హమిం

గడఁ దెబ్బపె నకేర్తియు జగంబుల నన్నిటి నొంకి చూచి

జడఁగెనెందు సంతసెలు నాదువిరాడ్జయ సూక్తి పుని

పుడు నవకుంకుమంబు పోలి పూవుల పూజయు నెంచు నాత్మలోక. 38

అకువీటి = అకువీటిపట్టణప్రభునైన, పెదవేంకటాద్రిరాజు, వేంకటాద్రిరా
జయొక్క, సత్పుత్రాపముకొ = ఉజ్జ్వల స్వరూపరాసుడను, కలం = మిక్కిలి,
తెలుచైన = తెల్లనైనట్టి, కీర్తియొకొ = యశముకొ, ఈరండుకర్తలు, జగంబులనన్ని
టికొ = లోకములనెల్లను, మించి = అత్రుమించి, మూచినకొ = మునుగఁగనీనను, కీర్తి
ప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయమునలె లోకములనెల్ల ముంచిననుట, జడఁగెనెం
దు = సమస్త శాయయైన నారాయణుడు, ఒప్పుడు = ఈవేళ, నామ = జానెయొక్క,
విరాడ్జయ = విరాడ్జయపమైన, మూర్తికొ = దేవామునకు, ప్రళయమున హరివిరా
డ్జయయు సమస్తములొక బలమిచ్చుటకాస్త్ర సిద్ధియు, ఎవ కొర్తివయిన, ఈ
మంబు = కుంకుమపుష్పాంతయు, తెలి = తెల్లనైన, పూవుల = పుష్ప లవణయిన, పూ
జయొకొ = అర్చనయు, అద్భుతంచుకొ = కలిగెననుచు, అద్భుతాకొ = నామమున,
సంతసెలుకొ = అనఁదించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభుశ్రీ పెదవేంకటాద్రి జేంది యూత్తలో

నేకలసద్గుణంబు మహిమెన్న దనేకలసద్గుణాప్తివే

గొకొని శేషభోగములకల్పి దలంప దశేషభోగి

లాకలనంబుచేత గరులక గిరులక ముతీ జెప్పనేలొక. 39

హపి = భూమిశేవి, అకువీటివిభుకొ = అకువీటిప్రభురాధీశ్వరుడైన, శ్రీ పెదవేం
కటాద్రిరాజు, చేకొని = జేందియిది, పెదవేంకటాద్రి, పాలి-పబడి
నజయెనుట, అద్భుతాకొ = నామముగలను, అనేక = ఏకలయ నానివానియొక్క,
గుణాప్తివే = సుగణాప్తివే, మోక్ష, విక్ష, శరావములకొక్క, గర్భగాం
బు = మగుణము, ఎన్నెన్న గణింపకు, తగిన విభావశయమున పెదవేంకటాద్రినిగూడి
యాతనిగుణముల మహిమిదిగనుకవృగముయొక్క, గుణములను మెచ్చి దాయవనుట, అ
నేక = పెక్కులయిన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, గణ = గుణములగులంపుయొక్క,
అద్భుతాకొ = ప్రాసచేతి, ఏక = ఒకటైన, లసత్ గణులు, ఎన్నెన్నియొక్క అనఁగా, అశే
షభోగ = శేషభోగములకొనివానియొక్క, లలాకిలనంబుచేత = విలాసానుభవముచే,
ఇదియుచేతపు, శేష = అదిశేషమయొక్క, భోగముల = పదగలయొక్క, కర్తవ్య

విలాససంపదను, తలంపడు-ఎన్నడు, పెదవేంకటాద్రినిలలను గన్నది కాన సర్వక్రిడ
ను మెచ్చనిదయ్యెననుట, అశేషమస్తములైన, భోగ-సుఖానభవములయొక్క, లీ
లాకలనంబుచేతకొ-విలాసక్రియచేత, శేష-కొద్దియైన, భోగములకల్పిని, తలంప
దని యర్థాంతరము. మఱి ఇంక, కరులకొ-అన్వేగజములను, గిరిలకొ-సత్తులపర్య
తములను, కాళ్ళు నేటికికొ-వాకొన నేల, కేలభగవదంశసంభూతము లైనవరాహాదిశేషు
లే యిటు పైనను సితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే ఈకరణి ధాత్రి వెలసిన యూగువీటి

తిప్పురాహుత్తతనయుఁ డు తీర్ణకీర్తి

వరుఁడు పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు నేయు

నేన లింపుగఁ గైకొని దైవమునకు.

40

ఈకరణి-ఈవిధమున, ధాత్రి-భూమియందు, వెలసిన-ఒప్పిన, అకువీ
టి-అకువీటిపురాధ్యక్షుడైన, తిప్పురాహుత్త-తిప్పురాజాగ్రణియొక్క, తనయుఁడు-
కొమరుడైన, ఉ తీర్ణ-లోకమునతిక్రమించిన, కీర్తి-యశమునంగు, వరుఁడు-సత్తుఁ
డైన, పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు-పెదవేంకటాద్రిరాజు, చేయు-ఒనర్చునట్టి, నేనలు
-ఎందనములు, ఇంపుగకొ-ఇప్పుడుగ, కైకొని-గ్రహించి, దైవమునకుకొ-నాయున్ద
చేవతకు.

క. లోకై కస్తుత్యునకు ని

రాశ్మనతజనజన్మర్జు రామృత్యునకుకొ.

ద్రైకాల్యసత్యునకుఁ గా

పాశ్చాత్యగిరిరాడపత్యునకు నిత్యునకున్.

41

లోక-జనులచేత, ఏక-మృగ్యముగ, కస్తుత్యునకుకొ-స్తోత్రము చేయుదగినవా
నికి, నిరాశ్మత-పోగొట్టబడిన, ఇది జనురాదిశబ్దమునకు విశేషణము, నతజన-అభివా
దకులయొక్క, జన్మర్జు రామృత్యునకుకొ-పుట్టువుముదిమిచావులుగలవానికి, ద్రైకాల్య
-భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలములమూటను, సత్యునకుకొ = సత్యుడయినవానికి,
పాశ్చాత్య-పెండ్లాడబడిన, గిరిరాడపత్యునకుకొ-పాశ్చాత్యగలవానికి.

క. అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా

సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా

రాధ్యునకుఁ గాలనిగనన

కోధ్యున కధ్యుసితతిగ్గురుచిమధ్యునకున్.

42

అధ్యాత్మికత్వవిద్యా = బ్రహ్మవిద్యచేత, సామ్యసమత్వా = సాధింపఁదగినవానికి,
తేలియఁదగినవాని కనుట, ఇతరవిద్యలచే నెట్టివారిచేతను సాధింపఁదగినవాఁడుగాఁడని
భావము, సమస్త = ఎల్లరగు, యోగిజన = తపోపంతులయొక్క, హృత్కమల = మాన
సాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకుఁ = పూజింపఁదగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిశ్ =
దిక్కులచేతను, అనవశోధ్యునకుఁ = అడ్డగింపఁబడఁదగినవానికి, ఆహ్వాసిత = ఉనికి
చేయఁబడిన, తిత్తురుచి = వేడివెలుంగుయొక్క, హృన్మనకుఁ = నడుముగలవానికి,
శ్రీమూర్తులును మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్యగ, దంకారున కచలీతాన్మృతప్రియముఖస
త్యంకారభక్తియుక్త్యక, లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్. 43

శంకా = భయము నెడు, దుజా = నొప్పియొక్క, అపహృతి = పోగొట్టుటయందు,
అగదంకారునకుఁ = వెజ్జగువానికి, ఆశ్రితులకు జననాదులనలనఁగలుగుభయమును
బాచువాఁడనిభావము, అచలిత = చలింపఁబడని, అనగా నెడవాచునిముఖశబ్దమునకు
విశేషణము, అమృత = నుభవతే, ప్రియ = ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, ఇట
లక్షణ, సత్యంకార = నిజమైన, అనగా నిశ్చలమైన, భక్తి = భక్తియొక్కయు, యుక్తి =
మాదికచే, అకలంక = కాలుష్యములేకుండునట్లుగా, అరచిత = మించఁజేయఁబడిన,
అర్య = పెద్దలయొక్క, మతి = స్తోత్రములే, అలంకారునకుఁ = తోడవుగాఁగలవానికి,
శేవలభక్తితోడ నుజనులుచేయుస్తోత్రమునకు సంతసించువాఁడనిభావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి, తార్థకృతత్రిపురదైత్యహతీకీ వేదాం
తార్థావసరీలాచరి, తార్థకృతబహుమహర్షిహర్షితమతికిన్. 44

ప్రార్థన = వేడుకోయినంగు, పర = సత్తులైన, అనగా బ్రార్థించుచున్న, సుర
సార్థ = వేల్పుగుమికి, హి = మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనముకొఱకు, కృత = చేయఁబడిన,
త్రిపురదైత్య = త్రిపురాసురులయొక్క, హతీకీ = చావుగలవానికి, అనగా దేవతలెల్లఁ
బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపురాసురులఁజంపెననిభావము, వేదాంత = ఉపనిషత్తుల
యొక్క, అర్థ = అర్థముయొక్క, ఆవన = పాలనయనంగుఁగల, లీలా = విలాసముచేత,
చరితార్థకృత = సార్థకములుగానొనర్పఁబడిన, బహు = అనేకులైన, మహర్షి = గొప్ప
ముఖులయొక్క, హృత్త = సంతసించిన, వతికీకీ = మనస్సులుగలవానికి, అనగా
వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ దానటించి, మహర్షులయొన్నికలను, సఫలమొందించెనని
భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకుం, జగ్గూభవదనకుముదఃసఖహంసునకున్
భీక్షాసరిరంసునకున్, వీక్షాసఖలితమనోజ్ఞవిజిఘాంసునకున్. 45

దక్షి = దక్ష ప్రభాపతియొక్క, మఖ = జన్మమును, ధ్వ సునకు = చెరిపిన వానికి, చక్షూధవత్ = నేత్రము లగుచున్న, ఆనల = అగ్నిదేవునిను, కుముదసఖ = కలువతేజును, హంసునకు = సూర్యుడుగలవానికి, భిక్షు = దీప్తులను, సరిరంసు నకు = క్రీడించునిచ్చుతోగూడికొన్నవానికి, భిక్షుటనమూర్తి కనుట. వీక్షు = చూపుచేత, సఫలిత = నెఱవేర్చబడిన, మనోజ = మంత్రునియొక్క, విజిఘాంసున కు = చంపనిచ్చుగలవానికి, మూడవకంట మంత్రునవేర్చినవానికి కనుట.

క. పశ్యత్థాల్లున కతిదృష్ట్యశ్యద్రష్టానిభేదభేదజాల్లునకు

వశ్యావిద్యునకు శిమా, వశ్యాసాధ్యునకు నిత్యవై శిద్యునకున్. 46

పశ్యత్ = చూచుచున్న, థాల్లునకు = నుదురుగలవానికి కనుట, నుదుటగన్నుగల వానికి కనుట, అతిదృష్ = చూడనతిక్రమించినవాడు, దృశ్య = చూడదగినవాడు, ద్రష్ట = చూచువాడును, అది = ఇవి మొదలుగాగల, భేద = భేద మొందిన, బుద్ధి = బుద్ధులయొక్క, జాల్లునకు = సమూహముగలవానికి, భేదంతులను దమతమబుద్ధి బలం బునఁ దన్నుఁ జూడరానివాడనియుఁ జూడదగినవాడనియుఁ దా నొరులఁ జూచు వాడనియు నిట్లు భిన్న భాషంబుల నిరూపణము చేయుఁ రనిభాషము, వశ్య = లోతున చేసికొనదగిన, అవిద్యునకు = చూపుగలవానికి, మాయ దా నందఱ మోహింపఁ జేసినను నిర్విఘ్నఁ డట్టిమాయుఁ డా మోహ మడరించుననిభాషము, శిమ = ఓర్పుచేత, ఇది దమాదుల కుపలక్షణము, అశ్య = ముఖ్యముగ, అసాధ్యునకు = పొందదగినవానికి, శిమదమాదిగుణములుగలవారికే లభ్యుండనిభాషము, నిత్య = నిత్యునైన, వైశిద్యునకు = నిర్మలత్వముగలవానికి, నిష్కళంకుడనట.

క. దేవానిరవరతిర్యక్, స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగరా

జీవధవాతపథలావి, ర్భావాకరవపురుషుంబురత్నోజనకున్. 47

దేవ = దేవులు, అనుర = రిక్కసులు, వర = మానుసులు, త్యక్ = పసిపులుంగు లులోనగునవి, స్థావర = నిలువరముల్గుననెడు, బహు = పెక్కులైన, జంతు = మేతల్లుల చేత, పూర్ణ = నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఁదిన, రా = అధివాంఠిత్వములిగి డ్డ లనెడి, ఫల = మట్టిపండ్లయొక్క, అవిర్భావ = పుట్టుకకు, ఆకర = ఇయిన, విపు = మేన నెడి, ఉదుంబురత్నోజనకు = మట్టిమ్రానుగలవానికి, అనగా సంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మండభౌండసహస్రంబుల విపులంబులు ఎటుకుటంబునం బోరఁ దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పటిల నొప్పువాడని భాషము.

క. దీపితరాగశివాత, స్వీపుండ్రేక్షునకు నాకమీరపురాం

శ్రీ పెదపంకలున్మపధీ, గూపాంబకలక్షునకు విఘ్నాచక్షునకున్. 48

దీపిత=త్రజ్వలితమైన, రాగ=అనురాగముగల, అనఁగాఁగామోక్తిక్తరాలైన
దనుట, శివా=పార్వతీదేవియనెను, తన్మి=కాంతకు, పుంశ్చైత్యనమక=మన్మథుఁ
డైనవానికి, అకువీటిపురము, ఆంక=చిహ్నముగాఁగల, శ్రీ=సంపత్తిశిష్టుడగు, శైవ
వేంకటస్వప=పెదవేంకటాద్రిరాజముక్క, భీమాప=బుద్ధిస్వయాపమయిన, బంబక=
నేత్రములకు, లక్ష్మీనమక=విషమమైనవానికి అనఁగాఁ శైవ వేంకటాద్రివాలాయము
నీశ్వరుని దనకృపయనున ధ్యానించుచుండుననిభావము. పరూపాధినమక=ఇట్టి
విరూపాక్షస్వామికి, మీఁదటికస్వయము.

వ సభక్తిక సమర్పితంబుగా నాయొరర్పంబూసినరాఘవపాండవీయంబు
నకుఁ గథాప్రారంభం బెట్టి దనిన. 49

సభక్తి=భక్తితోఁగూడుకొన్నట్టి, సమర్పితంబుగాక=ఒకఁగఁబెట్టిగా, నా=
నాయొక్క, ఒనర్చక=రచియించుటకు, పూసిన=కడంగిన, రాఘవపాండవీయంబున
కుక=రాఘవపాండవీయమును గ్రంథమునకు, కథాప్రారంభము=కథారంభము, ఎట్టిదని
నక=ఎటువంటిదనఁగా.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

రాఘవపాండవీయము.

స వ్యాఖ్యానము.

ప్రథమాశ్వాసము.

కథాప్రారంభము.

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరమునల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజునితఱి గనినఁ గాజధాని.

1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోకం సకలజగత్తులలోపల, ని, 'విష్వపం
భువనంజగత్', అనియమరము. అవారణ=అనిర్గళమైన, నగరపు=ఇంఁగు నియుక్క,
రమ=సంపదనం అవారణపదము రమకు విశేషణము. తల్లి=పోషించునది, శాక్=అ
నగా, ఉ. 'శ్రీమదగౌరీనాటకం చెల్వ'యని సోమయాజీశ్రమోగము. తనర్చి=
ప్రకాశించినది, రాజ్యలక్ష్మీ మిగులఁ బ్రబలగా, ఇది కుక్కుర్తి, ఇండుకు లక్షణము
చంద్రలోకమందు, "అక్కుర్తిరక్కురాతధ్యకార్యాదాగ్యాదివర్ణనమ్, శ్వేయి దాజరి
రాజేంద్రయాచకాఃకల్పకాభినః" అని. భువనములలోనవారణ, అనుదిక్కున సంధికి
ఆంధ్రభాషాధూపణమందు, క. 'మానుగ విధ కులందుఁ, బూర్తి నురులులకు సచ్చు
వోయినచోపు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ కల్ప యనుదిక్కున,
గీ. 'క్షుణ్ణకారాంతరూపకారితంబు, లైన పుంలింగములుదక్క నన్నిటికిని, చరణ
సంబంధవస్థిపైఁ బ్రథమయగును, దంతికన్నులు రమపల్కు తరువునొప్పు.' అను లక్షణ
మువలన వస్థ్యమందుఁ బ్రథమాంతరూపము. అయోధ్య నాక్=అయోధ్య యనెడి
పేరుగల్గె, రాజునితఱిగనిన రాజధాని, వెలయుకొ=సర్వోత్కృష్టమై పర్వించును.

క. 'కృతిముఖమున దొనము, స్కృతి యొండె నభివ్యుక్తిరన మొండెక, వితితా
శీపద మొండెను, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్షక.' అను న్యాయమున వస్తు
నిర్దేశమాపమంగళము. క. 'శుభసుఖముక్త మధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గ
వులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్నభిజననయరగణాలినున్లుయరేచా.'
అని భీమునిధందమంగుఁ జెప్పియున్నది గనక నానియంగు నగణప్రయోగము
వెలయుననునది శుభపదము పకార మచ్యుతబీజమున.

భారతార్థము. అఖిలభువనములోనక, వారణగిరి=హస్తీపురము, పురమత్త=
పురశ్రేష్ఠమైనది, నాక=అనఁగా, ని. 'మత్తశ్చికానుచర్చికాప్రకాండయుద్ధ నిలశే,
ప్రశస్తవాచకాన్యమూని' అని అ. అవారణగిరిపురమునకు మునుకున్న, క. 'పా
సఁగం బల్కెడు నెడఁ బొ, లెప్పఁగిన ప్రహూతి మలపయు గాని కను, బసనా
రుకచటతపలను, గనడదబల్ ద్రోచివచ్చుఁ గవిజనమిత్ర.' అని యాంధ్రభాషాభూష
ణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిధ కులవై, గభిశయి లకుక నబలపలు గనడదన లగుం,
బృథివి నవి గజడదబ లగుఁ, ప్రథమప్ర మన్నలుగణాంతపదములమీఁద' నని యా
తునిధందమంగును జెప్పినలక్షణమువలన, పకారమునకు 'పకారము రావలసినది' ఁ
దాతంభట్టుగారు కవిలోఁ జింతామణియంగు. క. 'భిన్నపదప్రథనలనె, నున్న పకా
రంబునత్య మొంగునునగులక, మున్న జనూపము ప్రాసము, నన్ను 'పకా' వాల్చు నా
శీకాత్త.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. కా. 'అనామం గనుదోయి గూ నగు మొ
గం బాగుబ్బుపానిండ్లపెం, పావేచీగుని చూతనూనిలకఁ గామోహస్సశేఁ జెప్పినకా,
గైవారం బగుఁగాని యయ్యొడ కింకంపంబుతోఁ గూడ నా, పా పకా పకా పకా
ధన్యునకు నయ్యబ్బాక్షి నిక్షిచినన్.' అని పిఠ్ఠలమట్టిభీష్ముగారి ప్రయోగమును.
ఉ. 'ధూనతకీర్తిబ్రాహ్మణుఁడు పట్టఁగఁ దోడనె పట్టుకుత్తను, ౨౦' మని యివి
మొదలయిన కవిత్రయమువారి ప్రయోగములును ప్రాసించునలన • బ్రథమాంతము
మీఁది పకారమునకు పకారాదేశము ప్రాసస్థానమంగు నిత్యము గావచ్చును. యజ్ఞస్థా
నమందురాదు. ఇతరత్ర యేదైనఁ జెప్పవచ్చునట్లు మొను గనక, వారణగిరిపుర
మత్త యని చెప్పవచ్చును, కాఁగానే, సూరిపగాజుగా రీమీఁదటిపర్థమందును
విముఖితనమవాటోపారిపం క్తిరగుఁ డని, గానూయతార్థమంగుఁ జెప్పినారు.
ప్రకృతిను, తన=ప్రకాశించినదై, అయోధ్య=యుద్ధముచేయ శక్యము గానిది,
యోధుమశక్య = అయోధ్యా యుద్ధముఁ గుఁడు, "మహాలాధ్యక్ష" అను నూత్రి
మున ద్యుత్ప్రీత్యయాంతము. సహపూజకుపం చెయఁగతును. నాక=అనఁగా, రాజ
=దిగ్దేశ రాజులచేత నైన, వినుతి గనిన, రాజధాని=నీహననకలమైనది, విలగియను,
క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిపుథి, వీపాలుఁడు భుక్తుఁడనగాత్ర విముఖతసమదా
టోపారివం కిరఘఁడు, ద్విపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుఁడనన్. 2

భా. భ్రుకుటిమాత్ర=బొమముడిచేతనే, “మాత్రంకాత్రేన్ద్వివధారణే” అని
అ. విముఖత=పరాజులుములుగాఁ జేయబడిన, నూ. తత్కరోతి=కాంతాత్కర్తణి
అని ప్రత్యయంతము. “నునర్థదండైకనీతాతపత్రితజ్వలత్ప్రణాపావళి కీర్తిమం
డలి” అని నైషధము. సమదాటోప=గర్వాతిశయముతోఁగూడిన, అర=శత్రువుల
యొక్క, పంక్తి=శ్రేణులయొక్క, రఘుఁడు=రథములుగలవాఁడు, విముఖతపదము
రథవిశేషము, ఉదారనీతి=ఘనమైననీతిగలవాఁడు “ఉదారోగాత్యమహతో,”
అని అ. ధృతరాష్ట్రుఁడనన్.

రా. భ్రుకుటిమాత్ర విముఖులయిన సమదాటోపాసులుగలవాఁడు, పంక్తిరఘుఁ
డు=దశరథుఁడు, “పంక్తిస్సాన్ద్వివధారణే” అని విశ్వనిఘం
టు. ఉదారనీతిచేత, ధృత=ధరింపబడిన, రాష్ట్రుఁడు=దేశముగలవాఁడు, అనన్=
అనగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

చ. తెలివి నతిప్రగల్భుఁడనదృగ్బలుఁడతఁడు భీష్మచాపకా
శలమె సహాయ మై యమరశత్రుల నేపడఁపన్ వలంతి నై
నిలుకడ నేల విశ్వధరశిం దనమిత్త్రులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్చు బారవసుసంతతి రాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్. 3

రా. ఆసదృగ్బలుఁడు=సరిలేనిబలముగలవాఁడు, “సౌఖ్యస్సృశస్సదృ” క్క
ని అ. అతఁడు=దశరథుఁడు, భీష్మ=భీయఁకరమైన, చాపకాశలమె=చింతియందలినే
శే, ధనుర్విద్యయునుట, సహాయమై, అమరశత్రులన్=అసురులను, ఏపడఁపన్=
కొంచముపజుచుకయి, వలంతియై=సమర్థుడై, తనయొక్క, మిత్రులంబు=సఖ్య
కులము, “ద్యుమణిస్తాణ్దిత్ర” అని అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతన్=అగ్గి
మాచేత, తల్పత్రిగూఁతము, తలిర్చున్=ప్రకాశించునట్లుగా, పార=పట్టణమువారి
యొక్క, ససు=ధనములయొక్క, “ససురత్నేధనేపిచ” అని అ. సంతతిసమాహ
ము, రాజులకెల్ల, హెచ్చుగన్=అనుదగునట్లుగా, విశ్వధరణీన్=గరుస్తథూమిని,
“విశ్వంకృష్ణమణేచ” మని అ. నిలుకడన్, ఎంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రా
జులయొక్క సంపద యను కసిద్ధము. ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, “కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరివ్యతే” అని.

భా. తెలివితన్=బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్భుఁడు, ఆసదృగ్బలుఁడు, దృష్టిబలసహి
తుఁడుకానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మనియొక్క చాపకాశలమె సహాయము

రంగా శత్రులను, ఏపడపెట్టె=హుళి పెట్టుటకు, పలరిల్లు, విశ్రేణలయ=బంధువుల యొక్క కులము, తీర్పు, పోరపెట్టుటనునందందమైన, ముసంతతి=వత్తులమందుల గల, “సంతతితో జనవకులాని” అని ఆ రాజులకెల్లె=యాయాతి భరతుడు మొదలయినరాజులకందలేకని, హెచ్చుగ, ఏలేను, క్రియ.

క. సుబలతనయగుణముహిమ, బ్రబలి తనగుభారధర్మ పాలనలలె
సాబ గొంది వన్నెదేగా, పబుధ స్తుతుఁ డెవ్వభుండు వెలసెన్ ధరిశెన్.

భా. సుబలతనయ=గాంధారి, గుణ=సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమ=మహిమచేత, క. ‘వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని వట్టిమూడవదిభక్తికిని నిడగానా, విన నింపు పట్టుపట్టున, ననువేటిగ్రీవు బంధములబయోంబుధిశయనా.’ అని కవిలోకచింతా మణియందు, ప్రబలితనకు, దారధర్మ=స్వత్వక్తిమనభార్యార్థముయొక్క, పౌత్రతాచారముయొక్కయనుట, “అర్థారముదితేహృదా ప్రోషితేవశినాకృతా, వృతేమియేతయా నారీ సాస్త్రీకయాపతివ్రతా” అని స్మృతి. “ధర్మపుణ్యేషు సేవ్యా యే స్వభావాచారయోక్తతా” అని ఆ. పాలనలలెచేత, “ప్రదిన్వితస్త్వంక్షితురంధమాత్తనో నిశమ్యధర్మారమగుధసమ్మదా, అరుంధతీకర్తిక సానిరుంధతీబబంధపక్షేన దృశాపతివ్రతా” అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సాబగొంది=పెప్పి న్నది, వన్నెదేగా “అనుకూలాంవిచలాగీం కశలాంకులజాంనుకీలసంప్రన్నామ్, పచ్చి లకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాగోలభితే” అని చెప్పుగగు. విబుధస్తుతుఁడు= పెద్దలచేత స్తోత్రముచేయబడినవాఁడు, “విబుధఃపండితేజీవ” అని వి. అర్విభుఁడు=అధ్యతరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

రా. సుబలత=బలిమి, బహుశ్రీహిమి=అతివృద్ధియగునది, ననుగుంధహి ముచేత, బ్రబలి యదారధర్మ పాలనలలెచేత సాబగొంది తనకువన్నెదేగా, ఈయగ్ధ మున సుబలతయనునదికర్తృపదము. విబుధ=దేవతలచేత, స్తుతుఁడు, అర్విభుఁడు=దేశరథుఁడు, వెలసెను, ఆర్థాంతరిము. సుబలత=బలిమిచేతన, ఆ అనుగుంధాగ్యులక్ష గములయొక్క, “ఆయశ్యభావహోవిధిః” అని ఆ. “గుణప్రధానశస్త్రాజా మా ర్వాన్యోనాద్యోకోదరే” అని వి. మహిమచేత, బ్రబలి, ఉదారధర్మ పాలన=నట్టినిగ్ని, వ్హశిష్టానుగ్రహాదిధర్మములయొక్క సంరక్షణము, త్యాగశ్రద్ధాహోయోగ్నియొక్క చృత్రి త్యయంతిము గనుక, బాలసాశ్వముస్త్రీలింగము. ఉ. ‘పాండవైన్యమఖిపరపాలన సేయన్, సతతడయంచగ్న, స్థాంధిభీషికసంపడుపశోభిత శేయగ్ని సోమయాజి యుస్త్రీలింగముగా బ్రయోగింపినాఁడు. ఇందువంటిశబ్దములు అర్థబృహ్మయంతిము లైనపుడు నపుంసకలింగములు నపును గనుక తెలియలేకయుండును గల నిమింతును జెలి నీకొనునది, వన్నెదేగా, ఈయగ్ధున ధర్మ పాలనయనునది కర్తృపదము, వెలసెను.

క. అని నీడు లేనికడిమిం, దనరారు నతిప్ర తాపితదనుజుఁ డతఁడు
ర్విని గలనృపతుల సంఘఁ, న కరిగాఁపులుగఁ జేసె వర్చస్సురణన్.5

రా. అనిఁ = యుద్ధమందు, కడిమిఁ = శౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్ర
తాపితదనుజుఁడు = మిక్కిలితపింపజేయుబడినదనుజులుగలవాఁడు, “సకలసంయుగమూ
ర్ధ్వసహాయతాం పశుతః ప్రతిపద్యమహరథః, స్వభుజవీర్యమవాపయదుచ్చితిం సు
రవధూరవధూరధయాశరైః” అని కాలిదాసుచెప్పినవాఁడు గనుక, అతఁడు = దళర
థుఁడు, నృపతులనందఱు నరిగాఁపులుగఁజేసెను.

భా. అతిప్ర తాపి = అధికప్ర తాపముగల, తదనుజుఁడు = అశృతరాష్ట్రానితమ్ముఁ
డైనపాండురాజు, కర్త ధారయమః, తనరారును, అతఁడు = అపాండురాజు, నృపతు
ల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తా నన్నమాట యింద్రున, కై న నలంఘ్యమయి పేర్చునట్లుగ నెంతే
బూనిక చెల్లింపుచు జగ, తనుశక్తిక్రముఁ డొనర్చె దిగ్విజయంబున్.

భా. తాను, తన్నమాట = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రానివాక్యము, కడమయేకా
ర్థము సులభము.

రా. తానన్నమాట = తానాడినమాట.

సీ. ధృతిఁ గలిగితిమిద్రభూఃపతుల నెయ్యపుఁగన్య,
కలననవాలుఁదూఁపుల జయించి
యలరారునతనుఁడయశీల నరియించె,
యననసౌరాష్ట్రభూధిపుల గెలిచె
క్రవిడికలింగసాల్వవిదర్భనసుధాధి,
పల్లవు నోడించి కప్పములు గొనియె
జోళనేపశిపాఁచాలకేరళమన్వ్య
వల్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శక్తియుగంధరీమూర్జరాశ్చంపసింధు
లాటభూపాలమూఖ్యుల నొటువడిచె
జగతిఁ గోసలకేరయమగధులతన
యలనరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసి.

రా. ధృతిఁ = ధైర్యముచేత, కలిగితిమిద్ర దేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁగన్యఁ
కఁ = ఇంద్రునిక్రొత్తజగదముననేయనట, ఈదిక్కునఁ గొందఱు కావ్యాలంకారచూ
డావడియంద, గీ. ‘కశ్రుతులపేనుచంద్రునిక్రమాడు, లానగఁజూపిరి ప్రాకృ

తంబునకుఁద్రోసి, సంధభాషయుఁ బ్రాకృతావ్యయమే కాన, పరియుఁ దల్లక్షణంబులు వగునఁదెలియ. క. వదలకనిధాక్షరములు, పొదివిసర్గములు దూలిపోఁబడుకఁగ న, తదప్రాకృతనిధిమగు, నదితద్భాషపదమునాఁగ నభివతమయ్యే' నని చెప్పినలక్షణములను, కన్యకాశబ్దముప్రాకృతమున, 'ష నయామ్-అథోపర్తమానానాం మకారనకారయకారాణాం లోపస్సస్య' తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషదేశస్యాగ్లోహోఘోః-అశిష్టస్యాచః పరస్యసంయుక్తాదేశస్యాపారస్యహ లోద్విత్వంధవత' అని నకారద్విత్వమునువచ్చి యంత్యకకారము లుత్తమై యపర్యకారమునకు యకారశ్రవణము రాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రంశరూపమై తద్భవ మయ్యేనేని, దెనుఁగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యాశబ్దమే తద్భవమయ్యేనేని గన్నియనియుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దముమీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వము వచ్చి తేనుఁగైయుండెను. ఎల్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపోదని సందేహింతురు, స్తంభకర్త కన్నెకలననయని యేత్వము నిలవఁజెప్పలేదు, అది లేఖకదోషము. గీ. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దంబు కడక కార, మునకు వచ్చుచుకారంబు గనఁగఁగొన్ని, యెడల నెత్వంబునగుఁ గియ్యవడియు నగును, జడ్డ చుగువోటనై కాటచిక్రశమన. గీ. 'షధునికకుఁ జెల్లు వదనియవదినెయనఁగ, సర్లికకుఁజెల్లు వన్నియవన్నెనన్య, యనఁగనిరీతి మాత్రికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తయము దొడ్డముత్తము ముత్య మనఁగ.' ముత్తయే నిత్రికము. అని. కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినలక్షణములను గన్యకాశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁ గన్యయనికియ్యవడియుండనేచెప్పినారు కాఁగా భారతార్థమందు గన్యకలనని చెప్పవచ్చును. తత్సమపదము, ప్రకృతము, వాలుఁమాపులక్-తీక్షణబాణములచేత, జయించి, అతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలనుపరియించెను, కోసలకేకయవగధుల యొక్క, తనయలక్-కౌసల్యాకై కేయానుమిత్రులను, పరించి నయా? లో మెలఁగఁజేసెను. తనయలపరించి, కోసలకేకయవగధులను నయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిక్ = సంకోచముచేత, "ధృతికోగ్ధాంతరేనైర్వే భారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. కుంతిమద్రథూపకులయొక్క, నెయ్యపుఁగన్యకలక్-కుంతినాద్రులను, నీనవాలుదూపులక్-పుష్పబాణములచేత, జయించి, అలరారు=ఓప్పుచున్న, అతను = మన్తధునికి, జయశ్రీలక్ = జయశ్రీలైనవారిని, కన్యకలకువిశేషణము, పరియించెక్-వివాహమాయెను, కడవగమావార్థము. కోసలకేకయవగధులక్ = ఈదేశములకాజాలను, 'తప్రాజన్యబహుషుతేనైవాస్త్రీయా' మని ఆబృత్తయలోపము. తనయొక్క, అలపరించిన=నియమించిన, క. 'తచ్చుగఁ బెరయచ్చులపై, యచ్చు యకా

రంబుచాల్చు నబలాయీవే, యిచ్చయతూర్వమునావని, యచ్చెరుగై యుండెనా నుదా
హరణంబు' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. అజ్ఞలో పె.ల.గ.జె. ను.

సీ. కొందఱు తనవార్త • కొనసోకినంతన,
కొందఱు వృత్తాంతగురుత తనఁ
గొందఱు భేరినిఁగ్గోషంబు లాలించి,
కొందఱు బలరజోబృంద మరసి
కొందఱు నాసీగఁగోలాహలంబునఁ,
గొందఱు హణి కేతుఁగోటివీక్షుఁ
గొందఱు కోదంశఁ గుణటంకృతులు విని,
కొందఱు హుంక్రియాఁగులశఁ జెంది

తే. కొందఱు ఊకటిరెండేటులఁకొలది గలిగి
విషగ్ధగ్ధేశన్మపెనులు • విరిగి పాఱి
నననియందును యుద్ధవిఁహారమానకు
మాటులేకయ విహరించె • మనుజవిభుఁడు.

8

భా. రా. రెంటికినిసమానము, భేరినిఁగ్గోష మనెడుదిక్కునఁ దెనుఁగునష్టి.

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పు నప్పుడు తదుద్వైతత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యజయవత్కంఘాణింఖాశశ్మం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే అన
ర్థశశ్మరవనిర్దశద్దగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.

9

రా. పా. రెండర్థములకుసమానము, తల్ = తరాజయొక్క, ఉద్వైత్ = ప్రకా
శింపుచున్న, తైత్రియాత్రియందు, సముత్కలిక = అధికోత్కంఠత, “ఉత్కంఠో
త్కలికీనమే” అని అ. రింఖత్ = సంఘరించుచున్నవై, అసంఖ్యము = న, సంఖ్య = యు
ద్ధములయందు, “వృగమాస్కందనసంఖ్య” మని అ. జయపత్ = జయములుగలవి
యనైన, కంఘాణ = ఆశ్వవిశేషములయొక్క, రింఖా = గొరి నలచిత, విశ్వంఖల మానట్లు
గా, సంఘాత = త్రొక్కబడిన, ధరా = భూమియందుఁగల, పరాగ = భూళయొక్క,
పటలముదేలి, అక్రాంతంబు = అక్రమింపబడినదైన, మిన్నే = అకాశగంగ, కర్తృప
దము, అనర్థశమునైన భేరి = నములచేరి, నిర్దశత్ = పగులుచున్న, గగన = అకాశముయొ
క్క, రేఖా = బీటికలకు, అలేపార్థమైన, పంక = బురదయుక్క, అపృతిక్ = సామ్య
ముచేత, తలఁపక = ఊహించుటకు, చొప్పుడి = యుక్తమై, ఒప్పెను. “సంబంధాతశ

పరునాల్లుజాతులం • ద్రిదశకాంతల మీలు,
పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు
కడు నద్భుతములైన • కనకరత్నాంశుక,
చందనాదిసువస్తుసంపదలును

తే. నఖిలదిగ్దేశభూపనః సుస్థితంబు
లగుచు నరణంబుగతిఁ దోన • యరుగుదేశఁ
దచువరించుజయశ్రీలఁ • గొనుచు నతఁడు
పురికిఁ జరుసాంపువాగగోచరతఁ బరఁగె.

12

భా. రా. రెండర్థములకుచును, గంభీరతకు లనెడుగజవి శేషములయొక్కలకు
ఁములచేత, లక్షితంబులై, కనుపట్టినవై. “త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావా న్నాంసస్యదశనా
దపి, అత్తానం యోవజానాతి తస్యగంభీరతేనతా” యను వ్యంగచర్చియనుందును,
“చిరకాలేనయోవేన తాంసరిదితామపి, గంభీరతే త్వగ్భేదే స్యగజోగజవేదిభిః”
అని రాజపుత్రీయమునందును జెప్పబడియున్నది. తనరారు=ఽప్పుచున్న, భద్రదం
తావళములు, పుష్పపులేమఁగులను, అర్జునీంధుగాంధారాదిభవములై కొఱలు=చెలఁ
గుచున్న, ఈశ శిలయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు, “ఎత్తో
భవావత్తు శ్చుయంచ కంఠేభి నేవ్యస్యచోచమానః, శ్రీవృక్షేనామరాయస్సభద్రుః
పుష్పప్రహత్యాభివీధ్యయేస్యా” అని నామలీలాంక. “శ్రీవృక్షకీఘోటకీచేదో
మాన్యో నా శేషః” అని నైజమంజరి యును. పరునాల్లుజాతులకా = బ్రహ్మ,
క్షత్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యాపారిక, గోరక్షక, శిప్పిక, పంచాహణ, కుంభకార,
తంతువాయ, యోగి, రిక, చక్రచ్ఛేదక, చక్రకర, నిలఘాత, లబ్ధక, చండాల,
మాతంగు లనెను పరునెనిమిది జాతులందు, బ్రాహ్మణజాతీయు నరబాహ్యులయిన
లుక్కుకంఠాలకూతంగ జాతులును వినా కడమ పరునాలుగు జాతులయందును,
శ్రీనికాంతలమీలుచున్న పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులును, పద్మినీజాతిలక్షణము
రతిరహస్యమగు, “కమలమౌళిశృంగీ పుల్లరాజీచగంధీ సుతపయసి యస్యా
స్సోభిం ద్యమంగే, చకిత మృగద్వగాభేరా తరక్తేచ నేషే” ఇతయుగళ మన
ర్మశ్రీఫలశ్రీవిహారి, తిలగునుమ సమానాం బిభ్రతీనాసికాంచ స్విజగురుసృపూజా
శ్రద్ధధానాసదా, కులము దశకాంతః కాపిచాకే మకంఠ ర్వికచకమలకోశా
కారకామాతపత్రా, వ్రజతి మృగుశలీలం రాజహంసీవై వృత్రిన లలితమధ్యా హంస
వాణీసువేషా, మృదుశుచిలఘు భుక్త్యా మానినీ గాఢలజ్జా భవళిశుమవాసో వల్లభా
పద్మినీస్యా” అని చెప్పియున్నది. చందనాదిసువస్తుసంపదలును, అరణ్యంబులలో
సూరణములిచ్చినట్లు, తోన=వెంటనే, కనక, సువర్ణమా.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం

బున వెలయుగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా

త్తనిదేశవర్తనులుగా

నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలముడగుచున్.

13

రా. ఈపద్యమునకు గర్వపదము నరనాథుడని ముందరిపద్యములో నున్నది. పాండు=శుభ్రమైన, “హరిణః పాండురః పాండుః” అని ఆ. సమాఖ్య=కీర్తి, “యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాన” అని ఆ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క పాండుసమాఖ్య = పాండురాజునుపేరు, “అఖ్యాప్యేఅభిధానంచ” అని ఆ. కడమ సులభము. సం, ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లు యథేచ్ఛభోగంబులఁ బ్రవర్తించు నొకనాఁడు తనగుచుంబున, 14

చ. శ్రమముడుగుం దనూజసిగుఁ జూచుఁ జూచలబక్ష్యులనచ

క్రమము లెఱుంగవచ్చు మనిఁ గానఁబడుం బరజాభిప్రాయో

పములవిచ్ఛేద్యితంబు లివి భావమునం దలపోయ నన్నిచం

దముఁ బ్రియంబె యుచు నరనాథుఁడు వేటగు నుద్యతాత్మఁడై.

కొటికి నేకార్థము-వేటప్రశస్తమని, ‘పరిచయంజలలక్ష్మిని పాలి నే భయగు షోశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజమాత్ప్రగుణంకకోశ్యసౌ తనునతోజునుత స్పదివై ర్యయా” అని కాళినానువలెనే చెప్పిరాఁడు. పైపద్యమంగను, “వృక్షమాఘాయ నభూభృతాంఘ్నుతామ్” అని చెప్పియున్నది గనుక అన్ని సందర్భములఁ బ్రియంబె యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డిదేని దిక్కున దాపలినున్నను నకొనియు చ్చరిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచింతానుజ్ఞయందు, గీ ‘బ్రహ్మార్థాక్షరసంహితా దాపలిం చి, యునీర సోఁగిన బిగువు లుండెనేని, వసుసానములునను లగునాకల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులముతమున చ. కినుకఁ బుక్కువలెశస్యపరీక్షాప్రే సినకోఁ గృ పాణఖి, డినమునఁ గల్గఁబో సుగళత్వము తత్పద పారిజాతిన, డినమునఁ గల్గఁబో మనుజనాథతగుడ్డటదగ్ధనాసలగ, బనమునఁ గల్గఁబో గహనమార్గ నివాసము శక్తు కోటికి-’ అని కావ్యాలంకారమాదామణి.

క. అతివిచయాన్వితగుంఠియు

ధృతిమహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రేతిహరం

గితమతులై తగుఁగొలువఁగఁ

జతురమృగయు వేగుదేగుఁ జనియెన్ నదికిన్.

16

భా. ఆతివిసయాన్విత = ఆత్యంతవిసయముతోఁ గూడిన, కుఠియు, ధృతి =
 ప్రయత్నమునకు, మహి = స్థానమైన, మాన్త్రియును, క. 'ఎంతా యనుచో వివితయు, జ
 నని యని పలుకుచోట జననియును ఏమో, యనుచో వినువును దెలుగునఁ, జనునా
 యియులు చుడలఁ జనుపలుకులకు' నని కుఠియు మాన్త్రియు నన్నందుకుఁ గావ్యా
 లంకారమాదామణియందు లక్షణము. నగుచుకొ = నవ్యును, అస్మి = ఆత్యంతసం
 తోషరసముచేత, తరంగిత = పరంపరలుగలదైన, తదస్యసంజాతంతరకౌదిభ్యఇతచ్చని
 యితచ్చ్రిత్యయాంతము. మగుచై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థు
 లైన, మృగయులు = వేటకొందును, "మృగయున్ముక శ్చస" అని అ. ఏగుడేరఁ
 గా, పనికికొ = వనమునకు, చనియెను.

రా. ఆతివిసయాన్వితయైన, కుంతియుకొ = ఈటెగలవారు గలవాఁడు, "ప్రా
 నస్తుకంత" అని అ. "కుంతావీషాంసంతీరికుంతివః" అనెనుమగుబంశశబ్దముమీఁద
 బహువ్రీహి, ఈదిక్కునఁ గ్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పినందుకు హారవిప్రయోగము.
 "ప్రభుకదంబకదంబకరాజితం ప్రధితమాలతీమాలసనాశలం, లయకుషారకుషారజ
 లచ్యుతం ధృతీసదానసదాననదంతినమ్" అని ధృతిమహిమ, అ. యుకొ = పర్వతమై
 నవాఁడు, ఆర్ధాంతరము, ధృతిమకొ = ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రి యుకొ = హిమవత్పర్వత
 మునఁ జీనాఁడును, ఆగుచు, కొలువఁగకొ = కొలిచెనునిర్మలమై, మృగయులు, ఏగు
 డేరకొ = చిఁగఁగా, చనియెను.

న. ఇట్లు సరి చని వివిధ మృగములు వేటాడుచు దిగిరి. 17

భా. రా. ఈటికి సరి ముదితము.

క. నెలకొనియు నేలకొని న, బృలియుఁడు శిశిరనగుచిరఁ దిసరమహిమకొ
 గల ముగ్ధునికతా, వీలనములు దెందమునకు విలసరింపన్. 18

రా. అబృలియుఁడు = దళిరఁగుడు, శిశిరనగ = శీతలృక్షములచేత, "తైలవృక్షే
 నగానగౌ" అని అ. చుచిర = మనోహరములయిన, పరిగ = ప్రాణభూములయొక్క,
 "పర్యంతధూఃపరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమనుగలిగి కై, అరసున్నయు
 న్నుచో నెలగున్నచచ్చిసంకులక్షణము క. 'మణుచలఁబదహల్లఁగు, బిరుద న్నెల
 కొన్నయట్టిబిందువు లెల్లకొ, నెలయగ నూడుచుఁ దేలచు, నొప్పె యిరుఁదెలఁగు
 నెల్లమంకుం గృతులకొ.' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. తి = తమ సానదియొ
 క్క, తెనుఁగుపక్షి, తీర = గట్టులయందుగల, నీకకొ = ఇసుకదిల్లయొక్క, "నీక
 తానాలుకొయొచ నైక తేష్వామయాంతరే" అని వి. విలసనములు = బిప్పిదములు, ల్య
 దంతయు, దెందమునకుకొ = మనస్సునకు, దేశీయపదము, వింవొనాంపకొ = వేటకుని
 యందు, నెలకొనియెకొ = స్థిరుఁడయ్యెను.

భా. అబ్బలియుడ = పాండురాజు, శిశిరసగ = శిశిరసశర్వశముకొక్క, రు
చిరమైనపరిసరమునకు, మంగలతన = అత్యంత శ్రమలయిన, సత = సత్యమునకు
లయొక్క, రసికతావిలసనములు = రసికశృంగారములు, మంగళతనశబ్దము రసికశృ
ంగారమునకు విశేషణము, డెందమునకు వింతనొందగా వేరుతమిచేతి మహిమందు
నెలకొనియు ననియన్వయము.

ఉ. హరియ్యగవ్యనన్యవిహితాదగుఁ డాధరశేషలేశుఁ డ
ధ్వారచిత్రశ్రమాకలిశుఁ డై కను మెచ్చె సురాపగాజలా
సారసమాగమార్పతనుఁ సారససారససారసారసో
దీరణకారణంబు నతిధీరసమీరశీరసారమున్.

19

భా. హరి = ఒప్పుచున్న, వ్యగత్య = వేరుతుండు, “అవ్యగతం వ్యగత్యం
స్యాదాభేదోమృగయాష్ట్రీయా” మని ఆ. వ్య = నూతనముగా, విహిత = విహరించు,
అదరముగలవాఁడు, అధరశేషలేశుఁడు = పాండురాజు, అగ్ర = మార్గమునకు, అచిత్ర =
చేయబడిన, నేటచేత = జేయబడినదనుట, శ్రమ = బహిష్కరణ, అకలిశుఁడై = అల
నినవాఁడై, సురాపగాజలాసార = గంగాజలప్రవాహములను, “ధారాసంసార
అసార” అని ఆ. సమాగమ = పరస్పరసాంగత్యమునకు, అగ్రము = ముక్తిని దీక్షిం
సారస = జెడ్డులుగల, సారస = తామరలయొక్క, సమాగమార్పతను = సమా
పర్తములకు విశేషణము, సార = ఉత్కృష్టములయిన, సారథి = వాహనము, ఉదీ
రణ = విస్తరించుటకు, కారణంబు = పేరువైన, అతిధీరములయిన, సమీరశీర =
మందమారుతములయొక్క, వారము = మూహమును, కడి = , సాష్టాంగము.

రా. హరి = హరిములగలవాఁడు, వ్యగత్యనన్యవిహితాదగుఁడు, అధరశే
శుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార = గంగాత్రవాహమునకు, అగ్రమునకు,
అగమ = శ్రుతిస్మృతులకల్ల, అర్హ = శ్రేష్ఠమనినది, అగమా = శ్రుతిస్మృతి
మయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును, తమసారస = తమసారసజలములగుల, కడిన
సముము, ఉదకముల శైల్యము పర్వములనల్ల సారథి = క్రీడకముల మార్గమున
జెప్పుట.

సీ. పుడమిటే డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగి,

వ్యాపార్థిగైలన మధిమిం

గానగో దారుమృగంబులకై నడి,

గైకొని యనమాస్త్ర కర్తృకలఁ

దనగుచొక్క పురాణము దంపసులు దను,

కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఁ

ననిచిన తత్ప్రియతనయుండవారిత,

కారుణ్యః డై పూని కలశమంబు

తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ

డగుచు విశితశరవిశేషాభిహతిని

దైత్యనేన నాఘనులసద్దృష్టినియతి

బ్రుంగఁ గేసలసారంగబుద్ధిజేసి.

20

రా వృషమిధూమికి, తేఁడు=రాజనదశరథుఁడు, ఇలువంటిని తిద్దవపద
ములు. నీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు భేదంబు బిందంబు పృథివి
వృషమి' యని కావ్యకారచూడామణియం దుదహరించినది గనుక మందరిను
జెలిసికొనునది. ఈరీతి = ఈపుస్తోత్తరకారముగ, కడఁగి=ఉత్తరగిది, డెందము=
వనస్సు, నీ. 'వెన్నున్న విన్నవావివంతవాగంబు డెందంబు పొడి పల్లపాటు'
ఇలువంటిపల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాఁడు. మృగవ్య = వేట
యందుఁగల, అపారభేనలము=అధికవిహారమున, తి. 'జంగమ. నములు దక్క. ధ,
రం గలపదముల ద్వితీయప్రథమము నగురా, జంగదము లూడ్చె సతి నూ, త్నాంగద
ములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణసంధిలక్షణమువల్ల
ప్రథమద్వితీయార్థము. కావలొక=అడవియందు, తారు=సంజరించెడి, మృగంబు
లకై=మృగములకొఱకు, డడిగైకొని, అసమ=సరిలేని, అస్త్రశిక్షకలనకా = బాణ
ప్రయోగగతిచేత, తనరుచుకా=ఒప్పుచున్నవాఁడై, చప్పుడు విని యని మందరికన్య
యము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు=ఒక్కవృద్ధమునిష్టపురుషులు. "పురాణప్రతన
ప్రత్నపురాతనచిరింతనా" అని అ. "జాయాయ దంభానజంభా వోవానిపాత్యేతేప
త్యో" అననాత్రికమానల్ల జాయాశ్శమునకు దం జం అననాదేశము, "దంపతీ జంపతీ
జాయాపతీ" అని అ. అంబులుదంక=నీళ్ళుదెచ్చెడునిమిత్తము, క. 'గురువులు గురు
లనఁగొల్తురు, గురువులచ గురులకొఱకు గురువులవలనకా, గురులకు భక్తదనర్చుచు, గురువు
లయందుండగునకలగుణములు నెప్పుడున్.' అని కావ్యలకృతచూడామణియం దుద
హరించినది గనుక, అంబువులు+అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పఁ న్నుచు. నెయ్యంబు
మీఱ, అనిచిన=అంపిన, తత్ప్రియతనయుండు=అమునిపుత్రుఁడు, "వారితకారుణ్యః
డై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు=నీళ్లు ముండ్తుడువ్వనిని, భుగ్నహృ
దయుఁ డగుచుకా=సరళముగాని మనస్సుగలవాఁడై, "అనిధ్యంకడంభుగ్నం వేల్లితం
విక్రవిత్యే" అన అ. విని, శిశ=వాడియైన, శరవిశేష=శబ్దము లియనెడు బాణ
విశేషమయొక్క, లభిహతికా = ప్రేరేపిత, లక్షద్వై=పంచివిశేషము. "దృష్టిరా
శ్శక్తిదర్శన" అని అ. నిత్యతేక = నిత్యతేత, "భాగ్యప్రీతియన్విధి" అని అ.

బ్రుంగ్ = బ్రుంగుడగా, సారంగబుద్ధిశేసి = ఏనుగునెడిబుద్ధిచేత, “సారంగ
శ్చతకే భృంగే కరంగేచ మతంగే” అని అ. అఘనుక్ = అమునిపుత్రుని, శ్రీ
శేసేను.

భా. పుడమి తేఁడు = పొండురాజు, ఈరీతిగఁడఁగి, ఇంక భిన్నాన్వయము,
ఁడందము, మృగ = మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార = రతివ్యాపారమునంటి, భీల
నము = క్రీడము, “మృగీచవశ్చిగచ్ఛమృగౌపుమాన్ శ్రీయా” మ్మనుసూత్రమున నేక
శేషము “మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః” అని సమాసము ఆభిలషం
పఁగా, తారు = తాము, అ. ‘ఒత్తు నత్తరములు నొనరంగ జఱుల్లు, శివసహజ నిరూఢి
జడ్డగాని, కాను నచ్చి తెనుఁగులను దీర్ఘములమీఁద, బండిరాను లేరు పర్వవాధి’యని
వెల్లంకిపులశ్రేష్ఠుఁ డైవతాతంఢిట్టుగాను కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినాఁ
గనుక తారు సంచరించెడుననుదిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క,
తనదిక్ = రీతిచే, అసమాస్త్రకర్త కలనక్ = మన్తధవ్యాపారాసక్తిచేత, కలిఁకొను శేను
పన్నాగు గనుక, తనరు = ఒప్పువట్టి, చొక్కపురాణక్ = మంచియనురాగిమునఁత, రాగ
శబ్దమునకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులు జేగక్ =
తమిపుట్టఁగా, నెయ్యంబు = నెనరు, మిఱననిదిన, తత్ప్రియతన = అభివేశముగఁదలి
తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమి తేఁడు వారికొరుఁబ్బుఁడై యనియన్వయము.
పూని = లక్ష్యముచేసికొని యుచుట, కలశమంబు = కలిగినకాంతినంటిటిని, పింగ్మముగఁ
జేయుచుక్ = ఆడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలిఁ దిక్కుమైన, శరవిశేషము
యొక్కయుభిహరిచేత, సర్వస్త్రి = వివేకులయొక్క, నియతి = నియమము, వృద్ధాచార
మునుట, బ్రుంగ్ = తప్పఁగా, సారంగబుద్ధిశేసి = లేళ్ళనెడిబుద్ధిచేత, అఘనుఁడై శ్రీ
శేసేనని యన్వయము.

వ. ఇ ట్లేసిన.

21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి, వీలఁగ హాతాత యనుచు • వెలుక తత్త
ర్యాలాపమునకు నాజన, పాలకులొత్తంసుగుండె భగ్గునఁ గలఁగెన్. 22

రంటికి సమము సులభము.

క. అధరణీపాలుఁడు తను, సాధునియనికొమరునేఁడు • సమసేనె యిట్లు
హాతాత వ్రాత యని శర, బాధం గలఁగఁగను వారిపజ్జకుఁ జెప్పెన్.

భా. అధరణీపాలుఁడు = పొండురాజు, తమయొక్క, సాధు = తెన్నెన,
నియతి = భాగ్యముయొక్క, కొమరునేఁడు, సమసేనె = సమసేనఁదామని భేదవాక్యము,
అని శరబాధచేత, కలఁగఁగక్ = మునిదంపతులు లొట్టుపడఁగా, వారియొక్క, పజ్జ
కుక్ = సమీపమునకు, చెనియెను.

రా. అధరణి పాఠాదు - దశగ్రుండు, తమ సాధుని - తమ నడిచుండు, "తెలిసి
నీ ప్రాగ్భవము" అని ఆ యశికోమరు = మునిభక్తులయొక్క, పాపవండ్లు, అయి
వెనుట, జాత్యేకవచనము. క. 'దూకు జేపాఠకవంగా, బ్రాహ్మణ వృత్తి ప్రాణి
భాగ్యం బవంగా, లోకమున నామనానికి, శ్రీకర మగుసామును స్వసిగ్ధయనగ'
నని కవిలోకచింతామణి మండు, నేడు + అనుచోటను నర్థించువునుమకు, ఉ. 'వాడి
మయూముల్ గలుగునాఁ డపరాఁబుధిఁ గ్రుంక భోవుల్, నీ డిటవచ్చె నేక
తమిష్టమెయికో భవదగ్గి హాశ్రమల్, పోడిగ జేపాఁగాఁ డియొ బ్రాహ్మణు
బోయొ గమలకు నింజీకిక, రాఁడు ననంబులోన మృగరాక్షసపన్నన బాధ నొందెనో'
యని నన్నయభట్టప్రయోగము. సమసేనేయని, వారిపక్షము = ఉపకసమీపమునకు,
చనియెను.

క. చని నన్నభయునఁ దన్వ

ర్థనవిధ మంతయును విని ధరారమణుడుద

శ్రుతిరజేననఁ గ్రమ్మతి

నామ బావవినయ ల్లతీవ్యధావిహ్వలుఁ డై.

24

రా. లోక సమము సులభము.

క. ఏనుంగనికర మరయక

ప్రానితిఁ గా క్టియెడలఁ బొసఁగునె యేయు

గాన మెకాలనియమగితి

నో నావేట మునయుగము • మ్రంగించె దనినె.

25

రా. ఏనుంగని = గజమని, నీ. 'ఏనుంగునెక్కి పెక్కి నుంగులగడ రాఁ బుర
వీగులఁ గ్రాలఁ గలచ' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక = విచారింపక,
ప్రానితిఁగాక, ఇట్టియెడలక = ఈయాశ్రమభూములయందు, ఏయ, పొసఁగునె =
యాక్తమానా, అని కామస్వరము. కానమే = ఎటుంగమా. 'నృపతే నభ్యోనన్యకరీ'
అనుసర్థముననుట. కాలనియమగతితోక = కాలప్రేరణతోఁగూడి, "లలాటలిఖితా
లేఖాపరిమాగునశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము = మునిమహావని యాయు
స్సును, నామమార్గ, గుడక = వేటయగుసమయమున, మ్రంగించె = క్రియ.

భా. ఏనుక = నామింటివాఁడును, కని = ప్రత్యక్షముగఁబోయి, కరమరయక =
చెయిగొని పక, ఇట్టియెడలక = ఈ ప్రధానమయములయందు, కనికర మరయక = దయ
లేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏనుక + కనికరమును దిక్కున నంధికి, క. 'నాఁడొచ్చునె
పదంబుల, పొంతం బైనున్న శబ్దములకచటతపల్, దొంట్లజడదల అగున, స్పృంతి

తదంస్మి చేర్చు = వారి పాదములయొద్దఁ జేర్చును, భార్గి పాదా = మువిలుకొఁడా, ఇది
 ప్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము, అనన్ = ఇటవఁగా, నమ్రవర్తన = విని యని ముందరి
 కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధర్మశాస్త్రక మైనందున “ధర్మపుణ్యే సమన్యాద్యేస్వభా
 వాచారయోక్తౌ, ఉపమాయామహింసాయాంచాక్షర్యోపనిషత్సపి” అని వి.

క. వినియతనిందనపై నిడు

కొని యేగినియమికి దగనిఁఘోరార్తి యొన

ర్చినవాడ మీకు దంష్యుడ

నని తనుఁ దెలుపుచును వార్తిఁ కప్పన సేసెన్.

28

రా. విని, అర్థిక = మనిషిత్తుని, తనపైనిడుకొని, ఏగి = నృన్ములయొద్దకుఁ
 బోయి, వారిలోఁ దళరఘుఁ డనెనుమాట, నియమికిన్ = మనిష్యునికి, తగని, అర్థి =
 పీడను, ఒనర్చినవాడను మీకుదంష్యుడనని తెలుపుచును, వార్తికన్ = మనిషులకును
 అతని నప్పనచేసెనని యన్వయము.

భా. విని యతనిందన = మిక్కిలి నియతమైన యపార్తిచే, పైనిడుకొని, పాండు
 రాజు ముఁగోసనుమాట, ఏకన్ = నేను, కినియమికిన్ = కోపింపమికి, మీకు తమిందుట
 కనుట, తగని, కడమ సనుము. తమన్ = తన్ను, అప్పనసేసెను.

తే. చేరి నిలువ కీశ్వరుండు శఙ్ఖచాసనమున

నాశ్శశసముత్పాటన • మాచరించె

గానబట్టి ప్రాణంబు లెఁగయుఁ జలింప

ననుశత్రోగార్తి కోర్వక • యతివగుండు.

29

భా. గానబట్టి = పాండు రాజు తాను బాణముఁ దీయుటబట్టి, ప్రాణంబులు,
 చలింపన్ = తొట్టు పడఁగా, అను = ప్రాములయొక్క, తతన్ = విస్తృతమైన, ఉగ్ర
 శ్రీకోర్వకముతివగుండు, ముందరి ననెనుమాట

రా. దానన్ = దళరఘుఁడు బాణముఁ దీయుటవల్ల, పట్టి = నీ నూరునిజొయిక్క,
 ప్రాణంబులు, చలింపన్ = పోఁగా, అనుతతన్ = అపుర్త) త్వముచేసెనీ, కడమ స
 మాసార్థము.

ఆ. కాంక్షతోడఁ గూడఁ • గాన నిట్టటు చన

లేనియూయనస్థ • పూనియున్న

మాకుమారుప్రాపు • వోకార్చె నేడు నీ

దైనప్రాప్తినుహిమభానుకులుడ.

30

రా. కాంతోదయగూడఁగానను, ఋషిదంపతు లుభయగతుక, ఇట్లుచన,
తేనియాయుష్యకావార్ధకమును, పూని గుచ్చు, మాచూయొక్క, కుమారుప్రాపును
బిదనప్రాధమహిమహాకార్యు, భావమున, సంబుద్ధి.

భా. కాంతోదయగూడఁగానను, కాంతోదయగూడ, ఈయనరతిని, పూనియొ
న్నమాకు, మారుప్రాపుమన్తభావంబును, బిదనప్రాధమహిమహాకార్యు, హిమభా
వమునఁజేచంద్రవంశపురాజు. “భావూర్జినివాకరా” అని అ. ఇది వ్యాజనిం
దాదంకారము.

ఆ. ఎందు పేటరారె యిశకు లేమనయితో

దారసంగమముఁ దప్పఁ ద్రోచి

తరట పాండురాజుయశ మెన్న నైతతి

క్రూరదశరథేశఁకులము రోయ.

31

భా. ఏమనయితో, దార = భార్యయొక్క, సంగమమును దప్పఁద్రోచి,
క్రూరదశకా = క్రూర్యముచేత, రథేశ = అతిక్రూరైన రాజులయొక్క, కులము, రో
యకా = రోయనట్లుగా, యశమును, ఓరాజు, ఎన్ననైతిని.

రా. ఏమనకా = అననమున్నది, మత = కుమారునివల్లనైన, ఉదాత్తమైన సంగము
భమును దప్పఁద్రోచితిని, పాండుర = శుభ్రమైన, అజానియొక్క యశము, అత్ర
ర, దశరథేశ, సంబుద్ధులు, ఎన్ననైతిని, అజానితోఁ గొడవతెచ్చిని నట.

వ. అని యప్పునీర్వృగండు.

32

తే. నిజశరీర మెట్లుల్ల యావృపునిమేను

నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ

ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక

వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ.

33

రా. అత్తజ = కుమారునియొక్క, ఆయాసము = సంకటము, అగతంబైన.

భా. అత్తజాయా = నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగ
మైత్రయపుడే, సమాగతశబ్దము భావాత్మమందుఁ గృత్యయంతము, కడను యే
కాగ్రము.

మ. యతి యెంతే ననయాత్రి శేష్యునివాఁ బై యాత్మజాయాసమా

గత మైనప్పుడ మేను గాము మని యొక్క న్నన్న శాపించె సం

దని లేకుండెడినో నదాశ మిగులం దా బోవు శిశ్నినియొక

ధృశ్నిమె నోర్చొగ వచ్చు నామహి జింఁగింపంగ నం నెయ్యుచున్. 34

భా. యతి=ముని, ఎంతేకా=అధికమైన, తనయొక్క=తనదగు, చేడ్వడిన
వాడై=లాడె, అత్తబాయగమాగతమైనప్పుడ = అత్తభార్యనియోగమైన యపు
డే, అని పూర్వోక్తమవదము. మేను(బాయముని, కాపించెకా=కపించెను, సంత
తితకుండెడినో, తదాశక్=అసంయోగావేక్షవల్లనే, తాబోళ్లు, మిగులకా=మి
క్కిలియు, మదకెకా=మనస్సునకు, భృతిమైకా=ఎంతభృత్యముగఁ జననుట, ఓర్వఁగవ
చ్చునా, తాళరాదనికాకుద్యని. అంచుక, జనపతియగు మీదఁజిపద్యములొక గర్త,
ఎన్నుచును.

రా. తనయనియొక్క, అత్తి, అత్తజ=పుత్రినియొక్క, అయాసము=శోక
ము, దదాశ=సంతానావేక్ష, మిగులకా=పూర్ణమైనను, తాబోళ్లు, ఎట్లేనియొక
=ఎట్లేనను, నామరికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును, కడమ సులభము.

క. జనపతి దాననతివ్యధ, మనస్కుఁడై యిట్టి దయ్యెఁ గుత్తునరిగవా
సన యింక నే పరి నిజపురి, కిని జనియెద ననుచు నాళ్లకిల్పిషశంకన్.

రా. జనపతి=దశరథుడు, తాను, అనత్యధమనస్కుఁడై అధికవ్యధలేని మ
నస్సుగలివాడై, కాపము పుత్రిహేతువార్యుఁగనుక, మరో=నామరికి, సుచరిత్రవాస
న=జన్మాంతరసుకృతिसంస్కారము. “వాసనాభావనాసంస్కారోనభూతాద్యనుస్మ
తిః” అని అ. ఇట్టిదయ్యెకా, కాపమై ఫరించెననుట, ఇంక నేమి=ఇంకవిచారమునకు
నిమిత్తమేమి, అని=ఈలాగున నెంచుకొని, నిజపురికికా=అయోధ్యకు, చని=పోయిన
వాడై, ఎదకా=మనస్సునందు, ననుచు=చిగుచ్చునట్టి, అభివృద్ధియైనది యనుట, అ
ర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని=కృతార్థుఁడనై, నిజపురికికా=అయోధ్యకు, చనియెద
ననుచు, అత్తి=తనయొక్క, కిల్పిషశంకకా=పాపభీతిచేత, దానంబు నేసె నని ముందరి
పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి=పాండురాజు, దానకా=అయెన్నికచేత, అత్యధమనస్కుఁడై
=అధికవ్యధ గలమనస్సు గలివాడై, ఇంక నేమని, నిజపురికికా=వాస్తవగరమునకు,
చనియెదననుచుకా, కడమ సుమము.

క. గణనాతీతము లగుగో

గణములు వేదండఘోటకస్తోమములు

మణులు ధనధాన్యములు శ్రా

హ్మణులకు దానంబు నేసి నాతఁడు మఱియు.

గణనికి సమము సులభము ఇంక నాల్గపద్యములకుఁ గుఱును.

కూడుకొనియే, వనిని, అఘనుఁడు=పాండురాజు, మునిచి, లకు బెంపు మీఱఁగా నడపెను. ౪.

అనాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము. తనకుఁగల, అగ్రజ ముత్తముగఁ=బ్రహ్మ
ణాధీనముగా, “ద్విబాత్యగ్రజస్తథూదేవ బాడబాః” అని అ. ౧౦ చిత్ర=అర్జునుడైన,
నయబలములచేత, అసత్=ఽప్పుచున్న, వర్తనలు, అనివారిత్యన, ఉదయ=అభ్యుద
యముయొక్క, ఆశ్రయతఁ=ఆశ్రయత్వముచేత, అవనిస్థలిని మెఱయఁగానును. ౧.
మంత్రిలవాక్యము, మనవి=ఽన్నపము, యుక్తతెఱఁగు=యుక్తమార్గము, మనవి చెప్పి
కొనునే ర్పనియుఁ జెప్పవచ్చును. మీకనినది, అర=శస్త్రుడైన దశరథునియొక్క, న
గరమునకుఁ=పట్టణమునకు, ఆరుగుఁడని, పెదముదుసల్గును ననుఁగులును, అడఁ=చె
ప్పఁగా, వెరవు=వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అరులు=శస్త్రపులు, కరముతోఁ=కప్పము
తోఁ గూడ, “భాగధేయఃకరోబలిః” అని అ. ౧౦ ల వఁగానును. ౨. మానవకులా=
ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వి=బాముయొక్క, అనుగతిఁ=యో
గముచేత, ఆతినెపుణ్య=ఆధికనిపుణత్వముయొక్క, శ్రీ=సవ్యసాచి, నెరయదయనుజ
నానలి మెచ్చఁగా, అత్త=తనయొక్క, సామ్రాజ్యాను, వమును, పూనెఁ=విహించెను.
3. అనిభృత=గూఢముగాని, దాక్షిణ్యంఁడై = దక్షిణనాయకత్వముగలవాడై, ౪.
‘పెక్కండ్ల సరులయందును, జక్కనిమొగమాట మెక్కచఁగముగాఁ బెం, పెక్కి
నదక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁ దెలియఁలయు నార్ములు శ్రీతీ’నని కావ్యాలంకార
చూడామణి. తనయ=కుమారులయొక్క, అలోకనః పూరతకుఁ గుందు, నిజాంగన
లఁ=కాసల్యా కై కేయాసుమిత్రులను, కూడి, అసఁ=భూమిచుండు, అఘనుఁడు=
అలాగునఁ బ్రసిద్ధుడైన దశరథుఁడు, కామునిచర్య=మర్దన శ్రీడలను, బెంపు
మీఱ నడపెను. ౪.

చ. అకలుష శూననస్థదిశః యంతయుఁ దా నడపెన్ గ్రహోకపాః

లకుఁడు శూనంతరంగరిపులఁ నెఱయం బొలియుంపుమన్ సమా

ధికరహితాత్మవర్తన సత్తీస్థిరుఁ డై ప్రణిసప్రయుక్త బా

యక యపుడుం బ్రధానపురుషాంతరవర్తన నాకలి పుచున్. 41

రా. నృలోకపాలకుఁడు=దశరథుఁడు, శత=కరోరముల్లిన, “నికృతస్త్వస్య
కాశ్యకః” అని అ. ౧౧ ధగణగ్రస్తములైనవి యనట, ౨ తర గమాలం గలశక్రవలను,
ప్రధానములకు మనుస్మృతియందు, “వైశువ్యం సావనఁద్రోవా మిర్వామూయాన్
దూషణమ్, వాగ్దండనంచ పారువ్యం ప్రధబోపగజ్జోధా” అని. కెఱియం బొలి
యింపుచుఁ=తెన్నగా నిగ్రహించుచు, “అగ్నే శ్శేవం ముణా స్త్వం శత్రోశ్శేవం

నశేషమే” తను నిమిషమున, ఆర్థాంతరము. శ = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగమున
 దయమువల్ల జేసిన, రపులను = వ్యసనమునకును నయిన కష్టములనును. “ప్రేమాత్మక
 యాపానవాక్పాపార్థమూషణం, వాగ్దండం చ సత్తే తే న్యసకానాని ధాన్”
 అని గ్రంథాంతరము. “వృగయా కేనివాస్వాపః పరీనాదః ప్రేమాననీ, తోర్మక
 కం వృథాత్మక కామబాదశధానుజాః” అని కామంబకము సమయ బాలియం
 పుచుక = పెంచుండఁ జేయుచును, “అత్తానమేన ప్రసమం వివేచనోపకాద
 యేత్, తతోమాత్యాం స్తోభ్యత్యాం స్తతః ప్రజ్ఞాం స్తోప్రమాః” అని నిరూపణము.
 “వివేచనోహింస్రియజయ స్తస్య క్షిప్రాస్తునుర్తతః” అని కామమునకు సమాధి = స
 ములతోడను నధికులతోడను, రహితుడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహకృతచేత నాదతేచ
 లోబడనడచి సర్వాధికుడైన యుట, అత్త = తనయొక్క, వర్తనక = రాజధర్మము
 చేత, “న్యాయేనాన్వనమర్థస్య రక్షాసంపర్ధనంతథా, సత్పత్రివ్రతపశ్చ రాజ్యపత్రిం
 చతుర్విధ” వుని కామందకము. అతిస్థిగుడై = ధర్మగుడై, ఆర్థాంతరము. సమాధి
 రహిత = సాధారణమైన, అత్త = శరీరముయొక్క, వర్తనక = కర్మచేత, అతి స్థిగుడై =
 పైర్వగుణముగలవాడై, “ఎణవత్యంగురోత్సేధో యః పుమాన్ సనివోకసః, శరచ్ఛ
 మణిబంధశ్చ మప్తిశ్చనృపతేన్ధిరః” అనియు లక్షణశాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారు
 లయొక్క, “ప్రణిధిః స్థానో నే చార” అని అ. యుక్తిక = అంపుటచేత, ప్రధాన
 పురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రిజ్ఞాతి బాదనాయకలయొక్క, “పురోహితమూర్త్య
 కుమారకుల్యనేనాప్రణేతారఇతి ప్రధానాః” అని కామందకము అంతరంగమునకు
 అంతరంగస్వత్తాంతమును, అకలింపుచుక = తెలిసికొంచును, “చరాకా ప్రచారయ
 దర్థే స్వాత్మనశ్చి పరస్యచ, పాపంధాపినవిజ్ఞాతా నన్యోన్యమితగరపి” అని వివేచనా
 రము. ఆర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢచారులయొక్క, ప్రయుక్తిక = వ్యవస్థమును, సా
 యక = అర్చితమింపక, ఎపుడును, ప్రధానపురుష = పెద్దమంత్రితోడ నను, “ప్రధా
 నంస్యాన్తహమాత్యే ప్రకృతో పరమాత్మనః” అని వి. అంతరంగ రత్నక = అత్తాలోచ
 నను, అకలించుచుక = చేయుచును. “నవానుకూశ్లేషు హి కుప్యతే రతిః సృజేష్య
 మాత్యేషుచ సర్వసంపదః” అని భారవి. అకలి = దోషములేని, యావాన్త = ప్రాయ
 పుష్కానియొక్క, దశ = అస్థులు, విహారముల నుట, ధర్మార్థకామములను వ్రాతర
 ధ్యాత్వా సాయంత్రోలములయందు నాచరించుట ధర్మమేకమున నకలింపదము ప్ర
 యోగించినాడు. “ధర్మార్థకామాః కాశేషు ప్రభుయేన న్యమస్థితాః” అని బ్ర
 హ్మండపురాణము. ఆర్థాంతరము యావాన్త = అస్థులుగలదుఁ గలిగియున్న, దశ = అస్థ
 ను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట. “దశాన్తాననీకథా” అని అ. అతి గుణక = తె
 స్సగా, నడిపెను “జాతీస్వభావగుణశబ్దార్థైః భావోగితేషు వికలారణ్యం

మూఢు, లభ్యసిహగతి యావతమంగళానాం కం నా శిఖలనాప్య కసిః
కోతి" అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. నృలోకపాలకుడు=పాండురాజు, శతముజైన, అంతరంగపులక=కా
వక్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు నరసింహమును, నెఱుఁగు బాలియుం
పుచు, సమాధి=ఏకాగ్ర ధ్యానమును, కర=చేయఁచునై, హిత=ఇంపన, అత్తి=
మనస్సుయొక్క, వర్తన=వ్యాపారముచేతి, "సమాధిర్నియ మేధ్యానే విపాకేచ
సమర్థనే" అని వి అతిస్థిరుడై=చాందిత్యము నెనివాడై, "పూజాకోటిసమం
స్తోత్రం స్తోత్రకోటిసమా జపః, జపకోటి సమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమాయమః"
అని యోగకాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినది గనుక, శ్రణి=స్తార్థనారూపములైన దేవతా
స్తోత్రములయొక్క, ప్రయత్తిక=సమ్యక్విచారిమును, పాయక=శ్రవణ మనన సిది
ధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కారమనివేదాంతవ తసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన=
ప్రకృతియొక్కయు, "ప్రధానంప్రకృతి స్త్రియావ" అని అ. పురుష=పరమాత్మ
యొక్కయు, "పురుషేవాత్మ మానవ" అని అ. అంతరవర్తన=భిన్నమైన యుని
కిని, "అంతర మవకాళావధిపరిధానాంతర్థి భేదతాఽస్య" అని అ. అకలిందుచక=
నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేయఁచును, అకలవయా=పరిశుద్ధియైన, ఎనన్తదశ=వానప్రస్థ
వృత్తిని, అంతయుక=సాంగముగా, నడపెను.

వ. ప్రనర్తిల్లువాఁ డెందు ననపత్యులకు గతి లే దని సుహామునులవలన
వినుచుండుం గావున నక్కొఱంత దీర్చుకొన రేమికిం నితాక్రాంతుండై
యొక్కనాఁ డవ్వహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున. 42

కంటికి సరి సులభము.

చ. తనరునిజాన్యవాయగురుఁగర్తదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరసన్నతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితఃకార్యభరాత్తత నుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూఁజహీనతకు నాత్మ గరంబు భరంబు నొందఁగన్. 43

భా. నిజాన్యవాయ=నిజవంశమునకు "సంకోన్యవాయస్స తాని" అని అ.
గురుగర్తద=నిధికి గర్తము నిచ్చునట్లే, వృత్తి = వర్తనగలదాని అరుంధతీసువాసిని
యొక్క, వసునక=సాహ్యమున, "చిరంటీరుసువాసిని" అని అ. బుధవిశిష్టసభయం
దు నుతులనుగినునట్టి, సన్నకనిధిక=మంచిగుణములకును భ్యాశ్ర మైనదాని, నిజా
గ్రదారక=కుంతిని, హిత=ఇంపన, కార్యభర=ప్రతాప-జాగృత్ కృష్టి ప్రయోజన
ములగుల, అత్తతక = బుద్ధిగలదెట్లనెరి, ఉండఁగాఁజూచి, తనూఁజహీనతకు

పుత్తులు లేమికి, అత్త = తనబుద్ధి, భరంబునొండగ్గ = కుంగుచుండగా, ఇట్లనియెను,
క్రిందటివచనములోని మహిళాంతుడు కర్త.

రా. నిజాన్యవాయగురుక = తమకులగురువైనవాని, ధర్తదవృత్త = ధర్మోపదేశ
ముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులుగనునట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతీనువానినియొక్క,
వరుక = పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్ = ప్రకాశించుచున్నదై, ఆరహిత = తస్యగావిదువబ
డిన, కార్యభర = ఇతరకార్యభారముగల, అత్తతల్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్
ద మాత్తకు విశేషణము, కడమ సులభము.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతిం గర్జు
వదలక దానధర్తముఖః పరనలుం దగునట్లు సన్నితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్త్రీపం
పద కెడ యైతి నీదయసః సుగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్.

44

రా. నీదయయొక్క సుగ్రత.

భా. నీదు, అయ = భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్తమునఁ బు

త్త్రీలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా

కులహృద్వర్తన మగునా

కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే.

45

భా. చెలువ = సంబుద్ధి, మరుధర్తమునక = రతిచేత, పుత్త్రీలలాపముక = సుపు
త్త్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, అకులమునైన, హృద్వ
ర్తనమగు = మనోవ్యాపారముగలవైన, కడమ సులభము.

రా. చెలువమగు = దిప్పిదమగు, తాపసనాథా = సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు =
వంశనాశక మైనవృత్తిగల.

నీ. కులవర్ధనుం డగుఁకొడుకుఁ గాననియట్టి

లాఘవాస్పమసియాః లయము లయము

కులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని,

ఘనకః పాత్తజ్ఞః చనము వనము

పితృమణిము దీర్చెఁగుమానుఁ జొరని,

కార్యాగ్యశీలుగోత్రమ్మ త్రమ్మ

నిహి నిహిరసుఖః ప్రదుః బుత్తు నెత్తెని,

నరపుణ్యసానుభవమ్మ వమ్మ

తే. పలుపలుకు లేల నిజలము • ఖలము నూనె
యాశ్శజాలు లేనివారి కోయలివరమణి
తరమె యనపత్యువై వర్ణ్య • మరయ నశని
యఖలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద.

43

రా. ఓయలివరమణి = బ్రహ్మరీత్రేమఁడా, అనపత్యు = అపుత్రీకునియొక్క, వైవర్ణ్యమును, ఆరయఁదరమె = ఎంచెదరమా, అతని ముఖమును నిట్లుముఖవర్ణ హానిఁ జెందక = ఆఖలమునకు ముఖవర్ణ హాని యనఁగా నతనిసంబంధమునైనయఖలశబ్దములకును మొదలిర్గముపోయి కడమనిలుచుట, అఖలమునకును నకారముపోయి ఖలమునెదుపదము నిలుచునూ, అతియము జీవనము గోత్రము భవ హృదుపదములు నాలుగింటికి నిదేనియవము.

భా. ఓయలివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పె డిదేమి మానివరస • ద్వృత్తులుచే నేమిటం
జేయ రాదు పితృణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికి
ధీయుక్తిం గన నొందుత్రోవ గలదేని వేడెదన్ తేనగ
న్బుద్ధియుం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం • బవన్మాతి వర్తిలన్.

భా. మానివరసద్వృత్తులు చేనేమిటక = ఏమునిన గనచెరు, పితృణ = పితృయు గమయొక్క, “యుతిస్వరేణువా” అనుసూత్రముచే వికల్పము సకర్ణ దీర్ఘము. మోక్షము = మోక్షమును, సుతశ్రీఁదక్క = పుత్రీలాభమునువివాగా, “శోభాసంపత్తి న్నామలక్ష్మీశ్చి” అని కాశ్యపినిఘంటు. చేయన్ రాదు, తత్ప్రాప్తికి = అపుత్రీలాభమునకు, “అదుత్రోగలకు, ఏక = నేను, నినువేడెదను, దేవరన్మాయంబొప్పక = దేవరన్మాయమువంటిన్మాయముంబుగా, నా = నాయొక్క, కురుకులంబు, అన్మాహతిన్వర్తిలక = ఎడతెగకుండునట్లుగా, ఘటింపఁజేయుము.

రా. మానివర = సంబుద్ధి, జేవరనువేడెదను, న్మాయంబొప్పక = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు = ఘనమైనవంశము, అన్మాహతిన్వర్తిలక = చెదకవర్తిలునట్లుగా, తత్ప్రాప్తికినొందుత్రోవ, కలదేనిక = కలిగినట్టాయెనా, నాకుఘటింపు మానియన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్మాయ మనుదిక్కున, “అనచిన్” యనుసూత్రమువలన నకారమునకు ద్విత్వమువచ్చినది గనుక నియర్థమందు దేవరక అని పైవకారంబు నిలవఁ జెప్పినాఁడు. స్వరభేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక యిటు జెప్పవచ్చును.

క. అనచితోనత నై . పెం, పునఁ దనయభవశ్శుచావీ పూతిఁ గనినయే
దనయూ వేయదేసత, నాఘ యితరుశ్శు పొందు • ట్లమె యకటా.

రా. అనవగతః=తెలియబడని, ఉపతః=అల్పశ్చముగలది, భవత్=దయొక్క, కృపాదిధూతిః గనినయేను, తనయాపేక్షా=పుట్టులయందలి యపేక్షచేతనైన, దీనతః=దైన్యమును, ఇతరునట్లు=నిరంతరవానిలాగున, పాండుటర్హమే, కాకుస్వరము.

భా. అనకా=ఇట్టినగా, సగోక్షా=సగప్రసోదాద, నతయై=నచుయైవదై, కుంతియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరుకా=పరుని, అయా=నీవు చెప్పిన ప్రకారము, పాండుటర్హమే.

మ. ఎవయో లోకగురుప్రశస్తిగలనీ! యిల్లాలనై కాంతన

ర్తనలం బర్వుచు నున్విమానవతులకా భవ్యస్థితికి మించి గెయి

ప్పించ న్నర్హమే యిట్లనందములయాభీలాత్రిశాశ్నేత సా

వన మానీశ్వర యంతకంటె నయితో వాదంబు లే దెన్నఁగక. 49

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలవాడ, దయొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరములైన, 'కాంతమనోహరంబునన్' మని ఆ. వర్తనల చేత, ఉర్వికా=భూమియందుగల, మానవతులకా=స్త్రీలకు, మించి మెప్పిననను నిట్టిన, అర్హమే=న్యాయము, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంతకాటె=పదపురుషసంగతికంటె, తనులయ=శరీరవాశనముచేతనైన, అభీలాత్రి=కన్యమనోహరు, "స్మాత్కన్యకృచ్చి మాభీల" మని ఆ. పాశ్చేత=ఆధీనముజేయుట. పావనమాను, అటెనను, అయితో వాదంబులేను. "ఆపయితోయద్యస్తికింసృత్యనా" అనున్యాయమున నన్నమాని రాకుండును.

రా. లోకగురునెను ప్రశస్తిగలదయొక్క, ఇల్లాలనై కాంతనలం=ఈలా లనయొక్కయశ్యంతవర్తనలచేత, "తీర్తికాంతసితాంతాని" అని ఆ. మానవతులకా=మహర్షిస్వామ్యమును, మించి, ఇల్లు, అనందముల=అపుష్టిసంపాదము, అభీలాత్రి పాశ్చేతయన్మమే, కాకుస్వరము, పావనమానీశ్వర సబుగలు, కదిను సమము. ఈలాలనయనుదిక్కున నిల్లాలనయనివచ్చినందునకు, క. 'యదీమన నా ఈ పులకు, పదములకుదలూర్చి లుడుగఁ బెర్లముతో, నడుగునెడం గవియును గురి, గదియఁగ మఱి జడ్డనాలగుం బై హల్ల' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఎవయో లోకగురు ప్రశస్తి గల్గినయిల్లాలనై యుదిక్కున, క. 'తెలుగున యా గలుగుదొ లి, యిల యావలె నుండువర మేకార మగు' ననులక్షణముల నేర్వయేగకుక నికార మునకు యతిచెల్లెను.

చ. భవనతః ధీట్లగుం గూక • నందనః క్రికి దొల్లి యార్ద్రముం

బున ననపశ్యుకాన్యము • పుష్పిణి గణపకె మెంకఁగీరి గెం

పెనయ సుశేష్టిఁ జేసి నిరు • నే నియమించుచు నున్నవాడ నె
మనమునఁ జింత దక్కి సుసహూహిశతృత్తి నొనర్చు మన్విగిన్. 50

రా. అనన్ = దశరథుఁడైట్టవఁగా, అతఁడు = సింహుఁడు, ఇట్లనును, సుశేష్టిఁజేసి,
పుత్రకామేష్టి నాచరించి.

భా. అనన్ = కుంతి యిటవఁగా, అతఁడు = పాండురాజు, ఇట్లనును, సుశేష్టిఁ
జేసి = పుత్రవాంఛచేత, “ఇష్టి ర్యాగేచ్ఛయోః” అని అ. కడమ సులభము.

క. అవినింద్యమతి నసుమతీ

ధనగుర్వాదేశమునను • దా నెద్దాని

సవరించిన నది యిష్టము

నవిలంబత నొసఁగు సందియము వల దెందున్.

51

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు. ధన = భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునన్ = ఘన
మైన యాజ్ఞచేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము = దూష్యముగానిది,
ఇష్టమున్ = అభీష్టమును, ఒసఁగును.

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధన-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున,
కడమ యేకార్థము.

వ. అదియి.

52

నీ. అఘోషావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార,

చిత మై సుపుత్రసంసిద్ధిఁ జేయు

గావునఁ దత్కర్తృకలనకు వరియింప,

వలయు నాశనిఁ దెచ్చువైపుఁ జూడు

మానుష్య బూర్వమున నే • గినినసుమంత్రోప,

దేశ మొక్కటి యిస్తు • దీని కొనరి

యున్న ని మీతలం • పొకటి పొల్లగునె ను,

త్రేష్టికి వేల్పుల • నే నిచటికి

తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘ నాశండ్రియాజ్ఞ

యతిశయమున సామోదీశ్వరాంశమపు త

పర్షివరునిమాధవుబలె భజించి

కంటి నీమంత్రశ కి నీగరిమ మెఱయ.

53

రా. అదియన్ = అయ్యమును, అఘోషు = అధికములైన, సావనము లైనగుణ
ములచేత, ఉజ్జ్వలతో = ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగముచేత, అరవిరమైచేయఁ

బడినదై, సుపుత్రస్సంస్థితని జేయఁగావున, తత్ = అయ్య ముయొక్క, కర్తృకలనకుఁ = ప్రయాగవిధికి, పరియంపవలయు నాతనికి = పరియంపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయమును, చూడుము, అనుడుఁ = సిద్ధుఁ డిట్లున్నంతె, దశరథుఁ డను మాట, సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, “పుష్టి ర్దయంతో నిజము స్పృహతో వ్యర్థసాధకః, అశోకో మంత్ర పాలశ్చ సుమంత్ర శాస్త్రమంత్రీణః” అని రామాయణమందు, ఉపదేశము = చెప్పినవాక్యము, దీనికిఁ = మీ వాక్యమునకు, ఒనరి యున్నది. “ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం పరియవ్యతి ధర్మ విత్, యజ్ఞార్థం ప్రగవార్థంచ స్వర్గార్థంచ నరేశ్వరః” ఇటును సనత్కుమారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁడని రామాయణమునందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానఁ = మితలఁపున, ఇచటికి వేల్పులనేని, అజ్ఞ = నియాజయొక్క, అశయమునఁ జెల్లును, ఓయనఘ = నా తండ్రి = సంబుద్ధులు. నిను, మాధవుబరెఁ = విష్ణువునరె, భజించి, విమంత్రి శక్తిచేత, ఈగరిమ = ఈపూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గంటిని

భా. అదియఁ = నేఁ జెప్పినప్రకారమును, అలఘుపానవిగుణములచేత, అజ్ఞ = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి. దృశ్య = కంటికిఁ దెస, శృంగారము చేత, చితమై = చేయఁబడ్డదై, సుపుత్రులయొక్క సంస్థితని జేయఁగావున, తత్కర్తృకలనకుఁ = అదేవరన్యాయవిధికి, పరియంపవలయునాతనికి = పరియంప వలసిన వాని, తెచ్చువైపుఁ చూడుము అనుడుఁ = పాఁడురా జిట్లు లనఁగా, సుతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన, సుమంత్రోపదేశము = మంచి మంత్రి ముపదేశ మాట. ఇపుడు, దీనికిఁ = మీ వాక్యమునకు, ఒనరి యున్నది. పుత్రేష్టికి, వేల్పులఁ = దేవతలను, దానఁ = అమంత్రిమున, ఇచటికిఁ జెల్లును. ఓయనఘ = సంబుద్ధి. నాతండ్రి = కుంతిభోజనియొక్క, అజ్ఞయతీతముముగ, నాతఁడీశ్వ రాంశ వ్రువు = సాక్షి ద్రు ద్రాంశమైన, తపస్వివరునిఁ = దూర్వాసుని, ఉమాధవుబరె భజించి యీమంత్రి శక్తిని గంటిని. ఈగరిమ = ఇట్లు దేవతలఁ దెచ్చెడునుహీను, మెఱ యఁ = వెలయఁగా, కంటినని క్రిందటి కన్వయము.

వ. కావున.

54

క. అవితథసంకల్పధరా, ఓషజులలో నెట్టివారె • దచ్చి పరింఘ

విపరింపవలయుఁ బుత్రే, ప్రిసధికె రప్పింతు మీగుఁ జెప్పిన యుతనన. రే

భా. అవితథనఁకల్పధరా = సఫలమైన మనోరథమును పొందినవాఁడా, సంబుద్ధి. వివిజులలోఁ = దేవతలలోఁకల, పుత్రేష్టివిధికిఁ = పుత్రీచ్ఛాస్థికి, మీరుచెప్పిన యతని రప్పింతును.

రా. ఆవితిథసంకల్ప=సంబుద్ధి. ధరాదివిజాలలోక=బ్రహ్మణ్యులలోను, ఎట్టివారిఁ
దెచ్చి, ఎరింతుక=యాగార్థము నియమింతును. విఎరింప ఎలయు, మీరుచెప్పినయత
నిక=ఋశ్యశృంగుని, పుత్రిప్తివిధికి, రప్పింతుక=రప్పించెదను.

చ. అనయముఁ గ తత్త్వబోధమున • నంచితసర్గనిరూఢయందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యందు విబుధావళిలోపల సన్నహాత్తుఁ బా
వనగుణశాంతిలోరుచిర • సర్గనిసర్గమునః ప్రసాదుఁ డై
తనరెడువాని మంత్రవిధి • దక్షమతి భజించి తే దగున్. 56

రా. అనయముక=ఎల్లప్పుడును, అమృహాత్తుక=ఋశ్యశృంగుని, విబుధావళి
లోపలక=విద్యర్థమూహములోపల, పెద్దయందు, మంత్రవిధులయందు దక్షమతి
యైనవాని, రుచిర=మనోహరమునై, సర్గ=ఎరింపఁదగిన, నిసర్గ=స్వభావముచేతనైన,
“స్వరూపంచ స్వభావశ్చ నిసర్గశ్చ” అని ఆ. మనః ప్రసాదుఁడై=మనః ప్రసన్నత గల
వాడై, “ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతః” అని ఆ. తనరెడువాని = ఋశ్యశృంగుని,
భజించి=పాససురఁ గొలిచి, కాంతిలోక=కాంతాదేవిలోఁ గూడ, తేదగుక=
తోడైనప్పుడు.

భా. అపక=కుంతి యిటనఁగా, పాండురాజునుమాట, విబుధావళిలోపలక=
దేవసంఘములోను, ‘విబుధః పండితేదేవే’ అని వి. యముక=యముని, మంత్రవిధి=
మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష=సమర్థమైన, మతిక=బుద్ధిచేత, భజించి తేదగును.

క. అని నృపుఁడు భార్యతో నా

యనఁ దడయక తెచ్చి యాగఃసూచారముతో

దనకుఁ దనూభవలాభం

బాసరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు నలికెన్. 57

భా. అని=ఇటుని, నృపుఁడు, అయక=యముని, తడయక తెచ్చి, సూచార
ముతోక=దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, అనకుఁ దనూభవలాభం బాసరం జేయుటకు,
భార్యతోక=కుంతితోడ, కడుఁ ప్రియోక్తులు నలికెను.

రా. నృపుఁడు, దశరథుఁడు, భార్యతోక=కాంతిలోఁ గూడ, ‘అయనక=’
ఋశ్యశృంగుని, తడయక=శీఘ్రమై, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవలాభంబు, దనక=తనకు
గునట్టిగా, సూచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ ప్రియోక్తులు నలికెను.

వ. ఇట్లు నియమించి.

58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితముతాను

శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁ డగుచు

సనఘమతు లై నమునులఁగి • నాశ్చయః

మొరటి కొద లేకయుండఁ జేయుచును వేషఁ.

59

1 రా. ప్రతిపదంబును = అన్నిప్రయోజనములయందును, “పదం వ్యసనితత్రాణ
స్థానలక్ష్యంఘ్రివిస్తుషు” అని అ. నిజపురోహిత = పసిమనసు, మత = సమతమైన,
అనుశీలనమునక = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషము = దీక్షావిశేషముతోఁ గూడిన
వాడు, అగుచు నాత్మయాగముఁ జేయుచు, ధరణిపుడుండె నని ముందరిపద్యమున
కన్యాయము.

భా. ప్రతిపదంబును = పల్కలును, నిజ = స్వకీయమైన, పురః = అముష్మికము
కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా = అదియందె, ఊహితమైన, మత
= యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జెప్పవచ్చును. అనుశీలనమునక = పరి
చయముచేత, సత్ = రెస్సిన, ఈక్షావిశేషము = దగుచుక = జ్ఞానము గలవాడై, మును
లతోఁగూడ, అత్తయోగము = బ్రహ్మోపాస్తిని, “అత్తాదేహమనో బ్రహ్మస్వభావ్యతి
బుద్ధిషు” అని వి. చేయుచును

చ. ధరణిపుఁడుండె నంత బహుధామునిసన్తసుహూయమానుఁడై.

పరమసమృద్ధిఁ బర్వేషునిభావసునందనురూపకాంతిని

ర్భరుఁ గొద లెల్ల దూరముగఁ • బయసభాజనగౌరవానమ •

త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రమదఁగౌరవ మొప్పుగఁ గాంచి సన్నిధిన్.

భా. ధరణిపుడు = పాండురాజు, ఉండెక = ఈశ్వరోక్తప్రకారమున
వర్తించు చుండెను, అంత, బహుధామునిక = అధిక లేజన్ము గలవాని, “గృహదేహ
త్విట్ప్రభావాధామాని” అని అ. సన్తను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమా
నుడై = పిలువబడ్డవాడై, పర్వడు, విభావసునందనుక = సూర్యపుత్రుడై యునుని,
రూపకాంతినిర్భరుక = సౌందర్యలేజముచేత సధికుడైనవాని, కొదలి = కొదనలు,
పాయక = పోవునట్లుగా, సభాజన గౌరవ = సన్తానాతిశయముచేత, “అనందనసభా
జనే” అని అ. అనమల్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరుక = రాస్తము గలవాని, ఫలి
తార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచుచున్నవాని
సనుట, ఒక్కనిక = ఒకటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి పితృపితృములు. సన్నిధిక =
సమీపమున, “సన్నిధిఃసన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే” యని వి. ప్రమద
గౌరవము = సంతోషాధిక్యము, ఒప్పుగా, కాంచి = చూచి, అప్పు డాయార్య యుండె
నని ముందరిపద్యమున కన్యాయము.

రా. ధరణిపుఁడుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునులయొక్క,
సన్తను = శ్రేష్ఠవంశములచేత, హూయమానుడై = పిల్వబడుచున్నవాడై, పరమ

సమృద్ధిః బర్వతః = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న, విభావనంగః = అగ్నియందు,
 “నూర్యవహ్ని విభావనా” అని అ. అనుయాపః = తగ్గి, కాంతిః, నిర్భరుః =
 అధికుఁడైనవాని, కొదలెల్లదూరముగఁ = కొదవలెల్లఁ దీఱఁగా, పాయస భాజనః
 పరమాన్న పాత్రముయొక్క, “భాజనం యోగ్య పాత్రయోః” అని వి. గౌరవభావ
 ముచేత, అనమత్ = ఎరుగుచున్న, కరయగము గలవాని, ఒక్కనిఁ = ఒక దివ్యపురుషుని
 కాంచి, అప్పు డాయూర్యసభయుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయూర్యసభయాతః తాద్భుతప్ర
 మోదమందాక్షపృత్తిః కేఁత్తాగిచి యుండె
 సంతు రారమ్మ మనుజుః యజ్ఞఫలము
 నొసఁగెదఁ గొను మని విభావః సూద్భవుండు.

61

రా. ఆయూర్యసభ, అతః = విస్తృతమైన, అద్భుత = అశ్చర్యముచేతను,
 ప్రమోదః = సంతోషముచేతను, మందః = స్తిమితమైన, అక్షపృత్తిః = ఇంద్రియవ్యా
 పారముచేత, “అక్షోరథస్యావయవేపాచికేప్యక్షమింద్రియ” పరి వి. కేత్తాగిచి
 యుండెను, అంత, విభావసూద్భవుండు = ప్రాణపత్యపురుషుఁడు, మనుజుః = నృపా,
 సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్రికామేష్టియొక్క, ఫలమును గొనుమని యిచ్చెనని ముందరి
 పద్యముననుసరించి.

భా. అప్పుడు, ఆయూర్య = కుంతి, సభయాతః తాద్భుతప్రమోదమందాక్షపృ
 త్తికః = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జచేష్టలతో సహితురైతః, కేత్తాగిచియుండెను, దేవి
 తాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమాహర్త్యము లన వాఙ్మ్యమును సుపుత్రి
 లాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుఁడు గదా మని సిగ్గుకు గల్గిన యుండె
 నని భావము. “మందాక్షః ప్రాస్త్రపావ్రీడా” అని అ. అంత, విభావసూద్భవుండు
 = నూర్యపుత్రిఁడు, యముఁడు, మనుజుః = మంత్రజపమునకు, యా మయొక్క, ఫల
 మను = సంతానప్రాప్తిననుట, కడిమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివగేహినీజనులకుఁ • నేవింప నిష్క్రందుపం
 శరమాన్సూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలః ప్రభాః సుర్యం బసఁ
 స్థిర మై కుంచుతనూజలాభ మొదవుఁ • నీ కంచు నిచ్చెం గృహఁ
 వరిమం బాయసమ స్తకల్పము దివ్యశ్రేష్ఠఁ డత్యదృఢిని. 62

భా. పార్థివగేహినీ = రాజపత్నీ, సంబుద్ధి. జనులకు నేవింప, ఇము = స్థానమైనది,
 ఇందువంశ = చంద్ర వంశముయొక్క, రమాన్సూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అవలంబము, అన
 నించు = తనూజలాభము నికొదవునంచు, దివ్యశ్రేష్ఠఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన,
 కల్పము = విచారము, పాయ, వరిమునిచ్చెను.

రా. పార్థివ=సంబుద్ధి. శేషిరిజనులకు=భార్యలకు, నేవింపక=భుజియింప, ఇము, ఇంగుక=సాయసమంతు, దివ్యశ్రేష్ఠుడు=ప్రాజాపత్యపురుషుడు, నరమున=శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్తనము=నిష్కళంకమైన, పాయసమున నత్యాకృతిచేత నిచ్చెను, కడకు సరి.

సీ. అట్టిచ్చి యతఁడు దా • నంతర్హితుం డయ్యె,
నది యెల్ల విని గాధ • హర్షుఁ డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్ర • సతికి సాభాగ్యంపు,
నడకల కేకయ • నందనకుఁ గ

రంబు గౌరవముహి • చుం బంచితానంత,
భావంబునం బర్వ • బరమనియతి
మనుచుమిత్రకులస • న్నానవతికి భవ్య,
దౌహృదోదయనిమి • త్తంబు లైన

ఆ. యాసగములలోన • నరయరయవ్యగ్ర
బుద్ధిఁ గోర్కులెల్ల • బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంత • యును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు పట్లు • సలిపి రెండు.

63

రా. జనవరుండు=దశరథుడు, విని గాధ=అత్యంతనిబిడమైన, హర్షముగలవాఁ డగుచు, అదియెల్లక=అసాయసమంతయు, నిజాగ్రసతికి=కౌసల్యకును, కేకయ నందనకును బంచి, అంతక=అతరునాత, భావంబునంబర్వక=చిత్తమునం బర్వఁగా, లసన్నానవతికి, పరమనియతి=ఉత్కృష్టభాగముచేత, మను=మనుచున్న, ముమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబు లైన=మనోహరగర్భప్రాప్తిహేతువునై, ఆసగముల లోనక=అశంకుభాగములలో, అరయర=కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులక=భావ్య లైన కౌసల్యకై కేసులను, “పరీగ్రహః పరిజనీ పర్వత స్త్రీకారమాలయః” అని వి. ఓసఁగఁ బనిచెక=ఇయ్యగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమిక=ప్రేమచేత, అట్లు సలిపిరి=ఇచ్చిరనుట.

భా. జనవరుండు=సాండురాజు, అదియెల్లవిని=అవరప్రకారమంతయు విని, సాభాగ్యంపునడకలకు, ఏకయవక=మిత్రయనఁగా, “ఏకేషుభ్యావ్య కేవలాః” అని ఆ. తనకుక=కుంతికనుట, కరింబు=విక్కిలియు, గౌరవముహిచుంబు=ప్రభావాశ్చయము, అంచిత పూజితమైన, అనంతభావంబునక=బాహుశ్యముచేత, పర్వక=ఓప్పుచు నుండఁగా, పరమనియతిక=మంచినియచుచున, “నిమిత్త ముచేత్తే” అని వి. మను చున్న, ముమిత్రకులసన్నానవతికి=“మనమానామిదమ బహుమానముకలవానికి,

నిజాగ్ర సతీకా - కుంతికి నని క్రిందటికన్యాయము. దౌహ్యదోదయమునకు, నిమిత్తము
లైన=చిహ్నములైన, “నిమిత్తస్యంజనంపద” మని అ. అసగమలకా=అకాపరంపర
లను, లోననకయకా=లోలోపలనే తెలియునట్లుగా, రయ=వేగముచేత, స్వగ్ర=సం
భ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోయ్కలెల్ల నొసగను, తత్పరిగ్రహణమలకా=అకుంతి
పరిచారికలను, పనిచేను, వారును=అపరిచారికలును, అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో

త్కరసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁగ దలిర్పక

హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో

చురతిం దగ్ధర్భభావః కోభనలీలన్.

64

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ=నీహమధ్యమంతి, తగ్ధర్భ=అగర్భస్థునియొక్క,
భావ=భిప్రాయముయొక్క, కోభనలీలచేత, విబుధోత్కర = విద్వత్సమాహము
యొక్క, సంప్రార్థనము, ఒనర్చు, కడఁగ=మత్తుము, తలిర్పక, భువనముఁ బ్రోచు
రతిని భరియించెను.

రా. విబుధోత్కర=దేవస. ఘముయొక్క, హరి=విష్ణువు, మధ్యమభువనముకా=
భూలోకమును, ప్రోచు, రతికా=అసక్తిచేత, తత్=అకాసల్యా = కేయి సుమిత్రల
యొక్క, గర్భభావ=గర్భశ్వు మనకి, “గర్భబూరిణశహ” అని అ కోభనలీలను
భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోచఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కగుణా విషగంసం

తానము మ్రంపఁ గోరుదురు దాహారణీయరణై కళిక్తం

హోవిధిన్యశ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోగాన్నతి

న్మాననాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్.

65

రా. మాననాథకాంతము, అసమాన=అసాధారణము లైన, గుణములచేత
నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతికా=సంగత్యముచేత, అతిక్రమ=అతిశయము
చేత, సత్=తెచ్చైన, కరుణకా=దయచేత, దీనులఁ బ్రోచఁ గోరుదురు, ఉదాహరణీ
య=నర్ణింపఁదగిన, అత్యయ=అధిక భాగ్యముయొక్క, “అయశ్శుభావహోవిధిః”
అని అ. కడమ సులభము.

భా. మాననాథకాంత, అసమానగుణ=సద్గుణములచేత, “అష్టకాంత” అను
ధాతువుమీఁద కానచీరాదు, “అష్టకాంత” మీఁదవచ్చును గనుక, అందు, “సహరి
తాలసమాననవాంతుః” అని మానుకొవ్వయందు బ్రయోగము అతిక్రమ=వివా

రింప శక్యముగాని, సత్కర్మచేత, దీనుల ప్రోవఁగోరు, గురువాహారణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురశ్యయ = అతిక్రమింపరాని, ఈ మర్థమున నేకవినిష్కయములు

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యోడఁ

ద్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁ డై

యభినుతి గాంచుకుమారుఁడు

ప్రభవించె మహాయశోభిరాముఁ డనంగన్.

66

భా. అయ్యోడిక = అతిర్వాత, విభునగ్రమహిషికిక = మురికి, అజాతరిపునామకుఁడై = అజాతశత్రు వినునామముగలవాఁడై, మహాత్ = అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, “అన్తఃకృతస్సమానాధికరణజాతీయయోః” అనుశ్లోకమున మహాద్భుతమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనఁగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

రా. విభు = దశరథునియొక్క, ఆగ్రమహిషికిక = కాసల్యము, “కృతాభిషేకామహిషీ” అని అ. అజాత = పుట్టని, రిపునామకుఁడై = రిపుశబ్దము గలవాఁడై, మహాయశోభి-మహా = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యముచేతను, శోభి = ఒప్పెనువాఁడు. “మహాఉద్భవఉత్సవః” “అయశ్శుభావహోవిధిః” అనియు అ. మహాత్ = అధికమైన, అయశోభి = అపకీర్తివల్లనైన ధయము గలవాఁడు, అనియుఁ జెప్పవచ్చును, రాముఁ డనఁగను ప్రభవించెను.

క. నుర లెంశయు నలరిరి భా, సురతందెనలెనఁగె బ్రబలైశుభవిధవంబుల్
ధరణిజవంబుల కపుడా, సరణి నుదయ మంది ధర్మసంపాది పెరుగన్.

రా. అసరణిక = రాముఁ డుదయించిన ప్రకారమున నే, ఉదయమంది = అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతోష = ధర్మసమూహము, పెరుగన్ = వృద్ధిఁ గా, నురలెంశయు నలరిరి, నురలని స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. “సుతంబును స్త్రీలింగతః, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భానురముగ భూ, సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని బుత్వమంగు జనశబ్ద మిల” నని కవిలోకచ్ఛింతామణి.

భా. అసరణిక = అప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతోష = ధర్మజుఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు.

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప

ప్రమద మచుగుణప్రసన్నః పవనునిగలసం

గొమరుమిసల బలీయునుగం

ధము గలవిరిసోనచురపః ఫంబునఁ దొగుగన్.

68

భా. నృపప్రసాద=గుంట, మమగుణ=మంత్రాన్ని తీచేత, “గుణస్తాన్వితశ్చా
ది జ్యేష్ఠియాముఖ్యతః కుషు” అని యాదవనిఘంటు. ప్రసన్నుడైన, పవనునివల
నక=వాయువువల్ల, మిగులబలియుక=మిక్కిలిబలవంతుని, ఆమితమైన యన్నతిగల
వాని, కొమరుక=కుమారుని, కనియెను.

రా. నృప=దశరథునియొక్క, ప్రమదము=సంతోషము, ఆమగుణప్రసన్నపవ
నునివలనక=ఆనుకూలమలయమారుతమువల్ల, కొమరు=ఓప్పిదము, బలియు=నిబిడహా
చున్న, సుగంధమాగలవిరిసోననొరుగఁగా నమితమైన యన్నతిని బొందెను.

క. అరిభీమనామః డీశః

కర మరుదుగఁ గొను నృపాలిఁ గడు నొడిచి మహా

సురుల వధించున చేసుల

దురమున ననువిబుధసన్నతులు వినఁబడియెన్.

64

రా. అరిభీమనామః=శక్రు భయంకర నానుభేముడైన, డీశః=రామః
దు, నృపాలిక=శక్రు రాజవర్గమును, నొడిచి, కరము=అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనామః=భీముడనుపేరుగల, డీశః, కరము=మిక్కిలి, ఆరి=
అప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమృతగరమున నపు డు, త్తమనీతివిచిత్రవీర్యశనః జ్యేష్ఠ

శ్వమునఁదనరాగునృపస, త్తమునీయతివశతసతాప్తిః గర్వయువెలసెన్.

భా. అమర, నగరమునక=నాస్తిగరమందు, ఉత్తమనీతి=గాంధారికివిశేష
ణము, విచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరాగునృపసత్తముని = ధృతరాష్ట్రునియొ
క్క, ఆతఁడ=గాంధారి, శతసతాప్తిక=శతపుత్రువాడైతే, వెలసెను.

రా. అమరనగరమునక=అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచరను, విచిత్రవీర్య
తక=అశ్వుశక్రావముగలవాఁడగుటచేతను, ఆయ=భాగ్యముచేనైన, జ్యేష్ఠత్వ
ముచేతను, తనరారు, నృపసత్తము=దశరథునియొక్క, నియతిశత=అదృష్టసంప్రా
ప్తి, సుతాప్తిక=రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను, ఇటనఁగా దేశతలు
రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథునిత్రుతాపాదులు గొనియాడిరనుట.

సీ. దుర్యోధనుం డన • దుశ్శాసనుం డన,

దుర్ధర్షుం డన • దుర్ముఖుం డన

నమరువీరాదిగానాగూఢగాఢశౌ,

ర్యప్రదీపులఘూకరణవిషణ్ణ

నానావిబుధసింద్యమానోదయులనన్వీ,

చారవివర్జితానాదుగుతుల

విగణింపరానిదాశ్వత్థో నగర్తము,

దశలవనులయూస్యః సంఘ గాగః

తే. జలుపః గలవీగనియతులః సాహసాతి

శయనమున్నతులనిష్ఠితః శ్లాఘు లగుచు

శాస్త్ర్య లభ్యాలుః సిగభాః స్వర్తదృష్టి

మదీనోన నుష్ఠ్యో వ్యసను ప్రతి.

71

భా. దుశ్శోధమంతుః = ముద్ధముచేయ శక్యము గానివాఁడు, గుక్మాననుఁడు = దు
యజ్జగలవాఁడు, దుర్ధర్షణుండు = విగణింపరానివాఁడు, దుర్గుణుఁడనెఁగ = బహు
లాపి యనఁ గాను, అమరు, వీరాదిగా వారూఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తకో = వీరలలోపల,
గాన = ప్రథమగణ్యత్వమును, అమాఢ = పొందినట్టి, గాఢశౌర్యముచేరి, ప్రదీప్తకో =
ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణ = తృణీకరించుటచేత, విపల్ల = దీనులయిన, విబుధ = దేవ
తలచేరి, నింద్యమానమైన, ఉదయకో = ఆభ్యుదయము గలవాని, లస్యోచార = విరి
తాచారుక = గురాచారుని, మరుల, విగణింపరానిశ్వత్థో = తలఁచరానికష్టపుదీ
వుని, “వృత్తర్వర్తనజీవనే” అని ఆ. ఆధర్వచకో = పాపరక్షకుని. ఇటువంటి, దశల
వనుకో = దశముఖుని, లయ = నాశనమునను, అస్పదఁబుగాగః = పాశమైనవానిఁగా,
ఈతని = ఈరామునియొక్క, ఆతలసాహసాతీశయసమున్నతులు, చలపః = చలించువాఁడు, అని =
ఇటుని, కృతశ్లాఘులగుచు నాశ్వులు, అభ్యాలుకో = అరాముని, రస్తి = గుర్రమునబడిన,
భాస్యో = భవిష్యదర్శముయొక్క, దృష్టికో = క్షానముచేరి, “దృష్టిరానన్తగన్త”
అని ఆ. అరసి మదిలోన నుష్ఠ్యుత్వసచులైరి.

భా. దుశ్శోధమండన, దుక్మాననుండన, దుర్ధర్షణుండన, గుర్గుణింజన, వీర
లాదిగా అమాఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తలయ, మూక = గుడ్లనూబలయొక్క, రణ = ధ్వనిచే
త, “యజ్జగవేరణః” అని ఆ. విపల్ల = భిన్నులయిన, నానా, విబుధ = విభిన్నములచే
త, నింద్యమానోదయలకో = మాపింపబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, లస్యోచార = వి
శేషముతోడ, విర్జిత = మిక్కిలి యెడలబాసిన, అచారు = మంచిదిగాని, మరులకో = మ
రిగల్గవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తిచేత, ఆధర్వపుదశల = పాపములైన చ్యులయొ
క్క, ఆధర్వపు = ఆనామనాదేశమునకు లక్షణము. క. ‘ధీనిధిగుణులకములపై, మామగ
హల్లన్న నంతమములగుములకుం, బూని పునాజేశ మగకో, భూనుగపే నమ్ములు
న్న బుట్టగుములకున్. క. వాదపుబంతలలును ప్ర, మోదపుశ్చంగారిములను
మత్తెత్తనగులకో, జూదపురట్టులు నెయ్యపు, టాదరములు ననఁగ నవి యాదాహర
ణయ’ అని యాంధ్ర భాషభూషణము. పశుల = ప్రయోజనములను, అస్పదఁబుగాః

గౌ = అనకాశమగునట్లుగా, చలపఁగల, వీరనియతులక = నియతహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలరక = అబాలకులను, క. 'చలమిడిలకురు రలగు, నిలఁ బెక్కిట పాలు రన నహీపాలు రనక, నలఁగితద గూతు రనఁగా, న లఁడి వల్లఁ గాన నభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము వీర = పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, అరసి, జాతకములు మాచి, అయ్యలు, నిత్యతల్లాఘులగుచు = దూషించుచు, మదిలో, అనర్హులవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కివొదల

రెండవసతి యనవరగుణః రేఖః దనరుచు

గం డెసఁగెడునుశరత్నము

పాండురమణిశుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్.

72

భా. వెండియు = మతీ యను, పతికోర్కివొదలక = ఇంకఁ బుత్రులుగావలె ననునశ్చేత్త ఫలించునట్లుగా, రెండవసతయనక = రెండవసతీదేవి యనఁగా, ఎరగుణరేఖక = శ్రేష్ఠగుణపరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండురమణి = కుంతి, న శరత్నము = పుత్రుడనెడురత్నమును, శుక్తివోలెక = ముత్యపుదిప్పవలెనె, హరికృపక = ఇంద్రుని హనుచేత, పడసెక = కనెను, ఇంద్రుడు పర్వాధిదేవగనుక నింద్రునికల్లనె శుక్తియ ముత్యముగనును.

రా. రెండవసతి = కైకేయి, అనవర = నికృష్టముగానిదన, గంధరేఖను, "ఎరా నిభినత్యనరా-అవరానిభినత్యనరా-అనవరాచసా గుణరేఖాచ" అని సమాసము. నశ్చిత్తయము ప్రకృతనాథమును బొందింపుచున్నయగి, శుశరత్నం = సుతశ్రేష్ఠము ను, "రత్నం స్వజాతశ్రేష్ఠేపి" అని ఆ. పాండుర = శుభ్రమన, మణి = ముత్యమును, శుక్తివోలె, శుభము, హరికృపక = విష్ణుపుదయవలనఁ బడసెను.

క. భూకాంక్షుమన్ననలు గడఁ, జేకులు నామూదితఁబడఁచి నుతిధరతుం

గై కమాహవీరత్వా, స్తోకుని నగ్జనసమాఖ్యఁములఁ గని యులరెన్.

రా. అముదిత = సంతుష్టుడై, బుధులచేతి రచితమైన నుతిగలుగని, మహావీరత్వం = అగ్రీక శౌర్యముచేత, అస్తోకుని = ఘనమని, "స్తోకాల్పక్షణకాన్మాన్" మని ఆ. అగ్జనసమాఖ్యక = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, "వళక్షీధవోర్జునః" అని ఆ. భరతుక = భరతుని, కైక = కైకేయి, కని యులరెను.

భా. అముదిత = అస్త్రీ-కుంతి, "అన్న తజవ తిలిరుబోడి పెరుగుబోడి ముదిత" యని యాంధ్రభాషాభూషణము దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితి మైన, నుతిధర = స్తోత్రాతిశయముచేత, రుగ = ఘనమై, ఏక = సఖ్యమున, మహావీరత్వముచేత నస్తోకుని, అగ్జనసమాఖ్యక = అగ్జనుడగు కేకగలవాని, కని యులరెను.

సీ. ఇబ్బిగంబునఁ గాంచి • హృదయేకుమన్ననఁ,
 బెనుచుచు నుండ నఁబ్బిసరుహాక్ష
 కొండొకసవతియు • గురుతరధర్మర,
 తుణగీలతెన్నను • గుణవిధేయ
 రక్షోరివై ద్యవఁరప్రాప్తమాపుల,
 లక్ష్మణశత్రుఘ్నము • గగన
 వినయసాభ్రాత్రాదిఁ ఘనతరసుగుణకే,
 ఖను మించుతనయులఁ • గవలఁ గనియె

తే. నొప్పు మీఱ నాసత్యవీర్యోదయు లగు
 నట్టిచతురాత్మజులు నుమాపాభిరాము
 లై నకులసహదేవపదాతివిశ్రు
 తాత్మవర్తను లై మించి • రవనిలోన.

74

భా. అబ్బిసరుహాక్షి కొండొక సవతియుకా = మా ద్రి యు, గురుతరధర్మ రక్షణశీ
 ల = మా ద్రి కి విశేషణము, రత్ = అకుంతయొక్క, మను = మాంత్రియయొక్క, గుణ = అ
 వృత్తిచేత, విధేయ = వశులైన, రక్షోరివై ద్య = సురవైద్యులయొక్క, వరమునలన, ప్రా
 ప్తమాపులకా = అవతరించినవారిని, లక్ష్మణ = లక్ష్మీనంతులై, శత్రుఘ్నులకా = శత్రుగం
 హకులు వైనవారిని, కవలకా = అమడలను, కనియెను, నాసత్య = అశ్వీరీదేవతలయొక్క,
 “నాసత్యాశ్వినాదస్త్రా” అని ఆ. వీర్యోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి, చతుర =
 సమగ్రులైన, అత్మజులు, నకులసహదేవులనెను, పద = నామధేయముచేరి, అతివిశ్రుత =
 శ్రుతిదమైన, అత్మవర్తనగలవారై మించిరి

రా అబ్బిసరుహాక్షి కొండొక సవతియుకా = కై కేయియొక్క చిన్నగతినుమిత్ర
 యు, గురుతరధర్మ రక్షణశీలచేరి, మను = ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ = గుణశురాలు, సు
 మిత్రకు విశేషణము. రక్షోరివై ద్య = సురవైద్యులకంటె, వర = శ్రేష్ఠమాన్యుగా, ప్రా
 ప్తమాపులకా = సౌందర్యనంతులైనవారిని, “ప్రాప్తమాపుసుమాపాభిరూపాబుధమనో
 జ్ఞయో” అని ఆ. లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లనుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱ, అబ్బివీర్యో
 దయులగునట్టి = సత్యమునకును శౌర్యమునను నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు =
 నలుగురుకుమారులను, సుమాపాభిరాములను, విన = మూర్ఖసంబంధమైన, కులమునకు,
 గతా = తగిన, అత్మవర్తనలై = తమ నడక గలవారై, మించిరి. అశ్వాసగర్భము.

శా. ప్రలేయాంబువతంస సన్నిహితంసావాతశైత్యేదితీ
 లీలాగూఢనిగాఢరూఢపులకాభీహేతుహార్యోదయు

స్థలంభావుకశైలరాజశనయాదోర్ధ్వండసిప్పిడనో
ద్వేలోర్ధ్వస్మృతచిత్తరాగలహరీశీక్ష్మజ్జటామండలం.

75

ప్రా లేయ యని, ప్రా లేయాంశువతింస=చంద్ర శేఖరా, సన్నిహిత=సమీపమున
నున్న, పంపా=పంపానదియందుగల, వాత=మారుముయొక్క, శైశ్య=చల్లదన
ముయొక్క, జౌచితీ=ఉచితభావముచేత, లీలా=విహారమందు, గూఢ=గూఢ మాన
ట్లుగా, నిగూఢ=విక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళి=పులకాచరసమూహమే, హే
తు=కారణము గలగల, హర్షోదయ=ప్రేమాతిశయముచేత, “ప్రేమానాప్రియతా
హర్ష” మని ఆ. స్థలంభావుక=ఉప్పొంగుచున్న, శైలరాజశనయా=పార్వతీదేవియొ
క్క, దోర్ధ్వండసిప్పిడన=గాఢాలింగనమునల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీడినదై, ఉర్ధ్వస్మృ
త=పొడవుగా నెరిసిన, చిత్త=హృదయమందుగల, రాగలహరీ=అనురాగప్రవాహ
మనెడి, ధీకృత్=బుద్ధిని జేయుచున్న, జటామండలము గలవాడా, ఉత్ప్రేక్షా
లంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా, వర్తితనానాజగద్భవస్థితీయని

ద్వర్తినసజ్జనసుకృతపి, వర్తాయితదివ్యదేహా వారిశమోహ.

76

మూర్తి యని, మూర్తిత్రయ = త్రమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి=ధారణ
మనెడి, లీలా=విలాసముచేత, వర్తిత = చేయబడిన, నానాజగత్తులయొక్కయు,
భిన=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ=నాశముయొక్కయు,
నిర్వర్తన=ప్రచారము గలవాడా, సజ్జనులయొక్క సుకృతమునకు, వివర్తాయిత=
వినిమయరూప మొనరించుచున్న, దివ్యదేహ=దివ్యస్వరూపము గలవాడా, పుణ్యాత్ములకు
సారూప్యము నిచ్చుననుట, వారిశ=పోగొట్టబడిన, మోహ=భక్తులయజ్ఞానముగల
వాడా.

మూర్తిని. ప్రథమతమవచోంతఃప్రస్ఫుటబ్రహ్మవిద్యా
పథపథికవిశిష్టిద్యావవిశ్రామసీమా
ప్రసూచిదమృతధారాఘోష్టసక్తాకువీరి
ప్రథితతిగుచులత్తౌపత్యపత్యగ్రజన్తా.

77

గద్యము. ఇది నిజమూర్తిలోకాంగీకారతరంగి శకవిత్వైకభవపింగళి సుమర
యూర్యతనూధవసౌజన్యజేయసూరయనానుభేయప్రణీతం బైనరాఘ
వపాండవీయమునందు బ్రథమాశ్వాసము.

ప్రథమ యని, ప్రథమతమవచోంత=వేదాంతములయందు, ప్రస్ఫుట=లేస్స
గాఁ జెలియబడిన, బ్రహ్మవిద్యాపథ=బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు, పథిక=పొంపులైన,

విపశ్చిదాభిని = విద్వాంసుల చౌదయములకు, “విద్వాన్విపశ్చిత్తోవిజ్ఞః” అని అ. వి
 శ్రామసీమా = విశ్రమస్థానమైనవాఁడా, విశ్రమయి ఘృత్కృతయముగాఁ జెప్పినం
 దును, “తస్మిన్ మనుష్యలోకప్రదేశ విశ్రామశాఖివ” మని మురారియు, “విశ్రా
 మం లభితామిదంచ శిథిలజ్యబంధ మస్తద్ధనుః” అని కాలిదాసును జెప్పినవగాని,
 “మితాం ప్రాప్య” అనునూత్రిమన ప్రాప్యమురాఁగా విశ్రమయి యుండవలెనని
 యు, విశ్రామశబ్ద ఇతి కాకకాయా మన్నంగువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలె
 గనుక, “కథం కథం విశ్రామ”. అని న్యాసకాదులు చెప్పినంగాని వ్యాకరణాంతర
 మువలన సపథావృద్ధి రావలెగనుక, “విశ్రాంతిం భవతా” మని కాకుంఠలవ్యాఖ్యాన
 ములోనును వ్రాసినాఁడు గనుకను, విశ్రాంతిసీమా యనెనునదియు మంచిపాఠము.
 పృగ్ = అధికమైన, చిదమృతధారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీక్ష = నిరంతరమును,
 “మహాపునఃపునశ్చ శ్వః ధీక్ష మసకృన్న” అని అ. నిక్ష = అభిషిక్తుఁడైన, అప
 వీటిప్రథితరునులప్రాపతి = అకువీచితరుమలనాయనియొక్క, అపత్యాగ్రజన్మా = శ్రేష్ఠ
 పుత్రుఁడైన వేదవేంకటాద్రి గలవాఁడా.

గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతసంపదా
 నందనందనరాన్వయశీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణపయామాత్యపెద
 రామధీమణిప్రదర్శితం బైనరాఘవసాండవీయాదర్శంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

పంపానరసక్రీ
డాపండిత పెద్దవేకటాచార్యపతిచి
త్తోపాసితవద ప్రత్య
గ్రూప విగూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా.

క. దేవాంశభవుః బుత్తుల
నీవిధమునఁ బడసి ముదితః హృదయః డగుచు ధా
త్రీవగుఁడు పెనుచుచుండె య
ధానిధి సంస్కృతియులు మునికదంబమునఁ దువన్.
రెంటికి సమము-సులభము.

సీ. నానాటి కుప్పొంగుచవకంపుఁగళలపెం,
పునఁ జిన్నికొన్నెలబోద లనఁగ
ను శనో తరవృద్ధి • కొప్పతేజోరేఖ,
పనఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ
గ్రాశక్రొశక్రగఁ బొదఁకొమ్మరునెమ్మేరుల,
బయిపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువంతమగంటిమి,
యదుటునసింగంపుఁగొడమ లనఁగ

తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగ
గ్రాలున్యపసుతుల్ దమలోనఁ • గవలు గూడి
మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
సనయధరతిశత్రుఘ్నశోలనము మొలయు.

1

2

3

రా. ధర్మజ=వింటివల్లఁ బుట్టిన, “ధర్మః పుణ్యేషు మేన్యామే స్వభావాచార
యోక్తౌ, ఉపమాయా మహింసాయాం చాపేచోపనివద్యపి” అని వి. భీమ =
భీమంకరమైన, విజయము గలవాడు, అనగా, క్రౌంచ=ఓప్పచున్న, నృపసుతులు,
కనలుగూడి=కోడుగూడుకొని, మనసుయొక్క మైత్రిచే రామలక్ష్మణులయొక్క, చరిత
ము=నడకయు, సనయ = నితనహీతులైన, ధర్మశత్రుస్సులయొక్క, భేలనము=
విహారమును, మొదలు వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు అనఁగా = ధర్మరాజభీమాదులు అనునట్లుగా, కనలు
గూడి=నకులసహదేవులనుగూడి, ను మైత్రిచే, మనఁ=ఓప్పఁగా, రామ=మనోహర
మై, లక్ష్మణ=లక్ష్మీవంశమునైన, చరిత్రమును, సనయధర్మక = వయాతిశయముతోఁ
గూడినవా రాటచేత, శత్రుస్సు=శత్రుసంహారకమైన, భేలనమును మొదలు వెలసిరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁ జరఁచునాగ్రముభాగచరాఖిలస్తనా
మంత మనాశజాలకసఁకుంజసరగజితకుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంశసాంద్రమఘఁదానవిజృంభితబంధరశ్యం
త్యంతనిరంతరీకృతఁగంత మతాంతలతాంతకుంత మై. 4

రెట్టికి సమముగా వసంతఃకర్ణము, చరమాగ్రముభాగ = పశ్చాత్పూర్వభాగ
ములయందు, చర=చర్చిపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము=సరిహంకరిగాఁ గలి
గినది, సకలముకుసోభాగ్యముగల దనుట, అంత=అంతఃపురమునైన, జాలక=మొగ్గల
చేత, “క్షౌరకోజాలకంక్షీచే” అని అ సమంజస=యొక్కమానట్లుగా, “స్వశ్యయాపం
సమంజసం, యుక్త మాపయికంలభ్య” మని అ. రంజిత=ఓప్పిన, కుంజ=బొదలనెడి,
కుంజర=వీరుగులవల్లనుండి, ఉద్వాంత=వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి
దట్టమైన, మఘ = మకరంద మనెడి, “మఘమద్యే పుష్కలతే” అని . దాన=
మదములేత, “దానంగజమదేత్యాశే” అని యా. విజృంభిత = గర్వించిన, బంధర=
కుమ్మెదలయొక్క, “బంధరశ్చమిదశ్చ హింవోశధిసతాసమా” అని యా. శ్యం
ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత=నిరంతరముగాఁ జేయుచుండిన, దిగంతములు గలది,
అతాంత=అలయికలేని, లతాంతకుంత మై=కుసుమానుధుఁడు గలనై, అంత వసంత
మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపులేజగుఁరాకుంపము కెంపు,
మేలిచెందిరపుఁగెంఁగులీ గాఁగె
గుచ్చినట్టిగ జాడఁకొన్న మొగ్గలగుంప,
ప్రకటపాటాబిందుఁపాలి గాఁగ
12

విచ్చినపరువంపు నిరులతండము పెంపు,

శోభితఘాతిరిఁ ధోళి గాఁగ

నిన్నలం బై నతే నియవానజడిసాంపు,

లాలితదానధాఁ రాళి గాఁగ

తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంఞువులు గాఁగ

భ్రమరపంక్తులు పై నరఁపణులు గాఁగఁ

బుడమి నెల్లఁడ వాహ్యళి • వెడలుచుదను

మదపుటేనుఁగుబోలె నామని దనర్చె.

5

ధూతి=గజశృంగారముయొక్క, రిఁ ధోళి=పంక్తి, “ధూతిర్ధూతంగశృంగారే” అని వి. “రిఁ ధోళి శ్రేణికాశ్రమియా” వ్తని యా. కడమ ముఖము, మొదటి నాలుగు పాదములయందు సంత్యక్తప్రాసము నియమములు కలుగఁ జెప్పినాడు.

రగడ. పొలిచె మఘలక్ష్మి సురఁపొన్నలను బొన్నలను,

దెలివిపడి పుప్పొడులఁ తిన్నెలను జిన్నెలను

రంగుగఁ దనర్చునాఁరంగములసంగములఁ,

బింగళత చెందె మదఁభృంగములయాంగములఁ

గొఱలెఁ జిగు రెలమావిఁగున్నలను జిన్నలను,

బటిచె మరుఁ డురుల ముడిపన్నలను బిన్నలను

లలిఁ జిక్కెఁ గరువలిబఁలంగము లవంగముల,

లులిత మై లపలీకుఁకుంగముల లుంగముల

వెలయఁకురువిందపూఁవిరువులును మురువులును,

దెలిపె మదనునకుఁ బనిఁ తెరువులును హరువులును

బెరయుచుఁ బలాశ్మతరుఁబృందముల నందముల,

విరిమొగ్గ లనురెఁ గురుఁవిందములచందముల

నెన్నికగ వాసించె • నిరువులును బొరువులును,

జిన్నిచెందొవలచే • జెరువులును దొరువులును

వీలకొఱ పమరె నరఁవిందములఁ గుందముల,

లీల దళుకొత్తగ మిఁళిందములఁడెందముల

మొదలె మలయాచలసఁమీరములు సారములు,

కొదవి రహి కయ్యె నతిఁఘోరములు క్రూరములు

జడిగొనుమధూళికాః సారములపూరముల,
 వడి దనరే నవసింధుః వారములయారముల
 వదరే గడుః గ్రాప్వి పికః వారములః గీరములు,
 గదిరే నళులందు ఝంః కారములు పీరములు
 గలఃగి పాంఘులు కర్ణిః కారములవేరములః,
 దొలఃగి రిల ఘటలకుః దూరముల దూరములః
 బొదలె సంపెగలందుః బూవులును దావులును,
 గుదిగొనః దనర్చే గడుః గోవులును మోవులును
 సారకడ తాకునంః చారికలచేరికల,
 జారులు చరించి రభిః సారికలకోరికల
 నిగురుబోండ్లన్నరైః రీవులును గీవులును,
 దిగజాట విడిచి రటుః కీవులును వావులును
 దదనంగతంత్రావః తారికలకారికల,
 చదు వంటః కేలివనః శారికలః గీరికల
 మితి లేక పరఃగై రతిః మెలపులును వలపులును,
 నతివ లెంతయు మఱచిః రలపులును సొలపులును
 బోణిమిగ వకుళకుజః పూగములః బూగముల,
 రాణ దనరారెను బః రాగముల రాగములః
 బరఃగై మధుమదనులకుః బలుపులును గెలుపులును,
 బెరిఃగై యువయువతులకుః బిలుపులును బొలుపులును
 రంజిలిరి గాణ లనుః రాగముల రాగములః,
 • బూజితశ్రీః దనకః భోగములః జాగముల
 నలముకొని పెంటిచెరః లాటములు గూటములు,
 జలిపె నహిపక్షిమ్మగః పూటములుః గీటములు
 సారిది మధువృష్టి వంః జలకములః దిలకములః,
 • గురిసెః జెదరుచుః దేంట్లః కులకములః జలకములః
 గయికొనియె ననువువసః గాటములు వాటములు,
 నయి తరులతలపెనుః గులాటములు నోటములు
 బొరసె పిరహిణుల కురుః పులకములః దిలకములః,
 బరుసః దనము కపోలః ఫలకముల నలకముల

సరిగెనానాలతాః జాలములు సాలములు,
 జరదళుల నయ్యె వాః చాలములు నీలములు
 దళు కెనఁగఁ బల్లవవిః తానముల నూనములు,
 బులియుఁ బికమధుపములు ధోనములు బొనములు
 జవి గొనిరి గరువలు పిః సాశములు మేలములు,
 మివులఁ దపసికి నించె ధోమములుఁ తాశములు
 దగ మసలుభసలసంః తానములగానముల,
 మగువ లెగఁజోపి రభిః మానముల మానముల
 పడిఁ ద్రిప్పి మగుఁడు జయః వంతములు కుంతములు,
 నడలించె మునిజనః స్వాంతములు శాంతములు
 మందిరారామవనః మాలికల జోలికలఁ,
 బందెములు జరిగె గులః పాలికల కేలికల
 సతతమును గందవువః సంతఃములుఁ బంతములు,
 వ్రతులకును నయ్యె రసః వంతములు శాంతములు
 మిరిగి యెఱుఁడును గంతః మాలికలపోలికలఁ,
 లింగ మగ లిడి రంకః పాలికల బాలికల.

6

రాటికి సరి పర్ణనము. పోడిమి యని నికారముగాఁ జెప్పవచ్చు నందులకు, అ.
 'నీవ లీగ యనుచుఁ దిరిగి పల్కుఁగఁ దగుఁ, బగడ వనఁగ నొప్పుఁ బవడ మనఁగ,
 భోగిశయన పరఁగుఁ బోడిమి పోడిమి, వేగ వే ననఁగ వెలయఁ గృష్ణ.' యనియ
 నంతునిఁగదమఁడు, ద్వి. 'రాణివాసక్రోహి రావణఁ బట్టి, పోడిమిఁ జెలుపవా
 బుధులు నుతింప' యని రామాయణద్విపద.

మ. త్రింగన్తోహనతః నసంతయుతు వీగీతం బ్రకాశింః గా
 యజమానత్వరసప్రకర్షమహిమః ప్యాప్తి విజృంభః చెది
 వ్యజనుల్ మెచ్చి నితాంతసంయమితవిః శ్వామిత్రః సనీశబు
 ధ్ధి జయప్రార్థని మించు లెంతయు ధరిః త్రిం దేబ పల్లంబుగన్. 7

భా. త్రింగన్తోహనతః = మూఁడులోకములవారికి రవః శాటచేత, ఎసంతయు
 తుత, ఈర్ష్య = పూర్వము ఇల్లించినప్రకారమున, ప్రకాశింప, కాయజమాన
 త్వర = వస్త్రధారణయొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్షమహిమః ప్యాప్తి = అధికప్ర
 భావయోగముచేత, విజృంభః = విజృంభము, నితాంత సంయమితవిః శ్వామిత్రః = మిక్కిలి
 శిష్యింపఁబడిన సకలాంతశ్చేత్రపురుషులైన, ఈశబుధ్ధి = పాండురాజబుధ్ధి,

జయప్రాధికా = జయప్రాధికేత, మించుట = చలింపఁ జేయుట, ధరిత్రిం దేటతెల్లంబుగ విజృంభించెను.

రా. యజమానత్వ = సోమయాజిభావమందుఁగల, రసప్రకర్ష మహిమవ్యాప్తికా = రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితకా = మంచియతిబియ్యము చేత, విశ్వామిత్రచూరశబ్దాద్ధి - కర్తృపదము, జయప్రాధినిమించుట = సర్వోత్కర్షమున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల సంహరించి యజ్ఞమునేయ యర్జునుచేయుట యని ఫలితార్థము. లేటతెల్లంబుగ, విజృంభించెను. క్రియ.

వ. అస్సాదు.

8

మ. అనయము మ్రోల నేకతమహార్దగతిం దనచిన్నిరామచంద్రునినగుమోముదామరసిగుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁ గాంక్ష నరయుపాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుం డవారితాతనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతియై ప్రవర్తిలన్.

9

రా. ఏకతమ = మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హార్దగతికా = న్నేహవర్తనచేత, చిన్ని = ముద్దు పిచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతామరసీయలు, చెలంగఁ గాంక్ష నరయు, పాండు = శుభ్రమైన, రాజిత = మనోహరమైన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు దశరథుఁడు, అవారిత = నివారింపబడిని, అతనువిభవ = అనల్పవిధముగల, అధిరాజ్య = సామ్రాజ్యముచేత, సముదగ్ర = ఉన్నతమైన, మనోధృతియై = మన స్ఫూర్తిపముగలవాఁడై, “ధృతిర్వ్యగాతరైర్ధైర్యే ధారిణాధ్వరతుష్టిభు” అని వి. ప్రవర్తిలఁగా, చేరనని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనయము = మిక్కిలి గుఱ, మ్రోలకా = సమీపమున, ఏకతమ. ఏకాంతమున, తనచిన్నిరామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాగ్రియొక్క, చంద్రుఁడగుమోముదామరసిగుల్ = చింగ్రుని నవ్వెడుముఖపద్మకాంతులు, కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండురాజు, ఇత = పొందబడిన, యశస్కుఁడు = కీర్తిగలవాఁడు, అతనువిభవ = మన్తధవిభవముచేతనైన, అధి = మనోవ్యధయొక్క, రాజి = శ్రేణిచేత, అసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై = మనోధైర్యముగలవాఁడై, ప్రవర్తిలఁగా, అయవచేరెనని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

క. ఆయమనియమైకనిధి మ

హయశ్చైర్ద్యమహిమగని • యసరక్షయను

త్యాయశ్చతఁ దాఁ జేయక

యాయతనుక్రియకుఁ జేరె • నతనినియతిచేప.

10

భా. ఆయమ=మాన్త్రి, మహాయశధైర్యమహి=అధికశక్తిస్థానమైనది, మగని=పాండురాజాయొక్క, ఆసురక్ష=ప్రాణరక్షను, అవశ్యాత్తత=అబద్ధివిమోచన, తాజేయక, ఆయతశక్తియకు=అమన్తధక్తిడకు, అతనినియతచే=అపాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరను.

రా. ఆయమనియమైకినిధి=యమనియమములకు ముక్తిస్థానమైన యావిశ్వామిత్రుడు, “శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యంయత్కర్త తద్యమః, నియమస్తు సయత్కర్త నిత్యమాగంతుసాధన” మ్మని ఆ. మహాయశధైర్య, మహిమ=మహిమను, కని=విచి, మణియొక ముగ్ధము. మహిమకు, గని=అకరమైనవాడు, ఆసురక్షయము=రాక్షస నాశమును, అవశ్యాత్తత=అసక్తిచేత, అతశక్తియకు=అధికోద్యోగమునకు, అతని నియతచే=అదశరఘునిభాగ్యమున, చేరను=వచ్చెను.

చ. మనుజువరుండు నష్టా నశుఃకర్మ ఘటియిల్లెఁపవిఘ్న హాన్విన
రసలు గురుప్రయత్నవిహితంబులు నేయుచు రామ యేక్రియ
గిను డిడనేర్తు నంచుఁ గడు • నమ్మిఁ గవుఁగిటఁ జేసి యంతటం
దనయనువాంఛ డించి తగఁ • దన్నెఁ దదిర్థిఁ గృతార్థుఁగామునిన్.

రా. మనుజువరుండు=దశరథుడు, విఘ్నహాన్విన రసలు=అంపరేసనుమాట లను, గురుప్రయత్న=వనీఘునినిర్బంధముచేత, విహితంబులు నేయుచు=మాన్విన వాడై, తనయనువాంఛ=అధికపుత్రివాత్సల్యమును, డించి, తత్=అరాముని, అర్థి=తోడుకపో నిశ్చయించినవాని, మునిని గృతార్థుగాఁ దన్నెను.

భా. మనుజువరుండు=పాండురాజు, నడుమకఁ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నహాన్విన రసలు=మాన్త్రి ప్రతికూలాత్తులను, గురుప్రయత్నవిహితంబులు నేయుచు=అధిక ప్రయత్నమీచేత మాన్పుచు, రామ=మాన్త్రికి సంబుద్ధిఁ తనయొక్క, ఆసువాంఛను డించి, తత్=అప్రాణములను, అర్థి=హరియింప నిశ్చయించినవాని, కృత్త=చేయఁ బడిన, అర్థి=ప్రయోజనము గలిగిన, సంఘటనకర్త యనట, తన్నెను, మాన్త్రి మాటలు వివక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు • సలుప నతఁడు

రామసాంగత్య మర్థించె • బ్రమదగరిమఁ

బెచుచుతదనుమాత్రకు నంతఁ • దనువు వొంగఁ

బ్రస్ఫుటం బై నయుత్సాహభరముఁ బూని.

12

భా. స్వవిధి=తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుప=విఘ్నములేకుండఁజేయఁగా, శ్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను=శ్రీడించె ననుట, అతఁ=అటుతర్వాత,

ప్రమద=మాద్రీ, గరిమఁ బెనుచు=గౌరవపాతునైన, తదనుయాత్రకుఁ=తదనుగమనమునకు, ఉత్సాహాధరమును బూనెను.

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు=స్వాభాసానవిఘ్నరాహిత్యమును, చలువ, ఆతఁడు=విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మ్మొందెక=రాముని సంప్రమనము, అంతః=దశరథుఁడందెదనన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు=సంతోషతీతయమును గూర్చుచున్న, తత్=తదనునాగునియొక్క, అనుయాత్రకుఁ=వెంట వెచ్చుటకు, ప్రస్తుటంబైన యుత్సాహాధరముం బూనెను=త్వరపడె ననుట.

స్రగ్ధర. తః పి ట్లుత్సాహ మ్మొదం • దనయజనపరి • త్రాణ గుర్ధించి
యక్కం, దళితాపత్యానురక్తి • మహిపుననుగతిం • రాను రాఁ బూన
కుండఁ, వలనొప్పు మాన్చి న్వస్థానమునకుఁ జనియె • రామునాత్మే
శుఁ ప్రేమా, త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రా • నరతన చ యో • గాన్మ్యః దో
దొడ్కొందు వేడ్కన్.

13

రా. తన, యజనపరిత్రాణము=యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కందళితాపత్యానురక్తి=అచిగిర్చనపుత్రానురాగము కలవాని, మహిపుక=దశరథుని, మాన్చి=తిరుగనంపి, ప్రేమచేత, ఆత్యలఘు=అతిశయమానట్లుగా, శ్రేయః=శ్రేష్ఠ్యుఁడైన, “శ్రేయాశ్రేష్ఠః పుష్కలశ్య” అని అ. సుమిత్ర=సుమిత్రయొక్క, అనంతనయ=అనంతనయుఁడు గానిశ్రేష్ఠుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, “యవీయోవరజానజః” అని అ. యోగాశ్రేష్ఠఁ=కూటమిగలవాని, అత్తేశుక=పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని, రామునిఁ దోడ్కొందు, స్వ=తనయొక్క, స్థానమునకుక=అశ్రమమునకు, చనియెను, కందళితాపత్యానురక్తిన్తహిపుననుదిక్కున, బిందువునకు నకారము యతిచే నంబుకు, తే. ‘అతపనర్గాక్షరములకు దాపలించి, యొనర నూఁదినబింగువు లుండెనేని, ఎరుచు గన హలు పకు లగువానికెల్ల, నననిఁ గొందఱు సుకవలయనుమతమున’ నని కౌవ్యలంకార చూడామణి, ‘కందళచూత్కారపరంపరల్ పయిపయిక మధ్యాహ్నముంబెల్పెడి’నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము=పుత్రుజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత=పోగొట్టఁబడిన, అపత్య=పుత్రులయందుగల, అనురక్తిక=వాత్సల్యము గలదాని, అక్క=కుంతిని, అక్కందళిత యనుదిక్కున, క. ‘నాంతము లైనపదంబుల, పొంతంబై నున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు నున్న లగ్నినపదంబు’ యనులక్షణమున నకారపుబొల్లు నున్నెనది. ఏయక్షరమున్నఁగాన నున్న నిలువఁ శబ్దవచ్చునందుకు, లయగ్రాహి. ‘కమ్మని లతాంతములను ద్వివిధిగచ్చ మధుపములనుగీ తనినదమ్మల’ అని యాదిపర్వమునంగు నన్నయగ్రాహియోగము. మహిపుననుగతిక=

రాజవంటలు, మాన్పి, ప్రేమ = ప్రియముచేత, ఆశ్వులము = చిక్కిరి నధికమైన,
శ్రేయః = పుణ్యమునకు, “స్వాధ్యర్థమస్త్రీయాంపుణ్యశ్రేయసీసుకృత” మని ఆ.
ముమిత్ర = లెస్సచెలికాడైన, అనఁగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాడనుట, అనవరత =
ఎడతెగని, నయ = నీతిగల, యోగ = అర్థ యోగముచేత, అఘ్నృక్ = సంపన్నుఁడైనవాని,
రాముక్ = మనోహరుని, అత్తేశుక్ = తనపతిని, తోడ్కొంచు, స్వస్థానమునకుఁ =
స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విస్మయము • లైనయట్టి

రాకుమారులు సహజనానీకయాత్రఁ

బూని సంయమిశ్వరనీయఁచూచు లగుచుఁ

జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ.

14

భా. అట్లు, తండ్రిచేతఁ = పాండురాజుచేత, విస్మయములైనయట్టి = విరువఁ బడి
నట్టి, తండ్రిచచ్చినవారనుట, రాకుమారులు = ధర్మజభీమాద్భుతనకులగుహదేవులు, సహ
జనానీకయాత్రఁ = తల్లియైన కుంతితోఁగూడిన యాత్రను, పూనిసంయమిశ్వరులచేత,
నీయమానులగుచుకా = తోడుకొని రాఁబడినవారై, విషాద మొదలకా = భేదపడుచుచు,
నిజపురమునకా = వాస్తవగరమునకు, చనిరి.

రా. తండ్రిచేత, విస్మయములైనయట్టి = అంపబడినట్టి, రాకుమారులు = గామలక్ష్మ
ణులు, సహజకా = కులాచార మోగ్యమైన-స్వభావనిర్భమైన దనుట, అనీకయాత్రను =
ముద్ధయాత్రను, “అస్త్రీయాంసమరానీకరణాః” అనిఅ.సంయమిశ్వర = విశ్వామిత్రు
నిచేత, నిజపురమునకుకా = ఆయోధ్యకు, విషాద మొదలకా = భేదపడునట్లుగా, చనిరి.

సీ. అత్తెఱంగునఁ జనునన్బాదు దమవార్త,

దవుదవ్వలను విని • తత్పథంబు

నందు మదస్రౌఁమందాటగమహేభ,

హరిశతాంగనమృద్ధి • గరముమించు

సముదగ్రతరబలసంపద నెదురుగాఁ,

గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁ • డనుప నశని

ప్రియముగారాముసంశ్రితధర్మగుణమైన,

యమ్ము బుధాళికి • సమ్మదకర

ఆ. మగుచుఁ బరఁగె నమ్మహాబలముదము భ

జించి యనురనగరిఁ • జేర నంశ

నక్కుమారు లరిగి • రావలమానని,

గాఢధృతినిమౌనికథలు విచుచు.

15

రా. మదప్రాధికాన్ = గర్వోక్తము కి, మ హీధ = మత్తేన్ బలయొక్క
య, హరిన్ = నీహములయొక్క యు, శతన్ = మాములను భ్యసన, అంగన్ = శరీరములయొక్క,
సమృద్ధిన్ = స్ఫూర్తితో, కరముమి చా. సమృద్ధిగలవలె పదము = అర్థంత
బలసమృద్ధిగలవాని, తాటక నెరుగుగా గని, నిజన్ = త్ర్యుతుడు = చురిన్ = బలవ
విశ్వామిత్రుడు, అకుళగా నశిస్తే, కుముగా, రామన్ = రామునియొక్క, సంక్రీతి
గర్వగుణమైన వింటియట్లె కుము సంధాపనవన జులు. “మాన్వీశ్వర కంబోధిను”
అని అ అము = బాము, బుధాశిన్ = శేన్ శ్రేణి గర్వన్ = గర్వము, అకుళబల
= తాటక, మాదముగజించి, అమరన్ = అమరము, శరణన్ = శరణముగా, పర
గెన్ = పరిచెను. అ శ, అక్కుమారున్ = రామునిక్కుమును, మానని = మానని, గాధ
ధృతిన్ = అధికసంతోషమున, అల నరిగిరి.

భా. మదప్రాధికార మందమానటగా, అంగన్ = శరీరపుగలవలె, “అంగతా”
అనుధాతువుగూడ ఘృష్ణమాంతము, మహీధ = మహిధుని, మహిధునిముల
యొక్కయు, శతాంగన్ = రక్తములయొక్కయు, “శతాంగ” = “శతాంగ” అని అ.
సమృద్ధిన్ = అతిశయముతో, కరముమింను. బలస = బలము = “బలస” అని అను,
నిజన్ = త్ర్యుతుడు = గృహరాష్ట్రుడు, ఎరుగుగాగ నకుప అశిష్టము, గాగాము,
సంక్రీతగర్వగుణమై, నయము = నీయము, బుధాశిన్ = పెద్దలకు. గర్వన్ = గర్వము
బరగె నక్షమాబలము తము, భజిది యమరన్ = కొప్పు చెయ్యగా. అమరమాన = ఇం
మికంతచలింపుచున్న, “అశీషదశేభివాక్తా” అని అ నిగాధప్రతి = అధిభైరవ
ముచేత, అక్కుమారును, మాని = గలు = వెలు = త్తెగుమురువాక్కుములకు, నిరుచు,
అరిగిరి = హస్తప్రతికి బోయిరి.

సీ. ఆరీతిః జని తగు యాసగవంబు ప్ర,
• వేశించి మెలగ నున్వృత్తి నెరు
నప్రపయోగంబు • నంబకంబుల నాని,
శన్తహస్తాశ్రయతోన్ నైన్వధము
హరియించుటకు దమగురువగు మోహగెను,
బహుగ్రహాపగహినాన్ శిష్యులు
దీవెనల్ వినయనిధే. కుగళోదే ప్రే,
కొరుమెలవె శిష్యు • వినయము
అ. శానినము మోహము • గెనొనెను కుగళుక
భిక్కుక మోహము • బ్రహ్మచర్య

సలిపి రెల్లప్రాదుఁ సన్తానసస్థితిఁ
జాల ధార్తరాష్ట్రశ్రీలఁ దగిలి.

16

భా తమ, అనగంటు = అకాస్తివగరమును, శ్రవణించి, అస్ర = కన్నీళ్ల నెడి,
పయోధులక = సముద్రములను, “అస్రమశ్రుణిశోణితే” అని అ. అంబకంబులక =
శేగ్రములనుం, “అ బకంశేత్రశరయోః” అని వి. అగి, తత్ = అన్యధచేతనైన,
మహాశ్రమ = అధికమైన, బహుఃగల, శోః = శోదముయొక్కయు, దీన్యముయొక్కయు,
ధరముక = ఆరికయును, “భకోతశయభారయోః” అని వి. పారియించుటకు, తమ,
కురుస్థులు = క్షత్తువులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధికపరితాపముతోడ, సహిత =
కూడిన, భాషితములనున, నెనరుదొరలు = నెనరుగల రాజులు, గౌరవములు = పూజలను,
ఒనర్పఁ గైకొందు, పితృవిమోగచింతక = పాండురాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి
= నిదిలి, సన్తానసస్థితిక = మంచిననోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదుల
యొక్క, శ్రీలఁదగిలి శ్రీ డసలిపిరి.

రా. అరీతిఁజని, తమయాన = తమయాజ్ఞ, “అష్టప్రియానతియాజ్ఞయాన” యని
యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁ జెప్పినది. అస్రప = రాక్షసులైన,
యోధులక = వీరులను, అంబకంబులక = బాణములచేత, అగి = నివారించి, తత్ = అ
విశ్వావిశ్రునియొక్క, మహాశ్రమ = తపోవనమందుఁగల, తమకు, కురుస్థులు = అభి
వృద్ధులను, ఒసఁగెడు బహుళతాపములయొక్క, హితభాషితముల = ప్రయోక్తలముం
దుఁగల, దీవెనలను జేకొనుచు, వెండి యుక = మణియు, నెనరుదొరలు = ప్రియముకూ
డిన, గౌరవములను, ఒనర్పక = మునిశ్వరులుచేయుఁగా, సత్ = సత్పురుషులయొక్క,
మానస = మనస్సు నెడిమానససరస్సునందుఁగల, శిష్టరూపకము. “నీతాంశువర్తైర్వయతి
స్తతిగ్నుః” అని నైషధప్రయోగము. స్థితిక = వర్తనచేత, ధార్తరాష్ట్రశ్రీలక = మాం
ససామ్యమున, “ధార్తరాష్ట్రస్థితేతరైః” అని అ. తగిలి శ్రీ డసలిపిరి.

మ. అమితప్రాధికధార్మికాగ్రియపితృవ్యాదిష్టవృత్తి మహా
శ్రమభక్తి గ్రహియించి శాంతనవనః శ్రవ్యశ్రీచ సత్కారప
క్షిణుసౌభాగ్యమణితనహిమహాస్విసావ్యంతలీలోచితో
క్షుచంశ్రీడ తానర్పి రక్కోమరు లాశ్రయతీసఖ్యభ్యుతై. 17

రా. అమితప్రాధిని, గ = పొందినవాఁడునై, ధార్మిక = విలుకాంక్షలోపల,
అగ్రియ = శ్రేష్ఠుఁడైన, “పరాధ్యాగ్రిప్రాగ్రహకప్రాగ్రాగ్నిగ్రియమృయ” మని
అ సత్య = దళితునిచేత, వ్యాధి = అభాపింపబడిన, వృత్తిక = వర్తనను, గ్రహియం
చి, శాంత = పూర్వవిశోధము లేనివియు, నవి = ప్రాణపుణ్యము నైన, సత్త్వ = సీంహాది
మృగములయొక్క, శ్రీ = సమృద్ధి యొక్క, సమాహమయొక్క గురువు, న సత్కార =

చెల్లాటములచేత, పక్షిమ=పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య=2 పిదమును, ధురీణ=పహించిన, తన్నహి=అతపోవనభూమియగును, మహర్షి=నమశిష్యులయొక్క, స్వాంతి=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉల్లాసమునకు, ఉచిత=తగిన, ఉత్తమసంక్రీడల నొనర్చిరి, అశ్చక్ష= బ్రహ్మణ్యులతోడనైన, అతిసఖ్యాశ్చలై.

భా. అమిత, ప్రాధిగ్భవ=ప్రాధియగునట్లుగా, ధార్మిక=ధర్మానుష్ఠాన, అప్ర యపిత్యశ్య=పెదతండ్రియైనదృతరాష్ట్రునిచేత, “పితృభ్రాతా పితృశ్యాస్సాన్య” అని అ. అదిప్త=ఉపదిప్తమైన, వృత్తిని, కాంతనవ=భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ=బలసంపద యొక్క, తన్నహిమ=అదృతరాష్ట్రునియైశ్వర్యముచేత, మార్షి=సంతోషముగల, అశ్చ జ్ఞాతి=దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రాశచాపక్రియన్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బానర్షకజగ
ద్విశ్వావ్యస్థితః జాలియున్కి నటు లభీష్మారాధకుల్ గాంచి ర
త్రైశ్వర్యాహుకావిశృంఖలవిహారారంభవిస్రంభముల్. 18

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ=సమస్తమైన, అమిత్ర=శత్రువులయొక్క, వితాన= సమూహముచేతనైన, అవీరారాధకుల్ = కౌరవపాండవులు, అత్రైశ్వర్యహను, అహమికా = పరస్పరాతిరహితమున, విశృంఖలవిహారములను, అరంభముల యందుగల, విస్రంభములు = విశ్వాసములనును, “సమావిస్రంభశ్చా” అని అ. సిద్ధభలములైన యద్యోగములను ననట, కాంచిరి.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరమునైన, ప్రాశచాపక్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, “కతువిస్తారయోరక్షీవితానం త్రిషుతూచ్ఛికే” అని అ. అవీరారాధకుల్ = అరాములక్షులు, త్రైశ్వర్యం ఈశ్వర్యశ్రేష్ఠము నతిక్రమించిన, “అత్యాదయఃక్రంతాద్యథే చ్ఛీయమా” అని ద్వితీయాతర్పురుషము. విశ్వర్యశబ్దము “గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః ప్యథో” అని కర్తృధారయందుండి ప్యప్రకృత్యయంతము. అహమికా = అనాంకారముచేత, విశృం ఖల = అనివారితములైన, విహారారంభ = క్రీడోద్యోగములయందుగల, విస్రంభ ములు = అసంతోషవృత్తుల ననట, కాంచిరి.

సీ. ఇహ్మాడ్కి నీయ్యన్నవమ్ములపాపల,
వార్యభేలల నతివ్యాప్తమైన
యాసవనయోగిమందును నశచల,
గరిడి నిష్టపూరాపదిచిలి బ్రయ

మందెమనమునకును, నం గాటకాదుకాదు,

గలలోలందును గాధ కే ను.

మాటాడి లేకప్పు • ములుగు మోస,

ప్రబలంగఁ గూర్చునని మెలంగఁ

ఆ. గడఁగి చాచి కడు • గలగెను తాపన

సాధచంద్రయన గునలు రిమము

గాఁగఁ దేవు బాధకలితమయోధగా

దులగురాజునందములు గడంగి.

19

రా. ఇవ్వాడ్కిని, అవ్వదములు = అరాముత్తములు, అపాపలప = పాప
లేకగహితులైన, అర్థ = పెద్దలందుకు, ఖేలలక = విహారములన, అతిగ్యాప్తమైన,
అసవనతోటి మందుక = అయ్యభిమామియందు, సరసు = సరస్వతి = రసిమలవెంటిని,
ఇన్స, పురాణపరిచితిక = పురాణశ్రవణమునలన, ప్రయమంజులు నమయంబున,
తాటకాదుమాదులు = సుబాహున రీతులు, అలాల = చలింప, సద్బల = మంచి
సేనయొక్క, భీమ = భయంకమైన, తారానరణి = అకాశమన, మెలంగఁగా,
తాపనసాధ = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృదయనర్తనంబుతేచ్చి, బాధకలిత = మిక్కి
లితేమిబడిన, సుయోధ = శూరులయొక్క, నాదుల నిరహసాదముగలవారనట,
కలితప్రాంభులైన మందటిపర్వము లో గ్రయ.

భా. ఇవ్వాడ్కిని, అవ్వదములపాపలు = కాలపాపములు, అవార్థ =
విశృంఖలమైన, ఖేలలక = విహారములయందు, అసక = అసవనచేత, అసవనతోటి
యందక = అదృష్టవశాత్తూమిమందున, సరసులక = కొలలయందును, గరిడ
యందును, • • • • • వేమకయొక్క, పరిచితిక = ఎడతగిలచేత, సమయంబు
నందు, • • • • • పమానుల లోలసద్బలంబుగాధమి, భీమాద్భుతి = భీముని యాద్భుత
ము, ప్రబలంగ, తాను = తాను, అనరణి = చలించి, నలంగి, పడిక = ధైర్యము,
చాలక, తాపనసాధ = విచారయొక్కమైన, హృదయనర్తనంబుతేచ్చి, బాధ = సంహ
రింపఁబడెడి ప్రతిష్ఠచేత, “ధృతప్రతిః యోర్వాధ” మని ఆ. కలిత = కూడిన,
సుయోధనాదులు = దుర్యోధనగులు.

మ. అసమామా యనయూర్వగిడి గాఢభూత పాపయై • • • • •

జీవగర్భమునందుండలంకన సమగ్ర సైన్యగ రయవ •

నసులై దండమలోకంబున పడిపం • దర్శన నేనాంగన

ర్భసముద్రముగావు ముగిలకలె • వ్రాసె ధైర్యమున • 20

భా. ఆనమ = సరిలేని, అమ్మయనము = వలన యొక్క, “అమ్మయనము” అని అ. స. అ. = నీ ముల్లముయొక్క, “నీ ముల్లము” అని అ. స. క. = మూరకృత్యమును, లోను, అధర్మము = అధర్మమునకు, సమము సులభము.

రా. ఆనమమైన, అమ్మయనము = వేదవిధుల, “శ్రుతి” అని అ. అధర్మము = అధర్మముయొక్క, “సర్వవిధముల” అని అ. రాక్షసకర్మమునకు = రాక్షసులయొక్కమునకు, తెలంకక, ధర్మపటిమక = విడిచి నేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసులయొక్క, భీతి = భీతి కరమునైన, నేవలయొక్క, అంగ = అంగములైన రథకరణులపవాతయొక్క, దర్పముద్రేకమును యాపుమాపడెందమునాన, కలిసస్త్రాంశులైరి = ఉవ్వోగించి రనుట.

ఉ. తోరపుటల్కు నారిపులు • దొమ్మిది బై పయి న్నమ్మ వారీ
లారణవృత్తి గిట్టి కను • లావర్యమును రామ భీతి
పారెడువేళ్ళతో నరిపె • నప్పుడు కాండవట్టుక పోగు
రౌరవిధి సుబాహుడను • వాడి సర్వత గాంచి మించెగా. 21

రా. అరభీముడు = రామభద్రుడు, అప్పుడు, కాండ = గాండమునకు, సుబాహుడనువాడు, ఇలసర్వతగాంచి మించెగా, కను, లావు = బీతి, “నీ ముల్లము” అని అ. స. క.

భా. తోరపుటల్కును, అరిసలు = దుర్యోధనుడను, వారిల = జలక్రియయందు, రొప్పుక = పోగుటనుచేత, నేమయి న్నమ్మ గాండములారీ, రామభద్రుడు = మంచియదృష్టముగల, “శ్రీకృష్ణుడు” అని అ. స. క. వారి, సుబాహుడను = తెప్పభుజములు గలవాడనెడి, వాడి = ప్రతాపము, అసర్వతగాంచి = ప్రభులనిగాంచి, మించెగా, కాండ = ఉదకియయొక్క, “కాండోక్తివెడబాణార్చనగ్గావసరవారిను” అని అ. పలుకువారిని సోకని శ్రీమదటి కన్యయును.

వ. అప్పు డతండు మఱియును. 22

క. నెను ద్విదేవుని నడిసా, హనుని హస్తాన్ని రహహహహ • గోగు వేగో
ల్లనన ప్రసభచరితా, ధిసమ ప్రసాదము జేసి • శృంగేషు శక్తి. 23

భా. నెను, ద్విదేవునిక = ద్విదేవునిని, హహహహ = అధికశోకమునెడి, “మన్యోకారు శక్తియో” అని అ. అశక్తి = బలములయొక్క, అధిగమద్ర = చింతనముద్రమెడి, సిపాతక = పాటలవానిగా, చెనెను.

రా. తజ్జ్యేషునిక్ = మారీమని, అశుగాశుగ = వాయువ్యాస్త్రముయొక్క,
“అశుగౌవాయువిభా” అని అ. అపరితమైస, ఆధనముద్ర = సముద్రమందు, ఆవ్య
యాభావము, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిగా, చేసెను.

చ. అతఁడును నట్ల బాల్యదశయంద కడుం బిరు దైనయాబలా
ద్భుతునిగురంబరిష్ఠురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళఁ గ్రూరిచి
తనఁ దనమూఁకతోఁ బొదివి తాఁ దన య్యశఁచూచుట భయ
హతమతిఁ గట్టి వైచె వెన నాపగలోన నవారతంబుగన్. 24

రా. అతఁడును = ఆమారీమఁడును, అబలాద్భుతుని = రామనియొక్క, గురం
బు = యుద్ధము, అరిష్ఠురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూఁక్ = కొంచెముపడునట్లుగా,
ప్రవర్తిలువేళ, తత్ = ఆరామనియొక్క, అజయ్యత = జయింప శక్యముగానివాడౌ
టను, “క్షయ్యజయ్య శక్యార్థ” అని నిపాతము. చూచుటవల్ల, లోనక్ = మనసు
లోన, అపగ = భ్రాతృవధర్వేషమును, అతఁడు, కట్టివైచెను = అణచెను, అని
యన్వయము.

భా. అతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్ల = పూర్వోక్త ప్రకారమున, బలాగ్భు
తుక్ = భీముని, నిదురక్ = నిద్రచేత, పరిష్ఠురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళ = ఏమటియొందు
నప్పుడనుట, అపగలోనక్ = నదియందు, “ప్రవంతీమ్నగాపగా” అని అ. వారిరిం
బుగ, కట్టివైచెక్ = బంధించిపడవేసెను, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

25

క. ఘనవిగ్రహజృంభణమున

ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్యాహినిఁ గ్రీ

దన గెలిచి నచ్చునబృ

లునిగని వెఱఁ గంది రాత్తలో నచటిజనుల్.

26

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, “విగ్రహస్సమతే కా విప్రారత్రవిభాగ
యోః” అని వి. జృంభణమునక్ = నీలుటచేత, కట్లుదెగఁగా, అవ్యాహినిక్ = అనదిని,
“ప్రవంత్యా మపివాహిని” అని అ. గెలిచివచ్చు = తరించివచ్చునన్న.

రా. విగ్రహజృంభణమునక్ = యుద్ధాదిశయముచేత, అవ్యాహినిక్ = రాక్షస
సేనను, తనకు, అట్లు = అరీరిని, దెగఁగక్ = తెగిపోగా.

క. అతఁడు మదిఁ జనురాత్త

భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద

దాతులయాగస్ఫుటవిగు

లీతెఱఁగున జరుగ నిర్వహించె విజయతన్.

27

రా. అతఁడు=రాముఁడు, చతుర=సమర్థుఁడైన, అత్తభ్రాతృ=అత్తనునియొక్క, తత్త్వ=విశేషజ్ఞుఁడైనవిశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల=సరిలేని, యాగముయొక్క స్ఫుటవిధులను, విజయతక్=విశిష్టజయముకలవాఁడౌచేత, నిర్వహించెను.

భా. అతఁడు=భీముఁడు, చతుః=నలుగురైన, అత్తభ్రాతృ=ధర్మములయొక్క, తత్త్వతుల=అదుర్యోధనాదులయొక్క, ఆగః=అపరాధములయొక్క, “అగోపరాధో మంతుశ్చ” అని అ. స్ఫుటవిధులు=కనిపించుకొని చేయుటలు, “శర్వశ్రేణివానిసర్గ లోపః” అని విసర్గలోపము జరుగఁగా, విజయతక్=విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ అతఁడు దానవిహితః • మైనననుధయందః,
మును మించుప్రఖ్యాతిః • ఘనసమ్మతిః
దనర విశ్వామిత్రః • తాపసుహృత్ప్రేమా,
దన్భూర్తి సాధించి • తద్గురుత్వ
శక్తిసంబకఘనా • శనిగదాస్యాదులు,
వర్ణింప నెక్కుడై • వజ్రుల గాంచె
గావున నవ్వీర్యకలితుఁ డాశ్రమంబు,
యమ్మనాకులవృత్తి • నిమ్మకొనఁగఁ
తే. జేసె నతఁ ఘనఖ్యాతి • భాసిలఁ గృప
నామునిఁ బురస్కరించి నా • నామహాస్త్రి
గరిమ వడసి రాకుమారు లా • గురునియాశ్రి
దిరముకొలిపెఁ దదచ్యుతః • తేజ మిలను.

28

• భా. • అతఁడు=భీముఁడు, తాను, అవిహితమై, నవనుధయందమును = అమృత రీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి=కీర్తి, తనర, విశ్వామిత్రతాప = అఖిలశత్రుతాపముయొక్కయు, సుహృత్ప్రేమాద = మిత్రసంతోషముయొక్కయు, దన్భూర్తిని సాధించి, తత్=అన్భూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అనునాశనిగక=దుఃఖమును విడిచిన దగు నట్లుగా, అంబకుఁ=తల్లియైన కుంతికి, దాస్యాదులు=సేవాదులను, గాంచెగావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు=భీముఁడు, అశత్రుల=దుర్యోధనాదులయొక్క, అమ్మను=గాంధారిని, అపలంబున నిమ్మకొనఁగఁ జేసెన్=వివారముచేసెను, అంత, అనుమారులు=కారనసౌదమ్రలు, కృపనామునిక=కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడసిరి, తత్=అకుమారులయొక్క, అచ్యుత=బాలని, తేజము, అగునుని=కృపనియొక్క, యాశ్రిక=ప్రసిద్ధిని, దిరముకొలిపెను, అని యన్యము.

రా. అతడు=రాముడు, దానవి=తాటక, కంతయైన మధురంద = నొచ్చి పోయిన భూమి మండ, మును=మునుపు, విశ్వామిత్ర శాపము=విశ్వామిత్ర నియొక్క, హృత్=హృద మునునకు, పరమోదన్ముర్తిని సాధించి, తద్గుప్తశక్తి = అయిన యొక్క గురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత, వర్ణంప నెక్కుడై నటల, అంబక = బాణములైన, ఘన=మేఘములును, అశని=పిడుగులును, గదా=గుదియలును, అసి=చంద్ర హాసమును, తిగులు=మొదలు గాఁ గలవాని, వానరాస్త్ర ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు మొదలైనయస్త్రము లనుట, “చంద్ర హాసానిర్విప్రుః” అని అ. కాంచక = పరిగ్రహించెను, కావున, అవ్యక్తగితుడు=రాముడు, శత్రుల యక్ష=శత్రు సంహారమును, అవాకులవృత్తి=అనాగూఢమున నే, చేసెను, స్వతః సద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుడు విశ్వామిత్ర నిజుల నస్త్రముల నభ్యసించి శత్రు జయమును జేయుటకు హేతువుఁ జెప్పుచున్నాడు, తన=అ, ఆద్యత = విష్ణువుయొక్క, తేజము=అంశమయిన రాముడు, అంతః అంతః, గఘనాఘనికిరి గురుననెడి యనుట, ఘనభ్యాతిభాసల, కృపక = తనదయవలన, అమునిక = విశ్వామిత్రుని, పురస్కరించి యాస్త్రగరిమనుబడిసి, రామమారు=రామ ప్రభునియొక్క, లాగు=రీతిని, ఉరునిరూఢిచేతఁ దిరముకొల పెను, తాను శిష్యుడై విశ్వామిత్రునికే బ్రసిద్ధి గల్గించె ననుట.

వ. అంత

39

నీ. సంసుమిదిన్యతేజమానఁ గుంభిని జనిం,

చివయాదిలక్ష్మీ నజేయుఁడైన

నిరుబళియనిరఘువీరకులొత్తంసుఁ,

దాఁ గూర్చువాఁడయి తన్నుపాల

వరకుమ్మారకులకు గురువై మనఃప్రీతి,

దనర నత్యాశ్చర్యః జపకథాను

భీమగౌణాననః స్థేనువాగ్ధాప్తవ,

ర్తనమనుభవ్యః శనివీనూత్న

శే పరచితానధానశ్రుజిహ్విధిగలును

ద్రోణులసగాఢరైకగః గీణుఁడగుచుఁ

గ్రాధి మున్నంచె మేదిని పశుచతులును

దద్ధనుశ్చ క్షిపన గాంధుతమి బొడలిది.

40

రా. సంసుమి=విశ్వామిత్రుఁడు, కంభినిక, భూమి మును, దివ్యతేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మీ శీతన, కఘనీకులొత్తంసుక = గామునిన, కూర్చువాఁడయి-

వివాహము చేయించు యత్నము చేసినవాడై, మనఃపీడి, గురువై = అధికమై, తనర, జనక = జనకునియొక్క, ధామ = గృహమంగున్న, కీ = పరిమేళ్యునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ = బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీద నిషనన్విత్త్యయము. వార్తాప్రవర్తనము, అమ = అనెడి, సుగంధ = అమృతమును, శ్రుతినిధికిలను = కర్తవ్యములనెడు, ద్రోణులక = దొన్నెలయందు, “ద్రోణీకౌన్తూబునాహి” అని అ. ప్రాధిమను, నించెక = నిండించెను - నిలిపె ననట.

భా. సంయుమిదివ్యలేజమునక = భరద్వాజమునినీర్ణయన, కుంభిక = కలశమంగు, జనించి, నగూడిలక్ష్మిక = నగూడిగుంపుపదచేత, ఆతేయుడైన విమలశీలని, నిరఘ్న = అఘకహితుడైనవాని, ఆత్యాశ్చర్యజనకమైన, ధామ = ప్రతాపమున, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటిపల్లినన, స్థేమ = స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మమ = ఒప్పుచున్న, భిష్యసుగన్వి = మంచి విలుకొండైనవానినిగూర్చి ననుట, మాత్మమానట్లుగా విరచితమైన, అపధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతినిధికిలనుక = జేదమార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణుక = ద్రోణాచార్యుని, తన్ను హరితకకుమారకులకుక = కౌరవపాండవులకు, తాను, మాగుప్తవాదము = అప్తయై, గురు = అనాగృతయై, తనర, మేదిరిపతి = భృతరాష్ట్రుడు, మన్నించెను, అని మన్వయము ముగులును, కాంచుతమిక = అభ్యాసాపేక్షచేత, పావలితి = చల్లచిరి. కడచు సులభము.

వ. అంగు.

31

మ. గురునంకల్పముచొప్పు కప్పు కౌమిన్ • త్రోణీజనశ్చర్యని
స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్తుకనంబున్ నంప నెంతే మహా
శరపోత్కర్షరయప్రయుక్తి బొడలన్ • సామగ్ధ్యసంపక్కురం
ధమః ధారామవిధుండు జిహ్వుఁడు సముద్భాసిల్లె నన్వేషణము • . 2

భా. జహాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణములు = భ్యాతిని, ఒందను, శర = బాణములయొక్క, గామవిధుండు = మనోజ్ఞకాంతిగలవాడు, జిహ్వుఁడు = అగ్రముఁడు, సముద్భాసిల్లె = లేస్తూగాఁ బ్రకాశించెను. క. ‘సల్లలిశైలిదముపై, నిల్లుండుట యగుట యనగ నెల్లడఁ జనురా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుటలొ, భిల్లుట ఎత్తవ్వుటనగఁ దెనుపై యునిక’ నని యాంధ్రభాషాభూషణసంఘం ప్రమాపదములలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యొత్తినాఁడు గనుక ఎత్తవ్వుటతోఁగూడఁ జెప్పినాఁడు.

రా. గురు = విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు, ఆశ్చర్యవిస్ఫురణము = వింతైనకాంతిగల, త్రోణీజన = సీతను, పాండక = వరించునట్లుగా, ఉగ్రకార్తుకనంబుక = యద్రవాపమును, సంపక = ఎక్కువజెల్లుటకును, మాహాశరపోత్కర్షణము ప్రయుక్తిక = అపరాగమహిమజగత్రైరణచేత, పంపక = విడిచి, పావలిక, ఆశ్చ

ధికమామనందఁగాననుట, జిహ్వాదు=జయశీలుడు, రామవిభుఁడు, సమాద్యానిలైను
=సంతసిలైను, సామర్థ్యసంపన్నురధుఁడు గనుక దీక్షకునివిల్లుచంచి నీశను వరించెద
నని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండెననుట.

సీ. అపు డేమి చెప్ప నన్యాసాశ్యతన్దను,
ర్వార్త సర్వక్షత్రవంశ్యులందు
మిగులఁ గర్ణాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు తే,
నహిమపెంపునరాతిమత్సరవిని
నాత్మలో సరకు నేయక సంభ్రమించెన,
న్తునికృప జనకునిఁటను వివాహ
మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం,
శ్రమహత్త్వకృతచండధామయున్

తే. నుదయ మందినమేటియన్యులకలఁగునె
యరయ నిట్లర్కసంతతిఁభ్యాతిమహిమ
ధాత్రిపైఁ గుండ సూతసంతానభావ
గణనఁ బ్రబలుట తత్పాపకారణమున.

33

తా. ఆతఁడు=రాముఁడు, తత్=అవింటియొక్క, మున్ను=మునుపు, మహిమ
పెంపును, ఆరాతి=శత్రుయొక్క, మత్సరవిధిక్=తనజయమును సహింపనివారి
తోడిద్వేషమును, సరకునేయక జనకునిఁట వివాహమగుటకు, సంభ్రమించెన్, త్వర
పడెను, ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక=అవిశ్వామిత్రునిబాణమయొక్క, ధామ
యున్=శ్రతాపయోగముచేస, ఉదయ=అభ్యుదయమును, అందినమేటి=రఘు
నాథుఁడు, అన్యులకుఁ=పరులకు, ఆలఁగునె=లోపధునా, ఇట్లు అర్కసంతతి=సూర్య
వంశముయొక్క, భ్యాతి=మహిమ, తత్పాపకారణమునకా=ఆరాముఁడు పోషించుట
వల్ల, ధాత్రిపై, కుండ=మొల్లలయొక్కయు, “మాఖ్యంకుండ” మని అ. సూత=
పాదరసముయొక్కయు, “రసస్సూరశ్చపారదే” అని అ. సంతాన=కల్పవృక్షము
యొక్క, భా=కాంతియొక్క, ఆవగణనక=తిరస్కారమువల్లఁ బ్రబలుట.

భా. తత్=అయ్యర్జునునియొక్క, ధనుర్వార్తమిగుల, కర్ణాసహ్యముగఁబర్వ=
కర్ణునికి నసహ్యముగాఁబరఁగ, అతిఁడు=అకర్ణుఁడు, తత్సహిమ=అధుఃప్రావీణ్యము
యొక్క, పెంపును, సర=అర్జునుమీఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత నరకునేయక సంభ్ర
మించెను, ఇంకఁ సూర్యకథానూచనముగాఁ గవివాక్యము. తత్=అయ్యర్జునునియొక్క,
ఆలంబకుఁ=తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు, మున్ను=మునుపే, జనకుఁ=కుంతిభో
జునియొక్క, ఇటను, కర్ణుని=సూర్యునియొక్క, కృపక=అయ్యర్జునునవల్ల,

అశ్వరథమంత్రమహద్విక్రమశ్రీః, చాద్విహమయోక్తిః సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందినః పుట్టిన, హేట=కర్మము అశ్వశలగునె, కాక్షస్వరము. అగ్రసంతతిః సూర్యపుష్కరేడినెడి, ఖ్యాతః మహామ, కుందకో=అదాగిగా, సూతసంతానభావః సూతపుత్రత్వముచేతనైన, గణపతః = ఎత్తుకపే, ప్రబలః, తత్ = అనాతుని యొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటుచండః గర్జాయసః సు సజసుల్ దనులోనఘ్నము
న్మదఘనశత్రుభంగగరిమః గురుదక్షిణ సేసియోష్ఠశ
శ్వదనఘు బాహుమూర్తిసహచరవతంసు నుతించి రిక్తుః
భవ్యరయునిః గన్న నెంతలరుకో జనకుండుచుచింత సంధిలన్. 34

భా. మదఘనః గర్వపూర్ణుడైన, శత్రు = శత్రుపడునియొక్క, భంగ = పరాజయముయొక్క, గరిమః = అతిశయముచే, మను = మనెడి, వింశతంసుకః = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఘ్నముకః = అర్జునుని, కన్నకః = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరుకోయను, చింత = విచారము, సంధిలఃగా నుతించిరి, అర్జునుండు శ్రుపదునిః బట్టితెచ్చి ద్రోణునకు గురుదక్షిణచేసినవాడని విస్తారముగా నాది పర్వమందుఁ జెప్పినారు గనక.

రా. జనులు, తమలోను, అశ్వశలః = సూర్యుని, “అసారంఘ్న” అని అ. ఉన్నదఘన, గురునిశ్వాసు శ్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన సులభము.
వ. అంత. 35

సీ. తనయకలువయన్నః సునతరసిర్బంధ,
మున రాజు ననుచుటయును గపటగు
రావారణానకారచితాతిమంజుల,
యోమయశోభిప్రశస్తధామ
ఘనకేళికలసుండః గణ్యః డాత్తస్వామి,
యసియు నిజోదీపియును గణించి
యుగుతరాదనమునేయుచు భాగ్యముతముగ,
నమ్మనుశరత్నముఁ గొందు

తే. నరిగె నపరిచ్ఛదముగ రాజాన్వయముని
తనదునుఖిదుఃఖివిరహానర్తనము సరకు
గొనక ననువర్తనయుండు జనకుఁ జేయ
పుగమున కరాళగతివాసి సరళనాద. 36

రా. తన, ఆకలువ=ధర్మమైన, యత్నముయొక్క, నిష్పాదమునక=బలా
త్కారముచేత, రాజు=దశరథుడు, పనుచుటయును, కపటభారమును-
అధగమును, “ఋక్పూర్ణాపథామానజే” అనుస్మృతమున అకారాంతము. వార
ణ=మాన్వనటువంటి, అనతర=మత్స్యద్యపతారములచేత, చిత=సంపాదించబడిన,
మంజుల=సుందరమైన, ఆశువు=అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రకృష్టమైన,
ధామ=మహిమచేతను, “గృహదేవాత్విత్ప్రభావాధామని” అని అ. ఘనమైన, కేళి
కలనడు=క్రీడావిధిగలవాడు, అగణ్యుడు=అమేయమైన, అత్తిస్వామి=పరబ్ర
హ్మమైనవాడు, అరియు గణించి, అమృతవంశరత్నముకొ=రాముని, భ్రాతృయతము
గాక=అత్త, సహితముగా, రాజాన్వయముని=విశ్వామిత్రుడు, గురీచ్చదముగక=
నిజపరిజనముతోగూడ, కొంచువరిగక=తోడ్కొని పోయెను, అనడు, సుఖదుఃఖ
విరహవర్తనలు, “ద్వంద్వంతే శ్రూయమాణం పదంప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే”
అను న్యాయమున, సుఖవిరహదుఃఖముయొక్కయు విరహసుఖము మొక్కయు వర్తన
లను, సరకుగొనక, సమవర్తితన=సమవర్తిత్వముననే, ఉండు, జనకుడేలుపురమున
కుక=విధిలకు, అరాళగతివాని = వక్రమార్గమును బాసి, సరిగిసరణిక=చాచుతె
రువున, అరిగెను శ్రిందటికన్వయము.

భా. తనయ=దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న=పాపయుముకొఱకు, ఘన
తిరమైన నిష్పాదముచేత, రాజు=ధృతిరాష్ట్రుడు, కపటభారముచేత,
వారిజావతిమందారచితిమైన, ఆరిమంజు=అతమనోహరమైన, లావణ్యములత్తుకచేత
నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యాఘమున పయిట్టు, కోరి=ప్రకాశించుచున్న, ప్రకృష్ట=యో
గ్యములైన, ధామ=గృహములయంగుల, ఘనకేళిలను=అధికక్రీడలచే, ఉం
డిక=ఉండెడుకొఱకు, పనుచుటయుకొ=అంపుటను, అత్తిస్వామి=తనకుగర్తయైన
ధృతిరాష్ట్రుడు, అగణ్యుడు=అదరణీయుడు, అనుటను, నికోచియక=ధార్మిక
మైన తనకు నుచిత మాటను, గణించి, భ్రాతృయతముగాక=భీమావృన్దకలసహదేవ
సహితముగా, సంశరత్నమైన, అత్తుక=కుంతిని, కొంచుక=తోడ్కొంచు, రాజాన్వ
యముని=రాజుని, సమవర్తితనయందు=ధర్మజుడు, జనకుడేలుపురమునకుక=పాం
డురాజేలినవారణావతపట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతిము కేలినవాడని భార
తమంగున్నది గనుక, అరాళగతివాని=విచారపడిక, సరిగిసరణిక=ఋజువర్తనచే,
అరిగెను.

తే. పరమమునియితినశతమనన్యరతి హేతు

పున మహాశాపహతిః జేసి తనువికృతిగ

నున్ననేల యంత వచింప నొగి నరు దని

తృష్కథిల్ రుచిగొనుచు రాటనియుగదు.

భా. నియతివశత = దైవాధీనత, కరణము = ఆలంభ్యమునట, మన్య = శోకమును,
రతి = వేడుకయుననెడి, హేతు ప్రసక్త = కారణముచేతను, మహాకా = దేవానయొక్క,
అపహతిజేసి = న్యర్థత (జేసియుండియు, తన వికృతిగణ = దేహవైవర్ణ్యముగా, ఉన్నట్
= ఉండినను, ఏల = ఏమిటకీ, అందున = అర్చ్యమని, అంత విచింపగా, అంగ =
అమార్గమందు, తత్కథ = అర్చనారాజకథలను, రుచిగొనుచు = విదరింపుచు, రా
త్తనయులు = రాజనమానులు, అరుగునప్పడవి ముందరిపద్యమున శన్వయము.

రా. పరమముని = గౌరిమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతిమన్య = ఇంద్రుని
యొక్క, రతిహేతువునకాపహతిజేసి, తనవికృతిగణున్న = దేహవికారతః జెందియు
న్న, నేల = భూమి, అంతవిచింపక = అతటః జెప్పగా, రాత్తనయులు, అందుక =
అభూమియందు, తత్కథ = అవిశ్వామిత్రుడు చెప్పినయహల్యాజారతాప్రసంగము
లను, రుచిగొనుచు.

సీ. ఆలీల నలరుచు • సరుగునప్పుడు తత్పు,

రస్ఫూర్తి మిగులఁ జిత్తం బొనర్చె

రమణీయ మైనయా • రామపాదపరాగ,

మాశాపవ రణ • మాచరింప

నాయతివసుశోభ • వాక్యతియును సర,

సీకృతమానసస్త్రీకలనయు

ఘననవరత్న కాం • చనధావశోభన,

వన్యభరణవై భ • వస్ఫురితయు

ఆ. విపులశరపయోధ • రవనవ్యతిక్రమ

కరనవాంఘికాంత • వరణనిరతి

శయనమున్నతియును • నయి వారలందఱు

గౌరవమునఁ దన్ను • గనుఁగొనంగ.

38

రా. అప్పుడు, రత్ = వారియొక్క, పురః = ముందట, స్ఫూర్తిక = ప్రకాశించు
టచేత, అరామపాదపరాగము కాపవరణము నాచరింపగా, అయతి = అహల్య, సర
సీకృతమానసస్త్రీకలన యు.క = పచ్చిగాఁ జేయఁబడినవనోలజ్జాస్థితిగలది, రత్నములయొ
క్కయు, కాంచన = బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగ
మాత్రక చ్ఛాయగల యధరదంతములును సువర్ణ చ్ఛాయగల దేహమును గలది, శోభన
ములైన, వన్య = వనభీషములైన నారచీరలు మొదలయిన, అధరణ = ఆలంకారముయొ
క్క, “ఆలంకారస్వాధరణ” మని అ. వైధివముచేత స్ఫురితయు, “సరసిజవసువి
ద్ధం శైవలేనాపిరమ్యం మననహపిహిమాంశో రత్నలక్ష్మీతనోతి, ఇయమపిచమనోజ్ఞా

అక్కలేనాపి తద్వీ కిమనహిమధురాణాం మంచనంవాకీ శీనా” అని భావించును
కాకులతలమందుఁ జెప్పినాడుగనుక, పయోధరపదవ్యక్తి, మిత్రమును జేయుచున్న - బాణుచున్నదనట, నవమనోహరమైన, అంశంబులను ప్రేమయొక్క, పరణకప్పుటయందు, నిరంతరసక్తిగఁ, శయనాస్తయములయొక్క, “పంచకాశ్యయఃపాణిః” అని అ. సమున్నతియను - ఉపచారముగలను, వి, చిత్రంబొనర్చినని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలరుచుకొనికొరఁ హితుడై, తత్పురఁ అవరణాశముయొక్క, నూర్తి, అరాహఁ ఉద్యానవనములయందున్న, పాదపవృక్షములయొక్క, రాగములన్నియు, “రాగోనురక్తమాత్సర్య క్షణాదా లోహితాదిభిః” అని వి. అకాదిభక్తులయొక్క, అపవారణముఁ అచ్ఛాదనమును, “అంతర్ధరపవారణ” మని అ. అచరింప, అనుతిఁగి తరకాలఫలముచేతను, వసుద్రవ్యములచేతను, శోభనాకృత్యము, సరసీకాలంకులచేత, కృతజ్ఞున, మానసఁమానససరస్సుయొక్క, ప్రీతలనయుకొలజ్జాస్థితిగలదియు, రత్నకౌంచనములయొక్క, ధామఁగృహముయొక్క, శోభకఁశృంగారముచేత, అపనిఁభూషికి, అధరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధరపదపీఠేఘనూర్ణముయొక్క, అతిక్రమమును, కరఁచేయుచున్న, నవాంశపులచేత, కాంతమనోహరమైన, పరణకొటయొక్క, సరతిశయ, సమున్నతియొకఁడొన్నత్యముగలదియు, వి, పురస్కారచిత్రంబొనర్చినని యన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్తపెం ప పుడు వారి

మదిఁ బొడమఁ దలపోసి రట్టిది యటంచుఁ

జెలువనఁకోచవిభవవైచిత్రీ బరఁగఁ

బరఁగున్మ నగరంబు గన్పట్టఁ జూచి.

పల్లి

భా. చెలువుఁ ఓప్పిదము, పరఁగ, అనగరంబునుజూచి, హరిపరఁ అమరావతియొక్క, అభోగఁవిరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిఁబొడమ. “సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః” అను న్యాయముగనుక, అట్టిదిఁ అమరావతివంటిది, అటంచుఁ దలపోసిరి.

రా. హరిఁ ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగఁ తొంటిసంభోతముయొక్క, వార్తపెంపు, వారిఁ రామాదులయొక్క, మదిఁబొడమఁగా, రట్టుఁ పురుషసంగతివల్ల నెనదూఱు, ఇది యటంచుఁజెలువ, సంకోచవిభవఁమిక్కిలికొంచుచేసిన, వైచిత్రీకఁ వింతలాగుచేత, పరఁగుఁ ప్రవర్తిల్లుచున్న, అన = అజ్ఞ, కన్పట్టజూచి, నుతిచేసిరని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

తే. అనిశశివవాస మైనపుణ్యపురమణివ
ఘాపహస్త్రతి వనుచు నామపకలంక
మానసశక్తిర్న యుక్తులనూననుతులు,
నేని యగ్రమున తన్నురస్థితిని బరంగ.

40

రా. అనిశశివవాసమైననిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యపురమణివిపుణ్యాంగన
పు, అఘాపహస్త్రతివి పాపహరణమైన స్తరణలదానపు, “అహల్యాద్రాపదీనీ
తా” అని స్తుతిగతుక, అమచు, అమపఁతయమయొక్క, కలంకఁకలఁక, మానస
మాననట్లుగా, సోత్కర్న యుక్తులచేత, ఊసఁ మనస్సున స్థిరమగునట్లుగా,
నుతులునేని, తత్తఁతయహల్యయొక్క, పురస్థితినిబరంగఁముందరమందఁగాను,
చేకొనియే నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శివవాసమైనశుద్ధనివాసమైన, పుణ్యపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహ
స్త్రతివి యనుచు, అపకలంకఁనిచ్చశంకమైన, మానసఁహృదయమయొక్క, శక్తి
ర్నతోడ, యుక్తులుఁకూడినవారు పొండవులు, అనూననుతులుఁఅధికస్తోత్రములను,
చేసి, తన్నురస్థితిని బరంగఁతపట్టణమన నుండఁగా.

నీ. ఆసమయమున నేనుని చెప్ప ననుదెంచి,
చూడ నద్భుతతమస్ఫూర్తి యగుచుఁ
దద్భూతియమితచేతఁకశంకుండు త,

ద్గ్రహమేధిత ద్వేషమహిమపేర్తి
ననలసముద్వృత్తిహారము గావంపంగ,
నంచితానఘవిధిసంచితార్థ
నందర్శనఁడు గామినిందసపెం పెల,

• • ర్నంగఁ జేకొనియే నాఁరాకొమరులు

తే. నతనియాదరక్రియ గాంచి యవలఁ జనిరి
స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్వృత్తిలగుచు
దురజనదర్శితోచితవివరసరణి
నలత యెఱుంగక దక్షిణానిలజన్మనిని.

41

భా. ఎఁచిచూడననుచు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతఁకశంకుండు, తత్తఁత
ధర్మజనియొక్క, భూతిఁదుర్యోధనుఁడు, అద్భుతమైన తమాగుణముయొక్క, స్ఫూ
ర్తిఁఉద్రేకముగలవాఁడు, అగుచు, తత్తఁతధర్మజనియొక్క, గృహమున, ఏధితఁ
వృద్ధిబొందిన, ద్వేషమహిమయొక్క, పేర్తిఁఅధిక్యముచేత, అనలఁ అగ్నియొ
క్క, సముద్వృత్తిఁదరికొల్పుట వేత, హారముగావింపంగ, అంచితఁవిధమునను
ని

ననిపి, తాను, అనువిధిక్ = పాపపు విధి చేత - అగ్నిహవా విధి చేత - నుట, సంచిత = సంపాదింపబడిన, అర్థసందర్భము = త్రయోజనప్రాప్తిగలవాడు, కామిన్ = కామండుటచేత, నిందన = అపకీర్తన, చేకొనియెను, తద్విస్మయముగా - అహగ్నిభయముచేత విడువబడ్డవారై - అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారై యునుట, విడుదలియొక్క, జన = దూతచేత, దర్శితమైన, వివరసరణిక్ = విలమార్గమున, “సుపింఛిగంబిల” మని అ. దక్షిణ = సమర్థుడైన, “దక్షిణస్వరలోదారపరచ్ఛాగామ్యుర్భు” అని వి. అని లజ = భీమునియొక్క, ధృతిక్ = ధారణముచేత, తరాకొమరులు = పాండవులు, అతని = దుర్యోధనునివల్లనైన, త, వర = భయముయొక్క, “వరోస్త్రీయూర్మయ్యే” అని అ. శ్రీయను, కాంచి = పాచి, స్వీయగురుముక్తముగక్ = తమతః, తోగూడ, అవలంబి.

రా. అసమయమున, తత్ = తకాపమోక్షప్రకారమును, జ = ఎఱిగినవాడై, తద్దయామేధి = తయహల్యాపతిగౌతముడు, చూడనమ్మితమన్నాత్మయగురుక్ = చూడరాని లేజస్సుగలవాడౌచును, అవలంబ = అధికమైన, ముత్ = సంతోషముయొక్క, ‘మర్త్యేతి ప్రమవోహర్ష’ అని అ. వృత్తి, తత్ = తయహల్య మంగుల, ద్వేషమహిమజేర్చి నిహతముగావింపఁగా, అంచిత = వ్రాజితమైన, అనువిధిచేత, సంచిత = సంపాదింపబడిన, అర్థసందర్భము = తత్త్వజ్ఞానముగలవాడు, “అగ్గోభిధేయైవస్తుప్రయోజననివృత్తిమ్” అని అ. “దర్శనంనయనస్వప్నబుద్ధివర్జితపలభిష్టు” అని వి. కామిన్ = అహల్యుడు, చేకొనియెను, రాకొమరులు = రామలక్ష్మణులు, అతని = గౌతమునియొక్క, అదరక్రియ = అదరణను, కాంచి, స్వీయగురుముక్తముగక్ = విశ్వామిత్రునితోగూడ, తత్ = తగౌతమునిచేత, విస్మయలగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ = పుట్టిన, ధృతిక్ = సంతోషముచేత, అతయెఱుఁగక, విరుదజన = నెరవయలచేత, “జ్ఞాతాతునిగురోవిండు” అని అ. దర్శిత = చూపబడిన, ఉచితమైన, వి = విశేషించిన, వివరసరణిక్ = మంచితోవయందు, చనిరి.

క. చనునెడ శ్రీరాముడు పా, వనిననజహుపన్నెభవన్, నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్ర, తనురాగప్రాధి వచ్చి తను బ్రైకొనఁగన్. 42

రా. శ్రీరాముడు, పాసనిక్ = పవిత్రమైనవాని, అవని = నీతయొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానక్ = అమనస్సునఁబడటచేత, విచిత్రమైన, అతనునివల్లనైన, రాగప్రాధి = మోహతిశయము, తనుబ్రైకొనఁగా, అనమతించెనని ముందరి పద్యమునఁ ద్రియ.

భా. శ్రీరాముడు = కాలితచేత నొప్పెడువాఁడు, పాప = భీముడు, నని, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, విచిత్రమైన మతగురాగప్రాధిలనైన, గావని = హింసలు, బ్రైకొనఁగా.

ఆ, తొడగి యచ్చును దానిఁగోఁబుట్టుగురువర
సంగరసముదీర్ణఁగరణిఁ బరఁగ
వాని నతఁ గెలిచి • స్వగురుకథావర
మమరఁ బునఁగము క్తి • కనుమతించె.

43

భా. తొడగి యచ్చును దానిఁగోఁబుట్టుగురువర, తొడగి, సంగర=ముద్ధమందు, పరఁగవానిఁగెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిభర్తజాలమాటమీద నైన, ప్రమదయుక్తికి = హిడింబాసమునకు, అనుమతించెను.

రా. తొడగి యచ్చు=రాగప్రాధిత్వముఁబుట్టునట్టి, గురుతర, సంగరసము=అపేక్ష, ఉదీరసరిణిఁబరఁగ, వానికా = అనున్నతరాగసంగవాంఛలను, గెలిచి=అణచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాదికథలయందుగల, అవరము, అమరఁగా, ప్రమద=సంతోషముయొక్క, యుక్తికి ననుమతించెను.

వ. అంతః.

44

తే, ఉరుగునాద్భుతజనకనుతొదయనుహి
మాతీశయము సాధించి పుణ్యజకాంత
సుగుణ యనిపించుకొనినభానురపురమణిఁ
జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నశఁగను.

45

రా. ఉరుగునాద్భుతజనకనుతొదయనుహి, సుతా = కొమార్తయైన నీయొక్క, ఉరుగు=పలుకుచేత నైన, మాతీశయము గురు సాధించి, పుణ్యజకాంత = సుజనులచేత, కాంత=మనోహరమైనది, భానురపురమణికా = పురశ్రేష్ఠమైనమిథిలయందు, తొదయ=రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగునాద్భుతజనకనుతొదయనుహి, సుతా = భువోష్ఠమనియొక్క, పుణ్యజనకాంత=రాక్షసప్రేమిడించి, “యాతుధానః పుణ్యజనః” అని ఆ అనిపించుకొనినకా=పోయినను, అశఁగను=భీముఁడు, భానురపురమణికా = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను=అనురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోదిఁ దనఁరారఁగఁ నమ్మలఁ గన్నవల్లి నా
సన్నవల్లియనుచు కింకనన్నయనై కవిలాసగోరవా
సన్నవల్లిఁ దన్నగంశమును • బ్రోచెఁ గడుం దనశ్రాంతి యాత్మతో
నన్నయం గణింపఁగ మనస్సిరసిక వివరించుపూజకన్.

46

భా. అన్న=కన్నగజు, కరంబు=మీసము, తొదయల గన్నవల్లి, అన్నవల్లి తథావచంబు=భీముఁడు, నను=నీయొక్క, దైవ=దేవతలచేత, ప్రణయ=ప్రేమించెను.

తన, క్రాంతి=అలమటను, అత్తలొనక=మనస్సునందు, నెలలు, గణింపడు=ఎంచెడు, పూనికక=యత్నముచేత, మనస్థిరతక=మనస్థిరమును, వివరించును, అయినపూనికఁ జూచినను మనస్థిర్య మేర్పడు చున్నదనుట.

రా. అన్నగరంబు=మిథిలాపురి, ప్రాచీనరారంగ, తత్తులగన్నతల్లివాఁ=పద్మముల కుత్సత్ప్రస్థానమనఁగా, సన్నుత=వర్జితమైన, ఫలక=లీలచేరి, ఉండు=ఉండెడి, వికసన్నయన=తేలికన్నులయొక్క, ఏక=ముఖ్యమున, విలాసగౌరవ=శృంగారాతీతయయొక్క, అభ్యున్నతిచేత, తత్=అపట్టణముయొక్క, వసాంతమునక=ఉద్యానవనమందు, ప్రాచీను. పద్మకాంతిగల నయనముల తఁ బ్రోచెననఁగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణాప్రయోగము. “గిరాను? గ్రాహతరాంనరాధిపః” అని నైషధమండు. తనక్రాంతిని, మనస్థిరతన్విక=మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వివరించ. పూనికక=వివాహ మగుచుత్నమున, క్రాంతిని గణింపఁడిని యన్వయము.

ప. 40వీ యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున వివినమార్గవర్తనంబు నొనరి యుహోచితగనునంబున.

47

తెంటికిసరి - సులభము.

క. చనిర్తి పురసవిధమార్గం

బున సద్విజల్లీలలు నడపుచు మాధుకరా

శన మొనఁగూర్చుచు నపుడుప

వనసంతతి యలరఁ జేసి వారలయాత్మన్.

- 48

రా. పుర=మిథిలయొక్క, సవిధ=సమీపమైన, “సదేకాభ్యాససవిధసమర్యాదసదేశప” అ. మార్గమందుఁ జనిరి, ఆపుడు, సత్=లెన్నెన, ద్విజ=పక్షులయొక్క, లీలము, నడపుచుక=చేయుచును, భ్రమరసంబంధమైన, “తస్యేక” మ్మని అన్వయిస్తాయంతము. ఆశనము=పూజించెననుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపనసంతతి=ఉద్యానపరంపర, వారల=రావలదులయొక్క, అత్తక=మనస్సును అలరఁజేసెను.

భా. పుర=ఏకచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=ప్రవృత్తవేషములను, మాధుకరాశనము=భైక్షమును, పనసంతతి=భీముఁడు, నడచు సరి.

ఆ. అందుదారన్మత్తి నందితానేకచ

క్రాగ్రహారహిణవిహారనుహినుఁ

బ్రచురసారసముదబరదగ్ధహణిశఁ

దనరె సరసు లందఱును నునిగప.

49

భా. అంగుక్ = అపట్టణమందు, దారన్యస్తి = సామాన్యమునందు
యనుట, తాన = భీముడు, ఏకచక్రవాకపక్షులయొక్క, హితి = ప్రియమైన, విహారమున
మచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, “సాహోబలేన్ధ్రాంజేచ” అని అ. గనన =
గర్వసహితుడైన, బక = బకాసురునియొక్క, దర్పహరితక్ = గర్వాసహిత్యముచేత,
చంఘటచేత నడుట, సరసులు = రసీకులు, నుతింపఁ దనరెను.

రా. అంగుక్ = అపట్టణమందు, దారన్యస్తి = భార్యావర్తనచేత, నాదితి =
సంతోషితముడైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, “కోకశ్చక్రవాకః” అని
అ. అగ్రహ = కోపముచేత, ఆరహిత = విరహితమైన, సౌత్సక్యముగల దనుట, విహార
మహిమక్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస = బెస్సగులయొక్కయు, మదనకమాల
యొక్కయు, దర్ప = విశృంఖలసంచారముచేతనైన, హరితక్ = మనోహరత్వముచేతను,
సరసులు = కొలఁతులు, ఈకారాంతము, తనరెను.

క. జననేత్రచిత్రదారుణ, వసజగతులనిశలసత్త్వోపశేష నడచుచేఁ
గన నరుదురమామూఢిం, దనరె జితాంగారపక్ష్యనగోష్ఠమౌళిన్.

రా. ఇంకఁ బారవర్తన, జననేత్రచిత్రగ, అగువసజగతులు = కేవలముల
ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వశత = శోభావశత్వము, నడిచుచోత =
నడిచెడిచోట నాపట్టణమందు, కననగుదు = చూడ నశక్యము, జిత = జయించుచు,
అంగార = అగ్నిశకలములు గల రక్తవర్ణములు గలదనుట, పక్ష = పక్షులయొక్క, దర్ప
దయతక్ = గోష్ఠాన్నితి గలదెంచుచేత, రమారూఢి, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, క రేణ, అమల
పద్మములు నిత్యశోభావశత వర్తిల్లుదుపట్టిన రమారూఢిచే దనరినది గనుకఁ జూడ
నడ్చులమనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములను, దారుణ = భయంకరములైన, వసజ
గతులక్ = సకలములయందు, “జగతీర్తృగర్భచ” అని అ. నిశలక్ = రాత్రుల
యందు, సత్త్వశతక్ = బలవంతుఁ డెంచుచేత, నడిచుచోక్ = నడిచెనునప్పుడు,
కనక్ = చూచుటకు, నరుగురము = అర్జునుని ముద్ధము, జితమైన యంగారపక్షుల దనెను
గంధర్వులయొక్క యహంకారాతిశయము గల దెంచుచేత దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు.

51

క. వివిధద్విజాళిభూమా
నవరతసంశ్లాఘాస్వయంవరకల్యా
ణవిధివరద్రుపదనుతా
నవమంజులతాప్రసృత్తిః నడపెఁ గుతుకమున్.

52

భా. ద్విజాళి = బ్రహ్మణ్యమూహములయొక్క భూమి. బాహుశ్యముచేత, అనవరతమును సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరమనెడు కల్యాణవిధిల, ద్రుపదనుతే = ద్రౌపదియొక్క, నని = నూతనమైన, మంజులతా = పద్మసారత్వము మొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, కుతుకమును నడపెను.

రా. వివిధద్విజాళి = పక్షిసమూహములయొక్క, భూమి = బాహుశ్యముచేత, సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, నర = వరులైన, ద్రు = ద్రుక్షములు, “ద్రుమాగమాః” అని అ. పదస్థానముగాఁ గలవియునైన, నుతానివ = మంచికోమలత్వముగల, మంజులతా = రమ్యలతలయొక్క, ప్రవృత్తి, కుతుకమును నడపెన్ = సంతోషమును జేసెను, తీరగలు తమంతనె చెట్లఁ బ్రాకినను స్వయంవరమున విరిచినట్లుంబలె నుండె ననుట, ద్విజశబ్దమున బ్రాహ్మణ్యని, అవృక్షములఁజూచి వివాహపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించె నని భావము.

శా. అంతే వారలు రామభద్రుపదరాజ్యాకూఢచే నెంతయుం

జింతాతీతవిశేష యై ప్రబలలక్ష్మీ నిర్మించుచందన్

పాంతం దత్తురి గూఢరాజపదవి ప్రాకారశేఖ శ్రీని

స్వాంతుల్ నేరిరి తత్పురోహితముఖవ్యాఖ్యై పునన్తానులై. 53

రః. వారలు = విశ్వామిత్రుఁగల, రామభద్రు = రామునియొక్క, పదరాజి = సాధవిన్యాసపంక్తియొక్క, అనుభవక = ప్రాప్తిచేత, చింతా = భావనను, అతీత = అతిక్రమించిన, “స్వాచ్చింతస్త్పతిరాధ్యాన” మని అ. విశేషము = వింతగుణములు గలదై, ప్రబలక = ప్రబలనట్లుగా, భావింపశక్యముగాని శృంగారముల దగునట్లుగా ననుట, లక్ష్మీనిర్మించి, గూఢ = అప్యశ్యమైన, రాజపదవి = చంద్రమార్గముగల, రఘువంశ మందు “శ్రీహిరణ్యోర్మదయం విదధే” అన్నట్లు, ప్రాకార = దేవాలయాని, తత్పురోహిత = అమధిపము, తత్ = అట్లుండునున్న, పురోహితము మొగ్గులనవారిచేత వ్యాఖ్యై పునన్తానులై చేరిరి, జనపనిపురోహితామాత్యు లెగరుగఁ బ్రియోదుకొని పోఁగాఁ బోయిననుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భి = కౌంతిగల, “శ్రీ మాంస వదాభిషిత్” అను నూత్రమునఁ బునవదాభిషేకము. ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క, యాయాధిపేక్ష = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషయై = తాత్కాలికత్వము. “శ్రీ శివకౌలికో విషా” అని అ. ప్రబలలక్ష్మీక = ఉత్కృష్టబలముయొక్క, అతిశయముచేత, తత్పురోహిత = అద్రుపదునికట్టణమును, గూఢమైన, రాజపద = రాజవిహ్వలముగల, “పదంశ్య వసికత్రాణస్థానలక్ష్మీః సుప్రసన్నాః” అని అ. విప్రాకారశేఖ = బ్రాహ్మణాకృతిచేత సాం దర్యతీతచేత, శ్రీచిస్వాంతుల, వారలు = ధర్మరాజులు, తత్ = అలాగు ప్రసిద్ధ

అయిన, పురః-మందటికి, హిత = శ్రేయస్కరమైనది, ముఖ సంచారములు గల,
 “ముఖం నిస్సరణే వక్త్రే ప్రాంభోద మయోగః” అని వి. వి-పక్షులచేత, “విశ్విష్ణు
 డెరు పక్షిణి” అని వైజయంతి. అక్షిప్త-పక్షిణి-శేయబద్ధ, సత్తావలై-బహు
 మానము గలవారై, “మానశ్చిత్త సున్నతిః” అని అ. మంచిశకునము లవుచు
 నుండఁగా నుట, చేరిరి. తచ్చుట్టము ప్రసిద్ధిపాదక మైనందున, “అనుభవతి శశీకం
 సామృతాచీముఖాభిః” అని నైషధమందు.

అ. అందుఁ దన్నుపాలుఁ • డాన్దజ కేఁ యుంకు
 వంచు నెక్కిడ నియఁమించినట్టి
 కార్త్యకోత్తమమును • ఘనమైనమూర్తిల
 క్ష్యంబు సూచి రాన్యఃపాత్కభవ్రుఁ.

54

భా. అందుకొ = అపట్టణమందు, ఘనమైన, మైనమూర్తి = మిసంబంధమైన
 యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱివి - మత్స్యయంత్రము ననుట, కడమ సులభము.

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కాతవ్యముచేత, “మూర్తిః కాతవ్యకాయముః”
 అని అ. లక్ష్యంబు = చూడఁదగినదాని, వింటికి విశేషణము, చూచిరి.

వ. అటమున్న సకలద్విగేశాగతు లైనరాజకుమారులు నిజశక్తితారణమున
 బునం జేసి దర్శనస్పర్శచాలనోచ్ఛాలనాదివ్యాపారపారాహిత్యంకా
 లగుచు శిథిలప్రయత్నము లయి తొలంగిపోవం నేన మిగులునమృత
 కోదండంబు గనుంగొనునప్పుడు వారలందు.

రా. వ్యాపారములు పారమగూఁ గలయహంకారము గలవారై, వారిలం
 దుకొ = రామలక్షణులందు, భారతార్థమునకును నీలాగున నే.

చ. అనుసమదీప్యవిక్రమసమగ్రుడు రామసింహు జిష్ణుఁ
 యగ్రతరఫీద్యకావ్రధను • వశ్రమభంగిగ నంచి బాహులీ
 ల నెరపె నధగిగ సమిషః • లక్షహృదంబకృత్తి నుర్వరా
 జసహృదయాక్షివర్తనముఁ • జాలఁగ నమ్భుతవార్ధి ముందు నున్. పిరి

రా. జిష్ణుడు = జయశీలుడు, ర మవిధుండు, రాద్ర = దుర్ద్రవ్యబద్ధమైన,
 ధవళును, ఉకారాంబు. “సోయంధనశజవికృతః” అని నైషధమందు బ్రయో
 గము. అశ్రుణు-అనాయ సమననే, భంగిగకొ = భంగము గలదానిగా, పంచి = విఠి
 చియనుట, అధిగ = గగనచరులైన, అవిమిష = దేవతలయొక్క, లక్ష = లక్షసంఖ్యల
 యొక్క, హృదంబకృత్తీకొ = హృదయముయొక్క యుఁ గన్నులయొక్క యు వ్యాపా
 రమున, అమ్భుతవార్ధిని ముంచుచును బాహులీలల నెరపెను.

భా. ఆభ్యాస=ఆకాశమునందు జరించుచున్న, ఆమిష=అన్యమనెడి, “మర
మత్స్యపనిమిషే” అని అ. అక్షి=గుడిసె, “అక్షి అక్షి అక్షి అక్షి” అని అ.
మౌత్=హరించునట్టి, అంబక=బాణముయొక్క, “అంబకం నేత్రంబయోః” అని వై.
వృత్తి=వర్తనచేత - ప్రయోగముచేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉడుటున నట్లు తన్న హిమ్రుఁ ♦ దొడ్డినయొడ్డ జయించి యేమనం
దదనహకర్ణశల్యసముదగ్రతరప్రథనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతః జెందె భీమభుజః పుష్టిసహాయతః దజ్జుగూర్తులై
కదిసి నమస్తభూపతులు ♦ కైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 51

భా. అట్లు తన్న హిమ్రుఁడు=మ్రుపడుఁడు, 2 డ్డిన, ఒడ్డు=ప. బెమును, జయించి,
దదనహకర్ణశల్యసముదగ్రతరప్రథనాశ్రితాధికా=అజయమును, ఆసహ=సహింపని, కర్ణశల్యతోడనగు సముదగ్రతరప్రథనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతః, భీమ=భీమునియొక్క, భుజపుష్టిసహాయతవలనఁ జెందెను, తత్=తా
దజ్జుగూర్తునియొక్క, జయార్థులై భూపతులు, అంతకమున్న = అకర్ణశల్యలయొద్దము
కంటెముందే, భంగముక=అపజయమును, కైకొనిరి.

రా. తత్=అనిల్లు విలుచుటకల్ల, ఆసహ = దీప్తినివారియొక్క, కర్ణములకు
శల్యమైన ప్రథనాశ్రితాధికా=భ్యాసచేత, “ప్రథాభ్యాసే” అని యమరసంకీర్ణపద్ధతి. అశ్రి
తాధిక, అభ్యుదయతః=అభ్యుదయముననుట, భీమ=భీమునియొక్క, తత్=అనింటి
యొక్క, కడమ సరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్క ♦ యగురాజసుత నట్లు
దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
కాశితాత్మనగుఁ ♦ డై శోభిలెను మామ
కనదృశప్రమోద ♦ మావహిల్ల. 52

రా. అతఁడు=రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు=పరాక్రమమే యుండువాఁడని,
“శుల్కాస్త్రీస్త్రీధనేపిచ” అని అ. భృశప్రకాశత, అర్తివంశుడై, తనవంశమునకు
భ్యాసఁ జెచ్చిన వాడై శోభిలెను.

భా. అతఁడు=అర్జునుఁడు, భృశ=మిక్కిలియు, ప్రకాశిత=తెలుపబడిన, తా
మును దవంశమును గలవాడై, శోభిలెను.

సీ. అసమానపాండుఁ ♦ ర్నిసమృద్ధిజనకుండు,
ధర్మరాజీతికర్త పరుఁడు.
స్వజననియుక్తియు ♦ పరగుణవ్యాసము,
నీశ్వరాజ్ఞయుఁ దనఁబౌదయగతియు

నేకమై తనుఁ జాలఁ నిచ్చరింప నిజాను,
జలసన్నతిని బిల్చిఁ తెలియఁ జెప్పి
తమకు నందఱకునుఁ దారభావంబున,
నాచరింపఁగఁ బాత్రఁ మగుట యరసి

తే. యునికి నపు డాసుబాహుజఁ యోపశోభి

తమ్ము లైనకుమారరత్నములకాశు
జద్రవిణశుల్కయనుజలఁ జాతబాంధ
నరుచిఘనహృదబామోదఁ గరిమ నొసఁగె.

59

భా. పాండు=పాండురాజయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు=ఉత్పత్తిసా
నమైన వాఁడు, ధర్మరాజు, ఈడిత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, “ఈడిత శస్త్ర పదాయిత
పదాయిత ప్రణత ప్రణిత పనితాని” అని ఆ. కర్మ=ప్రయోజనములయందు, పరుఁ
డు, స్వజనని=కుంతియొక్క, ఉక్తియొక్క=వాక్యమును, విరగుణుడైన వ్యాసముని
శ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చరింప, నిజానజులక=భీమానులను, తమకు నంద
ఱకును=అయిదుగురికిని, దారభావంబునక=భార్యార్థముచేత, ఆ, సుబాహుజయో
పశోభితములైన=భుజశార్యశోభితులైన, కుమారరత్నములను, రత్నశబ్దమునన్బ విశేషణ
ము గనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశుల్కయను = భుజస్త్ర్యమే
యుంకువగాఁగలప్రాపదియనెడి, “ద్రవిణంతురో బలశార్యాణి” అని ఆ. బలజాత
బాంధవరుచి=సూర్యదీప్తి, హృత్=హృదయములనెడి, అజ్జ=తామరలకు, ఆనూద=
హర్ష మనెడిసారస్వముయొక్క, శ్లిష్టరూపకము. “ఆమోదోహర్షగంధయోః” అని
వి. గరిమక=అశిశయమును, ఓసఁగెను.

రా. అసమానమై, పాండు=శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు, జనకుం
డు, ధర్మరాజు=ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, స్వజన=తనయాత్మజ
నులయొక్క, నియొక్తియొక్క=నియోగమును, విర=విరులయొక్క, గుణవ్యాసము=గు
ణవిస్తారమును, “విస్తారో విగ్రహోవ్యాసః” అని ఆ. “క్రితోరుర్వ్యాసోమహాభా
రతగర్గయోగ్యః” అని నైషధప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానజులక=తనతమ్ముఁ
డైనకుశధ్వజుని, ఉదాగ్రభావంబునక=మహాత్మ్యముచేత, సుబాహు=సుబాహుఁడను
రాక్షసునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి=ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ము
లయిన కుమారరత్నములకుక=లక్ష్మణధరతశ్రుములకు, ఆ, భుజద్రవిణశుల్క=
నీరయొక్క, అనుజలక=చెట్లెఱైనయూర్తి బాహుఁడవీ శ్రుతదీక్షలను, జాత=పుట్టి
న, బాంధవ=బంధుత్వమునందుఁగల, రుచిశ్చ=“రేఖ యశ్చ” అభినవగీర్ణహామూచ

గభస్తాచరుచిస్త్రియా” మని అ. ఘనహృదబ్జామిఃగరిమచేఢః స నొసఁగెను, భరత శత్రుఘ్నులు సమీపమున లేకున్నను వారికి నిచ్చెనని వెళ్లనాడె ననుట.

వ. అంతః దత్ప్రివృత్తి యాకర్ణించి.

60

క. తనయులు దాను నవుడు త

జనకుం డరుదెంచి చూచుజనులకు ననుభా

వనిరూఢి మానితానం

తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయమున్.

61

రా. తత్ = అకుమారరత్న మలయొక్క, జనకుండు = దశరథుఁడు, తనయులు = భగతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢిఁ = ప్రభావమహిమచేత, మానితానంతనవోత్సవ మయియుండఁగా, తత్పరిణయముఁ = అరామాదులవివాహమును, “తథాపరిణయోద్వాహో పయామాఃపాణిసేవన” మని అ. ఒనర్చెను.

భా. తత్ప్రివృత్తి = అధర్మ రాజయొక్క ప్రవర్తనను - పెండ్లియాడవలె ననెడి శ్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, భృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్ = అద్రాపదియొక్క, జనకుండు = ద్రుపదుఁడు, అనుచు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను = అనుదనెడి, భావనిరూఢి = తలఁపుయొక్క దృఢ్యమును, మాని = చాలించి, తాను, అంత.

వ. అంగు.

62

అండు = అనివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ, మిజనాదృతశీలః కృష్ణః పృగనేత్రః బురం
త్రిజనులు గయిచేసిరి సొంపు జనింప వివాహయోగ్యః భూషావిధులన్.

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణఁ = చాఁపని, కడమ ములభము.

రా. భూమిజను = సీతను, అదృతశీలను, కృష్ణపృగనేత్రఁ = హరిదాక్షిని, పురంధ్రిజనులు = మత్తెదువలు, పురంధ్రిశబ్ద మికారాఁతమునకు, “పురంధ్రిభిశ్చక్రమశఃప్రయుక్త” మని కాలిదాసు ప్రయోగము. కయిచేసిరి = ఆలకించిరి.

మహాస్రగ్ధర. లలనం గై నేఁకాంశః లమణగ్మహామహః

లక్ష్మీ నై యొప్పు మగచుం

గలితాశీర్వాద లై రఃకృడమముగురుభాః

గృష్ణిమల్ మీఱ నీదృ

గృలనన్తాల్యాంగరాగాభరణవననసాః

భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం

తలగత్సంసేవలందుం దలఁచు మనుచు సః

త్కంతః బ్రాపించి రందున్.

64

రా. అక్కడనుముగురు = డిక్కి శామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈనీతాలం
కారమువంటి, మాల్వ్యాంగరాగాధరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్యలక్ష్మికలై = సౌభా
గ్యాతిశయముగలవారై, కాంత = పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందున్ =
పతిసేవలందుట, తలఁపు = కోరికను, మనుచు = పోషింపుచున్న, ఉత్కంఠను బ్రాపించిరి =
పతిసేవకు వేగించిరనుట.

భా. లలనంగనీని రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మివై = విప్పిదమవై,
ఉండునుంచుఁ గృతాశీర్వాదలైరి, అకాంతలనెడుమాట, అక్కడన్ = అపరిగృహ
ములయందు, మమున్ = ముమ్మును, గుగుభాగ్య, ఈదృక్ = ఇప్పటిశృంగారమువలెనే,
సౌభాగ్యలక్ష్మికలా = సౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత = మిక్కిలియు, లగత్
= తగిలిన - అసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందున్ = అనుభవములయందును, ఫలితార్థము,
ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలఁపుమనుచు నుత్కంఠఁ
బ్రాపించిరి.

వ. తద్వఘాజనకుండును దత్కాలసమువస్థితం బైననరసమాగమంబున
కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు ననంతవిభవసంపదలు మౌదల నెరుదుకో
లుసేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపునప్పుడు. 64

రెంటికి సరి-నులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనింఁదితనచభ్రమరకా,
స్యవిలాసలక్ష్మీనిఁరస్తప్రాన్త
తారకాధిపతులఁ కారయఁ దత్సూర్య,
భవసంచితోరుతఃపఃఫలంబు
తేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర,
ప్రీతిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతుఃకారభాగ్దీప్య,
విమలతేజోవిలాస మిది యనుచు.

తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁ బాఁరాలి యత్యు
దారమణిభూషణోజ్జ్వలదాశరథిల
మాంగలికవస్త్రోన్నభూషాంగరాగ
పాండుసూనులఁ గన్నులపండువుగను. 65

భా. అలకనిండితననభ్రమరకు “అలకాశ్చూరకుంతలా” అని అ. అశ్వవిలాస
లక్ష్మీచేత, నిరస్త-తిరస్కరింపబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులనున్ = సావ్య
ముగలదానికి, నృపకన్యకున్ = ప్రాపదికి, తత్సూర్యసేవ = రక్షాపది పూర్వజన్మమందు,

సంచిత=సంసాదింపబడిన, తపస్సుయొక్క ఫలములు, ఏగురుతులై రటంచును, చతుర=సమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్=పొందిన, దివ్య=ధర్మానిలశక్త్యానులయొక్క, తేజః=అంశలయొక్క మణిధూషణములచేత, ఉజ్వలత్=ప్రకాశించుచున్న, ఆశ=దిక్కులుగల, రథులక్=రథములుగలవారిని, మాంగళిక=శుభార్థములైన, విస్త్రీయలుగల, సాండునూనులక్=సాండ్లను, కమ్మలపండువుగల, పౌరాళియేలేంచి చూచెనని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నిశ్చయనిగూర్చి తపస్సుచేసి యెదుగురుపతులవేడెనని యాదిపర్వములో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

రా. నృకన్యకలకు, అనిందిత=నిందింపబడని, నవి, భ్రమరక=మంగురులుగల, “లేలలాపేభ్రమరకాః” అని అ. ఆస్య=మఖములయొక్క, విలాసలక్ష్మీచేత, నిరస్త=తిరస్కృతుడైన, పూర్ణతారకాధిపతిగలవారికి, లోక=భువనములయొక్క, “లోకస్తుభువనేజనే” అని అ. రక్షణార్థమైన, చతుః=నాలుగైన, ఉజ్వల=ప్రకాశించుచున్న, దాశరథులక్=దశరథపుత్రులను, అంగరాగ=మైపూతలును, సాండు=ధవళములైన, నూనులక్=పువ్వుములును గలవారిని, దాశరథులఁ జౌరాలిచూచెను.

చ. అలఘుకరాజవంశమణులై విసిల్లెడునక్కుమారకల్
నలుగురురూపవైభవకళిల్ గడు మీఱుచు సద్గుణాతిశీ
తల్పచతురాకృతిక మెఱయు శజ్జనతాన్వయభాగ్యలక్ష్మీనా
నలరెడు పెండ్లికూతులనదాదర మొప్పగ నోలిఁ బెండ్లియై. 66

రా అలఘుకర, అజ=అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై=అలంకారమైనవారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు=రామలక్ష్మణాదీరశత్రుఘ్నులు, చతుః=నాలుగైన, ఆకృతిక=ఆకారములచేత, మెఱయు, తత్=అజనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మీనా నలరెడు పెండ్లికూతుల = జనకునిభాగ్యలక్ష్మీ నాలుగొకరియై గుమ్మవారి నని యుత్పేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ బేర్చి యని మందరిపద్యములొగ్గి యు.

భా. అలఘుకర్=అలఘుశ్వరున, రాజవంశ=చంద్రవంశమునకు, “రాజాప్రభోన్యపేచంద్రే” అని వి. అక్కుమారకులు=సాండ్లను, చతురాకృతిక=మనోహరాకృతిచేత, నలు=నలునియొక్క, గురురూపవైభవకళిలను, మీఱుచు, తత్=ఆద్రౌపదియొక్క, జనక, పెండ్లికూతు, లనదాదర మొప్పగ, కడమన.

తే అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర
మంత్రిశృంగరాష్ట్రుఁ డమ్మహామహులతంత్రి
విసహతమనోపచారుడై తనదుపురికి
గొడుగులనధూయుతముగఁ దోడ్కొంచు రాగ

భా. విదురమంత్ర=విదురమంత్రగాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు, అంత=పవా
హవృత్తాంతమంతయు, విని, హతమనోపగాయఁడై, పొండవు లేమెరో యనువిచార
మును విడిచి, తనదుపురికి, కొడుకులకొ=ధర్మరాజులను, పహాయతముగకొ=ద్రౌప
దితోఁగూడ, తోడ్కొంచురాఁగకొ=తోడితెచ్చుటకు, అనుప నని ముందరిపన్నయన
కన్యయును.

రా. అంత, విదుర=వివేకులైన, “జ్ఞాతాకువిదురోవిందః” అని అ. మంత్ర
=ప్రధానులచేత, ధృత=ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహతమనోవిచారు
డై, పుత్తుల కనుకూలవివాహములాయెనుగనుక, రాఁగకొ=రాఁగా.

సీ. ప్రాథమే బేర్చినవారిభావ మెలర్చంగ,
ననుపశాంతాత్మతః నరుగుదెంచి
రాకుమారులవైరిలోకాభిగమ్యభు,
జావిజృంభణగుణశ్లాఘనండు
వీరునర్జునుఁ బఁశూరులసత్ప్రీతా,
వాన్వితభీమబాహుసహాయుఁ
డై యోర్చినట్టియాహవజయశోభిరా,
ముందని వేడ్కపెంపునవెదకుచుఁ

తే. బలపె మిక్కిలిఁ జూడ్కు లందఱిసి గడచి
యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుఁ డైనయతని
పైఁ బున్దితజనకదంబకముచిత్త
ములమహాదరసంభ్రమ మెలయ నపుడు.

63

రా. నప=నూతనమైన, అరిభాషము=శత్రుత్వము, ఎలర్చంగ, అపశాంత=
శాంతముగిని, అత్తరకొ=బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, అరుగుదెంచి, రాకుమారులవైరి,
శ్లాఘనముగలవాఁడు, అర్జునుకొ=కౌర్తవీర్యాస్తుమని, పరశు=గండ్రుగొడ్డలిచేరినగు,
ఉరు=అధికమైన, సత్ప్రీతాపముతోడ, అన్విత=కూడిన, బాహు=భుజములు, సహ
యముగాఁగలవాఁడై, ఓర్చినట్టి=జయించిన, రాముఁడు=పరశురాముఁడు, అసికొ=
యొద్దమండు, పురః=ముందట, స్థితజనకదంబకముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర
=భయమునల్లనైన, సంశ్రమము=దెగడుట, ఒలయకొ=వర్తింపఁగా, అశనిశ్రకొ=రా
మునిపై, చూడ్కులఁ బఱపెను.

భా. ప్రాథమే బేర్చినవారిని, అనుపకొ=అపవనన, రాకుమారులరుగుదెంచిరి, అ
వైరిలోకాభిగమ్య = శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా = బాహువులయొక్క,
“దోప్రవిష్టభుజోబాహుర్భుజానఃకథ్యతేచర్థః” అని యా. విజృంభణగుణ,

క్లాఘృత్ = క్లాఘనచేత, ఉండువీరుక్ = అర్జునుని, భీమ = భీమునియొక్క, బాహుసహాయుడై, పరశూరులుక్ = శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి, అహవజ = ముద్ధజన్యమైన, యశః = కీర్తిచేత, అభిరాముండు, అని వెదకుచు, అలత్ = చలింపని, ఆశక్ = అశక్తచేత, పుర = పట్టణమందు, స్థితజనకదంబకము, కత్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ.

69

సీ. ఎంతయు నద్భుతం • బీరామభార్గవ,
రామలసత్ప్రీతి • యేమిచెప్ప

బలవదనేకపతులనానుగుణ్యంబు,

జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించె

గంటి రే యనువారు • గడఁక నేతద్వర,

పురుషు లన్యోన్యంబు • నొరసి యెవ్వ

రెట్టు గాఁగలవారో • యిటమీఁద ననుశంక,

మదిఁ బెట్టువారు నక్కొదవలేల

తే. యెదవు మనభాగ్యమహిమ కఁమోనిజాన

మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర • మంజుగాత్ర

యైదువతనంబుప్రక మాఁయమ్మ యనుచు

నతికిఁ గేల్తోడ్పువారు నై • సందడిలిరి.

70

భా ఈరామ = ద్రౌపది, భార్గ = భర్గసంబంధమైన, ఎర = శరములయొక్క, అమల = నిర్మలమైన, సత్ప్రీతి = మహత్వమును, బలవత్ = బలవంతుడైన, అనేకపతులక్ = అయిదుగురుధర్తలను, భజించెను. ఏకత్ = ఈ ద్రౌపది మొక్క, పర = శత్రులైన, పురుషులు, అన్యోన్యంబునొరసి యెట్టుగాఁగలవారో, జనులు ద్రౌపదితోననెడిమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొదవలేలయొదవు, మహిమమైన, నయ = నితిగలవానా, కృష్ణ = ద్రౌపది, అనుచు సందడిలిరి.

రా. ఈరామభార్గవరామల, లసత్ప్రీతి, అనేకప = శరములయొక్క, “ద్విరదోనేకపోద్విపః” అని అ. తులక్ = సామ్యముచేత, ఏకత్ = ఈ, పరపురుషులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

వ. మఱియును.

71

చ. చనియొ బ్రశాంత మై యనలసత్వర హోవిహరచ్ఛ్రీతిచే

తన యని వింటి మిట్టియితిగర్భ యమోగయు రాజమానిశా

సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరః॥జస్సురణాఢ్యునిఁజేసి క్రమృతృ
మనస్పథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది నో విచిత్రముల్. 72

రా. అనలస=అమందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=భిక్షముయొక్క, “రవే
రచ్చిశ్చ శస్త్రంచ సహిజ్వాలాచ హేతయః” అని అ. విహారమందు, వృత్తి=వర్తన
గల, చేతన=బుద్ధి, “ప్రతిపద్యప్రచేతనా” అని అ. ప్రకాంతమైనదియె నని విం
టిమి, ఇట్టియతిధర్మమునిధర్మముగలవాని, యమోదయన్ = యమముయొక్క
యదయము గలవాని, “శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యం యత్కర్త తద్యమః” అని అ.
రాజమానకాసనము=శ్రీయగర్వాపహరి యైనపరశురాముని, మన=మనయొక్క,
పృథక్=వేయివిధముగా, ఊఢ=వహింపఁబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి=కర్త, క్రమృతృ,
నవ=నూతనమైన, రజోగుణముయొక్క, స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసికొనివచ్చెను, అని
యనేకు లనేకవాక్యములు వలకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనస్పథ = కుంతి, అనల=అగ్ని
యొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి = బ్వాలయొక్క, విహార, వృత్తిచేతన=వర్తన
చేతనే, ప్రకాంతమైనదియెననివింటిమి, అతిధర్మని, యమోదయన్ = ధర్మజుని,
రాజమాన=ప్రకౌఠింపుచున్న, అవరజ=తత్తులయొక్క, “యవీయోవరనానుజాః”
అని అ. స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసి క్రమృతృ దాను గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలక
నట్లు చనుదెంచినట్టిభీమాగ్రజన్మ
నిజపురస్థాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతు లై పినుటేసేయ.

73

భా. సముద్వేగ=కుంతోహతిశయముతోఁ గూడునట్లుగా.

రా. భీమ=భయంకరుడైన, అగ్రజన్మక్ = బ్రహ్మణుని బరశురాముని,
“ద్విజాత్యగ్రజన్మధూజేబాడబాః” అని అ నిజపుర=తనముండట.

ఉ. పేర్చినివిగ్రహించినను భీమధనంజయులీలఁ బేర్చుత
ద్ధర్మజతేజమాతృజుప్రతాపసమ్పత్తి నడంచు నంచు నం
తర్మనుఁ డై మహిషవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తిఁ జేయుటయనీతగ నంచెఁ గడు మనంబునన్. 74

రా. ధనంజయ=అగ్నియొక్క, “వీతిహోత్రోధనంజయః” అని అ. లీలఁ
చేర్చు, తద్ధర్మజతేజము=అపరశురాముని వింటేవలనఁ బట్టినశౌర్యము, అంతర్మనుఁడై=
భిన్నమనస్కుడై, “దగ్ధావనిమనా ఆర్తనాః” అని అ. మహిషవుఁడు=దశ

రఘుఁడు, తత్ = అరఘునాథునియొక్క, సమర = యుద్ధమనెడి, రాజ్యముయొక్క సమ
ర్పణంబుఁ జేయుట, యదితగ నెంచెను.

భా. భీమ = భీమునియొక్కయు, ధనంజయ = ధర్మునియొక్కయు, అత్తజా =
దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్ = అధర్మజానకు, సమ,
రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయు, దీతిగ నెంచెను.

సీ. అట్లాత్త నెంచిన యర్థరాజ్యమహిమ,
తేజప్రదీపుఁ డా రాజుప్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి,
నెరపుచు నాదరోన్మేష మొప్ప
సప్రణతిగ నమ్మహిప్రభువానతి,
గైకొని నిలక శీఘ్రంబ యరిగి
ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద,
నప్రభువైశిఖోగ్రప్రతాప

తే. కలిఁగుఁ డురుదండనీతిభార్యపుఁడు నిజభు
జైకనశసర్వగరణిపార్థాధ్యుఁ డగుచు
నవరఙ్గస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
బొడలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగ.

75

భా. అర్థరాజ్యమహిమను, అమర్చి = ఇచ్చియునుట, అనుపమాన, మానసపర్యా
ప్తి = మనఃపూర్తిని-సంతోషముననుట, సప్రణతిగ = సమస్కారసహితముగా,
అమ్మహిప్రభుని = అధృతరాష్ట్రునియొక్క, అనతి = వాక్యమును, గైకొని, ప్రథిత =
ప్రసిద్ధమైన, మహా = ఉత్సవములచేత, “మహాఉద్ధవఉన్మేషః” అని అ. అచల = స్థిర
మైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు, “పట్టణంపుటభేదన” అని అ.
ప్రభువై, శిఖా = జ్వాలభంగి, “అర్చిర్వైశిఖామ్రోహ” వ్తని అ. ఉగ్రమైన
ప్రతాపముతోడ, కలిఁగుఁడు = కోడినవాఁడు, ఉరుదండనీతియందు, భార్యపుఁడు =
శుక్రనిబోలినవాఁడు, ధరణి = భూమిగలవాఁడు, పార్థాధ్యుఁడు = పృథాపుత్రుశ్చే
ష్టుఁడు, అవరఙ్గస్థితి = తమ్ములకుటమిచేతను, బంధురాజి = అత్తజనసహాయము
యొక్క, అవిరళరతి = అధికానురాగముచేతను, చెలంగెను.

రా. అట్లాత్త నెంచినయ = దీతిచేత, ఋద్ధ = స్పృధి, బొందింపబడిన, “అమ్మణః”
అని నూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజః = ప్రతాపముచేతను, త్రదీప్తుఁడు, అరాజు =
దశరథుఁడు, అనుపమాన = అసమానమైన, సపర్యాప్తి = పూజ విధిని, “సపర్యా
తర్పణంబులి” అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగ = ప్రణతిసహితుఁడైచు నుండఁగా-

ప్రణమిల్లుచుండఁగా నకుట, ఆమృహిప్రభునియొక్క, అనతి=అసమస్కారమును,
కైకొని, నిలక = నిలువక, సేవాగులను జేకొనకయునుట, మహాచలేంద్ర. = క్రొంచ
పర్వతముయొక్క, శ్రుత్త=చరిపట్టు యొక్క, “ప్రస్థోద్వీసానుమానయోః” అని అ.
పుట=బంధనముయొక్క, భేదనమంసు, ప్రభు=సమర్థమైన, వైశిఖ=విశిఖసంబంధమైన,
ఉగ్రత్రతాపముతోడ, కలిగుడు, ఉరుదండవీతి, భాగవుడు, నిజభుజైకవిశము
లైన, ధరణిప=భూపతులయొక్క, అర్థాశ్వుడు, అర్థప్రాణములుగలవాడు, నవ
మైన, రజః=రజోగుణముయొక్క, స్థితచేతను, బంధుర=సమర్థమైన, అజి = యుద్ధ
మందుగల, అవిరళితిచేతను, పొడలి, అభిరామ=రామునికెదురైన, ఎర్రనంటునఁ
జేరింగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ.

76

క. సత్తైక్యముకతమున వీ

రత్యంతము నిర్విభేదు • లయ్యు నతనుమా

యాత్యాజితమైత్రీసా

తత్యతః దమలోనఁ బోరెదరొ యనుశంకన్.

77

రా. సత్య=యథార్థమైన, విక్యముకతమునక=ఇద్దఱు నావిష్టువునవితారము
లైన నిమిత్తమున, వీరు=రానుభార్గవరాములు, నిర్విభేదులయ్యును, అతః=తాము=
అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత=విడిపింపబడిన, మైత్రీయొక్క, పాతత్యతక=
ఎడలెగమిగలవా రొటచేత, పోరెదరొ యనుశంకను, కయ్యులుల వేడుకకొడు
వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. సతీ=భాగ్యయొక్క, విక్యముకతమున, వీరు = పొండవులు, నిర్విభేదు
లయ్యుక=బెకకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా=మన్తధమాయచేత. •

క. కయ్యురిపులవేడుకకా, డయ్యున్నతకలహకేళి, కాకాంక్షకుఁ డై

నెయ్యమున వచ్చె నారదుఁ, డయ్యెడ దిల్లినుండి వారి, నభిదర్శింపన్. 78

భా. కయ్యులులవేడుకకొడయ్యుక= యుద్ధాపేక్షగలవాడై యుండియు,
నత=అణగిసట్టి, కలహకేళికొ=కలహాక్రీడయందుల, అకాంక్షగలవాడై, పొండ
వులమీదిదయచే గలహకాంక్ష విడిచి యనుట, దివికుండి=స్వర్గముననుండి, వారికొ
=పొండవులను, అభిదర్శింపకొ=చూచునిమిత్తమై, నారగుడు వచ్చెను

రా. కయ్యంబులవేడుకకొడు, అయ్యున్నతకలహకేళి, అకాంక్షకుడై,
వారికొ=రానుభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

వ. అప్పుడు.

ఉత్సాహః. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయ దమ్ములుం
దాను బరశుభాసమానధాముఁ డైనమునికిఁ బెం
పూన నిర్భయముఖ్యనిధు లనునముగ నొచ్చు న
మ్మానివరుఁడు నవగణితసము స్తతమపచాహుఁ డై.

79

రా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయ = దరఘునికి శ్రేష్ఠపుత్రుఁడైనరా
ముఁడు, పరశుభాసమానధాముఁడైన = పరులకు శుభకర్మమే యసమానమైన తేజస్సు గలవాఁ
డైన, మునికిఁ = పరశురామునికనుట, అమ్మానివరుఁడును, అవగణిత = ఎంచు
బడని, తత్ = అరామునిచేతనగు, ఉపచారములు గలవాఁడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్రయాయ = అరాజకుమారశ్రేష్ఠుఁడైనధర్మరాజు,
పరశుభాసమానధాముఁడైన = పరులకు శుభకర్మమే యసమానమైన తేజస్సు గలవాఁ
డైన, మునికిఁ = నారదునికి, అమ్మానివరుఁడు, నవ = క్రొత్తవునట్టగా, గణిత = అదరిం
పబడిన, తత్ = అపాండువులయొక్క, కడమ సరి

వ. పదంపడి నిజభూచలనదూరనిరస్తసమస్తజగుం డగుచు నతని నుపల
క్షించి తదనుజసమక్షంబున.

80

క. అకళంకిత నిట్టనుఁ గొం

చకయేమీమనముసమరఃసముదారక్రీ

డకు నొండొరుమాత్మొనుట దొ

రకు నని వచ్చితి నెఱుంగఁరావాకినుకల్.

81

రా. ఇట్టనుక = పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమీ, మనము =
ఇద్దఱమున్న సమర = యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మాత్మొనుట దొరకునని కొంచెక
వచ్చితిని, కింకలు = కలహద్యోగములు, ఎఱుంగరావా = తెలియబడవా, భర్తనా
వాక్యము.

భా. ఇట్టనుక = నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మీమనము = అన్నదమ్ములైన
మీమనస్సు, దారక్రీడకుక = ప్రాపదీసంభోగమునకు, సమరము = సమానరాగమై
నది, “శృంగారాదారసేవీర్య గుణేరాగేద్రవేరసః” అని వి. అంగముక, ఒండొరు
మాత్మొనుట = మీరొకరితోఁ గలహించుట, దొరకుక = భవించును, అని,
వచ్చితిక = ప్రతీకారము నేయవచ్చితి ననుట, ఎఱుంగరావు, అకింకలు = అలాగు శ్రీ
మూలమైన కోపములు, చెప్పినట్లు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె న, మాతతగుణసార్థస్థిః సుద్రానుమహా

ఖ్యాతిపతివ్రత యిట్లని, మాతముగ ననేకభర్తృకణ నడపు టెలన్.

భా. సమాతత=విస్తృతమైన, గుణసార్థ=గుణసమాహమయైక్క, “సంఘ సార్థ” అని ఆ. సిద్ధిమత్=సిద్ధిగల, రామ=రమణీయై పది, మహాభ్యుతి=అధికభ్యుతి గలది, పతివ్రత, ఇట్లవిఘాతముగ, అనేకభర్తృకత=పెక్కుండుభర్తలుగలదౌటను, నడపుట, చేతఞ్చితముగాదె.

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి=అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్=నాయుక్క, రామ=రాముడనెడి, మహత్=అధికమైన, అభ్యా=నామధేయమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకత=అనేకభర్తలుగలదౌటను, నడపుట=అసాధారణముగా నాయం దుండెడి రామాభ్యు మతీయైకరియంగుండుట, చిత్రముగాదె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు • నిత రేతర ద్వేష

హేతు వనుచుఁ దోచె • నేకతన్వి

భూతినెరపు నేను • బుంవ్యక్తులకు నాలి

తనముతో సమాఖ్య • మనుచుటెట్లు.

83

రా. ఇదియ=ఈరామశబ్దమే, నాకు మీకును ద్వేషహేతువనుచుఁ దోచెను, ఏకత=మఖ్యత్వమున, విభూతి=విశ్వర్యమును, నెరపునేను, పుంవ్యక్తులకు=పురుషులకు, నాలితనముతో=కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచుటెట్లు, అడువారికి రామాఖ్యగాక నామందటఁ బురుషులకు నాయనుట.

భా. ఇదియ=ఏకపక్షిభోగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోచు చున్నది, ఏకతన్వి=ఏకమైనకాంత, భూతినెరపునేను బుంవ్యక్తులకు=విశ్వర్యమును నెరపెడియయినగురు పురుషులకును, అలితనముతో=భార్యయయి, సమాఖ్యమను చుటెట్లు=కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటెలాగు.

చ. భనదుపయామకాలమునఁ • బర్విననుద్దులు విన్నవాడ నా.

భవనరగర్త మట్టగుట • భావములో నిడి మాకు శంక యె

య్యవి యని యుబ్బు టొప్ప దివి • యావరశక్తికి లోనుగా వశ

కృవిజయముల్ మదిరితను • హాశరమణ్యమధ్యయుద్ధముల్.

84

భా. భవత్=మీయొక్క, ఉపయామకాలమున= వివాహసమయమందు, పర్విననుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రసాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాడను, అధిభృ=అయీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము=వరమూర్తి, అట్టగుట=అయి దుగురు పరులనిచ్చుటను, ఇవి=స్త్రీమూలములైన వైరములు, అవరశక్తికి=ఈశ్వర వరమాహత్మ్యమునకు, లోనుగావు, జగదాల ఫట్లకుండ వరములేదనుట, అటుగనుకనే, ఆశక్యవిజయముల్ = జయింపరానియట్లేవి, మత్=నాచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన- ముందోపసుందోసాఖ్యానమనుట, మహాశ=అధికమగునాపేక్షగల, రమణీ=స్త్రీలచేత,

అనిరద్ధ = నిలుపబడిన - కల్పింపబడినవగుట, మును = అశక్తివిజయములని యన్వయము.

రా. నాధవు = నాగునై న యాశ్వరునియొక్క, ఎరిర్తము = దొడ్డదిల్లు, అట్టగుట = విలువబడుటను, అరశక్తికా = అవిల్లుఁ జేచిన సత్త్వమునకు, మత్ = నాచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపబడిన, మహాశరమణి = మహాస్త్రక్రేమముచేత, అవదగ్ధ = నిలుపబడ్డ - చేయబడ్డ వకట.

క. విను మంతపనులరాకకు

మునువుగఁ దచ్చాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం

దొనరింపుము సమయము ధరఁ

గొనసాగి తనరౌద మనుకోర్కి గలిగినన్.

85

రా. సమయము = నొప్పము, ధరకా = ధూమియందు, కొనసాగితనరౌదము = ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము, అనుకోర్కిగలిగినను, ఒందు = ఒకటిని, ఒనరింపుమని శ్రీందటికిన్వయము.

భా. ఒందు = ఒకటైన, సమయము = సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసకూఢిమచ్చరిత సాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస

త్వస్మదనిరాసివక్త మగుచందనధర్మము పూని కొల్వ నే

యు మనుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట నేడు పూర్ణముగ వసించి సొంపు లగురక నమయం బిటు సేయు టొప్పుగున్.

భా. సమరసకా = సమానరాగము గలదాని, కూఢిమచ్చరితను = ప్రసిద్ధిగల చరిత్రముగలదాని, సాధు = సుందరమునై, అసమ = సంతేని, అకృతిగలదాని, పర్వరాజ = పుష్కముచందురునియొక్క, సత్త్వమద = చాతుర్వగ్యమును, నిరాసివక్తకా = తిరస్కరించెఁ ముఖముగలదాని, మగునకా = ద్రాపదిని, తనధర్మముపూని = పత్తిప్రతాధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కనియింటను, ఏడు = విశ్వరము, పూర్ణముగ నమరఁ గొల్వనేయుమనుము.

రా. సమర = యుద్ధమందు, సకూఢి = ప్రసిద్ధితోఁబూడిన, మత్ = నాయొక్క, చరిత = చరిత్రమునైన, సాధ్వసము = భయము, అకృతిగర్వకా = చకారమునఁ గానరాఁగా, రాజసశ్వ = రజోగుణముచేతనైన, మద = మకమున నిరాసి = విడిచిన, వక్తమగు = ముఖముగల - అరఁభముగలదైనయనుట, చందనధర్మముఁబూని కొల్వ సేయుము, మగుము = బ్రతుకుము, నీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేడు = ఈప్రాగ్ధ, నేడనియర్థ బింగువన్నెదుకు, ఉ. 'వాడిగ మూఖము ల్లగువాఁడపరాంబుధిఁ గ్రుంక భనువు, త్వఁడిటవచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొం

పులు=విలాసములు, అమరక=అమరుడు, సమయంబు = వేళ, ఇటునేయటొప్పు
గుక=పొందనముసేయనది మేలు.

వ. మఱియు నొక్కనియమం పోషింగించెద.

87

క. విను రాను యొరునిశాంతం

బున సేవయొనర్చుకాలమున నెవ్వఁడు దాఁ

జను దండకార్యగతి నా

యన వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁదగున్.

88

రా. రాను=సంబుద్ధి, శాంతంబునకా = శాంతచేరి, “కర్తరిక్త” అని అ.
సేవయొనర్చుకాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతికా = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు,
చనుకా=శ్రవర్తించును, అయన, వర్ష=వర్షాకాలమందు, అచరిత = చేయబడిన, తీర్థ
యాత్రగతివాఁడు గాఁదగును. “వర్షాకాలప్రయాణ” మ్మని యటశ్లోకము గలుకె.

భా. రాను=ద్రాపది, ఒరు=ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునకా = గృహముందు,
“నిశాంతవస్త్యగదన”మని అ. దండకుకా=సమీపమునకు, ఎవ్వఁడుదాఁజనుచు, అయన,
అర్థగతికా=సత్కారమున, వర్ష=సంపత్తిరమెల్ల.

క. అనిశమదమహిమవర్తనుఁ

దనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా

యనలనమానోజస్సప్త

ష్టిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందె జనునెడన్.

89

భా. అని=పూర్వోక్తక్రకారమునఁజెప్పి, శమ = అంతరించియనిగ్రహము
చేతను, దమ=బహిరించియనిగ్రహముచేతను, హిమ=చల్లనైన, “యస్మిన్మృత్యునిత్యే
తోహిమః” మని అ. వర్తనముగలసారదుఁడు, అనిపించుకొని=అంపింపకొని, చని
యెను, చనునెడకా=సారదుఁడాకాశగమనమునఁ బోవునప్పుడు, సహస్రకరుఁడును
=వయికిరణములు గలనూర్మిఁడును, అయనయొక్క, లసమాన=ఒప్పుచున్న, ఓరి
స్సప్తష్టిని=లేజస్సప్తచేత, చిత్రపతంగ=చిత్రపువ్వునూర్మియొక్క, “పతంగఃపక్షి
సూర్యయోః” అని అ. లీలఁ జెంచెను.

రా. అనిశ=నిల్లప్పుడును, మదమహిమ=గర్వాశయముచేత నగు, ఎత్తినగల
వాఁడు, అనిపించుకొని=భ్యాతిగని = ఎంచబడినవాఁడై యుండు, సహస్రకరుఁడు=
కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను=నొచ్చెను, నా=నామొక్క, అవల=అగ్నికీ, సమానమైన
న, ఓరి=లేజస్సయొక్క, స్సప్తష్టిచేత, చనునెడకా=నొచ్చునపుడు, చిత్ర=అగ్ని
తమెన, పతంగ=మిడుతయొక్క, “సమాపతంగశలభా” అని అ. లీలకా = సామ్య

మును, చెందెను, ప్రియము చెప్పనందున నాశ్రయపొగ్గియుండుఁ గార్తవీర్యుఁడు
మిడుతవలె నేపడ్డది వినియందనా యనుట.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తి • నర్జనుండు ధర్మగా
జాంతికమున కరిగె దృఢని • జాయుధగ్రహేచ్ఛన
త్యంతము గురుధేనుదస్య • తాపితాతిమన్యును
స్వాంతబాడబప్రశాంతి • సలుపనేర కొండుమైన.

90.

రా. ఇంక రెండుపద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుల్లేర్పించు
చున్నాఁడు. అంతరహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క, సమయవృత్తి = సమప్తి
వ్యాపారముచేత, అర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్ర
హేచ్ఛ = తనయాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు = తమతండ్రి జను
దగ్గియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యతా = చార్యముచేత, తాపిత = పాండవడిన,
అతిమన్య = మిక్కిలికోపముగల, మల్ = నాయొక్క, స్వాంతమునెడి బడబాగ్నిఁ
బ్రకాంతిని, ఒండుమైన = ఉపాయంతరమున, చలుపనేరక, ధర్మరాజు = యముని
యొక్క, అంతికమునకు నరిగెను, మాకాగ్రహమును బుట్టించి మఱి ధూలీకమున
నిలువఁగూడదుగనుక ననుట.

భా. అంత = అంతట, రహిత = విడువఁబడిన, సమయ = సంతకముగల, “సమ
యాశ్మపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః” అని అ. వృత్తి = వర్తనచేత, అర్జునుండు,
గురు = పూజ్యములైన, ధేను = పాడియపులయొక్క, “ధేనుస్సన్న్యన్నవనూతికా”
అని అ. దస్య = దొంగలచేత, “దస్యతస్కరమోషకాః” అని అ. తాపిత = తపింపఁ
జేయఁబడ్డట్టియ, అతిమన్యమల్ = మిక్కిలికోపవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ =
బ్రాహ్మణుని, “ద్విజాత్యగ్రజన్తధూదేవబాడబాః” అని అ. ప్రకాంతి = చిత్తకాం
తిని, కడమ శుభము.

క. ఉదుటున నట్లగిరిగియతం

డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీల

వదలక పూతము నేయక

సదమలగతి పూనె వృథయే • సత్సంగరముల్.

91

భా. ఆతండు = అర్జునుఁడు, ఆది = పడకింటిలోని ధర్మరాజుస్సాక్షియైన ప్ర
తిజ్ఞాభింగదోషమును, తే. ‘ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమలెల, నరయ నొక్కొ
క్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు’ పూతము నేయక = పరిశుద్ధముచేయ, గతి = గమనమును,
పూనెను, సత్సంగరముల్ = సత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, “ప్రతిజ్ఞాజనవిదాపత్నీ సంగ
రః” అని అ. వృథయే = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరవ్యాసాలంకారము.

రా. అతందు=కార్తవీర్యుడు, అది=ధేనుచార్యవోవమును, పూతమునేయ, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్తమునకు, తీర్థ=రేవైన-ప్రవేశాస్పద మైనదనుట. “యోనా జలావతారేచ మంత్రార్థమేదశస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథాపాత్రే తీర్థం స్యాచ్ఛు” అని వాలాయు. యాత్ర=యాద్యయాత్రయొక్క, లీలచేత, సదమలగతి=సద్గతిని, పూసెను, సత్సంగరముల్ = రెస్సయ్యుద్ధములు, వృధయై, ఎంతపాపాత్ముడేని యు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందునుగనుక, ఇందుకుస్మృతి. “ద్వావిమాపు రుషేలోకే నూర్యమండలభేదినా, పరివ్రాడ్యోగయత్తశ్చ రణేచాభిముఖోవాతః” ఇట నఁగాఁ బ్రియముఁజెప్పవలె లేదా రెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

వ. అందు.

తే. అతనురణరసభోగికః॥న్యార్థపరతః॥

దా నిలావంతుః డనుమహా॥ద్రవిణనిధిని

సుతులసద్వృత్తిః బడసేద॥మితయశస్స్వ

లీల సుఖయింతు ననుచింత ॥ లే దెపుడును.

92

రా. అతనురణరసభోగికః=అనల్పమైనయుద్ధము చవియెఱిగినవానికి, అన్యమైన, అర్థ=ప్రయోజనముమీఁదిదైన, పరతః=తాత్పర్యముచేత, తాను, ఇలావంతుఁడను-ధూమిగఁబాడెను, “గౌరిలాకుంభిరీక్షమా” అని అ. ద్రవిణనిధిని=ధనవంతుఁడను, “ద్రవిణంతుధనంబల” మ్మని అ. సుతులను సద్వృత్తిఁబడసెదను, మితమైన, యశః=కీర్తిగల, స్వలీలః=తనవిలాసముచేత, సుఖయింతు ననుచింతలేడు, యుద్ధప్రియునకు జయతృప్తి లేదనుట.

భా. అతను=మన్తగునియొక్క, రణ=యుద్ధమందు, రస=వేడుకగల, భోగికన్య=నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరతః=ప్రయోజనవశతచేత, తాను, ఇలావంతుఁడనెడు, ద్రవిణనిధిని=బలాధ్యుని, లసద్వృత్తినిసుతుఁబడసెదను॥మిత=ఆరాపఁబడ్డ, యశః=కీర్తిగల, స్వలీలః=తనక్రీడచేత, సుఖయింతు ననుచింతలేడు, కీర్తి విడిచి తీర్థయాత్ర కునడుచు శ్రీభోగమును గోరఁడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమా॥ప్రి గరంబు దనరి రా,

జోవభోగ్యం బై న॥యుద్ధనసుధ

నతిసరస మగుచి॥త్రాంగదానామల,

తాంగీకృతసురతా॥వాప్తిజేసి

భాసురనందన॥ప్రసవభూషితవర,

వర్ణిసీగురుచిత్ర॥వాహనుండు

తేనెగూర దేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ,
 ధోపనేవల మహాశాపకలువ
 నే. నై కర్మకర్మశ్రమకరీకలాప
 మాపహాపకజ్జలవిహారాదును దివ్య
 ధామనిలిమిండు నై శూరతరుడగునరు
 డొప్పెగురుచిరయశోషహాదయతను.

92

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తికా=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధకా=ఉత్పవామృ
 తముచే, చిత్రాంగద యనెడిన మమగల, లతాంగీ=స్త్రీ కుండు, కృతమైన, సురతి=
 సంభోగముయొక్క, అవాప్తిచేత, నందన=పుత్రుడైన బభ్రువాహనునియొక్క, ప్ర
 సన=పుట్టుక చేత, భూషిత=ఆలంకరింపబడిన, వర్ణి నిగురు = చిత్రాంగదాజనకుడైన,
 చిత్రవాహనుడనెడిరాజుగలవాడు, చిత్రాంగదకుఁబుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి
 నన్ననుండిఁబుట్టిన నన్నాడని యాదిపర్వమందుఁ జెప్పియున్నదిగనుక, తతో=అచిత్ర
 వాహనునిఁబుట్టామునకు, ఆదూరదేశ=సమీపదేశమందు, సిద్ధమైన=కలిగిన, సగనియొ
 క్క, పుణ్య=మనోహరమైన, తీర్థ=రేవఁదల, ఉపనేలకా=స్నానములచేత, మహా
 శాపకలువలైన, నైకనిర్జల=అనేక దేవతాస్త్రీలచేత, భృత=ధరింపబడిన, మకరీకలా
 పయ=పాకీ కరీకము=హాదేహములయొక్క, లాపకృత్=శాశమునుజేసినట్టి, జలవిహార
 ముగలవాడు, వారిమకరీరూపకాపమోక్షమునుజేసియుంట, దివ్య=మనోహరమైన,
 ధామ=తేజస్సుతోడ, కలితుండు=కూడినవాడు, నరుడు=పురుషుడు, సగురుచిర
 యశోపహాదయతీకా=ఘనమైన చిరకీర్త్యురీకయముతోడఁ గూడినవాఁ డౌటచేత,
 పుట్టెను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, అప్తికా=వ్యాప్తిచేత, ఉద్ధవసుధకా
 =ఉద్ధవామృతమందు, అతిసరసమగు=మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర=అశ్చర్యమైన, అం
 గదాన=కరీరచ్చెగురుమలలైన, ఆనోఅపఖండనే" అనుధాతువున నిష్ఠాంతశబ్దము. అ
 పలితా=నిర్జల-పుష్పముచేత, అంగీకృతమైన, సురతా = దేవగ్గు యొక్క, అవా
 ప్తిచేత=ప్రాప్తిచేత, శూరతరుడైన, నరుడు=పురుషుడు, నందన=నందన పుష్పము
 యొక్క, ప్రసన=పుష్పములచేత, భూషితములునై, వరవర్ణిత = ఉత్తమస్త్రీలచేత,
 గురు=పేర్కొనెన, చిత్రవాహనుండు=చిత్రయవుతోఁగూడిన విమానములుగలవాడు,
 తతో=అనందనములకు, ఆదూరదేశ=సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసీ=అశాశగంగ
 యొక్క, మహాత=అధికాశగలవారైన, అపకలువ, మకరీకలాప=మకరీకాపత్రాల
 తో కలువలయైన, "కలాపాభూషణేబర్హ తూణీరసంహతానపి" అని అ. రూప =

శౌండర్యముయొక్క, “యాపంస్యయాపే సౌందర్యే” అని అ. ద్విధానులను, కములను, 2. స్పృహను క్రియ. కదమ నులభయ.

కే. అంత శౌర్యశ్రయం బైనయట్టిమేటి

వీడు నాకాహవస్పృహఃస్వీతధామ

కాంతిః జూచి పోయెద నని • కదలి వచ్చి

నాడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున.

(4)

రా. అంతయైన, శౌర్యశ్రయంబైనయట్టిమేటిని, ఈడునాకు - నాకు సరియైనవాడవు, అహవస్పృహ = యద్ధవాంఛతోడ, అస్వీత = కూడిన, శౌర్యముతో, కూడినదనుట, ధామ = శ్రరాపముయొక్క, కాంతి = స్ఫురణచేత, నాకు వాడని క్రిందటి కన్వయము, కాంతిపదము. కముకొంత - అర్థము. కమున నిచ్చాపరమైన నవును. యద్ధవాంఛను బ్రశాపవాంఛను విజేనవాడవు. అటుగతుక నే వచ్చినాడను, మత్ = నాకు, అనుగుణక్రమమున, నెఱిసూపు = పరిరంభమా.

భా. అంతట, శౌరి = కృష్ణునికి, అశ్రయంబైనయట్టిమేటినిను = ద్వాకక, నాక = స్వర్గముతోడనగు, అహవ = యద్ధముయొక్క, స్పృహ = కోరికతోడ, శౌర్యముతోడ ననుట, అస్వీత = కూడిన, ధామ = గృహములయొక్క, కాంతి = స్ఫురణచేత, నాకు చిపోయెదనని వచ్చి, నాడ = నాడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునకొక నాకు సారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా

కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ • గప్పంగఁ జనునా

దొర నాదుగురిఁ జేరి జనవి

సరముల కెఱుకపడనీక • శౌర్యశనుఘృణన్.

(5)

భా. మనము = మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ = సూక్ష్మపక్షగ్రహణవాంఛ, వివాహేచ్ఛయనుట, కప్పంగ = అక్రమించుటగా, జనునాదొర = దనుచున్నయర్జునుడు, యదుపురికొ = ద్వారకను, కౌ = కోపముయొక్క, అతను = అన్యమైన, ఘృణన్ = దయను, “ఘృణాజగుప్సార్థమేతత్” అని వి ఎఱుకపడనీక, తరంబై పోయె నని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

రా. మనము = ఇష్టమును, సుభద్రాకర = సుభద్రుడైన, నాళీకగ్రహేచ్ఛ = కరగ్రహేచ్ఛను - యద్ధవాంఛననుట. “నాళీకంశరపక్షయోః” అని వి ఎఱుకపడనీక జనునా = అణుపవచ్చునా, విడు, అశౌర్యక = శౌర్యహీనత్వమునకు, విడు -

జాగువ్వచేతను, పురిక=అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములకు, యెఱుఁగఁపడక=కనుపట్టునట్లుగా, దొరయును=యక్షముగాను.

మ. అనయంబు మదనామితాస్త్రకలనాత్మంతార్తి రాకుండఁ జ
య్యన మానిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁ దిరం • బై పోయె దేవీప్యమా
ననిరూఢిం బయిబడ్డ యాదవులనానావీరధర్మప్రవృ

త్తి నిరర్థం బనిపించి యాత్మపురికిం • దేవేరితోఁ గూడఁగన్. 96

రా. మత్=నాయొక్క, అనామిత=అణఁపబడని, అస్త్రకలన=బాణప్రయోగముచేతనైన, అత్మంతార్తిరాకుండ, మానిత్వ=నిరుత్తరత్వముచేత, కృత=చేయఁబడ్డ, ఇష్టసిద్ధితఁ=అభీష్టసిద్ధిగలుగుటచేత, దీప్యమాననిరూఢిచేత, పయిబడ్డ=అకోపితమైన, ఆ, దవుల=దూరములనున్న, నానావీరధర్మప్రవృత్తి=వార్త, అత్మపురికి, పోయెదే=పోయెదవా.

భా. మదన=మత్తుఁగునయొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా=బాణనిద్యచేతనగు, మానిత్వ=మునిత్వముచేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్నాత్యసేవమున సుభద్రను విరించినవాఁడైయునుట, దేవీప్యమాననిరూఢింబయిబడ్డ, యాదవులయొక్క, దేవేరితోఁ=భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్మవీక్షుఁ డయి • యావరవర్ణినికామసంభ్రమం
బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యనా
మునిసుతుఁ గాంచి లక్ష్మణుఁ డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
శ్వేనయగభీరవీరసమపేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 97

భా. అనికృత=తిరస్కరింపబడని, ధర్మవీక్షుఁడయి=ధర్మదృష్టిగలవాఁడై, ఆ
వరవర్ణిని=సుభద్రయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును, అమరపూజ్య=దేవతాశ్లాఘ
నీయమైన, సమిజ్జ=యుద్ధమందుఁబుట్టిన, యశః=కీర్తిగల, అభిమన్యఁ డనునామము
గలవాని, సుతుక=పుత్రుని, కాంచి, లక్ష్మణుఁడు=లక్ష్మీవంతుఁడు, “లక్ష్మీవాన్ ల
క్ష్మణః శ్రీః” అని ఆ. అముద్రితదీప్తి=అనర్గళమైనదీప్తిగలవాఁడు, ధనంజయుండు
=అర్జునుఁడు, నయ=నీతిచేత, గభీరమైన, వీరులచేత, సమపేక్ష్యతర=మిక్కిలి నాకిం
పడగిన, ఉచ్చ=ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతన్=ప్రేరేపమును, నేర్చుక=ఉపదేశించెను.

రా. అని=ఈలాగునఁబలికి, కృతమైన, ధర్మవీక్షుఁడయి=వి. టియందు దృష్టి
గలవాఁడై, విల్లెక్కుఁబెట్టనిశ్చయించినవాఁడై యునుట, అవరవర్ణి=అశక్తికల్పవృత్తా
రి పరశురాముఁడు, “వర్ణినోబ్రహ్మచారిణః” అని ఆ. నికామ=అశ్యంతము, సంభ్ర
మంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, అమరఁగా, అముద్రితదీప్తిచేత, ధనంజయుండు=

అగ్నినిబోలినవాఁడు, అత్తఁబుఁడు, పూజ్య=శాశ్వతమైన, సమిష్టము = యోధజయము
అచేత, కోధి=ఒప్పుచున్న, మన్యక=క్రోధముగలవాని, అమనిసుకుక=పరశురాము
ని, శేర్పనయక=చాతుర్యముక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భితక=ఉచ్చరణశక్తిచే
త, ఇట్లునునని ముందటిపద్యమునఁ ద్రియ.

తే. కొసర నిట్లునుభావంబుఁ పస నెరపుచు
నమ్మహాత్ముతో జిష్టుతేఁజోచెనయము
మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భ్రాతృమిత్రబంధు
సచివులసమాదృతిని జూపి ఁ రుచితసరణి.

98

రా. జిష్టు=జయశీలమైన, సమాదృతిక=అత్యాదరమున, రుచిత=ఒప్పెడి,
సరణిచేత.

భా. ఇట్లు అనుభావంబు, అమ్మహాత్ముతోక=అభిమన్యునితోఁ గూడి, జిష్టు
=అర్జునునియొక్క, ప్రకాశముగక=శ్రకలముగాఁగా, సచివులు, అసమ=అగుల
నైన, అదృతిక=అదరముచు, మాపిరి, ఉచితసరణిక=తగినరీతిని.

క. మగలయిలైనరుస గలపెను

దగవరు లొకఁడొకఁ డొకొక్కఁ శసయురుచిరశౌ
ర్యగతినుతిఁ జెంద ఘనకీ

ర్తిగ నలరంగలరుద్రోనఁ దివరక్రమతన్.

99

భా. ఘనకీర్తిగ, ఆల, రంగలరు=రంగుమీఱు, ద్రోపది=ద్రోపది, తద్భవపద
ము. ఉ. 'ద్రోపదిబంధురం బయిఁగ్రమ్మడిగ్రమ్మనీడ్చి పెండ్లుకల్, దావలకేలఁబూని
యనీతచ్చనిఁ బొల్చు మహాభుజంగియో, నావిలనీడ్ల ప్రేలగ మనఁబునఁ బొంగ విషా
దరోపనుల్, గావగలేక బాప్పములు గ్రమ్మగ దిగ్గునలేచి యార్త న్నా' అని యు
ద్యోగపర్యమందుఁ బ్రయోగము. తగ, పరులు=పరులు, రుచిర=శ్రకాశించుచున్న,
శౌర్యగతి=శౌర్యవర్తనచేతనైన, నుతి=స్తుతిగలవాని, ఒకొక్క, తనయు= తు
మారుని, చెందఁగా, విరక్రవరక=పెద్దపిన్నపరుసను, లేక, వర=శ్రేష్ఠమైన, క్రమ
తక=మర్యాదగలదౌటచేత, మగలయిలైనరుసగలపెను.

రా. మగలయిలైనరుసగల = ఎంతానుగ సోయపముగల, పెనుదగవరులు=మంచి
శేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు=ఒకొక్క పురుషుడే, ఒకొక్క=ఒకొకొకమైన, వింతైన
దనుట. ఉరు=అధికమైన, చిర=స్థిరమైన, శౌర్యగతి=శౌర్యవర్తనము, నుతిఁజెం
దక=ప్రశంసించునట్లుగా, అలరంగలరు=ప్రకాశింపఁగలరు, అక్రమతక=క్ర
మముఁదప్పి, ద్రోపదివరు.

సీ. అంత శౌర్యా ప్తిచే • నధికప్రవర్షసం,
 పన్నత దగఁ గాలచి • యున్నశమగు
 దండితనమున వీరుండచేనస్ఫుట,
 పటుశక్తివిజయుండ • బాలిశుండ
 నీకాభిముఖ్యంబు • గైకొని సుమనోబ,
 లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబుఁ జెప్పఁ
 జతురుండ నాతపస్థితివనాదృతవివి,
 ధవిహారభోగవ • రనల నొనరి
 తే. తనరునచ్యుతయోగశోభనత నుండ
 వనికిఁ బనివడి విప్రుడై • యనలుఁ డేగు
 దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
 పలికె దీవనలసగర్వకళ నెరపుచు.

100

రా. అంతైన=పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండ=ఈబంధుమిత్రుడు
 లుండఁగా, నేను, అస్ఫుట=స్వక్తముగాని, పటుశక్తియ విజయము గలవాడను,
 బాలిశుండను=బాలిశుండను, నీకు, అభిముఖ్యంబు గైకొని, ను=లెప్పైన, నునో
 బలంబుతోఁక=బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబుఁజెప్పఁ జతురుండనా, తపస్థితివి=తప
 స్సునందు నిలుకడగలవాడవు, అనాదృత=అదరింపబడని, వివిధవిహారభోగములు
 గలవర్తనలనొనరి తనరడి, అచ్యుత=నిలుకడైన, యోగ=అష్టాంగయోగముచేత,
 శోభనమైన, తరుండవు=మేనుగలవాడవు, అనికిఁ బనివడి విప్రుడై యనలుఁ డేగు
 దెంచె నన. ఈవు, అనలస=అనుందమైన, గర్వకళ=గర్వప్రాప్తిని, నెరపుచుఁ
 బలికెదవు.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, అప్తిచేక=అగమనముచేత, వీరుండు,
 అనేన=పాపరహితమైన, “కలుషంశ్చజైనోఘ” మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తిగల
 వాడు, అబాలిశుండ=బుద్ధిశుశుండు, విజయండు=ఆర్జునుడు, అనిక=యార్ధ
 మునకు, “సమరానకరగాః” అని అ. సుమనోబలంబుతోక=దేవబలముతోడ, చతు
 రుండు, అనాతపస్థి=అతపస్థితిలేని, వన=వనమండు, అదృత=అదరింపబడి, తనరు=
 ఒప్పుచున్న, అచ్యుతయోగ=కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతను=శోభనత్వమున, ఉం
 డఁగా, అనవర=శ్రేష్ఠమైన, నీప్తిచేత, అసగర్వ=గర్వయుక్తముగాని, కళక=నర్త
 నచేత, నీవనలను, నెరపుచుక=ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరితి

ననుగాఢాహమికచెల్లువామదిలో నెం

దును బహుతరాశనుండం

జనునే మి మ్మడుగవలయు • సకలార్థంబుల్.

101

భా. విజయ=సంబుద్ధి, తనక=భక్తించునట్లుగా, గాఢాహమిక, నామదిలో, చెల్లక=చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండక=బహుశనుండను, నే=నేను, ఇతరు=వలసినట్టి, సకలార్థములను మిమ్మడుగ, చనుక=తగుననుట.

రా. విను=విజయశక్తిమీరితని, అను=అనెడి, గాఢాహమిక చెల్లనా, ఇక్కడ -ప్రతయతి, మదిలో, బహుతరాశక=అధికాశేషచేత, ఉండఁజనునే, సకలార్థంబులు=సకలప్రయోజనములు, మిమ్మడుగవలయుక=మిమ్ము నడిగితెలిసికోవలెను.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమానన్నం బొసంగక న్వసి

తని ము న్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱియుఁ ద్వైతిం బ్రనర్తిల్లుము
జ్జనితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంఁ చక్షాండవాన్వాదన •

స్తన దివ్యం బని రాజపుత్రునికు శస్త్రం బొశుచిత్వంబునన్. 102

రా. అని=యద్ధము, అభీష్టతమమాను, అన్నక=అన్నట్టాయనా, స్వరీతిక=బ్రాహ్మణధర్మమును, పొసంగక, ప్రనర్తిల్లుము, ఉజ్జనితోల్లాసముతోడ, పల్కె=భాషణమే, సముదంచిత=ప్రకాశించుచున్న, ఖాండ=ఖండిశర్కరాసంబంధమైన, “స్వాత్మండశ్శకలేక్షు వికారమణిదోషయోః” అని వి. “తస్యేన” మునిఁకాన్విత్య యాంతము. వాః=ఉదకముయొక్క, “వా ర్వారి నలెలం కవలం జల”మని అ. స్వాద=రుచివంటిరుచిగల, వత్తనము=వత్తనగలది, శస్త్రంబొశుచిత్వంబునక=ఆశ్రుతి కూరుఁ డౌటచేత, “శుచిశ్శుద్ధేనపహతే శృంగారాపాథయోరపి, ప్రస్తేమతిప హేపిస్యా” త్తని. వి. అని=యద్ధము, ఇవ్వంబు=ప్రియమైనది, రాజపుత్రునికి వాక్తాధుర్యమును యద్ధకాగ్గశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదాయనట.

భా. అని=ఇటని, అన్నంబును. ఒసంగక=ఇచ్చెడికొఱక, అన్నశబ్దము=అదభిక్షనే, అనుధాతువున నివృన్నముగనుక ఆహారవాచకము. స్వరీతిక=తనబ్రాహ్మణాకృతిధర్మముననే, ఇయ్యకొల్పి=అలాగుననే యిచ్చదమనిపించి, మఱి=అనుపించు కొన్నవిప్లుట, మాల్=సంతోషముచేత, జనిత=పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్త్రంబొ=చెప్పఁబడిన, శుచిత్వంబునక=అగ్నిత్వముగలవాడై, పల్కెక=పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి- మఱియు • నిట్లు లనియె నట్టికాం

క్షౌవిధి నొకవిఘ్న మిపుడు • గలదు నిన్ను నారయం

గా వినుమునివారణాధి • కారమునకుఁ దగుదువే

తావదర్థగతియు మున్న • నలఁచినాఁడ నామదిన్.

103

భా. అట్టికాంక్షావిధికిఁ = అఖాండవనశ్శత్రు వాంఛకు, నిన్ను సారయంగా
వినుము, నివారణాధికారమునకుఁ = అవిఘ్నముమాన్వేషింపనికి శగునవు, ఏతావదర్థ
గతియుఁ = ఇంతపూనికను, మున్ను = మునుపే, తలచినాడను

రా. విను, మునివి, అరణాధికారమునకు, తపదువే = అగుదువా, తావదర్థగతి
యుఁ = అంతైనకార్యరీతిని, మునిశ్వరుడను తాకుకొన్నాడని తాత్పర్యము.

తే. వలలునమృతసఖ్యాతి నర్జి తాతు

లప్రదీప్తి ని ట్టలరు నీఁపిప్పిభావ

మెందుఁ బెట్టనికోటగా • నెనఁగుచుఁ గడ

చే గువస్త్వహాశ రాజితనిరూఢి.

104

రా. అచ్యుత = స్థిరమైనమోగముచేత, సఖ్యాతి = ఖ్యాతిఁ పొతమైన, వర్జితా =
బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తికా = అత్యంత ప్రసిద్ధిచేత, నిఁ విప్రభావము
= విప్రత్వము, అస్తౌత = మాయొక్క, శర = బాణములయొక్క, అజితనిరూఢికా =
అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు = అతిక్రమింతువు, నిపు బ్రాహ్మణుడవు గాఁబట్టి
కొంకుచున్నానునుట.

భా. వలలు = బిప్పెడి, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత, నతివర్జితమై
న, అతులమైన ప్రదీప్తికా = లేజస్సుచేత, ఇట్టలరునిపు, ఇది కృష్ణునిసాంగత్యమును
జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్పిభావము = ఈమహిమ, రాజితనిరూఢికా = మంచి యస్త్రా
భ్యాసమందులనేర్చుచేత, అస్తౌత = మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశక్తి =
అధికాశక్తిను, కడచేర్తువు = సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించునరసమిన్తహావపంబులో

నన్నగారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండన్య

ప్తి న్నలంప వచ్చు జగదఁజేయదండ్ల నుండఁచూ

యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోసి.

105

భా. ఎన్న, నేవరించు = నేనుగోరడి, నర = శ్రేష్ఠమైన, సమిత్ = సమిధలుగల,
“ఇచ్చమేధస్సమిత్ స్త్రీయా” వ్చని అ. మహావనంబులోను, అన్నగారి = ఆయింఱుఁ
డు, కినినీ, నకా = నన్ను, ఘన = నేఁ ఘనములయొక్క, అతిచండ = మిక్కిలి నుగ్రమైన,
కాండవృష్టికా = ఉదకఁర్షముచేరి, “కాండోస్త్రీదండబాణార్వణానసరవారిషు” అ
ని అ. నలంపవచ్చుకా = నలగించెడికొఱకు వచ్చును, జగదజేయ = సంబుద్ధి, దండనుండు
మా, అన్నకా = అనినను, బ్రాహ్మణునకుఁ = బ్రాహ్మణాకృతి యైనయగ్నికి, విరచిత
మైనయంజలిగలవైన, పంచమీఽహూత్రీహి, భక్తితో, పెట్టనని ముందరఁ గ్రియ.

రా. ఎన్న నే=ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు=స్వీకరించు, పరసమిత్=మహా
యుద్ధమనెడి, మహా=ఉత్సాహయుక్త, “సమిత్యాజిస్సమిద్ధ్యథః మహాస్తాత్సవలే
జనోః” అని అ. అవసంబులలోనక=రక్షణములలోపల, నగాగినిసీనక=ఇంగుర, డె
దిరించినప్పటికిని, కాండవృక్షిక=శరవృక్షముచేత, జగదజేయదండమందు=జగములకు
నతిక్రమింపరానియాజ్ఞగలవాఁడు, మామన్న=రక్షురాముఁడు, నలంపవచ్చుక=అ
ణచుయత్నముచేయును, అటైనను దాలినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితం
జలి యగును, “గవాగ్రజన్తనామన్త నకూగో రోషవానయ” మ్మని రామవాక్య
ము గనుక.

స్తద్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం డి • ట్లనుదితరభసుం • డై భవశ్శ్వశ్వరవ్యా
హారం బి ట్లొర్చి యురటవ్యముగఁ గొనకుమాత్తాంగనాశుల్కతాదృ
క్సానోగ్రేష్వాస మి ట్లశ్రమజశ మగుటెంచంగ నాచేతికాఁటం
స్థారేష్వాసంబు లేవొక్కొడు గలుగునె తవ్వోరయ్యద్ధంబునై ఁవన్.

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముఁడు, ఇట్లు, అనుదితరభసుం డై = పుట్టినట్టి
యాగ్రహము గలవాఁడై, భవత్=నియొక్క, శ్వర=తీవ్రమైన, వ్యాహారంబు=వాక్య
మును, “వ్యాహారఉక్తిర్లపిత” మ్మని అ. ఓర్చియుంట నవ్యముగ, కొనకుము=ఎంచ
కుమా, తాదృక్సార=అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వాసము=ఈశ్వరునివిల్లు, ఎంచులగ, అచే
తికిక=అరఘునాథునిహస్తమునకు, అటక=తానట్టుగా, స్థారేష్వాసంబు=గురు
నైనవిల్లు, శరాసనమనినట్టు, లేకు, ఒక్కొడు=ఒకపురుషుఁడు, ఒకఁడు, ఒక్కొడు
అని రెండుప్రయోగములు గలవు గనుక, భవత్=అట్టిరఘునాథునియొక్క, కలు
గునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు=అర్జునుఁడు, ఇట్లును, దిత=ఖండితమైన, రిభసుం
డై=నేమియుకలవాఁడై, త్వరపడకయనుట, ఓర్చియుంట=నించున్నయొకటి, నాచేతికి,
స్థారేష్వాసంబు=గట్టివిల్లు, ఒక్కొడు=ఒకటి, ఉ. ‘ఇప్పుడేను రాకుండ నొకం
డువచ్చి మఱియుండునె’ అని పెద్దిరాజప్రయోగము. తత్=అయింగునియొక్క,
కలుగునె=కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికిఁ దగినవిల్లొకటియిచ్చినను నింగుని
తో యుద్ధమునయగల ననుట.

సీ. అచుటయు నాతఁ డాజననాథురకుమా,
రాగ్రణిఁ జూచి నీయాత్మయందు
నిటువంటితలపున్న • నిదిగో మహాబలో,
ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యె

నాకీశచాపంబునకు నెక్కు డిది గాండి,
 వం బనుభారతీవరుధనుర
 తల్లికేశేషగ్రతరగుణప్రాధి న,
 త్యధికంబు క్రమమున • నన్య దేవ
 తే. ధృతము లైనవానిని గణుతింపనేల
 దీని నెక్కిడి నీభుజస్థమఘనవి
 జృంభణముఁ జూపు మని తనచేతివిల్లు
 దృఢరణస్థితి నరదంబుఁ • దెచ్చి యిచ్చె.

107

భా. కమలేశ=జలాధిపతి యైనవరుణునిచేత, కత్తమయ్యె=ఇవ్వబడెను, నా
 కీశ=దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకు నెక్కుడు, గాండివంబు=గాండివము నెడి, ధ
 నురత్నక=ధనుశ్చేష్ట మైనది, “మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్భుతలజౌత్రశస్త్రవాచ
 కాని” అని అ. కేశమనిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ=సారయొక్క, “మార్వీవ్యాకింజ
 నిగుణః” అని అ. ప్రాధిచేత నత్యధికంబు, అన్యదేవ=బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైన=
 ధరించుటలు గలిగినను, వానికే=ఆధారణములను, గణ తింపనేల, అని, తనచేతివింటి
 ని, దృఢమైనరణమండల, స్థితికే=ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానినట, అర
 తంబునుశరధమునును, తెచ్చి యిచ్చెను.

రా. అతడు=పరశురాముడు, జననాధరకుమారాగ్రహికే=దశరథకుమార
 శ్రేష్ఠుఁ డైనరాముని, చూచి, అపమాట, నాకు, కమలేశదత్తమయ్యె=ప్రీతిచేత
 నియ్యబడెను, ఈశచాపంబునకు నెక్కుడిది, ధనురత్నక=ధనుశ్చేష్టమునకును,
 అశేషగ్రతరగుణప్రాధిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణస్థితి=దృఢమైనరణస్థితిగల, నర=
 పురుషులకు, ద=ఖండించుదాని, “దోఆశఖండనే, అతోనుపస్కంః” అని కప్రత్య
 యాంతము. తనచేతివింటినిచ్చెను.

మ. నుతశక్తి నృపసూనుఁ డట్టిధనువు • మోపెట్టి సైన్యద్రాయుధో
 ద్ధతిపాథోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండు సముద్వేగయు
 క్తతఁ గీర్తించి కృతావృథాగ్రహతడఁ ప్రప్రామితస్వర్గప
 ద్ధతి యై యిష్టమహావనీచరతఁ జెందం గాంచి పొంగె మదిన్. 108

రా. వింద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసియయ్యె=ఇంద్రధనుస్సుతోఁగూడిన
 యున్నతిగలమేఘమును దిరిస్కరించినవాఁడాయెను, నిలమేఘశ్యాముఁడు గనుక,
 అతండు=పరశురాముఁడును, సముద్వేగయుక్తత=భయయోగముచేత, కృతమైన,
 అవృథా = వ్యర్థముగాని, గ్రహ = గ్రహణముగల-ఎక్కుఁబెట్టుటగల, తడస్త్ర=అ

రామునిబాణముజ్జేత, క్రమిత = అక్రమింపబడ్డ పోగొట్టబడ్డదనుట, స్వర్గము
యొక్క, పద్ధతి=నూర్గముగలవాడై, ఇష్టమైన, మహా, అవనీచరతః=భూసంచార
మును, చెందంగాంచిమదిని, పొంగెన్=సంతసితైనను.

భా. నృపనూనుడు=అర్జునుడు, అట్టిధనువు=గాండీవమును, వింద్రాయు
ధోద్ధతి=ఇంద్రునియాయుధములయొక్కయుద్ధతితోగూడిన, పాశోద=మేఘముల
ను, నిరాశీయయ్యెన్=పోగొట్టినవాడాయెను, ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనయా
యుధములను మేఘములనుబోగొట్టె ననుట, సముత్=సంతోషముతోగూడిన, వే
గ=సంభ్రమముతోడనైన, “సమాసంవేగసంభ్రమా” అని అ. యుక్తితః=కూటమి
చేత, ఆతండున్ = అయగ్నియ, కీర్తించి, కృతమైన, ఆవృథా=వ్యర్థముగాని,
అగ్రహ=చలముగల, తత్=అర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రమితస్వర్గపద్ధ
తియై=కప్పబడ్డయాకాశమార్గముగలవాడై, అర్జునుడు శరపంజరముగట్టె గనుక,
ఇష్టమైన, మహా, వని=వనముయొక్క, చరతః=ధీక్షణమును.

తే. తనకనలుచేప్ట లంశభీతిని ఘటింప .

మగిడి శరణన్నఁ దన్తహిఁమయుఁ దదాత్త

తన్తహాదైన్యము గణించి ఁ దయ దలిర్పఁ

గాచె నేమన నప్పు డారాచపట్టి.

• 109

భా. తనకు, అనలుచేప్టలు, అంతభీతిన్ = నాశభయమును, ఘటింప, శరణ
న్నన్=శరణువేడినను, తన్తహిన్ = అభాండవననభూమియందు, మయాన్=మ
యుడనువాని, తదా=తత్కాలమందు, అత్త = పొందబడిన, తన్త=అనుయనియొ
క్క, మహాదైన్యమునుగణించి, ఆరాచపట్టి=అర్జునుడు, కాచెన్=రక్షించెను.

రా. తనయొక్క, కనలుచేప్టలు=కోపచేప్టలు, అంలైన, తత్=అశుశురాము
నియొక్క, మహిమయాన్=మహిమనును, కడమ సరి.

ఉ. స్రుక్కక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిల

దక్కక హేతిధారి కుచిశం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం

పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి • కేగె హరిన్నతకీర్తి గూడిన

ల్లిక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిర్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్. 110

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరిశురామునియొక్క, కడంకన్ = గర్వ
మును, హేతిధారికిన్=శస్త్రధారునకు, “రవేరర్చిశస్త్రంచ విన్న బ్వాలాచహే
తయః” అని అ. హరిన్ = దిక్కులయందు, “అశృహరిశృతాః” అని అ.
మతమైన, ఏగెను=క్రియ, కడమ శుభము.

భా. భూమిగృక్కుల = పర్యవసమాహములకు, “భూభూభూమిధరన్యజే”
అని ఆ. విరోధియైనయందునియొక్క, హేతిధానికి = బ్యాంకావహుడైనయన్నికి,
నుతకీర్తిని, హరిక = కృష్ణుని, కూడి, అత్తపురికి = ఇంద్రత్వపురమునకు, ఏగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుడు కృష్ణుఁ సఖ్యాతిమహిమకు,

నెంతపెంపును దగు • నేమిచెప్ప

దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు • దనర రాక్షసకుల,

తక్షకుం డతివిదితతరశక్తి

మయుఁ డతిక్రాంతవాక్తానసభావిశే,

షంబు వైవస్వతఃసంతతికిని

దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి,

పెట్టి సత్యంతంబు • పెంపుసాంపు

తే. సంఘటిల మరుచ్చతమఖసంతతుల క

తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది

కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరఁగఁ

బలుదేహంగుల నార్యులు • ప్రస్తుతింప,

111

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేత జైన యతిమహిమకు, ద
క్షుఁడు, అనరుఁడు = అయర్జునుఁడు, అట్లుదనరక = అలాగుననొప్పించుండఁగా, రాక్షస
కులముయొక్క, తక్షకుండు, విశ్వకర్త, “తక్షకోనాగనర్థకౌఢ్యః” అని ఆ. అతివిచి
తతరమైనశక్తిగల్గూఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత = అతిక్రమింపబడిన, వాక్కుల
యొక్క, మాన = పరిమాణముగల, వాక్.గోచరమనుట, సభావిశేషంబును, వైవస్వత
సంతతికిఁ గర్తజనకు, తనదు, లీలోదయంబునక = క్రియాచారుర్యముచేత, సం
పాదించిపెట్టెను, మరుచ్చతమఖసంతతులకుక = వాయువుయొక్కయు నింద్రునియొ
క్కయుఁ బుత్రులభీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ =
ప్రకాశింపుచున్న, జయ = జయమొగలుగునట్లుగా, నాది = మోసెడి, కంబువరమును =
శంఖశ్రేష్ఠమునును, “శంఖస్సౌత్కంబురప్రీయా” మ్మని ఆ. హరిక = శ్రీకృష్ణు
నికి, ఇంబడరఁగ = ఇంపగునట్లుగా, “ఇంబడరఁగాఢజసనంబు” అని యనంతుని
చిందఃప్రయోగము.

రా. కృష్ణు = విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి = భ్యాతిలోఁగూడిన, దక్షుఁ డానరుఁడు,
తక్షకుండు = కాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపబడిన, వాక్తానస = వాక్కును
మానసమునుగల, అవాక్తానసగోచరమనుట, భావిశేషంబు = కాంతివిశేషమును, వైవస్వ
తసంతతికిక = వైవస్వతమనువుయొక్క సంశయనకు, తనదు = తనయొక్క, లీలా = విలా

సార్థమైన, ఉదయంబునకా=అంతరిముచేత, మరుచ్ఛత=జీవితాశయములకును, మఖ
సంతకులకుకా=యాగసమాహములకును, అతడుగదా=అగ్నిష్ఠువుగదా, దండ=అనా
రము, మును=పూర్వమందు, జయన=జయము, “జయనేజయః” అని అ. అకంబు=
అదిగాఁగల, ఐరమును, హరికికా=ఇంగ్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాథునిమహిమను వర్ణిం
ప శక్యముగాదనుట.

చ. అది యటులుండె నట్టిసభః మానతశత్రుదయాశుః జానీ
వ్యదరిహృదంతవహ్ని సమవర్తితుం డతిలోకభాగ్యసం
పదలమరంగః జేనోని శుభస్థితిః దమ్ములు దాను సంశయం
బాదల శుచిత్వశాలి యజపుత్రుఁడు మిక్కిలి సంతస్టుచున్. 112

భా. సభయ=భయసహితమానట్లుగా, అనత=నమ్మునైన, శత్రువులందు ద
యాగుడు, అజి=యద్ధమందు, దీవ్యత్=ప్రకాశింపుచున్న, అతి=శత్రువులయొ
క్క, హృత్=హృదయములయందు, అంశవహ్నిసమ=ప్రళయగ్నికి సమమానట్లుగా,
వర్తించుచున్నవాఁడు, సుతుండు=రఘునాథుఁడు, అతిలోక=లోకములనాధిక్రమించి
న, “అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థేద్విరీయమా” అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంప
దలచేతఁ బాదలఁగా, అజపుత్రుఁడు=దశరథుఁడు, పెంపొంగెనని ముందరిపద్యము
నర్థము.

భా. అది యటులుండె, అట్టిసభయందు, అనతశత్రుదయాశుఁడని, అంత
వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు=ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ=ధావశ్యముచేత, శాలి
=ఓప్పెడువాఁడు, అజపుత్రుఁడు=బ్రహ్మపుత్రుడైనవారగుఁడు, చనుదెచియని ముం
దటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వి

రనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం

దే నతేం డనుజులు దానుం

బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్.

113

భా. సర్వదిగ్విగ్తనను దేజము మెఱయఁగా, తత్=అధర్మజనియొక్క, పురః=
అభిముఖమందు, స్థితికా=ఉనికిచేత, పెంపొందెను.

భా. తత్పురస్థితికా=అపట్టణస్థితిచేత, అరండు=రాముఁడు, అనుజులు దానును
బొనరించుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొందెకా=సుఖము
ననుండెను.

భా. మాహానాథవిహారవాహనకృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో

త్సాహిత్యకటాక్షవిశిష్టభక్తవ్రాతసంసార

గౌహుశ్యప్రదపాదసంస్తరణ పంపాహేమకూటాద్రిభే
లాహేవాకవిపాకవిస్తరితకైలాసాదికేళీరసా.

114

మాహానాథ = గోరాజై నవ్యనాథమే, “మాహేయీసౌరభేయీగౌరుప్రామా
హుచ్ఛోదితే” అని అ. విహారాగమైనవాహవముగలవాఁడా, కృపా = మాహర్త్య
మనెడి, సాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహ = ఉత్సాహిని, క్షత్తకటాక్ష = కటాక్ష
తేశముచేత, “క్షత్తందభ్రంకృశం” అని అ. “కటాక్షోపాంగదర్శనే” అని అ.
విక్షపిత = చెదరమీటబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క, సంసార = జన్మాదిబంధముగల
వాఁడా, భక్తలనిత్యులజేసెడివాఁడనుట, శ్రీబాహుశ్య = విశ్వరూపరంపరను, ప్రద =
చాలాయిచ్చెడి, పాదసంస్తరణముగలవాఁడా, పాదారవిందస్తరణమువల్ల సంపదను,
ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడువాఁడుగనుక, పంపానదియందుగల = హేమకూటా
ద్రియందుగల, భేలా = విహారముయొక్క, “శ్రీదాభేలాచకుర్దన” మని అ. హే
వాక = హృదయంగమమైన, విపాక = పరిణయముచేత, విస్తరిత = మటునఁ జేయబడిన,
కైలాసాది = కైలాసగంగలయొక్క, కేళీరసా = విహారాపేక్షగలవాఁడా, హేమకూట
పంపానదులు కైలాసగంగలకంటె శ్రేష్ఠములనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయా, నృదపదవిన్యాసశుంగభద్రావీచీ
మృదుశీకరవిరచితనిజ, సదనాంగారంగవల్లిసౌభాగ్యకళా.

115

రంగవల్లి = మృదులయొక్క.

స్రగ్వీణి. బ్రథ్నకోటీనమభ్రాజితేజోఘనా
బుగ్నభావాప్తినంపుష్పసృష్టిద్రుమా
ఋగ్నచద్యోధసంహృష్యదృష్యర్చితా
గృగ్నుతౌపూర్వకాకృష్టశిష్టార్చనా.

• • 116

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవపింగళియమరనార్య
తనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయనానుధేయప్రణీతం బైనరాఘవ
పాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రథ్నకోటీనమ = కోటీనూర్యసమమానట్టుగా, భ్రాజ = శ్రుకాశింపుచున్న,
తేజస్సుచేత ఘనమైనవాఁడా, బుగ్నభావా = మూలమోటయొక్క, “మూలంబుఘోషం
ప్రసాదుకః” అని అ. అప్తి = ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట = పోషింపబడిన, సృష్టియనెడి,
ద్రుమా = వృక్షముగలవాఁడా, ఋగ్నువత్ = వృద్ధిబొందుచున్న, గోధ = భావముచేత,

సంహృవ్యత్ = సంహృషింమచున్న, ఋషులచేత, ఆర్పితా = పూజింపబడ్డవాఁడా,
గృహ్నుతా = ఆశీర్వాదచేత, “గృహ్నుస్తుగర్భనః-లభోభిలాషకస్త్యన్” కృ-ని అ.
అపూర్వకమానట్టుగా, అకృష్ట = అంగీకరింపబడిన, శిష్టులచేతియర్చనలుగలవాఁడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమత్త్వదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతీసంప
దానంద నందవరకులక్షీరసారావార తారకాసుధాధామ ముద్దరాజ
గణపయామాత్యపెదరామధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవ
యాదర్శంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

తృ తీ యా శ్వా సము.

మద్ధారీపరమ
ప్రేమాస్పద యాకువీటి పెదవేంకటధీ
ధామ సదాలసదసదృ
శుభ్రమ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా.

సదా=ఎల్లప్పుడును, అసత్=ఓప్పుచున్న, అసదృక్=సరిలేని, భూమి=మహి
మగలవాడా, “పృథ్వాదిభ్యశ్చమనిచ్ఛహోహో పృథ్వాచబహోః” అనునూత్తములచే
ఇమనచ్చిత్యముయొక్క యికొరమునకు లోపమును బహుశ్చమునకు భూ అను
నాదేశమును.

వ. అనధరింపు మట్లు రంజిల్లుచున్న యయ్యతీంద్ర సామ్రాజ్యధోరేయుండు.

రా. ఆతీంద్ర=ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధోరేయుండు=దశరథుండు.

భా. యతీంద్ర సామ్రాజ్యధోరేయుండు=మనీష్యోత్తముడైన నారదుండు.

తే. అశిశుభార్థసంపత్పదం • బై సనసుధ

మహిషు నేలుచు వాన్సల్యముధురిమమున

నతని నల్పరింపుచును బ్రియం • బగుసభాజ

నప్రధానహితోక్తిబృందమున సంత.

3

వ. ఇ ట్లనియె.

4

భా. అతిశుభ=మిక్కిలియు నింపైన, అర్థసంపద=భావపుష్టిగల, పదంబై =
వాక్యములుగలవాడై, సన=నూతనమైన, సుధ=అమృతముయొక్క, మహిమను, ఏలు
రుక్=అతిక్రమించును, అతనిక్=ధర్మరాజున, అలరింపుచును, ప్రియంబగు =
ప్రియమైన, సభాజన=సన్తానమే, “అనందనసభాజనే” అని అ. ప్రధానముగా
గలహితోక్తిబృందముచేతను.

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్, ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన=స్థానమైన, సమ
ధ=భూమిని, ఏలుచు, వాన్సల్య=కేసరుచేతనైన, వధుఁడనునాక్ - ప్రేమముచేతను,

“స్వాదుప్రియాతువధుకా” అని అ. సభా=సభయందుఁగల, జన=జనలయొక్క
యు, ప్రధాన=సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హిహోత్తిబృందమునకా=ప్రి
యావాక్యముచేతను, అతనికా = అరాముని, అలరింపుచును, ఇట్లనియె నని ముందరి
కన్వయము.

క. క్రమమున ధరణీభరణ, తమ మగుతద్ధర్మనీతిఃచాతుర్యవిశే
ష మశేష మారసి యధిక, ప్రమమః డయి ప్రసంగవశతఃరప్పించి శగన.

రా. తత్=అరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి=రాము
ని రప్పించి.

భా. తద్ధర్మ=అధర్మ రాజయొక్క, ప్రసంగవశతను రప్పించి=ప్రసంగమును
రప్పించి యనుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ,

యైశ్వర్యశోభితః యన్వనైక

పావన పాండురాజీనరమాధుర్య,

శోభననయనవసుప్రతాప

నిర్మలప్రాణిః సీతత్వవిజ్ఞాన,

సౌశీల్యశౌర్యాదిసద్గుణములు

విని యుబ్బుచున్నవాఁడనుమోదగరిమఁ ద,

త్రేరణః జేసి యేఁగిపిరి నిన్నుఁ

తే. బనిచెద నమస్తమహిరాజ్యపాలనముగ

రంబునుతికెక్కఁజేయుము య రాజసూయ

మానచంద్రికాస్ఫూర్తియుఁ బోనకీర్తి

మున్నుగాబర్చి కళుబంతఁములఁ దలిర్ప.

(1)

భా. బంధురంజనముచే, రామ=పిప్పడి, భద్ర=శుభములుగలవాఁడా, “స్వ
ప్రేయసంశింధద్ర” మ్మని అ ధర్మాత్మజ, ఐశ్వర్యశోభిత, పాండురాజా, ఈ=ది
యొక్క, పరిమాధుర్య శోభననయ, ననను ప్రతాప, నిర్మలప్రాణి, విసీతత్వ, విజ్ఞాన,
సౌశీల్య, శౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాఁడు, అనుమోదగరిమచేత,
తత్=అపాండురాజయొక్క, త్రేరణఃజేసి = పనుపుటచేత, రాజ్యపాలనము నుతి
కెక్క, అన=అని, తిష్ఠింపఁచు, కీర్తిమున్నుగా=కీర్తికంటె ముందరఁగా, తలిర్ప,
రాజసూయము చేయఁజేయుము.

రా. బంధురంజన, రామభద్ర, ధర్మార్థ, జయేశ్వర్యశోభిత, అన్వయైకపావ
న, పాండురాజీవతెల్లదామరభంగి, రమాధుర్యలన్నివిహించినవై, శోభనములయి
న, నయనకన్నులుగలవాఁడా, ఐను=అప్తవసువులయొక్క, ప్రతాపమునంటిప్ర
తాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు. నిర్మలప్రాధీవికళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాఁ
డవు, ది=దియొక్క, తత్త్వ=నీధాంతమైన, విజ్ఞాన=కాస్త్రజ్ఞానమును, “మాక్షేధీ
జ్ఞానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పకాస్త్రయోః” అని అ. సౌశీల్య=సద్వర్తనయు, శౌర్య
మువాదిగాఁగల సద్గుణములనువిని, మోదగరిమక=సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచు
న్నవాఁడను, తత్=ఆయామోదగరిమయొక్క, ప్రేరణచేత, ఏనుబనిచెద, రాజ=చం
ద్రునిచేత, “రాజాప్రభౌన్యపేచంక్రే” అనివి. నూయమాన=సృజంపబడుచున్న-
క్రొత్తైనదనుట, చంద్రికాస్ఫూర్తియుఁబోని=వెన్నెల నిర్గుణగిగిన, కీర్తి, కకుబంత
ములక=దిగంతములయంద, “దిశన్తుకకుభఃకౌష్ఠాః” అని అ. తలిర్పక=ప్రకాశం
చునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁడై

యనఘా మది నవధరింపు ♦ మంతటిశక్తుం

డనె యే నొండొకపని నా

కనుగ్రహింపు మన మఱియు ♦ నతఁ డిట్ల నియెన్.

7

రా. భా. రెంటికి సగుము సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము మున్నిది యెన్నిచూడుమా

యనయముసన్నిధి నిను సమర్థతరుం డని నిశ్చయించి పం

చినపని దీని నీవు దగఁజేయ నదాత్తసుధర్మతక సుఖం

బున హృదీకొల్పొనర్తు నని ♦ పూనినవాఁడనయంబు బుద్ధిలోన్. 8

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆకున=పాండురాజు, యముస
న్నిధిక=యమునిసముఖమందు, తుంచినపనినిదీనిక=యాగమును, చేయక=చేసినను,
సదా=ఎల్లప్పుడును, అత్త=పాండబడిన, సుధర్మతక=దేవసభగలవాఁడౌటచేత,
“స్యాత్సుధర్మా దేవసభా” అని అ. హరి=దేవేంద్రునియొక్క, కొల్పొనర్తునని,
పూనినవాఁడు=తలచినవాఁడనుట.

రా. జనకునియాజ్ఞ, అన్నక=అనినను, అవిచార్య మెన్నిచూడుమా, ఆనయ
ము=ఎప్పుడును, సన్నిధిక=సత్పురుషులకునిధివైన, నిన్ను, సదా, అత్త=స్వీకరింపఁ
బడిన, సుధర్మతక=తెస్సధర్మము గలవాఁడనై, హరికొల్పొ=శ్రీహరిసేవను, ఒనర్తు
నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినవాఁడనుట.

క. జను లందఱు నీయం ద

త్యనురాగముకలిమి నెరపెదగు సత్త్వమహా

త్వసిర్మాఘా బొల్పెసగునీ

యనుజాలు భవదీయశాసనై కాయత్తుల్.

9

రెంటికి సమము-గులభము.

వ. కావున నమ్మహాకార్యంబు నిర్వహింప.

10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు • వనివారితనయాద

రాచితీఁ గడు నొప్ప • నాయతిశుభ

గుణవశుఁ డనిపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని

యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు.

11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతి యుపదేశించెడిప్రకారము, అనఘ, అని వారితమైన, నయ-నీతియొక్క, అదర-అమితమైన, ఔచితీక-ఔచిత్యముచేత, “ఈపద్ధతీవరంస్త్పతీ” మ్మని ఆ. కడు, ఒప్పుక-ఒప్పుటచే, నీవెతగుదువు, అయతి-ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకు-నిత్యత్వాదిగుణములకు, ఎశుఁ డని పించుకొని, నిజేచ్ఛఁజనని-తనయిచ్చను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు-అతిసహ-డయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిగుఁడు-సర్వకార్యజ్ఞుఁడు, నీవు నీ చెప్పినగుణముల-ల వాడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁగుదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవెతగుదువు, అని-పలికి, వారి-పాండవులయొక్కయు, తన యొక్కయు, అదరాచితీకడునొప్పఁగా, శుభగుణ-సద్గుణంబులకు, ఎశుఁడు-విధే యుఁడు, అయతి-నారదుఁడు, అనిపించుకొని-అంపించుకొని, చనక-పోఁగా, ని యతి-నియమముచేత, “నియతిర్నియమేదైవే” అని వి. ఉదారుఁడు, అఖిలకృత్యవి దుఁడు, అనఘరేణ్యుఁడని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయనివరేణ్యుఁ • డాయాగమవ్యయా

గమనముచితధర్మగతి నడపుట

కై జయింపవలయు • నాశల నన్నింటి

నని కృతిజనగోష్ఠి • నాకలించి.

12

భా. ఆ, ఆయనివరేణ్యుఁడు-ధర్మరాజు, అవ్యయ-నాశములేని, అగమనముచి తి-వేదోచితమైన, ధర్మగతిక-ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమము, నడపుటకై-చేసెడి కొఱకు, అశలక-దిక్కులను, జయింపవలయునని, కృతిజనగోష్ఠిక-విద్వజ్జనులతో డిప్రసంగముచేత, అకలించి-తెలిసి, రిపులనేలగలిపె ననుపర్యగతము భుజింపము.

రా. అవనివరేణ్యుడు, ఆయాగమ=అదామిప్రాప్తికిని, వ్యయాగమ = వ్యయ ప్రాప్తికిని, సముచిత=తగిన, ధర్మగతిక=ధర్మవర్తనము, నడపునకై, 'నీ. ఆయంబునండు నామభాగమొండెమూడవభాగమొండె నం దర్థమొండె, గానివ్యయమునయ రామ వరపతికిని' అని సభాపర్యయలోఁ జెప్పినాడుగనుక, అశలక=వాంఛలను, అశలనుజయింపనివానికి నుచితధర్మమువహనము గనుక, అనికృతి=శతకృతములేని-కపటములేనివా రనుట, జనులతోడి గోష్ఠిచేత, అశలించి = తెలిసి, అనువ్యయాచిత్త్యమును, అశాజయోపాయమును జెలిసి నడపు మనుట.

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప

ఘనుడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁ బ్ర

కృష్ణతనుజరాసంధుండు కేవలముని

జేష్ఠకర్తాక్షముం డని యెన్నుమదిని.

13

రా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మకాస్త్రము చేతను, విరాజత్=ఒప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుడు=అశికుడైనవాడు, పెద్దయనఁగ, చనుక=తగును, ప్రకృష్ట=అధికమైన, తను=శరీరముయొక్క, జరా=ముగిమియొక్క, సంధుండు=సంధానముగలవాడైనను, ముదిసినవాడైనననుట, నిజ=తనను, ఇష్టమైన, కర్త=ప్రయోజనముండు, అక్షముండు=అసమర్థుడు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనముకలిగియు నియమములేక యుండును, అని=ఇటుని, మదిక=మనస్సున, ఎన్నుము, తాను ముదివాడు గనుక రాజ్యపాలనమునను నెవె తగుదువని చాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా=ధర్మర్షిద్యచేతను, ప్రకృష్టతక=అధికకృతమున, జరాసంధుండు, నిజ=స్వకీయమైన, ఇష్టకర్త=యాగకర్తమందు, "ఇష్టం యాగాదికర్తస్యా" తని అ. కరికలభివత్ప్రయోగము. అక్షముండు=ఒప్పులేనివాడు, అని, ఎన్నుమదిక=ఎంచెడిమనస్సుచేత.

తే. విహితసత్తంత్రుఁ డగుచు వివేకఘనుడు

విహితలేకొప్పునచ్యుతఁ విజయసంయు

తప్రహితభీమనేనోర్ధఃప్రవృద్ధి

చేత రిపు నేలఁగలపెను సిరులు గొనుచు.

14

భా. విహిత=చేయబడిన, సత్తంత్రుఁడగుచు=మంత్రములోచనగలవాడౌ గొనుచు, వివేకఘనుడు=ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయసంయుత=కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత=అంపబడిన, భీమనేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రహరములయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపుక = శత్రుడైనజరాసంధుని, నేలఁగలపెక = సంహరించెను.

రా. విహితసన్త్రుడగుచుకొనుచునుంవివారితో నాలోచనచేసినవాడై, వి
శేషముడైన జనుడు, అమృత=జాతిని, విజయముతోడ సంయుతమైన, ప్రహిత
=అత్యంతవిహితమైన, భీమ=శత్రు భయంకరమునైన, సేవయొక్క, ఉద్ధతి=బౌద్ధత్య
ముయొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపు సేవగల=శత్రువుయొక్క భూమియందు గలిగిన, పె
నునీరులు=ఆధికసంపదలను, కొనుచు, ఒప్పునని క్రియ.

మ. స్వనిదేశోన్నతి సంశట౯ నెఱయుచుకొని శక్తిం జతుర్విజ్ఞురేం
ద్రవికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తిప్రార్థనం
బునఁ దన్వ న్వశు లైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణార్థరారంభుడై
యనసుశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెనగునూఁ ధాపూర్వసత్కీర్తితోన్. 15

రా. స్వనిదేశోన్నతికొనుట=స్వాభావహితమేత, అంతటకొనుట=అన్నిచోట్లను, చ
తుర్విజ్ఞులందుల, గెల్చి, తమ్ము, అసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తిమైన=ధర్మార్థమైనద
నుట, విత్త=ధనముయొక్క, అర్పణంబునకొనుట=దానముచేత, తన్వకొనుట=తనియొప్పగా,
తమ్ముఁ దన్వఁగా ననుట, విశులైన=విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, యాధ=ప్ర
సిద్ధమైన, అపూర్వ=వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృథివీశుఁడు, ఒప్పెనగుకొని, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు=భీమాదులు, అసమానమానట్లుగా, పూర్ణ=ఈశ్వరీ
న, అధ్వర=యాగముయొక్క, అరంభముగలవాడై, సగురు = తండ్రితోఁగూడున
ట్లుగా, ఊడ=విహింపబడిన, పృథివీశుఁడు=ధర్మరాజు, ఒప్పెకొనుట=క్రియ.

ఉ. క్లిష్టత యించుకంతయును • లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథివీశులలోఁగల సర్వభీష్మసం
సిష్టిమెయిం గరం బొనఁచెందుడు త్తనుపూజ చక్రి కు
తక్రష్టత నుద్వితోనసమః • కేళిఁడ వీ వని పల్కి నెమ్మితోన్. 16

భా. అయిష్టము=అనుష్టమును, నిర్వహించి=చేసి, అర్హమైన, భీష్మనియొక్క,
సంసిష్టిమెయింకొనుట=అనుష్ట చేత, తుదకొనుట=యజ్ఞ సమాప్తియందు, అసమలేజాడవు, ఈ
వు, అని, చక్రికొనుట=కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనర్చుచు.

రా. నాయుష్టము=నాకోరికను, అర్హ=తగుమైన, భీష్మ=భయంకరమైన, సం
సిష్టిమెయింకొనుట = సవ్యగాజ్ఞ చేత, అనుత్తమపూజ = అగ్ర్యుత్తమపూజను, చెందుగు=
పొందుచున్నాడవు, చక్రికొనుట = విష్ణువునకు, సమ=సమాన్యమైన, కేళిఁడవు, అని,
పల్కి, నడపెనని మఁదరిపద్యమునఁ క్రియ.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యుత్తర్యకార్య
నియత లీలావతారు నన్నీలనగ్గు

న్నహరసమున నభిషిక్తుఁడేయ నతఁడు

లలి నడపె నప్పు తచ్చుభలగ్నచింత.

17

రా. అన్నిలవర్ణకా = శ్రీరామచంద్రుని, న్నహరసముతోడ, అభిషిక్తుఁడేయకా = పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటకు, తచ్చుభలగ్నచింత = అపట్టాభిషేకశుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అన్నిలవర్ణకా = శ్రీకృష్ణుని, న్నహరసమున నభిషిక్తుఁడేయకా = న్నహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁడేసినను, అతఁడు = కృష్ణుఁడు, తతో = అధర్మరాజు యొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిఁ బేర్చుహరిసాం పవుఁగా దనుశ్రీమదాత్మవై

భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే

దివిభువినున్నసభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో

త్సవవిధి యై నితాంతముదితత్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్. 18

భా. హరి = కృష్ణునియొక్క, సాంపును, అవుఁగాదను = నిండించెడి, శ్రీమద = సంపదర్శముతోఁ గూడిన, అత్త = తనయొక్క, వైభవము, ప్రబలఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్నసభ్యవితతికా = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు = శిశుపాలుని, పరికల్పితమైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధిగలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము = మిక్కిలియు, దితత్వముకా = భిండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సంహరించె ననుట.

రా. హరి = ఇంద్రునియొక్క, సాంపును, అవుఁగాదను = మించిన, శ్రీమత్ = సమృద్ధిమైతైన, అత్తవైభవము = నిజవిభవమును, వెలార్చుచుకా = ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య = శుభముగల, “భావుకంభవుకంభవ్య” మ్మని అ. తదీయఁడైవైభవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేకా = సుదర్శనముచేత, దివిభువినున్న = అకాశమున భూమిని నుండిన, సభ్యవితతికా = సురభూసురసమూహమును, పరికల్పిత, సాధు = రెన్నైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్వముకా = మిక్కిలిసంతుష్టత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = అదశరథుఁడని పూర్వపద్యమునఁ గల్గె.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్యఘటనయాశల నట్లు,

దనరుచునికి గనుఁగొని యసహ్య

మానశఁడై వైభవమందరోన్మధిశహృ,

ద్విషధినిషాయితఁడేషభరత

జననిగర్భాచారమున కోడ క్లెత్తా యే,
మంద్రో బంధువు లన్వయాదిగుణుల
గుతమాయనాడుదురోదరం బిట్టివో,
నూహింప నొచిత్యయుక్త మహా

తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంతదుష్ట
మతిని దుర్యోధనుడు సపత్నితనయుండ
జాతశాస్త్రవరాజ్యవిభూతి మీలు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

19

రా. ఘనధర్త = అధికధర్త ములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటన
యందుగల, అశలక = అశుభలచేత, ఉనికి = దశరథునియొక్క, అసహ్యమాన =
సహింపబడని, తద్వైధి = రాముని వైధిముగల, మందరచేత, ఉన్న ధి = మధింప
బడిన, హృద్విషధి = హృదయమనెడు సమద్రమునకు, విషయిత = కాలకూటవిషము
ధింగినిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని = కైకేయి, గర్భాచారమునకునోడక, అన్వ
యాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలింతురో, దరంబు =
భయము, “దరోస్త్రీయాంభయేశ్వరే” అని అ. ఔచిత్యయుక్తము = ఉచితము,
అనక = ఇటనిచిచారింపక, తద్విధి = అపృథ్విభేదవిధిని, హరియించెననిచెను,
అత్యంత, దుష్టమతిక = దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుడు, పోట్లాడిరక్తముకొరచాడు,
సపత్ని = సపతియొక్క, తనయుండు = కుమారుడు, అజాతశాస్త్రవ = నిష్కంఠకమైన,
రాజ్యవిభూతిక = రాజ్యైశ్వర్యముచేత, మీలుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించు
కంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్త సుత = ధర్త రాజయొక్క, అశలక = శుభలచేత, తిత్ =
అధర్త రాజయొక్క, వైధిమనెడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషధిరతిక =
ద్వేషాధిశయముగలవాడొటజేసి, జన = లోకులచేత, నిగర్త్య = నిందింపబడిన, అచా
రమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత = గురుత్వమును, ఏమంద్రో = ఏమందురో,
మాయనాడు = మాయచేత నాడెడి, దురోదరంబు = జాదము, “పణమ్యా లేదురోదర”
మని అ. ఔచిత్య = ఔచిత్యమునోడ, అయుక్తము = రహితము, అచుచిత్యమునకయనుట,
తద్విధి = అమాయామ్యాతివిధిచేత, సపత్నిత = శత్రువుగాజేయబడిన, “రిపావైరిస
పత్నారిన్విషద్వేషణదుర్హదః” అని అ. నయుండు = నిరీగలవాడు, దుర్యోధను
డు, అజాతశాస్త్రవ = ధర్త రాజయొక్క, రాజ్యవిభూతినిమీలుట నోర్వలేక హరి
యించెనని క్రిందటికన్వయము.

సీ. అవ్యేత భవితవ్యతానుసారితః బ్రీయ,
 కైతవదాసీకృతాతీమన్య
 గిలితప్రమోదయై • కృష్ణసారప్రేక్ష,
 ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోప
 మలయుదుశ్శాసనమన్తరంబునశంకి,
 తత్త్వంబునొంది సత్త్వరిత యగుచు
 స్వపురస్థితః దనర్పుచక్రిలీలామర్త్య,
 మూర్తి నుద్దేశించి • ముదిత నలికె

తే. దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
 గడు పరాజిత యై యప్పు • గానుపింప
 ధర్మపాశసంయుతనిరు • తరనిబాధి
 పతిసదై న్యేక్షితాననపద్మ యగుచు.

20

భా. భవితవ్యతానుసారితః = అదృష్టానుసారము చేత, ప్రియ = ప్రియఁడైన
 ధర్మరాజయొక్క, కైతవ = కాదము చేత, దాసీకృత = దాసిగాఁజేయబడ్డదై, అతి
 మన్యగిలితప్రమోదయై = ఆత్యంతకోకగ్రస్తవారయై, కృష్ణ = ద్రాపది, సారప్రేక్ష =
 సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన, ఉగ్రతను = క్రూరము చేత, స్వకపటము = స్వకీయ
 మైన వస్త్రమును, దోపక = దోచుటకు, మలయు = తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన =
 దుశ్శాసనయొక్క, మత్సరంబున, శంకితత్వంబు నొంది = మానభంగమునకు దసచెడి,
 స్వపుర = తనపట్టణమందుఁగల, స్థితచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రి = కృష్ణుని,
 ఉద్దేశించి = కూర్చి, తా, మునుపు, కన్న = ఎఱిగిన, అత్త నాథులయొక్క పరమైన
 శక్తి, నిబాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్లుగా కడమ మలభము.

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృతమయిన,
 అతిమన్య = అత్యంతకోకధముచేత, గిలితప్రమోదయై, కృష్ణసారప్రేక్ష = హరిణేక్షణ
 కైక, “కృష్ణసారయరున్యంకురఃకృష్ణంబరరాహిషః” అని అ. మలయు = మలయునట్టి,
 దుశ్శాసన = అణచకక్యముగాని, మత్సరంబును, ఆశంకితత్వంబును = మత్సరమునకు
 విశేషణము, పొంది, స్వపురస్థితః = తనమందట, చక్రి = విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్య
 మూర్తియైన రాముని, అత్తనాథ = దశరథునయొక్క, వరశక్తి = వరసామర్థ్యము,
 పరాజితయై = పరులచేత ననారణీయమైనయైనట్లు, ధర్మపాశమున, సంయుత =
 బద్ధుడై, నిరుత్తురుడైన, నిబాధిపతి = దశరథునిచేత, కడమ సమము, నలికెను = క్రియ.

చ. వినుమదయాభివృద్ధి ప్రభుపంపఁగ నిద్ధర యేలురాజు ము

తనయఁడు నాకమోపతి ముదఁబుగఁ బూర్వమును ననుగ్రహిం

చినవరిలాభ మిప్పు డీటు • సేసె నిజాత్తు నుపేక్ష మానినీ
సునియతి నిల్పు మానహతి • సోకక యుండఁగఁజేసి యిత్తఱిన్. 21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి = అభ్యుదయాభివృద్ధి, మత్ = నాయొక్క, తనయుఁడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = నాయొక్క పతిదశరథుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, ఐరలాభము = ఐరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటుసేసెన్ = రాజ్యముగైకొను నట్లుగాఁ జేసెను, అత్తయఁడు నుపేక్షమాని, అన = తండ్రియైన, హతిసోకక యుండఁగఁజేసి, ఏ = ఏయొక్క, సునియతి = నియమమును - పుత్రిధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్దరయేలురాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, మత్తనయుఁడు = మత్తునియొక్క పతివంటిదిగలవాఁడు - అవివేకియగుట, నాకు, ఉమాపతి = పరమేశ్వరుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, పర = పరులయొక్క, లాభము, ఉపేక్ష సేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానఁకులయొక్క, సునియతినిల్పు, మానహతి = మానభంగము, సోకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీ వెఱుంగనిది • యెయ్యది సర్వవిదుండ వీపు సో
త్యేకనిరూఢి నెల్లెడల • శ్రీపసనాతనయుం డుదంచితా
స్తోకవిభూతిమూఱ నొరుఁచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునన్ మదిగఁగింపఁగ నెమ్మెయిఁ గాన ది క్కిఁకన్ • 22

భా. సోత్యేకనిరూఢిన్ = అతిశయము క్త ప్రాధిచ్ఛేత, శ్రీప - పసనాతన-సంబుధులు. ఎల్లెడలనఁడుదువు, కావునన్ = ననురక్షింపుమా, ఎమ్మెయిన్ = మఱియూపముననైనను, దిక్కుగానను.

రా. శ్రీపసన్ = విశ్వరూపిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదంచిత, ఒరుఁచొప్పునన్ = ఆమాత్యులరీతిని, కావునన్ = అటుగనుక, కాన = అడవి, దిక్కు, పనవాసమినిగఁ బొవ్తునుట.

సీ. ఇట్లు వల్కెడనంత • హృదయసాహసమున,
దాక్షిణ్యము లవంబుఁదనకులేమిఁ
దోరంపుబిరుసున • దుశ్శాసనుఁడవని,
విభున్మారకునికి భాగింప నితని
కే నన్నవనిసేయు • టెంతయు నభిమతా,
ర్థం బని కని యవాఁగిణ మగువన
వాసస్థితినిగూర్పు • స్వాంతవర్తనమున,
నీవితగర్వాభయఁనిష్ఠఁ దోఁప

తే. రామకపటభావం బెందు • నేమియునుజ

నింప జేమన నెంతటిపెంపు నీదు

నెమ్మనమునందు నెఱుగు నాయమ్మ పాదు

కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహాజ్ఞ.

23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత=ఇపుడుభావపల్కెడుపాటి, హృదయసాహసమున,
దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకులేమిక్ = ఇంచుకంతేనిదనకుండకుండుటబట్టి, తోరంపు
విరుసున, దుక్కాసునుడువని=శిక్షింపశక్యముకొనివాడనియు, విని = దళరథునియొ
క్క, ఊరకునిక్ = కూటాడకుండుటన, భావింపక్ = విచారించ, ఇతనికిక్ = ఈ
రాజునకు, ఏనన్నపనిసేయుట = రాజ్యమువిడిచి వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు
నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణమగు = అన్యశంక లేకయునుట, వనవాసమనెడు
స్థితియందు, అన్విత = అనుసరింపబడ్డ, గర్హణభయ = పితృవచనోల్లంఘననిందాభయ
ముగల, నిష్ఠక్ = సౌజన్యమునుట, తోపక్ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవర్తనమును
గూర్చుమనియన్వయము. వనవాసమునకుఁ బూనుకునుట, రామ = సంబుద్ధి, నీదు =
నీయొక్క, నెమ్మనమునందుఁ గపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది స్తోత్ర
పూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ = నీయొక్క,
భవ్యగురుతిపూజ్యుడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞ చేత, నెఱుఁగ = ఇంకఁబడిలముగా,
నాయమ్మ = న్యాయమునె, ఇది తద్భవపద్ధము. నెమ్మనమునందుఁ బాదుకొలుపుమని
యన్వయము.

భా. ఇట్లుపల్కెడు, అంతక్ = అంతటిలోన, దుక్కాసునుడు, అవనివిభునూర
కునికిక్ = ధృతరాష్ట్రునియూరకునికిచేత, ఏను, అన్నపని = దుర్యోధనునిపని, చేయుట,
అవారణక్ = అడ్డగింపులేని, మగువక్ = ద్రౌపదిని, అవాస్థితిక్ = వస్త్రరహితమైన
స్థితిని, కూర్చుస్వాంతవర్తనమునక్ = విగతవస్త్రుఁడేయులపునంగు, వీత = పోగొట్టఁ
బడిన, గర్హణభయముగల, నిష్ఠక్ = తలపెట్టుటచేత, తోపఁగా, రామకుక్ = ద్రౌప
దికి, అపటభావంబు = వస్త్రరహిత్యము, ఏమియును జనింపదు, అయమ్మ = ద్రౌపది,
పాదుకొలుపు = తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యగురు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములకుఁ
గర్హయనహరియొక్క, మహాజ్ఞయెంతటిపెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్నయని గాక,

తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి

స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ,

కుఁ డొసంగ రామ చేకొన్నదానఁ

దజ్జేవ్యనుతుఁ డవాఁ ప్తవిషాదతనుజెంది,
మగుడ నమందాక్షఁగూఁచుచేత

గురుద త్తరాజ్యంబు • హరియించెదోదూయ,
మాను లై జనులు లోఁగోనఁ దిట్ట

ఆ. ననికృతాత్మగురువఁచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘుఁధర్తనూతి
నంద యోటువఱిచి • యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగుప్రవాసఁమునకుఁ బనిచె.

24

భా. తనకు = ఓప్పుచున్న, ఆయరిదివర్తనకుఁ = ఆయత్నయవస్థ ములకు,
మెచ్చి, స్వ=తనయొక్క, ఎరులనుమహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుఁడు = ధృత
రాష్ట్రుఁడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానక = అచేకొనుటచేత, తత్ = ఆ
ధృతరాష్ట్రునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడు, అవాప్త, విషాదతక = ఖిన్నత్వమును, చెంది,
అమందమైన, ఆక్షమాయచేత, “రక్షోరథస్యావయవేపాచికేప్యక్షమింద్రియ” మ్మని
వి. దోదూయమానులై = మిక్కిలిఁ బరితపించుచున్నవారై, అనికృత = తిరస్కరింపఁ
బడని, తత్త = తనయొక్క, గురు = అధికమైన, ఎచోనుపాలకుఁ = వాక్యపాలనగల
వాని, ధర్తనూతిక = ధర్తజాని, అంద = అపునద్వ్యూతమునందే, అచతుర్దశవర్ష = పదు
నాలుగవయేటిపర్యంతము, పదుమూడేడులు నిండుదనుక ననుట, భోగ్యమగు
ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = అదశరఘునియొక్క,
జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, తత్త = పాండబద్ధ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన, “మందాక్షం
హీస్త్రపాప్రీడా” అని అ. మాయచేతక = కపటవర్తనచేత, హరియించెదో =
తీసికొనదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్నవారై, అని, ధర్తనూతిక =
ధర్తమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = అమాటయందే, ఓటువఱిచి = ఓడించి-నిరు
త్తరునిఁ జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష = పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్యంతమును,
“అజ్ఞర్యాదాభివిశ్నోః” అని అభివిశ్నర్థము. భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. అతఁడు తద్వచనానుసృతి నాత్మసామ్రాజ్య,

మొకనికారములేక • యుజ్జగించి

ప్రియతరానుజకశః శ్రయతంబుగా నుగ్ర,

కాననంబునకు నేగంగ నంత

వత్సరాములసత్ప్రవర్తనల్ జనులకు,

నప్రకాశంబుగ • నాచరింపఁ

బూని యరిగె దయ్యఁమానెచ్చునంబుల,
 వేడుక లన్నియు • వృథ చనంగఁ
 తే, జేసితె కటకటా యంచుఁ • జింతఁ జాల
 వగచువారును బతిఁ దిట్టుఁవారు నగుచుఁ
 బొరవృద్ధులు వెనువెంటఁ • బాయ కరిగి
 రతఁడు వారల మగుడంగ • ననిచి చనియె.

25

వ. అంత.

26

రా. అతఁడు=రాముఁడు, తద్వచనానుసృతిఁ = కైకవాక్యోనుసరణముచేత,
 అనుజకర శ్రయంతంబు గాఁ = లక్షణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననంబునకు నేగంగఁ
 = వనివాసమునకుఁ బోఁగా, అంతఁ = తిసమయమందు, జనుల నెఱుమాట, ఎత్స. రామ
 = రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్యఁ = పోవుచున్నావుగదా, మా నెచ్చునంబుల, అతఁడు
 = రాముఁడు, వారలను = తపోరవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

బా. అతఁడు = ధర్మ రాజు, తద్వచనానుసృతిఁ = ఆశుర్యోధనువాక్యోనుసార
 మునను, అంత, ఎత్సర = పదుమూడవయోజియందుఁగల, అమలసత్త్విన రత్నలను,
 అప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ = అబ్జతవాసమునకు ననుట, అరిగెను, దయ్యమా = జనుల
 విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్రమోహమున విభుండు పోయినపోక
 కును వగచుచు మఱియుఁ • గూడ వచ్చి
 కడుఁ బ్రయాణవిఘ్నంకరు లగుభరతము
 ఖుస్సలఁ బ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను.

27

భా. విభుండు పోయినపోకకుఁ = ధృతరాష్ట్రుఁడు నడిచిననడవడికకు, ప్ర
 యాణ = శీఘ్రగమనమునకు, విఘ్నంకరులగు, వృద్ధులగునక శీఘ్రగమనము గూడదనుట,
 భరతముఖ్యులఁ = భీష్మ శాన్తి కాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియేనని క్రింద
 టిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. పుత్రమోహమున, విభుండుపోయినపోకకుఁ = దశరథుఁడు నొచ్చిపో
 వుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నంకరులగు = తోగి పట్టణమునకు రమ్మచువారి ననుట, భ
 రతముఖ్యులఁ = భరతాదులను, కడమ సరి.

చ. బహువనచిశ్రకూటముఖిఃపర్వతచక్ర మతిశ్రమించి వి
 శ్వహితుఁడు దండకాశ్రమనివాసు లెదుర్కొని కొంచుఁబోనఁ ద
 త్ప్రహితసపర్యుఁడై యలరేఁ • బావని యాత్మవిఘ్నసత్త్వవి
 గ్రహఘనలక్ష్మి చూపుకూఁ • గన్నులవండుపు గాఁగ నంతటన్. 28

రా. బహువచనములుగల, చిత్రకూటముశి = చిత్రకూటము మొదలయిన, పర్వ
తములయొక్క, చక్రము = సమాహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుడు = రాముడు,
దండకాశ్రమనివాసులు = మనులు, కొంచుఁబోక = తోడ్కొనిపోగా, తత్ = త
మునులచేత, ప్రహిత = కృతమైన, నపర్యుడై = పూజగలవాడై, “సపర్యాకర్పణం
బలిః” అని అ. అత్త = తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వగుణముగల, విగ్రహ = శరీరముయొ
క్క, “శరీరంవర్త విగ్రహః” అని అ. మనలక్ష్మి, పావని = పవిత్రమైనది, లక్ష్మికి విశే
షము, చూపఁబడు గన్నులపండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువచనములచేతఁ జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల, “కూటో
స్త్రీశిఖరంశృంగ” మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుడు = ధర్మరాజు, దండ
కుక్ = సమీపమునకు, అశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని = భీముడు, “పవనస్యా
పత్య” మ్మను నర్థమందు అతఁడెఁబడినది. అనియిఁగ్గ ప్రత్యక్షాంతము. అత్త = తనయొక్క,
విశుద్ధసత్త్వ = మంచిబలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిమ్మియనిఁ
గూర్చిననుపర్యంతము నేకయోజన.

క. సతీయును దానును నతివి

శ్రుత మగుతనబలిమి నమిశః సుమనఃకిన్హ

రతరశ్రీదృత మగునతి

వితతాటవిః గొంగులేక విహరించుతటిన్.

29

భా. సతీయును దానును = ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, నమిత = అగఁపఁ
బడిన, సుమనః = జీవితముగల, కిమ్మిర = కిమ్మియఁ డనురాక్షసునియొక్క, తరః = బలిమి
యొక్క, “ద్రవిణంతరస్పహాబలశార్యాణి” అని అ. శ్రీ = సంపదచేత, దృత = అద
రింపఁబడినదైన, అటవియందు.

రా. సతీయును దానును = సీతతోఁగూడి, బలిమిక = బలిమిచేత, అమితసుమనః
= అధికపుష్పములచేత, “స్త్రీయస్సుమనసః పుష్ప” మ్మని అ. కిమ్మిరతర = మిక్కిలిఁగ
దృఢవర్ణమైన, “చిత్రకిమ్మిరకల్పశబరైతాశ్చ కర్పర” అని అ. కడమ సరి.

శా. దోరాస్ఫలకరాళితోద్ధతివిరాఘుఁ నీలశైలోపముం

దారధావనయుతట్టహాసవిసరః స్వంప్రామయూఖాళిః గి

మ్మిరాభిఖ్యః దనర్పురాక్షసుమనః మ్మిహోర్తు లాఘోపదు

ర్వాగాశ్చష్టమహీజః డై వదరుగః స్వగ్రస్తుః గూర్పే ధరన్. 30

రా. దోః = భుజములయొక్క, “దోః ప్రవేష్టాభుశోబాహుః” అని వి. అ
స్ఫల = మల్లములచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతిక = డొ

ద్వితీయముగలవాని, తార=అధికమైన, “తాకోఁడుచ్చె” అని అ. ధ్యాన=ధ్వనితో
డ, “ధ్వనిధ్యానరవస్వనాః” అని అ. యుత=కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసర్జి-
వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్ర=కోటలయందుగల, మాయాఖాళిక=జ్వాలాపరంపరలచే
త, “మాయాఖస్త్విట్కరజ్వాలా” అని అ. కిమ్మిరాభిఖ్య=చిత్రవర్ణమైన కాంతి
చేత, “అభిఖ్యానామభోధయోః” అని అ. తనర్చురాక్షసుని, లటోప=వేగముచేత,
దుర్వారమోసట్టుగా, అకృష్ట=అపహరింపబడిన, మహీజుడై=నీరగలవాడై, మద
మువల్ల, మిష్ట=స్పృష్టముగాని, “అథమిష్ట మవిస్పృష్ట” మని అ. ఉక్తులు=మాటలను,
వదరు=వదరెడి, గర్వగ్రస్తుని, విరాధుక=విరాధుడనెడివాని, కూర్చెను.

భా. దోరాస్ఫులకరాళితోద్ధతియొక్క, విరాధుక=ప్రాప్తిగలవాని, “రాధ
సంసిద్ధా” అనుధాతువున ఘృంతము. విరాధుక=ధూర్తునిననియుఁ జెప్పవచ్చును.
“రాధోమృగయుమష్టయోః” అని వి. కిమ్మిరాభిఖ్యఁ దనర్చురాక్షసుక=కిమ్మిరుడను
రాక్షసుని, అకృష్ట=తివిచిశానబడిన, మహీజుడై=వృక్షములు గలవాడై, కడమ
సులభము.

తే. ఆనిశాటుఁ డట్లు • హతుఁ డయి దేవతా
తుష్టిఁ జేసి వారు • దొడఁగినట్టి
విపినవాసకార్య • మవవిఘ్నమై సాగఁ
బ్రథమహత మగుబలిపశువుబోలె.

31

రెంటికి సమము సులభము.

వ. అది యట్లుండె మహారణ్యంబు దఱియంశొచ్చియారాజమూర్ధన్యందు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యందు=భీముడు.

రా. ఆరాజమూర్ధన్యందు=రాముడు.

క. ఈతెఱఁగ్గున సతితో స

భ్రాతృకుఁ డై వరుసఁ జని ప్రపంచితనుమనో

ద్వైతవనభూములందుఁ బ్ర

భూతామోదమున నెలమి • వొందుచు నందన్.

33

రా. సతితోక=సీతతోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై=లక్ష్మణసహితుఁడై, ప్రపం
చిత=విస్తరింపబడ్డ, సుమనః=పుష్పములతోడ, అద్వైత=వికల్పముగల, వనభూములం
దు, పుష్పితవనములయం దనుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోక=ప్రేమదితోఁ గూడ, సభ్రాతృకుఁడై=రాగాదులతోఁ గూడిన
వాడై, ప్రపంచిత=ప్రసాదమైన, సుమనః=సజ్జనులగుట, ద్వైత=భూములందు, ప్ర
భూత=ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచః ప్రసంగముల • ముందరః గాఁగలకార్యరేఖ పెం
పెలయః బరాత్త చింతనః హృచ్చరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజా
దులహితశాసనక్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత
త్కలితబహూపచారశిశుతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్. 34

భా. ముందరః = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, గాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధ
మునుట, పర = పరులైనదుర్యోధనాదులయొక్కయు, అత్త = తనయొక్కయు, చింతః =
బలాబలవిచారముచేత, అనుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ =
ప్రచండులైన, కుంభజాదులు = ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసన
క్రమముతో, అత్యనూన = పరిపూర్ణముగా, తత్కలిత = అనుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి,
చరియించెదరు = క్రియ, ఆంచు = ఎంచుచును.

రా. ముందరః గాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయః = శ్రకాశింపఁగా, పరాత్త
చింతన = పరమాత్త ధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడిన
వారసుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ, అగస్త్యుఁడు, అదుల = మొదలైనవారియొక్క,
హితశాసనక్రమముతోఁ హితోపదేశానుచారమున, రతి = వేడుక చేత, అనూన = అధి
కమానట్లుగా, తత్కలిత = అమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదను.

సీ. కడుఁ దన్నహాశ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ,
డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
తుంగహృద్రిపుశరభంగమునీశ్వరు,
నంబకమున్నహిమాస్పదమును
ఘనతపశ్శక్తిఁ దెమ్మని విధి దయచేసి,
వెన జిష్ణుఁ బంచెఁ దద్వేళ వచ్చి
తత్త్విత్తామహుఁడు సత్యవిధానుఁ డట్లంప,
నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర

తే. వేశ మొనరించి యవ్వినీవిభుసురేశు
నఖిలనుతుని భజించెదయాత్వరాతి
రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
కరుణ నేయునంతకుఁ దగుగట్టితాల్చి. 35

రా. తత్ = అశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన = తల్లి
పోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన ఉత్పాదముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ = పొడవులైన,
హృద్రిపు = అంతశ్శత్రువులగులవాని, అంబక = నేత్రములకైన, మున్నహిమ = సంగో

పాతిశయమునకు, ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహ మైనవానిననుట. “అంబకంనేత్రశర యోః” అని వి ఆస్పదశబ్దము సత్యనపుంసకము, ఘనమైనతపస్సక్తిగలవాని శరభంగ మునీశ్వరుని, తెచ్చుని=పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుడు, జిఘ్ఘా=ఇంద్రుని, పంచెక్=అపెను, తద్వీశవచ్చి = తదుచితవేళ రాగాననుట, సత్యవిధానుడు తత్త్వి తామహుడు, అట్లు-అంపక్=అలాగు చెప్పియంపగా, అఘనుడు = శరభంగుడు, అనుమాట, ఇంద్ర=సంబుద్ధి. కీల=అగ్నిజ్వాల యందుగల, “ద్వయోర్జ్వాలకీల” అని అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్వీధిక్=బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్య రాతి=రాక్షసవైరి, “యాతురక్షసి” అని అ. రాముడు వచ్చి, కరుణసేయునంత కుక్=నాకుడననెవననుగ్రహించుదనుక, గట్టితార్తి తగుక్=విలంబమునునహింపఁదగు ననుట, ఇందుకుభావము రాముడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మయింద్రు నిబంపి శరభంగునిఁ బిలిపింపగా నాయన రాముని నేవించిన ననుక నన్నిప్రవేశము చేసి బ్రహ్మసన్నిధికి వచ్చెననుట.

భా. తత్=అయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ=అధిక శ్రమమునుబొందిన, మన= మనస్సుచేత, దిలోత్సాహుడయ్యెక్ = ఖండిలోత్సాహుడాయెను, ఆసమయంబు నందు, అమితములైన, కుంగహృత్=ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు=శత్రులయొక్క, శర ములను, అమితపదము శరవిశేషము, భంగముక్=భంగించెడిదాని, ఈశ్వరునంబక ముక్=పోశుపతాస్త్రమును, మహిమకు, ఆస్పదమైనదాని, ఘనతపస్సక్తిచేత, విధి దయచేసి=మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్యవిధానుడు=వ్యర్థముగాని కాసనముగల వాడు, తత్త్వితామహుడు=వ్యాసమునీశ్వరుడు, తద్వీశవచ్చి=అధర్మరాజువిచార వశయందువచ్చి, జిఘ్ఘా=అర్జునుని, పంచెనని క్రిందటికన్వయము. అట్లంపక్=అ రీతినంపగా, అఘనుడు=అయర్జునుడు, ఇంద్రకీలాగ్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్వీధిక్=అమంత్రవిధానముచేత, సురేశుక్=ఇంద్రుని, భజించెను, దయాత్యరా=కృపాపాతిశయముచేత, అతిరాముడు=మిక్కిలి నభీరాముడు, అతిత్యకుల భర్త=దేవతాపతియైన యింద్రుడు, కరుణసేయునంతకుక్=ప్రసన్నమగుపర్యంతము, తగు=తగిన, గట్టితార్తి చేత, భజించెనని క్రిందటికన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చి నాకీశుడు • నాతపోవి

భూతిఫలము దా నైయత్యపూర్వవృత్తి

నధికశివమనురూపసన్నిధి యొనంగ

నతని నంచి కృతార్థుండ • నగుదు ననుచు.

36

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకీశుడు = ఇంద్రుడును, అతపోవిభూతియొక్క ఫల మును, తాక్=తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతత్యపూర్వమైన, వృత్తిక్=వృత్తనగల

దాని, అధిక మైన, కివమనూప=కివమంత్రయాపమైన, సన్నిధి=లేనిననిధానమును,
సన్నిధిపంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగ=ఇచ్చినను, అతిని=ఇంద్రుని, అంచి=
అంపి, కృత=చేయబడ్డ, అర్థ=కివారాధనయాపకమోజనము గలవాడను, అను
దననుచు, ఇంద్రుడు కివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁ డీప్రకారమున,
జింతించెను.

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషమువచ్చి, నాకు, ఈశుడు=రాముడు, అధిక కివము
=అతిశుభ మైన, అనుయాపసన్నిధి=నాకుఁ దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసంగ=కృపచేసిన
తర్వాత, అతనినంచి=తిరఘునాథుని నంపినవాడనై, కృతార్థుండ నగుచు=అలాగె
బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

వ. యథోచితపినయోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని ముగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం

చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద

ర్శనునిరఘునాథుఁ దలఁచుచు

ననువమభూయస్సమాధి • నతఁడు దలిరెన్.

38

రా. రాజశేఖరు = రాజశ్రేష్ఠుడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలఁచుచు,
భూయః=మఱియు.

భా. రాజశేఖరు = ఈశ్వరుని, నిరఘు = నిష్కల్మషమైనవాని, నాథునిదలఁ
చుచు, భూయః=తఱుచైన, తపస్సమాధిని దలిరెన్.

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమ • యచ్చటిమౌనులు వచ్చి చెప్పఁగా

నతికుతుకంబునన్ వినుచు • నచ్చటికిం జనియెం బరాజితో

ద్ధతివిలసద్వయోమృగయః • తన్ వనలక్ష్మీ నశేషలోకసం

స్థితగుణగుణ ధరాత్మజకుఁ • జూపియుఁ జెప్పియు వేడ్క సేయుచున్.

భా. అతఁడును=ఈశ్వరుఁడును, తత్=తత్తపోమహిమను, దత్తపోమహిమను,
అచ్చటికిన్=అర్జునాశ్రమమీపమునకు, పర=పరులచేత, అజిత=నివారింపబడిన, తత్తపో
=బౌద్ధత్యముచేత, విలగత్=ఒప్పుచున్న, వయః=ప్రాయముగల, మృగయః=కిరా
తత్యముచేత, “మృగయః” అని అ. వనలక్ష్మీని, ధరాత్మజకున్=పార్వ
తికి, “అపార్వధరపర్వతాః” అని అ. చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్క సేయుచును,
చనియెనిన్ క్రియ.

రా. అతఁడును = తిరాముఁడును, పరాజిత=తిరస్కరింపబడిన-లేనిదనుట,
బౌద్ధతి = బౌద్ధత్యముగల-నైరముగలవైయనుట, విలగత్=ఒప్పెడి, వయః=పక్షుల
తోడను, “మృగబాల్యాదినోర్వయః” అని అ. మృగమాలతోడను, యుతక్=కూడిన,

వనలక్ష్మీకా = శరభంగా శ్రమవిలాసమును, ధరాత్ జకుక = సీతకు, చూపియుఁ జెప్పియు
జేడ్చినీయుచును, అచ్చటికి, చనియెనని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మువార్యగతి జరిగింపునుం బ్రచ
ర్థిలుతమిఁ బేర్చునమ్మునియఁజిస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతః భజియించియతండు ముఖ్యభృ
త్యులమరసంయముల్ ముదముతో మది మ్రొక్కననించె మర్త్యతన్.

రా. వన్యవర్తనము = కందమాలఫలాదికమును, జరిగింపుచుక = అహారము చేసి
కొంచును, ప్రవర్థిలుతమి = ఆధికారముచేత, పేర్చు = ఒప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణుని
యొక్క, అతిస్థిర, భక్తికా = భక్తిచేత, ప్రమోదసంపదలలకొనఁగా, అరణ్యచర
తకా = వనసంచారమును, భజియించి = చేకొని, అతండు = ఆరాముడు, ముఖ్యభృత్య
లు = అత్త సేవకులైన, అమరసంయముల్ = దేవమునలు, మది మ్రొక్కకా = మన
స్సులయందే మ్రొక్కఁగా, మనుష్యావతారయై యున్నాడగుచుక, మర్త్యతను
నటించెను.

భా. వలసిన, వన్యవర్తనము = వనవిహారమును, తమ్మును, అరణ్యచరతకా = రా
తత్వమును, భజియించియ = పొందినవారయ్యే, తండుముఖ్యభృత్యులు = నందిప్రముఖ
సేవకులును, “తండునందినానందికేశ్వర” అని ఆ. ఆమరఁగా, సంయముల్ = మునులు,
ముదముతోమదికా = సంతోషముతోఁ గూడినమనస్సుచేరి, మ్రొక్క, మర్త్యతకా =
మనుష్యరూపమున, నటించెకా = వర్తించెను.

వ. అని యట్లుండె నట్టిసమయంబున.

41

చ. బిరుదునఁ బేర్చుచేవరిపుభీమవరాహవపుష్కరాక్షసుం

దరసవిశేషధామసన్నుదంచితసత్త్వమయాంగరాజసం

జరకుధరాకృతిం బ్రబలుః సర్వపలాశిచయంబు గూల్చును • •

స్థిరునినుమావిభుం డనుష్ఠితై వెనుచొలెదమాదరంబునన్. 42

భా. దేవ = దేవతలకు, రిపు = శత్రుఁడైనవాని, భీమ = భయకరమైన, వరాహ
వపుష్క = మూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసుకా = మూకాసురుననుట, తరస = మాంస
ముయొక్క, “పిశితంతరసంమాంస” మని ఆ. విశేష = భేదమున్న - క్రొవ్వునకనుట,
ధామ = స్థానమైన, సముదంచిత = ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వమయ = బలప్రచురమైన,
ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకుకా = శరీరశ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కు
ధరాకృతికా = పర్వతాకారముచేత, ప్రబలువాని, సర్వ, పలాశచయంబు = వృక్ష
సమూహమును, “ఫలాశిగురుమాగమా” అని ఆ. కూల్చుకొని, వరాహవ

పుష్కరాక్షసుని శ్రీందటికన్యయు. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుడు, దమ = అణఁ
చుటయందుఁగల, అదరంబున వెనుకొలెను, రాక్షసుల తరసవిశేష, అంగరాజకుఁ
చరకుధర, అనెడికొక్కల సంధిలక్షణము. క. 'వాంతము లైనపదంబుల, పొంతం బై
నున్నశబ్దములకచటతప, ల్దొంతి గజడిదబ లగున, య్యంత నకారంబు సున్న యభిన
వదండీ' యని యాఁధ భాషాధూపణము.

రా దేవిపుభీమ, వరాహావ = లెస్సయుద్ధముగలవాఁడా, "సంగ్రామాభ్యాగ
మాహవాః" అని అ. పుష్కరాక్ష-రాజీవాక్ష, "బిసప్రమానరాజీపుష్కరాంభో
రుహణిచ" అని ఆ. సుందరమునై, సవిశేషధామ = విశేషతేజస్సహితమునై, సముదం
చిత = పూజితమునై, సత్త్వము = సాత్త్వికగుణప్రధానమునైన, అంగముగలవాఁ
డా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, "సింహశార్దూలనాగావ్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగో
చరాః" అని అ. ఇవిసంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశిచయంబు = రా
క్షససమూహమును, నిను, మావిభుండు = మాధవుడు, అను = అనెడి, మతిక్ = మతిచే
త, వెనుకొలెదము.

సీ. అని కోర్కెమీటి నిజాలోకవసు లతీ,

తాశ్రమాలయులు ద • న్ననుసరింప

నవనిభూదారాను • మానోచితాధ్వని,

క్షీప్తాంఘ్రిగతులను • జెన్నుమిగుల

నాత్మభక్తునిసత్త్వ • మరసి ప్రోచుటకు రా,

జవతంసుఁ డట్లు వత్సలత నేగి

యావనక్రోడంబు • నం దాతపస్వియుఁ,

దానును గూడ సత్సలత నొప్పు

తే. నంబకము లేసిరి వహించె • నది తదుభయ

సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని

మిత్తతఁ గరంబు నుతి గాంచి • మించె నప్పు

డొగిఁ దదన్యోన్యజన్యము • ద్యోతి యగుచు.

43

రా. అని = అని, అవనిధూ = సీతయొక్క, ఉదారమైన, అనుయాన = కూడవ
చ్చుటకు, ఉచితమగునట్లుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టబడిన, ఆంఘ్రి =
పాదములయొక్క, గతులచేతఁ జెన్నుమిగులునట్లుగా, అత్మభక్తుని = శరభంగునియొ
క్క, సత్త్వము = సత్త్వగుణమును, అనినక్రోడంబునందున్ = వనమధ్యమందనుట.
"క్రోడస్ఫూకరపాశంగ్యోః క్రోడఃక్రోడంచనక్షసి" అని అ. ఆతపస్వియుదానునుగూ

డక్ష=శరభంగ రాములు సంధింపఁగా, సత్ఫలతక్ = తస్పఫలము గలవౌటచేత, ఒప్పేడి, అంబకములు=కన్నులు, ఏసిరి = ఏయొప్పిదనము, ఏసిరించెను, అది=అయొప్పిదము, తదుభయ=అయిద్దటియొక్క, సంగమంను రాగముగల, మనః=మనస్సుచేత, అర్జిత=సంపాదింపఁబడ్డ, ఉత్సవధురా=ఉత్సవాదిశయమునకు, “ఋక్సూరభూః పథామానత్తే” అనుసూత్రమున బచ్చిత్ర్యయాంతము. నిమిత్తతక్=నూచకమగుటచేత, తత్=అశరభంగ రాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య=ఒకరొకరివలనఁ బుట్టిన, ముత్=సంతోషముచేత, ద్యోతియగుమక్=ప్రకాశింపుచున్నదై, అదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును కూడఁగాఁ గన్నుల వికాసమేదికలదో యావికాసము వారిమనస్సులయందలియుత్సవమును సంతోషమునును దెలిపె ననుట.

భా. అని=యుద్ధమందుఁగల, కోర్కెమీఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత=విడువఁబడిన, ఆశ్రమములు వాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింప, భూదార=వరాహముయొక్క, “కోదోభూదారశ్శ్రీ” అని అ. అనుయాన=వెంటఁబోవుటకు, ఉచితమానట్టుగా, అధ్వని=ధ్వనిరేకుండునట్టుగా, క్షీప్త=పెట్టఁబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అవని=భూమి, చెన్నుమీఱఁగా, ఆత్తభక్తుని = అర్జునునియొక్క, సత్త్వము=బలమును, అరసి=పరీక్షించి, ప్రోచుటకు, రాజవతంసుఁడు=చంద్ర శేఖరుఁడు, ఏగి అవనశ్రోదంబునందుఁ=అయడవిపందియందు, అతిపస్వీయుఁ దానును =అర్జునుండును దానును, కూడ, సత్ఫలతక్=మంచిముల్లులు గలవౌటచేత, “సస్య బాణాగ్రయోఃఫల” మ్మని రత్నమాల. ఒప్పు, అంబకములు = బాణములను, ఏసిరి, అది=అయేయుట, తదుభయ=అయిద్దటియొక్క, సంగర=యుద్ధముయొక్క, అగమనమనెడి, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాదిశయమునకు, నిమిత్తతక్=కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటికన్వయము. తత్=అకిరాతార్జునులయొక్క, అన్యోన్యజన్యము = పరస్పరయుద్ధము, “యద్ధమాయోధనంజన్య” మ్మని అ. ఉద్ద్యోతియగుమక్=ప్రకాశింపుచున్నదై, నుతిగాంచిమించెనని క్రిందటికన్వయము.

వ. వారలిద్దఱు గొంతతడవు.

క. నుతనత్వాధికరణాలస

దిత రేతరజాత్యుచితసమిద్ధసపర్యా

యతిరోహితభావు లగుచు

ధృతి నెరవుచు ధర్మపటిమఃసృఢత నెరవుచు.

44

భా. నుతనత్వ=నర్తనముబలముగల, అధికరణ=ఘనయుద్ధముచేత, అసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ=ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, అత్యుచితమానట్టుగా, సమిద్ధ=

ప్రదీప్తమైన, సపర్యాకు = పర్యాకు మతోగూడిన, తిరోహితభావు లగుచుకా = తిరో హితశ్వాముగలవారై - ఓటమిగలవా రొచుననుట, గృతి = స్వైయమును, నెరపుచును, ధర్మ పటిమ = వింటి నేర్పుమొక్క, దృఢత = దౌర్భాగ్యమును, నెరపుచును.

రా. నర, సత్త్వ = సత్త్వగుణమునను, అధికరణ = స్థానమైనదియునై, అసత్ = ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్రిజాతులను, ఉచిత = తగిన, సమిద్ధ మైన, సపర్యా = పూజలయొక్క, “సపర్యాకర్పణంబలి” అని అ. అయతి = నిడివి యందు, తిరోహిత = మొలిపింపబడ్డ, భావ = తాత్పర్యముగలవారొచును, గృతి = గం తోపమును, “గృతిక్యోగాంతరేస్తర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిమ” అని అ. ధర్మ పటిమ = ధర్మాతీతయముయొక్క.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యనసరంబున.

45

మ. అరుదార న్నరభావవిచ్ఛిన్నశౌర్యాలోకభేలత్సనో

హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుబ్ధకరణః వ్యావర్తనాశక్తిని

ర్భగుః డై తాపసుః డంపలేమిః బ్రకటింపం జూది యారాట్కులా భరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచె న్నదిన్. 46

రా. అరుదారకా = అరుదగునట్టుగా, నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుఁ డైన, శౌరి = విష్ణువైన రామనియొక్క, అలోక = సందర్శనమనెడి, భేలకా = క్షీణచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱగా, భావము విషుసందర్శనమునల్లఁ దపో మహాత్మ్యము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుబ్ధ = ఏడఁబాయఁజాలని, కరణ = ఇంద్రి యముయొక్క, లోభముయొక్క యనుట. “భరణంసాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రి యేవ్యపి” అని అ. వ్యావర్తన = త్రి స్వటయందుఁగల, ఆశక్తిచేతనిర్భరుఁడై, ఆశక్తి యధికమనుట, తాపసుఁడు = శరభింగుఁడు, అంపలేమి = అంపలేకుండుటను, తిరా ట్కులాభరణంబు = ఈరామచంద్రుఁడు, ఇంగునె = ఈయాత్రమమఁజేచి చిక్కునో = రాక్షససంహారముచేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింప వ్రాతము = దేవతాసమా హము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యముయొక్క, అలోక = పరీక్షయందు, భేలత్ = విహరింపుచున్న, మనః = మనస్సుగల, మారునియొక్క, మాహాత్మ్యము = బలము, మీఱగా. లుబ్ధక = కిరాతమాపనైనమారునియొక్క, “వృగయుర్ద్ధకశ్చపః” అని అ. కరణ = మార్గమును, వ్యావర్తన = మున్నటయందుఁ గల, ఆశక్తి = శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుఁడై = ఆశయము లేనివాడై, “ధికోతి శయభారయోః” అని యి. తాపసుఁడు = అర్జునుఁడు, అంపలేమి = అమృతయొక్క లేమిని, ప్రకటింపకా = ప్రకాశము చేయఁగా, అమృతు మోదులలోఁగానక వెనును

లాడఁగా ననుట, ఈరాట్టు లాధరణంబుఁ ఈ బాధుఁడగుచు, ఇందు నెఁ ఈ బాణములేమి
చేతనే కడమ నుతియు.

క. తనకును శరభంగమునీ

శునకు సమరసత్వభరము • సారిది నొదవును

దనరుట గడు నెన్నికలం

గని ప్రబల ధృతిం దనర్చుఁడు త్రియుఁ డంతన్.

47

భా. డ్ త్రియుఁడు = అర్జునుఁడు, తనకు, శరభంగము = బాణములులేకపోవు
టయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని = చలింపని.

రా. తనకును, శరభంగమునీ శునకును, సమ = సమానమైన, రసత్వభరము = అను
రాగాతిశయము, ఎన్నికలక = కొనియాడుటలచే, బలధృతి = అధికసంతోషముచేత,
డ్ త్రియుఁడు = రాముఁడు.

సీ. అతిదృఢం బైనట్టి యాత్మసఖ్యాతిచా,

పలత యెంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్పి

ఘనతేజ నమ్మోహఁ త్తుని నీకు నలబ్రహ్మ,

కట్టడ యెట్లట్ల • కాక దాట

నగున్మోహ మ్మనుచుఁ దా • ననిపెనుగడఁక మొ,

త్తం బై నిలింపసంఘంబు విరులు

గురిసె నప్పుడు నిజస్థిరచండహేతిపా,

తమానవికారలేశముఁ బొరయక

తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రుపై • మెచ్చుదనర

నర్మగతివిధిఁ జేరంగ • నరిగె నాన

మిథశౌర్యఁడు శుభమాని యుద్ధవశత

ఘనపదవి నెల్లఖనరులు • వినుతినేయు.

48

రా. అర్జు = తనయొక్క, కఖ్య = చెరిమియందుఁగల, అరిచాపలత = అత్యంతచప
లత్వమును, త్రిప్పి = నురలించి, రాముఁడనెడుమాట, అమ్మహాత్ముని = శరభంగుని,
నీకు, బ్రహ్మకట్టడ = బ్రహ్మజేవునియాజ్ఞ, అయచు ననిపెను, నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర =
నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేతి = అగ్నిహోత్రునియందగు, శౌహససాగ్నియందలి
యనుట, పాతమునక = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, అరణ్యకేంద్రుపై = ముని
శ్రేష్ఠుడైన శరభంగునిమీఁద, నిలింపసంఘంబు, అర్మగతిక = తగినక్రమముచేత,
విధిక = బ్రహ్మజేవుని, చేరంగ = చేరుచుండఁగా, విరులు గురిసెనని శ్రీందటి కన్య
యము. అసమిధశౌర్యఁడు = ప్రదీప్తమైన శౌర్యముగల రాముఁడును, శుభ, మాని =

శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ=సంతోషములయొక్క, శరణులచేత ఘనమైన పదవిని నెల్లఖచరులు వినుతినేయఁగా నరిగినని యన్వయము ఫలీతాము రాముఁడు శరభంగునికి ముక్తి ననుమతించి యాముని దివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ దాను నుత్తీర్ణునియాశ్రమమునకు సాగించెననుట.

భా. అత్త=తనయొక్క, సఖ్యుని=ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత=ధనుర్నితను గాండీవమును, తనబలిమిచేత, త్రప్పి=విసరి, అమృతాత్మనిక=ఈశ్వరుని, నిను, బ్రహ్మకట్టడ=బ్రహ్మవ్రాత, దాటనగు నెపామృతమునకు=ఈపెట్టుదగిలించుకొనియుఁగ్రునట్టుగా నివ్రాతయుండెననుచు, తాను=అర్జునుఁడు, అసిపెరుగడఁకఁక=యుద్ధమందలి యధికరోషముచేత, మొత్తక=కట్టఁగా, పైక=అర్జునునిపై, నిలింపసంఘంటు విరులుగురి నెను, నిజస్థిరచండహేతి=గాండీవముయొక్క, 'రవేర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిః' వ్యాలాచహేతయః' అని అ.పాతమునక=పెట్టుచేత, మెఱయించున్న, అరణ్యకేంద్రుపైక=కిరాతరూపముననున్న యీశ్వరునిమీఁద, మెచ్చుదనరఁగా, అర్హగతివిధక=సమయోచితగతి విధానముచేత-వేగిరముగా ననుట, అసమిధకౌర్యుఁడు=అర్జునుఁడు, శుభమా=శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతక=బాహుయుద్ధపరతచేత, "నియుద్ధంబాహుయుగ్ధేస్యా" తని అ. ఘనపదవిక=అకాశమార్గమున, ఎల్ల, ఖచరులు=దేవతలు, వినుతినేయఁగాఁ జేరంగ నరిగను.

ప. అంత.

49

శా. మాయామర్త్యుఁడైన మాధవుం డవిచలః ప్రైత్తి సుతీక్ష్ణశ్రమ స్థాయితృత్వవిహారమప్రవిశదీషద్దేవరోహంకురం బై యేపారఁగఁ జూచుచుం బరువడిక హర్షోదయం బెక్కుఁగా జాయం దమ్మునిరూఢదృష్టిఁ గన భూఃసంజ్ఞ నియోగించుచును. 50

భా. ఉమాధవుండు, అవిచలత్=చలంపని, మైత్రి=అర్జునునిమీఁద మైత్రిత, నుత్తీక్ష్ణమై, అశ్రమ=శ్రమరహితమై, స్థాయత్=పెరుగుచున్న, సత్త్వ=బలిమియొక్క, విహారము=పెనఁగులాటయనుట, అప్రవిశత్=ప్రవేశింపని, ఈ దేవురోహంకురములుగలదై, పరు-వడిక=అర్జునునియొక్కవడిచేత, జాయక=పార్వతినీ, తమ్ముక=అర్జునుని దమ్మును, నిరూఢదృష్టిక=సావధానదృష్టిచేత, కనక=యూచునట్టుగా, నియోగించుచును.

రా. మాయామర్త్యుఁడైన మాధవుండు = రాముఁడు, నుత్తీక్ష్ణశ్రమమంగు, స్థాయత్=వృద్ధిఁబొందుచున్న, సత్త్వ=జంతువులయొక్క, విహారము, మైత్రిచేతనప్రవిశదీషద్దేవరోహంకురంబైయేపారఁగా, జాయక=నీతను, తమ్మునిక=అర్జునుని, రూఢ, కడమ నులభము.

క. ప్రీతి దనర భూరితప

శ్చాతుర్యమతీక్షణ సత్త్వసందర్శనసం

జాత మగువేడ్క యంశటః

జేతోరంజనము మిగులః • జేయ నలరుచున్.

51.

రా. సుతీక్షణమనియెక్క సత్త్వగుణముయొక్క సందర్శనమున, అలరుచును.

భా. తపశ్చాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్షణ=తీవ్రమైన, సత్త్వ = బలమయొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగలోపా, ముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితసి

ర్ణిద్రప్రసన్నతాసం, పదుచిరత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్.

రా. భద్రగతిక = మంచిగమనముచేత, అరుగ = లోపగా, లోపముద్రానందస్వరూపముని = లోపముద్రానందస్వరూపమైనముని-అగస్త్యుడు, దర్శిత = చూపబడిన, సర్ణిద్ర = స్ఫుటమైన, ప్రసన్నతాసంపదయొక్క, రుచిరత మెఱయ, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = కనుపల్లెను, రాముఁ డగస్త్యుని మమునకుఁ బోయిననుట.

భా. భద్రగతిక = శుభగతిచేత, అరుగ = సరాసుయైన, అలోప = అత్యున్నమైన, అముద్ర = సరసిధరిమైన, అనందముగల, స్వ = తనయొక్క, రూపము, నిదర్శిత, రుచిరతచేత మెఱయగా, ఉమధవలడు, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెననుట.

వ. అప్పుడు.

53

సీ. దివిమోచి యున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ,

మానతంబుగఁ జేసినట్టిఘనని

మించిపోకము నావరించినవిషరాశి,

సాపోశినముగొన్నయద్భుతంబు

జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్ము

యస్వమూర్త్యలోకుఁ డగువహుఁడు

నఖిలపేదాంతవేద్యాత్మఁ డై భువనవం,

ద్యుతఁ బెంపుమీఱునుహానభావు

తే. నమర నిమ్నగాత్యనేరముల నెఱయు

జడలలేగెంపు విమలతఁ • గడు మెఱయఁగ

మెకిముతోట విభూతి సమిధితనువు

నొడొకిటి కంద మై యొప్పు • నొప్పువాని.

54

భా. దివి=స్వర్గమును, మోచియున్న, అన్రిక్=మేరువును, ధర్త=వింటియొక్క, “ధర్తఃపుణ్యేయమేన్యాయే స్వభావాచారయోక్తౌ, ఉపమాయామహింసాయాఽచాపేచోపనిషద్యపి” అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిక్=బలవంతుని, విషరాశిక్=కాలకూటమును, అన్రుతాత్తుక్=విచిన్రిధైర్యముగలవాని, “అత్తాయత్తోభృతిర్భుద్ధిస్స్వభావోబ్రహ్మచరః” అని అ. జీవనదోష=సంసారదోషమును, విద్రావణ=పోములైడి, జ్యోతిర్తయమైన స్వమూర్తియొక్క, అలోక=సందర్శనముగలవాడగు, మహాత్తుక్=పవిత్రయాపుని, వేదాంతవేద్యాత్తుడు, మహానుభావుక్=ప్రభావముగలవాని, నెలయుక్=చంగ్రుడును, కడమ సులభము.

రా. దివిమోచియున్న=మిన్నుమట్టిన, అన్రిక్=వింధ్యమును, ధర్తకార్యార్థము=సంధ్యావందనాదిధర్తములు నడిచెడికొఱకు, అనతంబుగక్=అణగనట్లుగా, విషరాశిక్=సముద్రమును, జీవనదోష=విల్లకళంకును, “జీవనంభువనంవన”మని అ. విద్రావణ=మాన్పెడి, జ్యోతిర్తయ=నక్షత్రయాపమైన, స్వమూర్తియొక్క, అలోక=ప్రకాశము గలవాడగు, “అలోకాదర్శనోద్వ్యోతా” అని అ. “ప్రససాదోదయాదంభఃకుంభియోనేర్తపశాజసః” అని గఘు. వేదాంతములను, వేది=తెలిసిన, అన్రి=బుద్ధిగలవాడై, అవరునట్లుగా, ఎలయు=పుట్టుచున్న, కడమ సరి.

తే. చూచి యాదిత్యకులరాజఃపుత్రుఁడు మార్ష

వినయభక్తులనాష్టాంగఃవినుతిసేసె

నపుడు గాకున్నయట్టితదస్త్రసిద్ధి

దమప్రయోజనమని సురల్లనరి రాత్తు.

55

రా. అదిత్యకుల=సూర్యవంశమండు బుట్టిన.

భా. అదిత్యకులరాజ=జీవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనము=నివాతకవచకాలకేయాదిసంహరి పోతుపని.

వ. అట్టినమయంబున.

56

క. స్వతఃఫలసాక్షాత్కారతః

గృతసాన్నిధ్యఃజైనఃరాజనతంసుక్

హతకలుషుఁడు దపసి ముద

స్విత మగుచిత్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్.

57

భా. రాజవతంసుని, తపసి=ఆర్జునుడు, చిత్తముతోడ,

రా. చిత్తమునక్=చిత్తమందు.

క. విశ్వేశ్వర విశ్వాత్మక, విశ్వాస్థాన యభిలః వేదాంతవచ
శ్వశ్వదభివర్ణ్యమానమ, హైశ్వర్య నిరహనిత్యః భవశుభమయా.
రెంటికి సమము సులభము.

మ. నిశిత ప్రజ్ఞతః జూడ నేవికృతియు • న్నే దండు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొనర్చుట మదిం • దర్శింప లోకంబులం
దశుభ ప్రక్షయము శుభోదయము నుద్యద్భక్తవాత్సల్య తా
తిశయా యత్తతః జేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా. 59

రా. 5, దశరూప=దశావతారముయొక్క, అశ్రయణంబును, ఒనర్చుట =
విహించుట.

భా. ఈదశక=ఈత్రకారమున.

క. అది సకలసదాచారం
బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బొదవినకొలది నొకప్పుడు
హృదయము నీయందు జేర్తురేని మహేశా. 60
రెంటికి సరి-సులభము.

క. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ, నుతికొగ్గినసాహసమ్మును సహింపు దయ
మతి నాకు నేన లజ్జం, చితి నోయచ్యుత యనంత • శివగుణరాశీ. 61
భా. అతివాఙ్మనసాస్పద=వాఙ్మనస్సులకు గోచరము గాని స్థితిగలవాడ,
వాఙ్మనసపదము-అనఁగా రాదినూత్రమున నిహితము. అమృత=స్థిరా, శివ.
రా. శివగుణరాశి.

క. అనుచు బునఃపునరభివం, దనములు నెమ్మనమునం దుదంచినమ్మె
దనితాంతభక్తిసంతత, వినయంబులు సందడింప • వేమఱు శేసెన్.
భా. నెమ్మనమునందు వేమఱుశేసెనని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.
వ. తదనంతరంబ. 63

క. విమలుడు రాజన్యోత్తము, డమితతపశ్చక్తిమహిమహార్షీ శక్రపా
సమవాప్తి నిష్ఠదివ్యాస్త్రమతల్లిసిద్ధి గని ముదం బందె గడున్. 64
రా. తపశ్చక్తికి, మహి=స్థానపైన, మహార్షీశ=అగస్త్యయొక్క, దివ్యా
స్త్రమతల్లి=వైష్ణవచాపబ్రహ్మస్త్రములయొక్క, సిద్ధి=ప్రాప్తిని.
భా. తపశ్చక్తిమహిమచేత, హర్షి=హర్షముగల, ఈశ=ఈశ్వరునియొక్క, అ
స్త్రమతల్లి=సాశుపతయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసంఽస్త్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షీద్వంశవతంచుఁ గన్గొని మహాఁగోదావరీరీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెఁ న్నం డంచు సంరక్షణ
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సంఽప్రీతిం గడు న్ముఁక లై 65

భా. కుక్షీద్వంశ=ధూపవంశమునకు, “గోత్రాకుఃపృథివీపృథ్వీ” అని అ. వతం
సుక=అక్షునుని, మహాఁగో= అధికాపరాధములచేత, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని
అ. దావరీరీ=దవాగ్నిధింగిని, “దవదావోవనారణ్యవహ్నా” అని అ. రీతిశబ్ద మీ
కారాంతమైనందుకు, క్తిచ్ఛ్తోదసంజ్ఞాయాముని క్తిఁ-రాక క్తిచ్ఛ్-వచ్చినది గనుక,
“సర్వతోశక్తిన్నర్థాదిత్యేకే” అని జీవనచ్చి యీకారాంతమైనది. రసత్=మోయు
చున్న, రక్ష=రాక్షసులయొక్క, అపాయపథంబు=వధోపాయపథము, తద్వనభూ
మియందు, దేవతలు=ఇంద్రాదులు, పాడచూపి.

రా. కుక్షీద్వంశవతంసుక=రాముని, మహాఁగోదావరీరీరసంచున్న, సత్=సజ్జ
సులయొక్క, రక్ష=సంరక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూ
మిదేవతలు=బ్రాహ్మణులు, పాడచూపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

వ. యగోచితప్రకారంబునం బాడచూపి యతనిప్రణామాదివినయకృత్యం
బులు గైకొని. 66

క. అరుదుగ నుపచార మొన

ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరార్పణంబులఁ

గర మమరుచు న్గుండ వేడుకను సప్రభు లై. 67

రా. తమతమ, మహాశ=అధికకౌంత్స, రస=అనురాగముయొక్కయు, అదర
ముయొక్కయు, అర్పణంబులకొ=ప్రకటనములచేత ననుట, అమరుమీ నుండఁగా,
సప్రభులై=ప్రభాసహితులై, దీవనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబులవల్ల,
సప్రభులై=ఇంద్ర సహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మ సరస్వతిఁ గొంతకాల

ముండి తమకార్యములకొద లుడిపి చనుట

గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ

జనియె వేడ్కుఁ దదావాసఁజగతి కళఁడు. 68

భా. అత్తపురస్థితికొ=స్వరస్థితిచే.

రా. ఆత్మభరణి = తమముందఁనగు, స్థితిని, వారలు = అయిష్టిశక్తి, కడమ
సులభము.

క. అందు నమందఁగునోదయ

మొందఁగనిబిడఁజుఁ డలగుచుండె సుమిత్రా

నందనజనకసుతానిశ

సందర్శితనవనకోల్లనదృఢజనరతిన్.

69

రా. అందుకొ = అనెనమందు, నిబిడ = సాంద్రమైన, బిడఁజు = తే = స్ఫుగలరా
ముడు, కడమ సులభము.

భా. అందుకొ = అస్వర్గమందు, కని, బిడఁజుడు = ఇంద్రుడు, “బిడఁజుఁ పా
కశాసనః” అని అ. సుమిత్ర = సన్నిత్రులకు, అనందనజనక = అనందకరుడైన, సుత =
కుమారుడైన యుష్మదునిచేత, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, సందర్శితమైన భజనరతి నేత నలరు
చుండెను.

సీ. ఆసక్తిఁ దనరిన వాసవసేవామి,

మానుభవనిరంతరానువృత్తి

నడఁగక పేర్చుపేరానఁ గుండెడి యుర్వ,

• శీతలోదరిపరిస్థితతరస

కామసంబ్రమతనొక్కతె యహిమాంశువం,

శాకల్ప మైనయా రాకుమారుఁ

డున్నచోటికిఁ దమి నొక్కనాఁ డేతెంచి,

కెళవున నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరసిచూచి విశృంఖలస్థరశరాత్తిఁ

బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య

మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె

సిగ్గుఁ జిలువవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్నమీఱ.

70

రా. ఆసక్తిఁదనరి, నవమైన, ఆసవసేవా = మద్యపానముయొక్కయు, అమిషా
నుభవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, “పలలంక్రవ్యమామిష” యని అ. నిరంతరాను
వృత్తిచేత, శీరాసకొ = అధికాశచేత, ఉరు = అశీతలోదరి = గొప్ప యున్న చిల్లగాని కడు
పుగలది, రనియనిదియనుట, ఒక్కతె = ఒక రాక్షసి, పరిస్థిత = సమగ్రమైన, తరస =
మాంసమందుగల, కామ = కోరికయొక్క, సంబ్రమతె = స్వరచేత, అహిమాంశు =
శూద్రునియొక్క, వంశమునకు, అకల్పమైన = అలంకారమైన, రాకుమారుడు =

రాముడు, ఉన్నచోటికి, కళవునకా=సమీపమున, అర్చినిబూసెను, అసురవనిత తాఁ
గాక=తాను రాక్షస స్త్రీగాబట్టి, కానుపించెను.

భా. అసక్తిదలరినవాసవసేవయినది, మిస=వ్యాజము చేతనైన, అనుభవ=సం
దగ్ధనముయొక్క, ఊర్వశీతలోదరి = ఊర్వశియ నెడుసేవిత, పరిస్థితతర=ఘనమునై,
సకామ=మంత్రధసహితమైన, సంభ్రమత = సంభ్రమముగలదియౌటచేత, ఒక్కతెను
=ఒకతెను, హిమాంచువంశ=చంద్రవంశమునకు, అకల్పమైన=భూషణమైన, “అక
ల్పశేషేనైపథ్య”మని అ. రాక్షసురముడున్నచోటికికా=అర్చుచువిడిచి, తమిక్=రాశ్రి
యందు, “రజనీయామిదమి” అని అ. ఏతెంచి అసురవనిత=అయప్పరస, కానయో
గ్యమైన = వర్జనీయమైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, అకృతినహించి, కానుపించెకా=
వచ్చెననుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయముచిశసంభాషణంబులు
నడపి తనమదిం బొడలెడుమదనవికారంబుతెఱిం గజింగించిన
నతండు. •

71

రంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్పితగఁ జెలుపుచు
మననుజవశకలితనిజమతిని బ్రబలు
మననుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతన్గదియ రామానుపుచును.

72

భా. ఉదారమైన, యోగిత = యోగిత్వముయొక్క, కల్పినిచెలుపుచును,
మదను=మంత్రఘనియొక్క, జన=వేగముచేత, శకలిత = భేదింపఁబడిన, నిజమతిగల
దాని, అచతురగామినికా=ఊర్వశిని, ప్రబలుమననుచేత, అనలేక=తాళలేక, తన్గది
యరాఁగా మానుపుచును, అచతురగామినికా, పల్కెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. తనకు, దారయోగితకల్పి = భార్యసంగతికలుగుటను, తెలుపుచును,
మత్=నాయొక్క, అనుజ=తమ్ముడైన, అక్షణునిక్కి వశకలిత=అధీనముగాఁ జేయఁ
బడిన, నిజమతిచేత, అక్షణునిఁగోరియనుట, “ప్రబలుమనఁగా, సుచేతనా=మంచిబుద్ధి
చేత, “ప్రతిపద్జ్ఞప్తచేతనా” అని అ. చతుర, కామికా=కాకుండుటచేత, చతుర
గామి ననుదిక్కున సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంతవిధ లపైఁగతితమలగుకచట
తపలు గసడదని అగు నని యనంతువిధంబు. నానలేక కదియరాఁగా, అక్షణుఁడు
పల్కెనని ముందరిపద్యములోఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

నీ. జ్యేష్ఠసౌభ్రాతృసుఃస్థితీలక్షణుఁడు వచ్చె,
నరయక యిటువచ్చి • నరయ నయ

బ్రహ్మచర్యస్థితి • భజియింపఁ బరమతా,
 పసనాథసత్వాజ్ఞ • పసఁ బనిచిన
 నాయగ్రజనియోగ • మ్నియోజఁ జేయుచుకో,
 నర్హమె మగిడిపో • న్నునినపలపు
 పొలుపుగారామునూ • ల్కొలుపుచుఁ గదిసి య,
 తం డట్ల పలుకనెఁ • దాఁకగుట్టు

అ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి • తిరిగి పైకొనుకొర్కి
 నతనినతనిమదవ • దనమవిశిఖ
 దళితహృదయ యగుచుఁ • దెలచియందు నొకింత
 గలఁకలేమిచూచి • నెలఁతగనలె.

73

రా. శ్రేష్ఠునితోడి సౌభ్రాతృమండలి నుస్థితిగలవాఁడు అత్తణుఁడుపల్కెను,
 బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని ననుభజియింపవచ్చితివి, తాపఘ్నతోడ, సనాథ = కూడిన,
 సరి = భార్యయొక్క, అజ్ఞయొక్కపసచే, పనిచిననాయగ్రజనియొక్క యోగము,
 రామునినూల్కొలుపుచును, రాముఁడును, అట్ల = మునుపటివలె నే, పలుకఁగా, ఎం
 దాఁకగుట్టు, జరిపెను = జరిపెదపు, అనుచు, తిరిగితిరిగి = రామునివద్దికిని అత్తణునివద్దికిని
 దిరిగితిరిగి, మదనంతుఁడైన, అసమవిశిఖ = మన్నఘునిచేత, దళితహృదయయగుచు, అతని
 నతనిక = రాముని అత్తణుని, తెలచి = తెల్పి.

భా. అత్తణుఁడు = అశ్వీవంతుఁడైన యర్జునుఁడు, “అశ్వీవాన్లత్తణః క్రితః” అని
 అ. పల్కెను, నన్నరయకయిటు, పచ్చితి = పచ్చితివి, పరమతాపససనాథ = వ్యాసు
 యొక్క, అజ్ఞపసచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁబనిచిన, నాయగ్రజ = ధర్మజాని
 యొక్క, నియోగమునని యన్వయము. బ్రహ్మచర్యమునఁ దరమచేయమన్న పలుపు
 ననుట, పలకెపొలుపు = గాగాతిశయమును, గారాము = నెనరుచు, నూల్కొలుపుచుక
 ప్రకటించుచును, కదిసి = ఊర్వశిచేరి, తిరిగితిరిగి = మఱినుటి, పైకొనకొర్కికో = పైకొ
 నెడికొరికచేత, అతనిచు = తమశ్శయలేని, దవత్ = దవాగ్నివలె నాచరింపుచున్న,
 అసమవిశిఖ, అతనిక = అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం • పెసఁగెడునునుబల్కు,

లలర నేత్రైకప • ర్వాంగలక్ష్మి

నొప్పురాకాశిత • మృతిమానితావన,

యంబుజాత్యుచితరూ • పంబు లైన

దృక్పాణిపదగతుల్ • దీపింపఁగ మహాస్త్ర,

గూఢగంధంబులు • మాఢిఁ బరస్

మేను సాంద్రతరసాః శ్రాన్తులేపనముచే,
నవగుణాధిక్యవై భవము సూపః

తే. బ్రేమమదనలీలలపయిః • బెరిగి పెరిగి

మది గలంపంగ నిట్టట్టు • గదిసి కదిసి

సప్రకర్షభీభత్సాత్కప్రజనిత

వికృత్యై తుదః గోపంబు • వెలయః బలికె.

74

భా. శేత్రైకపర్వ = శేత్రైకపర్వమున, అంగలక్ష్మిచేతనాప్పెడి, రాకానీతస్యతి = పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహుకరింపబడిన, అనన = ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, అత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలి దగిన సాంద్రతరముగలవైన, దృక్పాణిపద = శేత్రవాస్తవదములయొక్క, గతులు = విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊధి = పహింపబడిన, గంధంబులు, పర్వక = శ్రుకాకింపఁగా, మేను, సాంద్రతర = మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ధ = సాత్త్విక స్వేదముగల, అనులేపనముచే, నవి = శ్రోతైన, గుణాధిక్యవై భవమునూప, చెమటను దడిసిన మైపూతయందుఁ బతిమళ మెచ్చు గనుక, మదనలీలలపయిక్ = మన్మథవిలాసములపై, ప్రేమపెరిగిపెరిగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, భీభత్సాత్క = అర్జునునిమనస్సునకు, అప్రజనిత = పుట్టింపబడని, వికృత్యై = వికారముగలదై, విభారమును బుట్టింపలేనిదై యనుట, గోపంబు వెలయఃబలికెను.

రా. ఏమనిచెప్ప, ఒప్పురాకాని = కూర్పణకు, తద్వ్యతి = అమానుః స్త్రీరూపకాంతిని, మాని, తాను, అనయంబు, అత్యుచితరూపంబులైన = రాక్షసజాతికిఁ దగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తునులచేత, “అస్రమశ్రుణిహోణితే” అని అ. గూఢ = అవృతమైన, సాంద్రమైన, తరస = మాంసముయొక్క, అనులేపనముచేత, అపగుణాధిక్యవై భవమున, ప్రేమము, అదనలీలలపయిక్ = భక్షణక్రియలేపి, భీభత్సాత్క = జాగుస్సారూపమానట్లుగా.

చ. అలవి యెఱుంగలేక యిశః • రాంగనలం బలె నన్ను నిమ్నైయుం

గలఁచుట యుక్తమే యొదవుః • గాక భవత్యక్తదుష్టచేష్టితం

బులకు ఫలంబు నేఁ డొకటి • పూర్ణముగా నుపభోగ్యమై కడుఁ

జలమున నెందు నీమగతః • నంబు కడంకలనూపుమాలుటల్.

75

భా. భవత్యక్తదుష్టచేష్టితంబులకు, నేఁడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁగాక, అట్టిఫలమేదనఁగా, మగతనంబు కడంకల = పరాశ్రమములయొక్క, రూపుమాలుటలు, చంపెదననుట.

భా. ఫలంబున = ఫలమును, ఏదొకటిపూర్ణముగాక = ఏదొకటిపూర్ణముగాక, వగతనంబుకడకలరూపుమాలటల్ = వేడితనమువచ్చుటయనట, ఒకపుగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబ.

76

సీ, మదిచపలతఁ దన్ను • నెదిరి గానమిని సీ,

తాదేవరామలాఃస్యాదితత్వ

విశ్రుతివాస యై • వేల్పులు దనరాక,

పోకలు గాంచి యుఁబ్బునఁ జెలంగ

నుండినేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిల్లు,

వచ్చెనే యని కన్నవారు నవ్వ

సిగ్గు లే కేమని • యగ్గలికను జన,

స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయఖర

తే. దూషణాదులచేత నాదుర్గలితము

లంతకంతకు దీపింప • నాత్మవార్త

జరిపెదను జాతివికృతిచేష్టలు దివిజుల

ప్రీతి నుడిగించె ననుచింతఁ బెట్టి మదిని.

77

భా. కానమిని, ఇనీ = నిఁదావాక్యము, తాదేవరామ = తాను తేవరామ, లాస్యాది = స్వతఃగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతజ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతికా = ప్రసిద్ధిచేత, అనయై = అనభిప్రాయముట, వచ్చెనేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వసిగ్గులేక కేమని, జనస్థానంబుచేరి, సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = అసభియాశ్రయముగాఁగల జనులయొక్క, ఖర = కూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్గలితములు = శిష్టలక్షణ, దీపింప, అత్తవార్త = అత్తభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతిచేష్టలు = అపృథ్విజాతికిఁ దగినచేష్టలు, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతకా = అనడిపిచారమును, మదినిపెట్టి, నివాసమున కరిగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. కానమిని, సీతాదేవరామసీతకు మఱియొకటి లక్షణమనియొక్క, “స్వాలాన్యుఃప్రాతిరూపత్వస్యామినోద్యోజనా” అని అ. అమల = స్వచ్ఛమైన, అనీ = శిష్టముచేతనైన, “చంద్రవాసానిరిప్తయః” అని అ. అదితత్త్వ = మిక్కిలి ఖండితత్వముచేత, అంటబట్టి కోయబడినదౌటచేతననట, విశ్రుతినానయై = చెవులు ముక్కు లేనిదె, సిగ్గులేక, ఏను, వని = ప్రతికి, జనస్థానంబుచేరి = భరునిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ = అందస్సు, ఖరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్గలితములు = బుద్ధిబుశ్చేష్టలు, “శ్రుతిపద్జప్తిచేతనా” అని అ. దీపింప, అత్తవార్త = తస్యైత్యంతమును, “వార్తాప్రసృతివ్యవృత్తయః” అని అ. జరిపెదకా = నడిపించెదను చెప్పెదననట, అనుచిం

తక్ = అనుగతవిచారమును, అను = ఉపసర్గము, హరిక్ = దేశతలమనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజాలప్రీతి నడిగించెను.

క. అనివార్యముఖరవాహిని

దనవార్తపురః ప్రయాణతక్ వెడలగ రా

మనివాసమున కరిగె మ

న్యూనిరూఢతః గదలి యుద్ధృతోత్సాహగతిన్.

78

రా. అనివార్యము = అణఁపరానిది, ఖరవాహిని = ఖరునినీన, “వాహినిస్సృత వాచమూః” అని ఆ. తనవార్త = తా విచ్చెడువార్త, పురః ప్రయాణతక్ వెడలగక్ = ముంగుగానె వినఁబడఁగా, మన్యః = శోకముయొక్క, నిరూఢతక్ = ఛూర్తిచేత, ‘మన్యైర్దేవ్యైర్క్రూర్భి’ అని ఆ. యత్ = యుద్ధమందు, “సమిత్యాజిస్సమిద్భుద్భ” మని ఆ. ధకారాంతము, ధృతమైన యుత్సాహగమనముచేత రామనివాసమునకు వరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, మఖర = మోలినీపాటునట్టుగా, వాహిని = ప్రవహించుచున్న, ఎఱగుత్తముచేసినను వినఁబడునదియనట, తనవార్త, మన్యః = శోకముయొక్క, ఉద్ధృత = పెకలింపఁబడిన, రామ = ఉర్వశి, కడమనులధము. సీ. అది యంతయును విని యపుడు వేఱొకచంద,

మైదింతనున్నయఃత్యాత్మభేద

జనకుననుంగుపఃట్టిని దగఁ బిల్చి నీ,

యీశాపదానంబు నేనెఱుఁగుదు

మదిచింత వలదు నీ కిని యనిష్టసమాగ,

మము గాదు నాదగుఁమాటఁజేసి

ఘనమోదముననుండు మనుచు జిష్టుఁడు సుమి,

త్రానందనుఁడు దేర్చె బూనియంత

ఆ. సారతరబలారిశాసనోద్దీప్తసం

రంభవిభవుఁ డగుచు రామవిభుఁడు

భుజవశీకృతాజివిజయుండు వేల్పుల

జయజయస్వనాః శయము సిగుడ.

79

భా. అత్యాత్మ భేదజంకుక్ = అత్తభేదమున బట్టింపుచున్నవాని, అనుంగుప ట్టిక్ = అర్జునని, పిల్చి, ఇంద్రుఁడనెడువాట, ఈ, శాపదానంబు = శాపమిచ్చుటను, ఇది = శాపము, అసిష్ట = ప్రీతియనుగాని, సమ = సంతోషింపఁడు, అగమము = రాకగలది,

కాదు, ఉండుననుచు, సుమిత్రానందనుడు = సుమిత్రులకొనందకారి, జిష్ణుడు = ఇంద్రుడు, శేర్చక = ఊరడించెన, అంతట, సారథిరమైన, బలారి = ఇంద్రునియొక్క, కాసనముచేత, రామవిభుడు = మంచికొంగలవాడు, రామనింటికొంగలవాడనియుఁ జెప్పవచ్చును, భుజశీకృతమైన, అజి = యుద్ధముగలవాడు, విజయుండు, ఇందుబెండాదెసని ముందరఁ గ్రయ.

రా. ఆత్యాత్మ భేదక = చాలవిచారముగల, జనకునకుండుపట్టిక = సీతను, అత్తులుడనెడుమాట, ని = నియొక్క, ఈశ = రామనియొక్క, అపదానంబు = పొరుగుమును, “అపదానంకర్తృత్వ”మని అ. అనిష్టముయొక్క, సమాగమము = రాక, కాదు, అనుచు; విష్ణుడు = జనుశీలుడు, సుమిత్రయొక్కనందనుడు, శేర్చక = తెలియఁజెప్పెను, అంత, సారథిరబలముగల, ఆరి = శత్రువులయొక్క, కాసన = కిక్కియందు, అజివిజయముగలవాడు, రామవిభుడు = రఘునాథుడు, కడమ సరి.

తే. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారసారయుతని

వాతకవచాదిరక్షోన్మితాతులరణ

విహరణోత్సాహదైవతవిమతసేన

పై నడరిచెండుబెండాడె • బ్రభుయుతముగ.

80

రా. సర్వదివ్యాస్త్రదుర్వారమైన, సార = బలముతోడ, “సారోబలేన్ధికాంశేచ” అని అ. యుతములైన, నివాత = గాలిదూచి, “నిర్దిశ్చయనిశ్చయోః” అని అ. కవచాదులచేతరక్షచేత నూర్జితమైనయతులరణవిహరణోత్సాహముగల, దైవతవిమతసేనపైక = రాక్షససేనపై, ఆడరి = లంఘించి, ప్రభుయుతముగక = భరాదియుతముగా, ఇందుబెండాడెను.

భా. సారయుతులైన, నివాతకవచాదిరాక్షసులచేత, అర్జిత = సంపాదించఁబడిన, కడమ సులభము.

క. తమిఁ దద్ధ్వంసనిమిత్త, ప్రమదదశాస్యః డునానుప్రభుకడీ కే

గి మనోమోదోచితసం, ప్రమతం బ్రణమిల్లె నతనిపాదంబులకున్.

భా. తద్ధ్వంస = అరాక్షిససంహారిము, నిమిత్త = కారణముగాగల, ప్రమదశ = సంకోపావస్థగల, అస్య = ముఖము గలవాడగు, ఆ, మన ప్రభు = ఇంద్రునియొక్క, కడకుక = వద్దికి, ఏగి, మనోమోదోచిత = మనస్సుతోఁపమునకుఁ జేసిన, సంభ్రమతక = సంభ్రమముగలవాడౌటచేత, ప్రణమిల్లెను.

రా. తద్ధ్వంసనిమిత్తప్రమద = భరాదులఁగ కారణమైనస్త్రీ కూర్పణఖి, దశాస్యుడగు = పదితిలలుగల, ఆసురప్రభు = రాక్షసేంద్రుడైన రాక్షసియొక్క, మనస్సునందుగల, ఆమోద = దుఃఖమునకు, కడమ సులభము.

ఆ. అతఁడు తన యవరజః కూర్మనాసాస్త్ర
ములు నిజాక్షులచఘః విలసవన్తు
గడు నిగుచ్ఛ నడిగి • యడిగి తత్కథితన
భార్యరామన్వస్తః కాన్యః డగుచు

82

రా. అతఁడు = రావణుఁడు, తన, అవరజః = చెల్లెలైన కూర్మణియొక్క, అక
ర్మనాసాస్త్రములు = చెవులముగ్గున వంతటనుండి పునెత్తురులు, “ఆస్త్రమస్త్రణి
ణితే” అని వి. నిజాక్షులకా = తన నేత్రములచుండు, అఘనిలసనము = దుఃఖోద్రేకము
ను, ‘దుఃఖాంహోఽస్య నేప్యఘ’ మ్మని అ నిగుచ్ఛ, అడిగి యడిగి, తత్ = అకూర్మణి
చేత, కథిత = తెలుపఁబడిన, సభార్య = సీతాసమేతుడై, రామనియొక్క, వృత్తి =
అతీతమైన, కార్యముగలవాఁడగుచు, తదాశ్రమంబునకు వచ్చినప్పుడని నాలుగుపద్య
ములతర్వారఁ గ్రియ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు = తనయ = అర్జునునియొక్క, వర = శ్రేష్ఠమైన, జయ
ముయొక్క, అకర్మనా = వినుటచేత, సాస్త్రములు = అనంత వాక్యములతోఁగూడిన, ని
జాక్షులు, అనఘనిలసనము, తత్కథిత = అయ్యుచుచుండేతఁ బెప్పుఁబడిన, సభార్య = సభ
యందలి పెద్దలకు, రామ = హృద్యమైన, వృత్తి, కార్య = రక్షోయధ్యము గలవాఁడౌ
చును, ఒసఁగెనని ముందరఁ గ్రియ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిల్లి, గనువామరగమిఁ దలిర్పఁగా గ్రక్కున నే
చి నిజాసనార్ధభాగం, బునఁ దనయున్నతగధీరః • మూర్తినుచుచుచున్. 83

భా. తన, కారుణ్యము = దయ, నతగధీరమూర్తిక = వినయావనతమైనగంభీర
మూర్తిగలవాని, తనయఃక = అర్జునని, కడమ సులభము.

రా. తనకు, అశూయము = రక్తియ, కనువామరగమియగుఁ దలిర్పఁగా కోపము
నఁ గఁజెల్లతోనీకొని యుట, అసనార్ధభాగంబునకా = సీతార్ధముంగ, తనయొక్కయు
న్నతమునైన, మూర్తిక = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే యుద్ధయాత్రకులేవ
నుద్యోగించి యునుట.

తే. ఉన్యతోటీరమాహరః శ్రీవ్రశక్తి
యుద్ధసహునకు నాచీకుఁ • వొసఁగెనీన
రుండు మద్భంఘవైరమాః సూఢ నిర్వ
హించె నెఱవేరె జెప్పిడిః దేమియనుచు.

84

రా. రా = బుడచుకొనుచుట, ఉన్యతోటీ = శీతాతోటియొక్క, రమా = గంప
దను, హర = హరించెడి, శ్రీవ్రశక్తిక = అధిక శౌర్యమును, యుద్ధసహునకుకా = యుద్ధ

యందు, చరాక్ష=తగులుచున్న కన్నులుగల సాదరముగాఁ జూచునవియనుట. “సస్థి
 ఖోఃస్వాంగాత్ పచ్” అనెనునూచున బహుశ్రహియం దుకారాంతము. సుమ
 త్=తెన్నగామదించిన, తగుణహానిమై=లేడిపిల్లలగునై, ఫలితార్థము తపోమాహ
 త్యముచేత జాతివైరము విడిచి కూడియున్న సింహుగల పెంటిపిల్లలమీఁద లేడిపిల్లలె
 క్కుననుట, ఒప్పునట్టి, పర్వకాలలయొక్క సమీపమైన వనధూనులయొక్క, బేడం
 గు=ఒప్పిదము, దృక్పర్వముగఁ=నేత్రపర్వమామనుండుగా, మెలగుచుకా=చరిం
 చుచును, ప్రబలెడి, మార్తాండసంతతిప్రభువుకా=ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్రవాచ
 కము, మోసపుచ్చుటకు సంచితామోద ముచ్చపడఁగ, జటుఁడువచ్చెనని ముందరిపద్య
 మున కన్వయము.

రా. అప్పుడు, తత్=తరామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క, శ్రవణంబు
 చేక=వినుటఁబల్ల, మన్యకలనక=కోపమహిమను, ఇలాత్తజ=సీతయొక్క, తెనుగు
 పద్మి. అమల=నిర్మలమైన, సమ్రాప, ప్రచ్ఛ=వార్తయొక్క, మాధుర్యము, ఆడఁ
 పకా=అణచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీతసౌందర్యమును విని యణచెననుట,
 త్వరిత=శీఘ్రముగా, భవ్య=కౌఠల, స్వ=తెనుయొక్క, అంతవర్తనా=నాశవర్తనకు,
 ఉచిత=తగిన, తీర్థ=రేవైన-ద్వారమైన దనుట, యాత్ర=ప్రయాణమును, చిల్పి, త
 పోమహత్త్వముచేత సాధువైనవాని, సహనరీక్యములైన సింహశరభకాన్దులములుగ
 లవాని, స్వార్థక ప్రత్యయము. మారీచరాక్షసుకా=మారీచుడనురాక్షసుని, మత్తరియ
 గహరిణమై = హరిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్వకాలాంచితవనధూనులంగు
 మెలంగుచున్న, ప్రబలుకా=బలంబుఁగైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండ
 సంతతిప్రభువుకా=సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి=అంపి,
 తాక=తాను.

క. ఘనదర్శోన్మూలిశబహు

మునిజులఁ డనుపరచుకలుచు మూర్తి యనునకాం

తిని కేతనమై యతిభా

వనియతిఁ బ్రకటింపునట్టిఁ వర్ణాకృత్యోన్.

186

రా. ఘనదర్శ=అధికమైన కుట్టచేత, ఉత్తూలిత=పెక్కిరిచి పాటవేయఁబడిన,
 బహుమునిజటుఁడు=అనేకమునులయొక్కజడలుగలవాఁడు, అనునాము=అణగుటలేని,
 కలుష=పాపముగల, మూర్తి=శరీరముగలవాఁడు, అనుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికి,
 నికేతనమై=నివాసమయి, యతిభావనియతిక, కన్పత్యసిద్ధినియమమును, ప్రకటింపున
 ట్టి, వర్ణ్య=వర్ణింపఁదగిన, అకృత్యోన్.

భా. ఘనదర్శముచేత, ఉచ్చారిత = చెఱుపఁబడిన, బహుమునులుగలవాఁడు, జటుఁడను = జటాసురుఁడనెడి, పరమకలుషమూర్తి = పాపాత్ముఁడు, వర్ణి = బ్రహ్మచారి యొక్క, అకృతితో వచ్చెనని ముందరిక్రియ.

న. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు.

87

క. కుతుకంబున మహిశనయా, పతితదనుజవంచనప్రపంచనమృగధీ

చతురిమము లేకతానా, శ్రితబుద్ధిం జూచి యుల్లసిల్లెడుమదితోన్. 88

భా. మహిత = శ్రేష్ఠమైన, నయ = ధర్మమార్గముచేత, అపతిత = అగతుడైన, దనుజ = జటాసురునియొక్క, వంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ = తెలియఁటయందుఁగల, 'మృగ అన్వేషణే' అనుధాతువుమీఁద, అచ్చరిత్యయాంతము. ధీ = బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుఁడు బ్రహ్మచారియై రాఁగా రాక్షసుఁడని తెలియకనుట, తాను, శ్రితబుద్ధిఁ = అత్తఁడనెడు బుద్ధి చేత, చూచి, క్షీతిజనపతిచేర ననుకూలించెనని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

రా. మహితనయా = సీతయొక్క, పతి = ప్రియుడైన రామునియొక్కయు, తదనుజ = అనునతఁడుడైన లక్ష్మణునియొక్కయు, వంచన = మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, "పచవిస్తారే" అనుధాతువునఁ గర్తరిఁడంతము. మృగ = మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిఁ = ఏకాగ్రచిత్తమానట్లుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, 'ఏకతానోనన్యవృత్తిః' అని అ. సావధానుడై చూచి యనుట, క్షీతిజను జేరనని ముందరి కన్వయము.

క. క్షీతిజనపతినన్నిధియం

దతనిమహితవృత్తిః జేర • ననుకూలించెన్

మతియతినిశ్వాససమ

న్వితగ దృఢతరాఘవసతి • నిశిచరుఁ డంతన్.

• • 89

రా. క్షీతిజఁ = సీతను, అపతిసన్నిధియంగుఁ = పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ = తనత్వములేని, హితవృత్తిఁ = మంచివాఁడుంబులైననుట, చేరఁ = దగ్గఱికిరాఁగా, రాఘవసతి = సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సన్న్యాసియనైకువిశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిఁ = కూడినదెంచునుండఁగా, దృఢతఁ = ధైర్యముచేరి - వెఱపు లేకయనుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట, నిశిచఁ = రావణుఁడు, అంతట, హరించెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. క్షీతిజనపతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియంగు, అతనిఁ = జటాసురుని, చేరను, అనుకూలించెన్ = సమ్మతించెను, మతి, అతివిశ్వాససమన్వితగతిఁ = అధికవిశ్వాస

యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము. అంత, దృఢతెగఁఁఁగున మైన, అఘ
=పాపములకు, వసతియొనఁపఁచు, నిశ్చయము=జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిమూరత సంధిలక్ శ్రుతిః ఘోరనిష్ఠురదృష్టభా

షణము లాడుచుఁ దద్వసత్కుటజంబు జొచ్చి స్వరూపభి

షణతనాయనునందనున్నశశౌర్యవిశ్రుతితో నగ

ర్హణతః బట్టి హరించె దత్ప్రమదాపహరము మున్నుగాన్. 10

భా. గుణవిమూరతసంధిలక్ = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా.
భీముఁడు దగ్గఱలేకుండఁగా ననుట. “గుణప్రధానేశబ్దాదౌ మార్వాన్యంనూదేప్య
లోదశః” అని వి. తత్ = అధర్మజానికీ, వసతి = నివాసమైన, ఉటజంబుక్ = పర్ణశాలను,
“సంస్త్యామముటజంధాను” అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరాత్మ సరూపముచేతనైన,
భీషణతక్ = భీముంకరత్వముచేత, నత = అణగిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోక్ =
భ్యాతితో-వంచనతోడననుట, సగర్హణక్ = నిందతోఁగూడినవాడై యనుట, అయచ
నందనుక్ = ధర్మజాని, తత్ప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క, అపహరము మున్నుగా హరిం
చెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదీసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట

రా. అయమక్ = సీతను, అందుక్ = అపర్ణశాలయందు, అనుష్ఠిత = నిచ మైన,
శౌర్యప్రసిద్ధిదోడ, తత్ప్రమద = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహరము మున్నుగా
హరించెను, దిగులపడఁ జేసి హరించెననుట, కడమ సరి.

క. నానాప్రకారదీనవ

చోనిచయము నడపుగర్తఃసూతిని సతి న

ద్దానవవరుఁ డట్లు నీజి

స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనసరణిం జనఁగన్. 91

రా. ధర్మసూతిక్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిక్ = సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిక్ = ద్రౌపదిని, కడమ గులభము.

వ. అది యంతయు విని కోపోద్బిషితుం డగుచు నడ్డంబు పెట్టెంచి. 92

కంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని లీల్చుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో

ద్ధురుఁ డగుచు మహాబలను శుండపత్ర ప్రపదోర్జితప్రహ

రరభసభీషణం బగుదురం బొనరించె డిటాయు వంత నా

నిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత నడంగె నెఱుఁగెన్. 93

భా. వానిక్ = అజటాసురుని, మహాబల = వాయు, మొక్క, నుతుండు =
 కీమఁడు, అపతేత్ = బాహునై, శ్రీప = లజ్జగల-శౌర్య మగలవనట, దోః = బాహువుల
 చేత, “భుజబాహూప్ర వేష్టాదోః” అని ఆ. జీతి = భ్యస్తమైన, ప్రహార = గ్రుద్దల
 యొక్క, రభస = వేగముచేత, భీషణంబగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంత,
 అనిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత, జటాయువు = జటునియుక్కయాయువు, అడం
 గెను, జటాసురుఁడు చచ్చెననట.

రా. వానిక్ = రాణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల, ను = లెస్సైన,
 తుండ = ముఖముయొక్కయు, “వక్త్రాన్యేనదవంతుండ” మ్మని ఆ పతత్ర = తెక్కల
 యొక్కయు, “గరుత్మక్షచ్ఛదఃపత్రిం పతత్రించితనూరహ” మ్మని ఆ. పద =
 పాదములయొక్కయు, ఉత్తత = దృఢములైన, ప్రహారములయొక్క, దురంబును
 జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెక్ = రాణునిచేత నొచ్చెను.

వ. అక్కాలంబునందు.

94

సీ. తనప్రియమును వేడ్కఁ జెనుపు శోభిలఁ గృష్ణ,

సారంబు సొవర్ణఁ సారసమధి

కీశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి దెవగతిఁ జూచి,

• తాదృగబజ్జముల కుత్కంఠ వేంచి

నలిఁ దదానయనంబునకుఁ బంప దానిజే,

యంగి నబ్బకదానఁవాంతకుండు

రామభద్రుండు గఁరంబు దూరంబుగా,

నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి

తే. కొనయి గైకొని పాలస్త్యఁ ఘననియుక్త

ప్రముఁడుదర్ప మడంచి • త్రానచకిత

రవచనాగతభాశ్యఁ శర్మనమున

మూనసములోన మోదంబు • పూనె నంత.

95

రా. తనప్రియ = సీత, మను = మనువు, కృష్ణసారంబు = లేడి, సొవర్ణ = ముగ్ధ
 వికారభంగిని, సార = శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలక్ = శౌంతులచేత, క్రాం
 ఓప్పఁగా, చూచి, తాక్ = తాను, దృగ్బజ్జములకుక్ = శ్రేష్ఠపద్మములకు, ఉత్కంఠ
 వేంచి = ఆశక్తించి యనట, తేత్ = అమృగముయొక్క, అనయనంబునకుక్ = తెచ్చు
 టకు, పంపఁగా, అబ్బక = కూడక, దానవాంతకుండు రామభద్రుండు, తాక్ = తాను,
 నరలుదృష్టిక్ = నరిగివచ్చెడుమత్స్యమునకు, ఒనగుగైకొని = ఇంటఁబూని, పాలస్త్య =

రావణునిచేత, ఘన=ఘనమానట్లుగా నిర్మించి యనుట, నియంత్ర=నియోగింపబడిన, తచ్చమారు=అమానుష్యగమయొక్క, “చమారుశ్చేహరిణి” అని అ. దర్శనము దొంది సంహరించి, త్రాస=భయముచేత, “మణిరోషేభయేత్రాసః” అని అ. చకిత=భయపడిన, దార=సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుడైన, భ్రాతృ=అత్తునియొక్క, దర్శనమున, మానసములో, ఆమోదంబు=భేదమును, పూనెను.

భా. తనప్రియమగు వేడ్క పెంపును శోభిలగా, కృప=ద్రాపని, సారంబు=శ్రేష్ఠమైన, సార్థసారస=బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేత, తాదృక్=అట్టి, అబ్జములకు=పద్మములకు, అబ్జకదానవాతగుండు=బకాసురశత్రుడైన భీముడు, రామభద్రుడు=ఒప్పేడి భద్రముగలవాడు, తామరలు=పద్మములకు, దృష్టిగానరు=కంటికింపైనవాని, తామరలకు విశేషము కైకొని, పాలస్త్య=కుదేరునిచేత, ఘనమానట్లుగా, నియంత్ర=ఆంపబడిన, తత్=అలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ=సేనయొక్క, “పృథనానీకిచమూః” అని అ. ఉరు=అధికమైన, దర్శనమునదొంది, త్రాసచకితులునై, దారవచన=ద్రాపదివాక్యమునల్ల, అగత=వచ్చిన, భ్రాతృ=అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు=హర్షమును, పూనెను. అంతః=అంతర్వృత్త.

క. ముగుద యెఱుంగక పంచినఁ

దగునే యిట్లేగుదేరఁ దన్ముడ యౌద్ధ

త్యగరిష్టయత్నరఘో

విగాఢ మీయడవి యిది వివేకముతెఱుగే.

96

భా. రా. రంటికి సమము=సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు.

97

ఆ. అంత నిజమహాశుభాధిక్యసంప్రాప్తి

శంసినన్యసాచినముపగమవి

యోజితవ్యధత్వ మొదవ వైవస్వత

సంతతిన్యవలోకన శ్రముండు.

98

రా. అంతట, నిజ=స్వకీయమైన, మహాశక్=అధికశోకముయొక్క, “మన్యుశోకాశుశక్స్త్రీయా” మని అ. అధిక్య=అరశయముయొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి=చెప్పుచున్ననై, నన్య=విదమదిక్కునకు, సాచి=అర్థముగా, సముపగమ=రాకగల, వి=పక్షలచేత, అశకునములచేత ననుట, యోజిత=కూర్పబడిన, వ్యధత్వము=వ్యధగల వాడౌట, ఒదవిగా, వైవస్వతసంతతి=సూర్యంశమంతులగల, నృపలోకసత్తముండు=రాజేంద్రుడైన రామాఢు, తిరిగివచ్చి యని ముండరిపద్యమున శస్వయము.

భా. అంతః=అటులేగూత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రములచేత నగు, అధిక్యసంప్రాప్తి=మహాత్వసిద్ధిని, శంసి=చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి=అర్జునునియొక్క, సముపగమ=రాక చేత, వియోజిత=పోగొట్టబడిన, వ్యధర్మము=వ్యధగలవాడౌట, వైవస్వతసంతతి=ధర్మజాతు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్పుడు దీర్ఘకాలాదర్శ,

నావస్థఁ జెందని యతివశకలి

తార్తిక బావనిఁ గాన • కడవులవెదకుచు,

నంతఁ గానంబడి • యాత్మహితత

నెరపుజటాయుర్వి నేతపదంబుల,

జాడను జనిచని • సకలకాన

నోగ్రజంతుత్రాసఁ యోజనాయతదోఃప్ర,

భావభీమాంగక • బంధమర్ద

తే. నాతిదీప్తబలాధిక్యఁ • డగుచు నున్న

దారుణాహితాద్భుతదేహుఁ • దత్ప్రదుష్ట

రూపభరణనిమిత్తఁ • శాపశంసిఁ

ద్రిద్వశపదవాసిఁ జూచి పార్థివవరుండు.

99

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకప్పుడు = ఒకనాడు, దీర్ఘకాల = తిరుగుగా, అదర్శనావస్థఁ = జెందక = కానకుండుటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందబడిన, తార్తిక = పడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, వినేత = పోయెత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగులయొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస = భయముయొక్క, యోజన = పుట్టించుటయందు, ఆయత = అధికమైన, దోఃప్రభావ = భుజశక్తిగల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, పర్దన = పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడైన, ఉన్న = ఉండిన, దారుణ = భయంకరమైన, ఆహితాదర్శనముచేత, అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపభరణమునకునిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షిశాపమును, శంసిక = చెప్పుచున్నవాని - నహుషుని ననుట, పార్థివవరుండు = ధర్మరాజు, జరిపెనని యుండరికన్యాయము.

రా. తిరిగివచ్చి యొకప్పుడును, దీర్ఘకాలమదర్శనావస్థఁ జెందని = తడవుచూడకుంటలేని, అతివక్త = సీతను, శకలిత = ఖండింపబడిన, తర్తికలదానిక = సకలమైనయాపదలను మరలించుదాని ననుట, పావనిక = పవిత్రమైనదాని, కానక, అంత, కానక = అడవిలో, పడి, జటాయుర్వినేత = జటాయువనెడి పక్షిరాజుయొక్క, పదంబులజాడక

=వాక్యసరణిని, సకలకౌశలసమస్తాటవ్రలయందున్న, ఉగ్రజంతు=సింహాదిమృగము
లను, త్రాస=వెంటపించెడి, యోజనాయతవోః=దీర్ఘబాహులయొక్క, ప్రభావముచేత
భీమాంగుడైన కబంధునియొక్క మృగనచేత నశిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాడగు
చు, నున్న=పోమొత్తబడిన, దారుణమైన యహిరిమైన యగ్భుతదేహముగలవానికొ
=రాక్షసదేహము గలవాని ననుట, తత్ప్రముచ్చ=అలాగు మిక్కిలి గవ్వమైన, రూప
భరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషికాపమును, శంసికా = చెప్పేడువాని, త్రిదశపదవా
సికా=అకౌశలమందు నిలిచినవాని - గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట,
చూచి, పార్థివవరుండు=రాముడు.

తే. అతనిఁ బూర్వనామాదిక • మడిగి వినుచు

సరవితోడఁ దచ్చాపమోచననిమిత్త

ము లగుప్రశ్నోత్తరములు వొల్పులరఁ బ్రీతి

జరిపెఁ గృతకృత్యత నతండు • సనియె దివికి.

100

రా. అతనికొక=కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరములు= రాముడగుగంగా కబంధు
డు వినుపింపంగా, అతండు=కబంధుడు, చనియెను.

భా. అతనికొక=అనహుషుని, తత్=అనహుషునియొక్క, కాపమోచన నిమిత్త
ములు=కాపపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు=నహుషుఁ డగుగంగా
ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు=నహుషుడు.

క. వనదేవత లర్పించిరి

పనుపడఁ దచ్చాపమోక్షపరిమోచితభీ

మునిజననుతు నాన్యపనం

దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్.

101

భా. తత్=అనహుషునియొక్క, కాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత=విడిపింపఁ
బడిన, భీముడుగలవాని, అన్యపనందనునికొక=ధర్మరాజును, అర్పించిరి.

రా. తత్=అకబంధునియొక్క, కాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ=విడిపింపఁ
బడిన భయముగల, మునిజనులచేత నురుడైన, అన్యపనందనునికొక=రాముని, అర్పించిరి.

వ. ఇవ్విధంబున.

102

తే. అడవులఁ జరించువాభవ్య • నరయ వచ్చె

నంతటను శివ శేజోనుయస్వరూపుఁ

డై వెలయుహారి యాత్మేశుఁ • డనుమహిత

బుద్ధివర్తన మొత్తయుఁ • బొల్పుమీఱ.

103

రా. శివతేజోమయస్వరూపుడై=రుద్రవీర్యజనిగుడై, వెలయు, హరి=వాన
రుడు-హనుమంతుడగుట, తత్తే శుడు=సుగ్రీవుడు, అపఁగా, అభివృత్త=రా
ముని, అరయక=తెలియ, వచ్చెను.

భా. శివ=శుభమైన, “శ్వశ్రయసం శింభద్ర” మని అ. తేజోమయ=బోధి
తిర్తయమైన, స్వరూపముగలవాడు, హరి=శ్రీకృష్ణుడు, తత్త=తీవులకు, ఈశు
డు=కర్త, అపమ=సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగురీతి దర్శన

మిచ్చి తదీయ మగువృత్త ♦ మెల్ల వినియో దా

జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్నన

ముచ్చారణపూర్వకముగ ♦ నుచితప్రౌఢిన్.

104

భా. సులభము.

రా. తదీయమగు=ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్త మెల్లకొ = దశరథుడంపినది
మొదలుకొని యావఱ కయికవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, గుశలప్రశ్న=నే
ర్పుగా క్షేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్యపురస్సరముగా.

క. విని తనమవృత్త మంతయు

వినిపించి పరస్పరార్థా విధి నిష్టాలా.

పనిరూఢి జరుగ నపు డా

తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి ♦ తనమదిలోనన్.

105

రండికి సరి.

చ. అనిమిష రాట్తనూభవభుజాతిశయ ప్రతికారనిశ్చయిం

తన్మరవినందనుం దనకు ♦ నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం

బనశ్శుము నల్పుచుం బ్రబలునాత్మరిపుం దునిఁ దా జయింపఁ జా

ల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత నీతనియందుఁ దోచెడున్. 106

రా. హనుమంతుఁ డెఱిస ప్రకారము, అనిమిష రాట్తనూభవ = వారియొక్క,
భుజాతిశయ = బాహుబలిమియొక్క, ప్రతికార = ప్రతిక్రియయందుఁగల, నిత్యచింత
నుక = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందనుక = సుగ్రీవుని, బంటుగ నేలి, తత్ప్రియం
బు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియమును, చల్పుచుక = చేయుచు, న్నబలుక = బలవంతుడైన,
అత్మరిపుక = రావణుని, తునిక = అతర్వాత, జయింప = సంహరించుటకు, చాలక = మి
క్కిలి, అనుమతిక = అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజించుట దోచెడును.

భా. అనిమిష రాట్తనూభవ = అర్జునుడొక్క, భుజాతిశయ ప్రతికారముయొ
క్క, నిత్యచింత = నిత్యవిచారము చేత, రవినందనుక = కనుక, నచ్చినబంటుగ నేలి

అత్తభృత్యునిగా నేనివవాడై, తల్పియంటా = అకరునికి బ్రతుమును, చల్పము, ప్రబలు = ప్రబలమనట్టి, అత్తరిపు = మర్యాదనుని, తుని = అభ్యుతనాసాంతమందు నా, జయింపఁ బాలను, అను = అనెనునట్టి, మనిని భజియించుట యాతనియందు దోచెను.

వ. అని యూహించి యశనినోడ.

107

రంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పు న్భవమానసూతి యనియొన్నందర్చనస్థైర్యభం

గులు భావించఁగ భూవరప్రసర మీఁగు మాకు వర్ధిల్లుని

శ్చలశాహర్దపశేషవర్తన లీకం • జర్పింపఁగా న్మోక్ష

క్షామం ద్రుంచుట మొంతకార్య మని చేతొన్న ప్థా క్షామంబెదన్.

భా. కృష్ణుడనెనుమాట, పవమానసూతి - భీమునియొక్క, అని = గుర్తమును, ఎన్నఁ = యోజించినంగాని, శక్త = అభీమునియొక్క, కడను సులభము. అదటము సుఖమున నుండెదము విచారసడగు మచుట.

రా. పవమానసూతి యనియొక్క హనుచుండును కలిగెను, నందఁ = సంతోషింపుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్థైర్యభాగులు భావించఁగా, అరాంతిగము. నక్ష = నన్నును, కరు = అసుగ్రీవుని, కడను సులభము.

మ. ఇటుము న్నన్వీరబద్ధునిచ్చువీ యోగ్యప్రతాపాశ్చర్యో
శ్చటవా ర్చ ర్చనోత్తిరి బిమగుతై • గర్జింపు న్నిగు జేరి
తిరిగి పైన నెదిర్చి చాణుములతో • దా గ్రమ్మఁగ తేలు ప్ర
స్ఫుట మోహూప యరాతిచేష్టలు భవఃకూర్చిభంగహస్తంశముల్.

రా. ఉర్వరణ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయములు నొటచోత, ఉదీర్ణ = త్రకటమునైన.

భా. విజయ = అర్జునునియొక్క, కడను సరి స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినం, దనచింతాభావనననిమిత్తము

తనరారెడువాక్యముల, యనవలన వినుచు నలరెచ్చరవిశ్రంబున్.

భా. రవినందన = కరునివలనైన.

రా. రవినందన = సుప్రవృత్తియొక్క, కడను సరి.

చ. మన మలరాగఁగా నడక భరాశ్చయైత్రికి యొక్క నైవేద్య

లైవనయఁగఁ బల్కి నీవొల్లిపి • యానాగుమంతుమనార్యధర్మ

ర్తనభృశభిన్ను సన్నఁ గడు • రంజలఁ జేసి నిశండు వచ్చియు
ట్లనుఁగుఁదనంబు సగాఢునె యటంచుఁ గడుత్సుకశం బ్రవర్తిలెన్.

రా. తనయొక్క, సుసూధవు=సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికి, ఈవాసుమం
తునియొక్క, ఆర్య=శ్రేష్ఠమైన, తల్=ఆవాసుమంతునితోడి బంధుత్వమందుఁగల.

భా. తనరు=ఒప్పెడి, సూధవు=కృష్ణునియొక్క, వీడ్కోలిపి, కృష్ణునినంపి,
ఈవా=కోరిక చేత, ఇతండు, మంతు=ఆపరాధముచేత, ఘనమైన, ఆరి=శత్రువైన
దుర్యోధనునియొక్క, అధర్మవర్తనచేత, భృశ=మిక్కిలియు, భిన్నుఁడైనవాని, రం
జలఁజేసి, అనుఁగుఁదనంబు=బంధుత్వమును, ఆంచు, తల్=ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉ
త్సుకతఁ=వేడుక చేత, ప్రవర్తిలెను.

శ్రీ. అంతటను భవ్యనన్యసఖ్యప్రకటన

భృశసఖ్యకర్త శకునివాగ్వశగుఁ డగుచు

వాలిసమ్ముఁడు నిజకార్యవర్తనలకుఁ

గడుఁబ్రధానమంత్రస్థితి • నడపుచుండ.

112

భా. అంతట, దుర్యోధనుఁడని మీఁదటిపద్యములొనన్పడి కర్త, వాలి=
మీఁటి, తమ్ముఁడు, దుక్కాననుఁడు, సులభము.

రా. అంతట, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నన్య=నూతన
మైన, సఖ్య=రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేత, భృశ = మిక్కిలి,
సఖ్య=సఖ్యపఁజేయుట, కర్తములుగల = వినబింపెనవనట, శకునివాక్=పక్షి
వాక్కులయందు, వశగుఁడుగువాక్=ప్రసంగపరుఁడై, ప్రధాన=ప్రధానులతోడనగు,
మంత్రస్థితి=ఊహపోహలను, నడపుచుండ, తెలిపినని మీ దటిపద్యమునఁ ద్రియ.

శ్రీ. ఎలమిఁ బొంగుచు మహాబలసంతతినమగ్ర,

స్మృభ్రను మొప్పఁగఁ జని వినిశ్చ

లశ రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు,

ర్యోధనుండు కళత్రయుతుఁడు ననుజ

యుతుఁడు నై నిజనితాంతోజ్జ్వలతేజోసు,

హాస్యార్చిభీసునరాదుల నుడి

కింపఁ దదాస్పదీశ్వరవనంబులఁ బ్రవ,

ర్తియచుండ నతనిదేవుఁ జెలు యను

శ్రీ. గారుకా ర్తి యందుటయు నాధర్మస్థాని

తద్విముక్తికై తత్ఫలసద్విధి నల

రించి యప్పుడు ఘనయశస్వీని నేల

వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు ననుసరించెను.

113

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుడు, సుప్రసిద్ధిని నెనుమాట, రాఘవేశుడు = రాముడు, ఉద్ధతహృదయులైన, అరి = శత్రువులచేత, దుర్యోధనుడు = యుద్ధమునకు శత్రువుగానివాడు, కశత్రయుడు, సీతాసనేతుడును, అనునయుతుడు = లక్ష్మణసహితుడునై, నిజ = స్వకేయమైన, సీతాత = మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, లేబు = ప్రకాశముయొక్క, మహాస్ఫూర్తి = స్ఫురణము, భీమ = భయంకరుడైన, నరాదులకా = నరభోజులను, ఉడికింపకా = పీడించునట్లుగా, తత్ = అరాక్షసులచేత, అస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ బ్రవర్తింపమండఁగా, ఆతనిదేవులకా = సీతను, చెఱయను = చెఱబట్టుటయనెడి, అర్తి = పీడనుచెందుట, అధర్మనూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముడు, తత్ = అసీతయొక్క, విముక్తిక, తమ్మును, యశస్వీలనొడ, ఏలవచ్చుటయుకా = రక్షింపవచ్చుటను, వసుసరించెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిష్ఠులశరణులైన, అఘవేశుడు = పాపప్రవేశములుగలవాడు, ఉద్ధతహృదయులైన యుద్ధకులుగలవాడు, స్ఫూర్తికా = స్ఫురణచేత, భీమనరాదులకా = భీమాదుల మొదలైనవారిని, ఉడికింపకా = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తింపమండఁగా, అతనికా = దుర్యోధనుని, దేవులకా = స్త్రీలను, చెఱయనునార్తి, చెంగుటయుకా = పొంగుచుంట్లు, వారికిఁ జెఱరాఁగా ననుట, తమ్ములకా = భీమాదులను, యశస్వీలవచ్చుటయుకా = శత్రునికి నాపదనివర్తింపజేయుట క్రియనియు, యుక్తమగుటయుఁ జెలిపెను, స్వకులాభీమానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యిట్లనియె.

114

మ. మును తత్పార్థివచేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసాద్ధిశ్యులు

డినపాంశిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నల బెక్కు తానొప్పిర

ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతిశ్చ బెల

ర్పకొగి గూడుకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగా కల్పమే. 115

భా. మును, తత్పార్థివచేసినట్టి చరితంబుల్ = దుర్యోధనునియొక్క చేసినకృత్యములు, రాక్షసాద్ధిశ్యులును, అందఁ = అతీక్రమించిన, పాండిత్య = నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకింకలె మించినవియనుట, తద్దృక్పథరతు = అట్టివడువడిగల దుర్యోధనునియొక్క, కార్యంబునను, ఇట్టివేళకా = ఈచెఱవననుమయమున, మనకు, అర్థప్రస్తుతిశ్చలెలర్పకా = ఘనలను ప్రసీద్ధిగాఁగా, అల్పమే.

రా. మను, తేనెవ్వల = రామునియొక్క, వినకార్యప్రస్తుత్యంబు = ప్రయోజనత్రస్త, అల్పమా.

తే. అని యనుపమానదోర్బలఁగునతఁడే

యొకడ యాచెఱ విడిపింప • నోపు నచార

శూరుఁ డాదిత్యకులరాజఁగూనుఁ డేమి

చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు నుస్థిరతఁ దనర.

116

రా. అనుపమానఁ సరిలేని, దోర్బలఁగునతఁడే, అని = యాధమును, చేసి, అదిత్యకులరాజసూనుఁడు = రాముఁడు, సయిదోడు = లక్ష్మణునియొక్క, కడమ నులభము.

భా. అని = ఇటని, అనుపక = అంపఁగా, మాన = ధైర్యముయొక్కయు, “మానశ్చిత్తసమున్నతిః” అని అ. దోర్బల = భుజబలముయొక్కయు, ఘనతఁడేసి, విడిపింపనోపు = విడిపింపఁజూపుఁడైన, అదిత్యకులరాజసూనుఁడు = అర్జునుఁడు, సయిదోడు = భీమునియొక్క, ప్రాపుతనరఁగా, విడిపించెనని రుద్రాక్షములకు మీఁదటిపద్యమునఁ బ్రయ.

శా. దుర్వారిస్వచక్షుఃఖునధ్వజమరుఁధూతభ్రతిగ్ధః శుగం

ధర్వః దర్శతుఁ జిత్రనేను ఖరునిక్ • దండించి విప్పించె హృ

ద్గర్వాసాఘుయోధను స్నిజభుక్ • ధ్వజప్రథల్ విక్కులం

బర్వంగా సకశత్రసోదరిపరిప్రాప్తవ్యధాసంగముః .

117

భా. దుర్వారమైన, స్వచక్షుః = తననేనగుచున్న, ఖునధ్వజములయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేత, ధూత = చలింపఁజేయఁబడిన, అభ్రమలగున్న, తిగ్ధాంశుక్ = సూర్యుఁడగువాని, అనుననేనట్ల సూర్యునికిని గగనముఁడు నిర్వరాదనుట, ఖరునిక్ = హరుని, చిత్రనేనుఁడును గంధర్వుని, దండించి = కడించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, ఆసాధు = చెడ్డవాఁడైన, సుయోధనక్ = దుర్యోధనుని, సకశత్రసోదరి = పెండ్లాముతమ్మలతోఁగూడి, పరిప్రాప్త = పొందఁబడిన, వ్యధాసంగమును, విప్పించెక్ = పోగొట్టెను.

రా. తిగ్ధాంశుగంధర్వక్ = సూర్యునిగల్గినట్లు గలవంటి గుడ్డలుగలవాని, చిత్రనేనుక్ = చిత్రములైన నేనగువాని, ఖరుఁక్ = కరుణలరాక్షసుని, దండించి = సహరించి, హృద్యముచేత, ఆసాధు = సూక్ష్మలయన, సుయోధ = గర్వములను, మత్ = విరియఁగొట్టెడి, “మదరస్త్రేరణి” అనుధాతువునఁ గృతంతము. సజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వంగా, సకశ = సముస్తమై, లళలక భేదము, త్రస = ప్రాణాలయొక్క, “త్రసలిఁగంచిరాచరే” అని అ. ఉదర = కడుపులయంగున్న, వ్యధయొక్క సంగమును విప్పించెనని క్రిందిటికన్యము. ఖ = కంఠంబు చరించెడిజం

కువులకన్నాటికిని గడుపులానివృథాను మాన్పిననుట, అర్థాంతరము. సకలశ్రేష్ఠసోదగ =
కలశ్రేష్ఠసోదగులయందు, పరిస్థాప = పోషించిన, వ్యధయొక్క, అసంగముక = పొంద
మిని, విడిపించెను, ఖరునిజంపి వానిసోదరకలత్రాదుల సంతోషమును పోగొట్టె
ననుట, పూర్వపద్యములతోఁ గుళికము.

సీ. అశనిమహితబలోదగ్రత్వమున వాలి,

క్రొవ్వినతనయసంకోచిత మగు

మహిమఁ బేర్చినవాఁడు • మనుజేశవర్యుఁ డూ,

ర్జితశాసనప్రాధి • సింధురాజు

తద్భార్య నొకనాఁడు • దళశాల నొంటిను,

న్నపుడు గోరికుచ్చేష్ట • నాక్రమించి

ఘనమనోవిభ్రాంతి • కాకవయోరూప,

ధారణంబున మించు • దానవుండు

తే. దానవానిమిషావార్యతన్మహాశు

గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని

వర్తనకు నొండుగతిలేక • నందురుచును

గావున న్రామనన్నేలు • కరుణననుచు.

118

రా. అశని = రామునియొక్క, మహిమబలోదగ్రత్వమున, వాలిక్రొవ్వ = వాలి
గర్వము, ఇతనయనుగ్రీవ-సంబుద్ధి. సంకోచితమగుక = అడఁగుననుట, మనుజేశవ
ర్యుఁడు = రాముఁడు, శాసన = శిక్షవిధియొక్క, ప్రాధియందు, సింధురాజు = పరుణునిఁ
బోలినవాఁడు, అటుగతుక వాలినణపఁగలఁడనుట, తల్ = ఆరామునియొక్క, భార్య
ను, దళశాలక = పర్లశాలయందు, గోరికుచ్చేష్టక = నఖకుచ్చేష్టచేత, అక్రమించి = చీ
రి, ఘనమైన మనోవిభ్రాంతి గలవాఁడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపము
యొక్క, “ఘగబాల్యాదిసోర్వకుః” అని అ. ధారణంబునమించుదానవుండు = కాకా
మరుఁడనుట, దానవులకును, అనిమిచ = దేవతలకును ఆవార్యమైన, తల్ = ఆరాముని
యొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, “అశుగౌవామవిభా” అని అ.
వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకుక = అబాణాగ్నినిద్రిష్టులకు, ఒండుగతిలేక, నందు
రుచును = విచారిపడుచును, నక = నన్ను, కావు = రక్షింపుము, రామ = సంబుద్ధి. కరు
ణక = దయచేత, నన్నేలుచునుచు, శరణాగతుండయి యని ముందటిపద్యమున
కన్వయము.

భా. అశనిమ = తపశ్శక్తియవలన, వాలి = మిత్ర, క్రొవ్విన, తనయొక్క, అసంకో
చితమగు = స్ఫుటమైన, క్రొవ్వితమైన శాసనప్రాధి గలవాఁడు, సింధురాజు = సైంధవుఁడు,

తత్=తపాండవులయొక్క, భార్య=ద్రౌపదిని, కోరి=కామించి, ద్రౌపదితో న
నెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సుయొక్కయు, యావ=సౌందర్యముయొ
క్కయు, ధారణంబునమించుదానవు, ఉండుదానవా=ఉండగలవా, నిమిష=క్షణ
మేని, అవార్యత=వారింప శక్యముగాని దౌటత, మహాశుక్=అధికశోకమనెడి,
అనలసంబంధమైనజ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, పరనకుక్=జీవనమునకు, ఓండుగతి
లేక పండుగుచును, ఉండుదానవా యని క్రిందటిఃన్యాయము. కావున=అటుగనుక,
రామ=ద్రౌపదికి-సంబుద్ధి. కరుణను, ననుచు=అంతురింపఁ జేయుమా, ముందటిపద్య
ములలోఁ గుశకము.

సీ. అనమాస్త్రశిఖినిదః మావృష్టి నార్చి హృ,
తాప మెల్లను దీఱఁ దన్ను మనుచు
నాధులులేమి నంతయుఁ బ్రేలుచును సాధ్వ,
నమ్మతివికృతోక్తిః ముమ్మరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ,
ఘనస్ఫుశార్ణవమున మునుఁగఁబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా,
వింటిబల్కి బరిభావించి త్రిప్పఁ
అ. గలఁడె భీముఁ డైన బలభేదిసుతుఁ డైన
నితరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్వితుఁడు రా
జన్యనరుఁడు యాత్రసలుపు నపుడు.

119

భా. అనమాస్త్ర=పన్నుఁడనెడి, శిఖి=అగ్నిని, దయావృష్టిచేత నార్చి త
న్నము, అంతయు, పాదప్రహారము శృంగారచేష్టయైనందున, “సాలక్తకేననవపల్లవ
కోమలేన పాదసనూపురసతా మణిసింజితేన, యస్తాద్యతే దయితయాప్రేణయాపరా
ధా త్సోంగీకృతో భగవతామకరభ్యజేన” అని యామరుకల్లోకము. సాధు=సత్పురుషు
లకు, అసమ్మతి=సమ్మతింహితమైన, శరణాగతుండుయి=ఇల్లువొచ్చినవాడై, “శరణం
గృహరక్షిత్రోః” అని అ. తద్రామ=తద్రౌపదిని, ఘృణార్ణవమున=దాగుపా
సమాద్రమందు, మునుఁగ=మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు
దైంధవుఁ డగుకొనెడుమాట, నావింటిబల్కిని, పరిభావించి=అగాచి, భీముఁ
డైనను, బలభేదిసుతుఁడైన=అర్జునుఁడైనను, ఇతరుఁడైనవీరుఁ డెవ్వఁడైన=ధర్మజ
నకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, అత్మీయతనవు=నిజ స్త్రీని, త్రిప్పఁగలఁడెయ
ని యాత్రసలుపునపుడు, ముందటిపద్యములలోఁ గుశకము “బహ్వాదిభ్యశ్చ” అను

నూత్రమున శీఘ్రవికల్పము గనుకఁ దన్వి యన్నట్లు తనుశబ్దముచు స్త్రీవాచకముగా, బ్రయోగించినాఁడు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము నలొదయమంగు, “తనున్నట్లొత్తమాల యా తయాభవోత్తమాలయా, అహాని శీతమాలయా యనిలాపధూతమాలయా” అను శ్లోకమునందుఁ దనుచ్ఛటశబ్దము స్త్రీసమాహమని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పినది.

రా. అసమాస్త్రోభిక్ = అధికమైన బాణాగ్నిని, అర్చి, తన్ను, మమమనాసు లులేమిక్ = రక్షించెడువారు లేకుండుటచేత, సాధ్యసమ్మ = భయము, “భీతిర్భీస్సాస్య సంభయ” మ్మని అ. అతివికృతోక్తిక్ = అధిక దైన్యవికృతోక్తిచేత, ముమ్మరముగఁ = మించికొనరాఁగా ననుట, శరణాగతుండయి, శద్రామ = ఆరామునియొక్క, ఘనమైన, ఘృణా = దయను నెడి, “ఘృణాజుగుస్సాకృపయోః” అని వి. అర్హమన, ము నుఁగఁబట్టి = మునుఁగుటవలన, రాముఁడు దయదలఁచఁగాననుట, అత్తియతనువుక్ = త నశరీరమును, మగుడఁగొనిపోయెను, నాఁ = ఆనఁగా, వింటిని, భీముఁడైన = భయంక రుఁడైన, బలభేదీనుతుఁడైనక్ = వారియైనఁగాని, రాజన్యవరుఁడు = రాముఁడు, యా త్ర = జమయాత్రను, చలుపునపుడు, అనికడంక్ = యుద్ధసన్నాహమును, శ్రీపుఁ గలఁడే యని యన్వయము.

క. అనివారితవ్యధానం, జననం బగురామవార్తః స్వజనము చెప్పఁ విని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జ, య్యన నాసుగ్రీవకపిహితాధికచింతన్.

రా. అని = ఇట్లుని, వారిత = వారింపఁబడిన, వ్యధా = విచారముయొక్క, సంజన నంబు = పుట్టువుగల, రామవార్త = రఘుపతిస్మృతాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుఁ డు, చెప్పఁగానిని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

భా. అనివారిత, రామవార్త = ద్రౌపదిస్మృతాంతమును, అసుగ్రీవమక్ = మంచి కంతముగలద్రౌపదికి, అపిహిత = ప్రకటమైన, అధికిక్ = మనోన్యధ గలదానికి, “పుంస్యాధిర్వానసీవ్యధా” అని అ. అదింతిక్ = సంతోషముచేత, ముచుచునని ముందటికన్వయము.

సీ. శుభ మగుచంద మెంచుచు మంగళావహ,
స్వనవత్రరథగతిః సౌష్ఠవమునఁ
జిత్తంబు రంజిల్లః శీఘ్రయానంబున,
నరిగి యానృపునిఁ బ్రహర్ష మొప్పు
గని యప్పు భీమవిక్రమశక్తసుశదప్పి,
యమనవరణనిష్ఠః సమధిక మగు
తద్భూవిభవంబుఁ తాఁజూడఁగా మించి,
వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుఁ డగుచు

నుగ్రజవనై కబాణప్రయోగమహిమ

నచలసంఖ్యతాలంబుల • నధికసాగ

తగుల ధరఁ గూల్చెఁ జూపఱు • వెరఁగుపడఁగ.

121

రా. శుభమగుచందమెంచుచు, మంగళావహాశుభనూచకములైన, స్వన=సగి
లింతలుగల, పశ్ర=గుఱ్ఱములుగల, 'పశ్రంవాహనపక్షయోః' అని అ. రథములయొ
క్కగతిసౌప్యమున, అన్యపునికొ=నైంధపుని, కని, భీమునివిక్రమమున, శక్రసుత=
అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ=అమడలైననకులసహదేవులయొక్క, నవనైరణ
మందుఁగల, నిష్ఠ=తాత్పర్యమును, తిత్=అనైంధపునియొక్క, బలవిభవంబు=బలాతిశ
యము, చూడఁగా, మించివర్తిల్ల, ధర్మరాజు, ఇత=పాండవడిన, జయముచేత, మ
హోత్సాహుఁడగుచుక=చాలమత్సారముగలవాడై, ఉగ్రమునై, జవన=వేగము
గల, "ప్రజవీజవనోజవః" అని అ. ఏక=ముఖ్యమైన, "ఏకేముఖ్యాన్యకేషలాః" అని
అ. బాణములయొక్కప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా=చలింపనియుద్ధముగల
వా రొటను, తలంబులక=అవలంబించినవారిని, అధికసాగతగులక=ప్రబలశ్రేష్ఠుల
ను, కూల్చెను.

రీ. శుభమగుచందమెంచుచు మంగళావహములయిన, స్వన=వాక్కులుగల,
పశ్రరథ=పక్షులయొక్క, "పతిత్పత్రిధాండబాః" అని అ. గతిసౌప్యమునకొ=
మించిగతులచేత, శకునములు లెస్సగా నొమచుండఁగాననుట, అన్యపునికొ=రాముని,
భీమవిక్రముడైన, శక్రసుత=నాలియొక్క, దర్పమును, యమ=అణచెడి, నవరణని
ష్ఠచేత, తిత్=ఆరామునియొక్క, బలవిభవంబును, చూడక=పరీక్షింప, కామించి=
కోరి, వర్తిల్లిఁగా, మానవేశ్వరవసుండు=రాముఁడు, ధర్మ=వింటిచేత, రాజిత=ఒప్పు
చున్న, జయమిచేత మహోత్సాహుఁడగుచు, అచలసంఖ్య=గిరిసంఖ్యగల=ఏదైనవియ
నట, తలంబులక=త్రాటిచెట్టను, అధికసాగతగులక=మంచిచేపమ్రాకులైన
వాని, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్కప్తమదాప్తి నుబ్బుచు వాణి,

తమ్ముఁ డాసింధుభూధవకుమారు

సహ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁజేసి,

యన్నయహీనదగ్ధానికశలు

మనుజాధినాథునమృక్ష్పియు క్తవిశిఖ,

త్వంబున భంగించి • తప్పకతన

పనుపునఁ గ్రన్తుఁటఁ • దనకీశబల మెందుఁ,
గడు ననుకూల మై • నడచుటకును

తే. రంజిలుచు రామకార్యవఁ ర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాహ్లాద • మాచరించె
నంత మరువనవాసకాఁలాంత మగుదు
నుపరికృత్యంబునకు మహాద్యోగుఁ డయ్యె.

122

రా. అకలుష, అత్త=తనయొక్క, ప్రమద=సంతోషముయొక్క, అత్తిని,
వారితత్తుఁడు=నుగ్రీవుఁడు, అసింధుభూధవకుమారు = చతురుదధివేష్టితర్హాపతియైన
రాముని, సఖ్య=స్నేహముయొక్క, అశ్విబలముపసమ, అన్నవారియొక్క, అహీనము
లైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు=రామునిచేత, సహ్యక్రియ క్త=లేస్స
గాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునక = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖసమ్య
క్ప్రయోగముచేతననుట, భంగించి.= రామునిబాణముచే వారినజంపించియనుట, కీశబ
లము=వానరసేన, “మర్కటోవానరఃకీశః” అని అ. రామ=రఘుపతియొక్క, కా
ర్యవర్తనకుఁ దగినయట్టిమాటలక=నందెత్తిపోయి నీతను హరించినవాని సంతోషంత
మనెనుమాటలచేత, అంత, ఉరువన=అధికజలమునను-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాస
మైన, కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుదుక=అవుటవలన, కడమ
సులభము.

భా. అకలుష=పరిశ్రుతమైన, అత్తప్రమద=ప్రేషదియొక్క, అత్తిక=ప్రా
ప్తిచేత-విడిపించుకొనుటచేతననుట, వారి=మిత్ర, తత్తుఁడు=భీముఁడు, అసింధుభూ
ధవకుమారుక=సైంధవుని, సఖ్యతి=ఖ్యాతితోఁగూడిన, బలముపసమ, ననుహీనమైన
దర్పముచేత నధికమైన, తలుక=స్వరూపముగలవాని, “అధస్స్వరూపయోరప్రీత
ల” మ్మని అ. మనుజాధినాథుక=సైంధవుని, సహ్యక్రియ క్తవిశిఖత్వంబునక=విఖ
రహితత్వముచేత, భంగించి విఖగోసి యనుట, తనపనుపున, క్రన్తుక=తిరిగిరాఁగా,
తనకు, ఈశబలము=ఈశ్వరానుగ్రహ మనుట, అర్జ్యవర్తనకుక=సద్వర్తన గలదాని
కి, రాముక=ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, అహ్లాదమాచరించెక = చెఱఁబో
యె ననుచిచారమును మాన్పెననుట, ఎనవాసకాలముయొక్క, అంతమగుదుక=సమా
ప్తి యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునక= అజ్ఞాతవాసమునకు, మహాద్యోగుఁ
డయ్యెను.

వ. అప్పుడు.

123 •

క. చూపట్టి నిర్నిరోధది, శాపితభినుతభానుసంతతిచోద్యం

బై పరగ హరిణభాము, కైపు వడసి మిగుల వింతగతి నెలయించెన్.

భా. నిర్దిరోధ=అనిరోధములేని, దికాపరితా=దిక్పతిత్వముచేత, అభినుకుఁ
డయిన, భానుసంతతి=కుముఁడు, హరిణభావము = లేడిమాపముయొక్క, కైపు
పడసి, ఎలయించెన్=బ్రహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

రా. ఇంక మూడుపద్యముల శరత్కాలార్థము, నిర్దిరోధ = అవిచ్ఛిన్నము
గా, దికా=దిక్కులయందు, పతిత=వ్యాపించిన, అభినుత=స్తుతింపబడిన, భానుసంత
తి=కిరణసమూహము, “భానురక్తినివాకరా” అని అ. చోద్యంబై పరగఁగా, హరి
ణభావము=ధావశ్యముయొక్క, ‘హరిణః పాండురః పాండుః’ అని అ. కైపు=వి
లాసమును, పడసి, వింతగతిచేత, నెలచంద్రుఁడు, ఇంచెన్=ఇంపాయెను.

సీ. భానురశ్యంగలీలాసముత్కృష్టము,

హరిణితాళిన్నసారసద్వి

జప్తార్థితవ్యసస్థాపనం బై కడు,

నాహరిణముదిరం బగుపాలుపున

విలసిల్లుచున్నయా వేళయందును రాజు,

దములు నతులితోత్కర్షశాలి

బాణాసనశరప్రపంచంబు విస్ఫూర్తి,

బరగంగఁదక్షిణి వేంబడి నలసిరి

తే. మివల వర్తిలై దచ్చరదనసరభస

లీల సత్కృష్టసారరత్నాలఘుమహి

మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు

గమఁ జలింపంగ నివ్వెటపడియె నృహఁడు.

125

రా. భానుర=విప్పుచున్న, శ్యంగ=ప్రాధాన్యముయొక్క, ‘శ్యంగం ప్రాధాన్య
సాన్వోశ్య’ అని అ. లీలా=విలాసముచేత, నతులితోత్కర్ష=దీక్షిణి సత్కృష్టములయిన,
మహరిణిత=ఆధికస్వరముగల, అభిన్న=సంశోషణముచున్న, సారసద్విజ=బెగ్గులనెడు
పక్షులయొక్క, ‘పుష్కరాహ్వాత్తుసారసః దంపిప్రాండగాద్విజాః’ అని అ. ప్రార్థిత
=కోరబడిన, వ్యసస్థాపనంబై=నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యముచేత మృ
యించుచున్న సారసపక్షు లింకను శరత్కాల మొప్పుచునుండవలెననికోరననుట, కడు,
హరిణ = శుభ మైన, ముదిరంబు = మేఘము, “ఘనజీమాతముదిర జలముగూమ
యోనయః” అని అ. అగుపాలుపునన్ = అవునున్నయొడ్పిదముచేత, విలసిల్లుచున్న,
“అవేశయఁగున్=శరత్కాలమందు, రాజు = చంద్రుఁడను, “రాజాత్రభౌన్వపే
చంద్రే” అని వి. తమ్ములును=పద్మములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి=రాజనము
యొక్కయు, “శాలయః కలమాద్యాశ్చ” అని అ. బాణ = గోరంటయొక్కయు,

“నీలిఋంటీద్వయోర్బాణా” అని అ. అనన్ = వేగి మ్రాఁకులయొక్కయు, “సర్వకాసన
బంధూక పుష్పప్రియకజీవకాః” అని అ. శర = రెల్లుయొక్కయు, “యన్త్రస్తే జనక
శృగః” అని అ. ప్రపంచంబు = మహిమ, విద్యూర్నిచేతఁ బరఁగఁగ, తవిలి = లగ్నమై,
వెంబడిసి, అలసిరి = అకాంతి, మిథుల వర్తిలైన, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మీ
కలిగి యుండెననుట. తత్ = అ, శరదఃసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ = భృంగ స్త్రీ
అనెడి, “బంధరశ్చమిళిందశ్చహింవోశభసరౌసమా” అని మాలాయగము. అనత్ =
ఓప్పుచున్న, కృష్ణ = నీలవర్ణములైన, సారరత్న = శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, అలఘుమహి
మకు, తృణకణాయమానమై = హరింపఁబడ్డదియై యునుట, నీలాలు తృణగ్రాహులు
గనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుఁడు = రాముఁడు, నివ్వెఱపడియును, విరహి
గనుక.

భా. శృంగ = కొమ్మలయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేతననుట,
సమత్ = బ్రహ్మణునియొక్క సంతోషముతోఁ గూడ నట్లుగా, కృష్ణ = హరింపఁబడిన,
మహత్ = అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాఁడ౯టచేత, ఖిన్నుడైన, సార = శ్రేష్ఠుఁ
డైన, సద్వ్యజానిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యనిష్ఠాపనంబై = నిలుపుటగలనై, భావయి =
కొమ్మన నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నలుపుటను బ్రహ్మణుఁడు ప్రార్థ
ననుట, అహరిణము, తిరంబగుపాలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజా = ధర్మరాజును, తమ్ములు =
భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్ష చేత, శాలి = ఓప్పుచున్న, బాణాసన = విండ్ల
యొక్కయు, శర = బాణములయొక్కయు, ప్రపంచంబు = వ్యాపారము, విద్యూర్నిఁ
బరఁగఁగ, తవిలి = వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తత్ = అపాండవులయొక్క, శరదః = దావా
గ్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శీఘ్రవ్యాపారము,
సత్ = రెప్పైన, కృష్ణసారరత్న = మృగ శ్రేష్ఠముయొక్క, “రశ్మంస్వజాతిశ్రేష్ఠీఽపి”
అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై = తృణస్థాయమై, మిథుల వర్తిలైనని
క్రిందఁగిరికన్యయను. నృపుఁడు = ధర్మరాజు, నివ్వెఱపడియును.

సీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁ జేసి కరము దు,

స్వహ మైనకాండవర్ష శ్రమమున

నదతేది కలఁకనీరాని తమ్ములు ఘన,

కాలమహిమచేసి నోలి బొలియ

మగుడంగ మిసిపె వారిగురుప్రచాదంబు,

దనయు క్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ

జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునందిత,

కామాళి యాగుణఘనతనుండు

తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను

వికసనము నెవ్వరిమనంబునకు నొనర్చు

దారయఁగ నది య ట్లుండె • నపుడు నృపుని

యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ • దపననుతుఁడు.

126

భా. విప్ర=బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కాసివతఁజేసి, కాండ=బాణ మాలయొక్క, నర్మ=నర్మించుట వల్లనైన, శ్రమమునక=బహుళచేత, కలకక=అకు లత్వమున, నిరాని=నిష్ట, ద్రాగి, తములు=భీమాదులు, కాల=యమునియొక్క, మహి మచేత, పాలియక=నొచ్చిపోఁగా, వారిక=అతి యులను, గురుప్రసాదంబు = తమ తండ్రి యైనయమునియొక్క యనుగ్రహముచు, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యమునత చేత=అయనవ్రత్యములకుఁ దాను తరములు చెప్పియనుట, పడసి=పొంది, దిశ=ఖం డింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, అలి = సయాహనుకలవాఁడు, యోగిసముఁ డనుట, అగుణమునతనుండు=ధర్మజాఁడు, మనిపెనని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము, విరహితమైనయపకారముగలది = ఎవరికిని గీడునేయనిదనుట, అజాత శత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము=అధర్మరాజుప్రభావము, అతను=అనల్పమైన, వికసన ముక=విలాసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్చుడు=అందఱిమనమున కాహ్లాదము చేయుననుట, నృపుని=ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకుక=అజ్ఞాతవాసాదికృ త్యములకు, తగఁ=ఉచితమానట్లుగా, తపనగుతుఁడు=యమాఁడు, అనిపెననిమందటి పద్యములోఁ గ్రియ.

రా. విప్రకార్యముగాని=మానుష శక్యము గాని, వెతఁజేసి, కరము=మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండనర్మ శ్రమమునక = ఉదకవృష్టిచేత మలవటచేత, అదలేడి= బిరుదుచెడి, కలకకనిరు=కలఁగినయదకమును, అని = పొంది, తములు=పద్మములు, ఘనకాల=వర్షాకాలముయొక్క, మహిమచేత నొలిని, పాలియక=అణగిపోఁగా, వర్షాకాలమందుఁ బద్మములప్రకాశము చెడఁగనక, వారి=ఉదకముయొక్క, గురు ప్రసాదంబు=లెస్సగాఁదేలుటను, తనయొక్క, యుక్తిసామర్థ్య = సంస్కర్తసామ ర్థ్యముయొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగఁబడిన, శరత్సంస్కర్తముగలిగెనే నుదకము తెలును గనుక, తత్సమయంబు=అశరత్కాలము, నందితకామాలి = సంతోషింపఁజేయఁబడిన మనఁగుడు దుష్టదలనుగలది, శరద్విశేషము. పద్మములను నిట్టిశరద్గుతువు మగు డంగ మనిపెనని క్రిందటికన్వయము. ఇట్టిపద్మ పోణముచేత మత్తఁగుడు దుష్టదలను మీఱయించెననుట, గుణఘనతను=గణాధిక్యమునన, ఉండ=ఉండెడిది, విరహితాప కారంబు = విరహులకుఁ దాపము చేసెడిది, తత్ = అశరద్గుతువుయొక్క, విభవము, అతనువికసనముక=మత్తఁగునివికాసమునకు, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్చుడు=అరయఁగ

నది యట్లుండెను, అపుడు = శరత్కాలమందు, నృళని, ఉపరికృత్యమునకు = రావణునిమీదిదండయాత్రకు, తపననురుడు = సుక్రవ్రతుడు, అనిపెనని ముందరిపద్యములలోగ్రియ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితన, యాజ్ఞాపనరామభాషణార్చితకార్యప్రజ్ఞులను జేసి యనిపె ని, జాజ్ఞాకరణైకశరణు లగువారిఁ దగన్. 127

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియబడని యునికిగల, మహితనయా = సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులు చెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్చిత = పెట్టుబడిన, కార్యప్రజ్ఞులు గలవారిఁజేసి, రామునిచేతఁ జెప్పింపవలసినగుఱుతులు చెప్పించి యనుట, నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణు = ముఖ్యాధారమృగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారిననుట, అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసముందలి మహితమైన, నయ = విరియొక్క, అజ్ఞాపన = ఉపదేశించుటచేత, రామ = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్చితమైన కార్యప్రజ్ఞులగువారిఁజేసి = అందుకుఁ దగినవిచెప్పి వరమిచ్చి యనుట, వారిఁ = అపొండవులను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారుమహిజనావిదితస్థితిఁ

జేయుటకుఁ దదు క్తి చేకొని కడు

నుల్లముల నుదంచితోత్సాహు లగుచును

వివిధదిక్పురముల వెదకిచూచి.

128

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియబడని, స్థితి = అజ్ఞాతవాసమును, చేయుటకు, తత్ = అయమునియొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురముల నుల్లముల వెదకి చూచి = ఏపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని యనుట, మీఁదటిపృథ్వీమతోఁ గురకము

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితి = మిక్కిలిఁ తెలియబడని స్థితిగల దానిఁగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియబ్రకొనుట, తత్ = అరాముని యొక్క, ఉక్తిఁజేకొని, వివిధదిక్పురముల = అన్నిదిక్కులపట్టణములయందును, వెదకి చూచి.

క. అతిన త్వస్థవిశాటవి, తతనగరచితప్రచారతను మది కెక్క

ధృతి నరసి రామభార్యను, సతిఁ గానకకాంతిభంగచంద్రనులీలన్.

రా. అతినత్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిశాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయబడిన, ప్రచారతన్ = ప్రచా

రములు గలవారౌటచేత - ఉపచారము గలవారై యనుట, రామభార్యకా = శీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహానిచేతఁ బెరియఁబడిన, "తేనవి త్తశ్చంచుప్పగపా" అని చణప్పత్రియాయంతను. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణలైయునుట, చనిరని ముందరఁ గ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజు చేత, వితత = విస్తరింపఁబడిన - పోషింపఁబడిన దనుట, నగర = మత్స్యపురమందు, చిత = సంపాదించఁబడిన, ప్రచారితకా = ప్రచారము గలవారౌటను, తత్పురనివాసము ననుట, మదికెక్క భృతినరసి = అక్కడికిఁబోవుదమని నిశ్చయించి యనుట, రామను = ఒప్పెడివాని, భార్యను = ద్రౌపదిని, సతికా = పతివ్రతను, కానకకాంతి = కానకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తను లీలకా = దేహవిలాసముగలదాని, కనుఁగొని యని మీఁదటికన్వయము.

క. వనితామణి నురుశుభగుణః

గనుఁగొని దాస్యోచితవిధిః గరిమము మిగులం

జనలేమ యకట యుక్తః దద

వనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు ట్టెట్లో.

130

భా. వనితామణిని, శుభగుణను, ద్రౌపదికి విశేషణములు, కనుఁగొని, దాస్యోచితవిధి = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనకా = మిక్కిలి-లిఁబోఁగా, లేమ = ఈ ద్రౌపది, తదవనిపాలపురస్థితికా = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలు ట్టెట్లో.

రా. వనితామణికా = శీతను, కనుఁగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపిన చౌటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడువారిధర్మము, తదవనిపాల = ఆరామ శుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితికా = ముందట నిలిచియుండుటచేత, ప్రవర్తిలు ట్టెట్లో.

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్దూఢిమిపాలు

కడకు మన మేగువార మేకరణి నతని

యుల్లమున కెడయక ప్రవర్తిల్లనేర్తు

మనువిచారంబుచే నాకులొత్తు లగుచు.

131

కంటికిని సరి.

•న. పదంపడి తమతోఁచినయుత్తరంబులచే నొండొరులచింత డిందుపలు

చుచుం దద్దిశాభిముఖు లై చని రప్పాడు.

132

కంటికిని సరి.

క. మరుదాత్తజముఖ్యులు ధ, ర్తరాజుదేస నరయువారు, మగుడకయంతః
కరణములఁ బర్వచింతా, భరములతోఁ జలిపి రగ్ర, పభగమనంబున్.

రా. ధర్తరాజుదేసక = దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు = వెతకడువారు,
మరుదాత్తజముఖ్యులు = హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్తరాజుదేస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్పెడినో
యని విచారించుచుననుట, మరుదాత్తజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = తిరుగక,
పర్వచింతాభరములతో.

క. ఈతెఱఁగునఁ జనుచుండుటఁ, జేతోవీధి నిజార్థసిధ్యనుగుణనం
పాతిఖగోక్తులముద ము, ద్భూతంబుగ వింత లగువపురభిఖ్యలతోన్.

భా. అర్థసిద్ధికనుగుణ మొనట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుదున్న, గమనము చేత
శకునమునిచ్చుచున్ననుట, ఖగ = పక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

రా. సంపాతియనుపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతోన్ = కాంగులతోడ.

వ. ముందరికిం జనిచని.

135

క. వారలు గనుఁగొని రతివి, స్తారాద్భుతమత్స్యరాజధానిని లవణాం
భోరాశిఁ గాళిమగుణో, దారతచే మించువనచయముగలదానిన్.

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతములయిన, మత్స్యరాజ = మీనశ్రేష్ఠములయిన
తిమితిమింగిలాడులకు, ధానిక = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క,
ఉదారతచే, మించు = మించెడి, వనచయము = ఉదకసమూహము, కలిదాని, లవణాం
భోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మదులు, విస్తారముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమగుణోదా
రత్యనుచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = నోటలు, కలి
దాని, సముద్రదువలెనే నల్లనైయన్న తోఁపులుగలదాని మత్స్యరాజధానినిఁ
గనుఁగొనిరి.

వ. అంత.

137

ఉ. అచనరాశి దాటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష
ద్రావణపాలితం బగుపుంబు జనాంతరదుర్దమస్వతే
జోవిభవాభిగి ప్తిమయిఁ జొచ్చి మరు శనయుందు తన్విభుం
డేవత లేక యుండఁ బ్రజఁ నేలుతెఱఁగున కాశ్శ మెచ్చుచున్. 138

భా. అ, వనరాశి = వనసమూహమును, దాటి, తగునట్టిక్రమంబున =
జేహంతరములచే ననుట, విశ్వవిద్విషయం = సమస్తశత్రువులయొక్క, కానికాపాటఁ

ద్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురంబు = విరాటనగరమును, జనాంతరదుర్దమ = అన్య
జనులకు భేదింపరాని, స్వతేజోవిభవములయొక్క, అభిగుప్తినుయి = గోపనముచేత,
చొచ్చి = ప్రవేశించి, మరుత్తునియొక్క నయమువంటి నయముగలవాఁడు, తల్ = ఆనగ
రముయొక్క, విభుండు, కడమ సులభము. అశ్రయించిరని ముందరిపద్యములోఁ
గ్రియ.

రా. ఆవనరాశి = సముద్రమును, దాటి, విశ్వవిషత్ = సకలలోకములకు
శత్రువైన, రావణునిచేత, పాలితంబగుపురంబు = లంకను, మరుత్తనయందు =
హనుమంతుఁడు, చొచ్చి, కడమ సరి, ముందరిపద్యములలోఁ గుళకము.

సీ. అతనిలీలాద్భుతరతిరాజనీతిశా,

ప్రప్రసంగాదులు • జలుపునెడలు

నభిమతభక్యభోజ్యాదిపాకవిశేష,

చణసూదకర్తప్రసక్తియెడలు

శుద్ధాంతకన్యలఁ పురుచిరనాట్యశి,

క్షణవినోదంబులు • జరుపునెడలు

గాంధర్వగతిశిక్ష • గావించునెడలు న,

• త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ

తే. గ్రాలునెడలును గ్రమమునఁ • గాంచి తత్త

దర్శగతి నాశ్రయించిరఁ యంబుమీఱ

నననిజాతను నైపుణీవిస్మృతి మెఱసి

పరు లెఱుఁగకుండ నేగురుభవ్యధృతిని.

139

రా. త్రేతని = రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర = శృంగారశాస్త్రముల
యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష =
అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, క్షణాది = తిప్పనాది, తత్తదర్శమైన, గతి =
ప్రకారముచేత, కాంచి = చూచి, రయంబుమీఱ, అననిజాతను = సీతను, అశ్రయించి
= ఉద్దేశించి, పరులెఱుఁగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించుచునని మీఱిపద్య
మున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాద్భుతమందైన, రతి = ప్రీతియొక్కయు,
రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపునెడలను, ధర్మరాజును,
సూదకర్త = పాకప్రయోజనముయొక్క, ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీము
ఁడును, “నూదాబౌదలికాగుణాః” అని అ. శాట్వత్తీక్షణవినోదంబులు జరుపునెడ

అను, అర్జునుడును, గాంధర్వగతికి - అశ్వసంబంధమైన గమనశీలను, కావించు
నెడలను, నకులుడును, “వాజినాహార్యగంధర్వ హయసైంధవసప్తయః” అని అ.
అశ్వంత, మాహా - అవులయొక్క, “గౌరు సామాహాచశ్చంగిణీ” అని అ. గక్షణాది
విధులగ్రాలునెడలను, సహదేవుడును, క్రమమునఁగాంచి, తత్త్వగర్భిణి - అంతు
కందుకుఁదగినరూపసర్వనలచేత, అయంబుమీఱక - భాగ్యవశమున నన్నియు చచ్చును
కూలమాచునండఁగా ననుట, నవమైన, నిజ - స్వకీయమైన, ఆతను - అనల్పమునైన,
సైపుణీ - నేర్పుయొక్క, వివృతి - విశేషగోపనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుఁగకుండ,
వీగురు - అయిగుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతటఁ దద్రామనృపతి

కాంతాసందర్శనాభిః కాంక్షాసహిత

స్వాంతతః దరియించుచు శు

ద్ధాంతక్రీడావనస్థః యగుతద్దేవిన్.

140

భా. అంతట, తద్రామ = ద్రౌపది, నృపతికాంతా = సుధేష్ణయొక్క, కడమ
ములభము.

రా. అంతట, తద్రామనృపతికాంతా = సీతయొక్క, కడమ సరి.

క. చేరి పొడగాంచి యాయను

చేరిక నతిగూఢతను భజించి వసించె

నైరంధ్రీభావమునఁ ద

దామాఢప్రీతి మొగము దగఁ గై నేయున్.

141

రా. చేరి పొడగాంచి, అయను = సీతయొక్క, చేరికను, నైరంధ్రీభావమునకొ
= నైరంధ్రీయొక్కరీతిచేత, నైరంధ్రీభావనలచేతననుట, తదా = అప్పుడు, రూఢ = మొలి
చిన, ప్రీతి = సంతోషము, మొగముదగఁగై నేయు = సీతాసందర్శనమునైన నేకుక
ముఖమునకు శృంగారము దేఁగాననుట.

భా. నైరంధ్రీత్వము, మొగముదగఁగై నేయు = తిలకగులు పెట్టునట్లుగా, అ
యను = సుధేష్ణయొక్క, చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమః బ్రహ్మశ్చ మధ్యేహృద

జ్జారాధ్యామృదిన్యగుంగళః జాంఘాజస్రసాక్షాత్ప్రియా

నైరంధర్యమహాత్మిసాత్రిశగుణాః ధఃకారితాష్టాంగయో

గాహాశ్చైవ ధర్మానమోఽనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభరా.

142

పారేమాయ = మా. మనఃక్రమించినతర్వాత, “పారమధ్యేహృద్యా” అని
పక్షీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుమిత్తు, పరమబ్రహ్మ = నిర్గుణబ్రహ్మ

స్వయాపమైనవాఁడా, మధ్యేహృదబ్జ=హృత్పద్మపథ్యమం, ఆరాధ్య=భజింపఁదగిన, అమల=స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ=దివ్యశుభస్వరూపమైన, నిజాంగ=నిజస్వరూపము యొక్క, అజస్రసాక్షాత్కరియా = నిశ్శాక్షతాత్కరియమయొక్క, ధౌరంధర్య = వహించెడుచాతుర్యముచేతనైన, మహర్త్వ=మహిమకు, సాత్త్రిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, సుజాధఃకారితా = త్రిగుణములను దిగస్కరించెడువారటచేత, అజ్ఞాంగయోగ=సాంఖ్యయోగమంగల, ఆయాధి=ఆశిషవచనముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులైన, మానిజన = మునిశిష్యులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = ఆదృష్టాతిశయమును, సముజ్జ్వంభితా=ప్రకాశింపఁజేసెడువాఁడా.

క. ఆఘనికసాధునికరస, మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా

రోధార్థవిహితమచ్చి, త్రాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా. 143

ఆఘనిక=ఇప్పటివారైన, సాధు=సజ్జనులయొక్క, నికర = సమానమునకు, సమాధి=యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యముగానివాఁడటయనెడి, మహత్తరవార్తా=ఆధికతరమైనప్రసంగములయొక్క, రోధార్థ=నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత=చేయఁబడిన, మచ్చిత్రాధిగమా=వాదుర్బాదయసంగతిగలవాఁడా, వానంటి వానికిఁ బ్రసన్నమైనస్వామిని సకలమైనవారికిని బ్రసన్నుడవౌదువు గనుక నిన్ను వారాధింప శక్యముగాదనువాక్యము సిద్ధాంతముగాదు, అటు గనుక నే, పెద్దవేంకటాధిప=పెదవేంకటాద్రిచేత, సుగమా=లేస్సగాఁ జరియఁబడినవాఁడా.

మత్త. భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా

క్షైధితారుణగైరికద్యుతిహేమకూటవిహారలీ

లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్సనురంజనా

రాధిసస్థరమోచితాత్మపురాతనాపృతిన్ద్రుతీ. 144

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతంగిత్వకవిత్యవైభవవింగళియమర నార్యతనూభవసౌజన్యజేయనగారయనామధేయప్రణీతం బైనరాఘవ పాండవీయమునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

భూధర ధిప = హేమవంతులయొక్క, కన్యకామణి = కుమారియైన పార్వతి యొక్క, పుణ్య=పవిత్రములైన, పాదపయోజ = పాదపద్మములందున్న, లాతా = లతాకచేత, వీధిత=వృద్ధిపొందఁబడిన, అరుణములైన, కైరికద్యుతి=జేగురులకొంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా=క్రీడావిలాసములు, అధికాదర=మిక్కిలి వాదరిముగలవాఁడా, సాధు=సత్పురుషులచేత, సాధిత=శతముగాఁజేసికొనఁబడినవాఁడా, హైమవత్స=గోరియొక్క, అనురంజన=క్రమపురస్కారముగా నడుగుకొనుటచేత,

అరాధితః ప్రార్థింపఁబడినవాడవై, స్మరః వన్నఘః నిమిత్తమై, మోచితః విడిచింపఁబడిన, అత్తః తన నిమిత్తమైన, పురాతనః పూర్వకృతమైన, అపస్మృతిః అపకారముయొక్క, స్మృతిః స్మరణగలవాడ, పార్వతీ ప్రార్థనలన వన్నఘనిఁ దిరుగఁ బ్రతీకించినవాడనట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్నదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తనాసారస్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్యపెద రామధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవచారిణీ యాదర్శంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

చతుర్థాశ్వాసము.

దుచిరతుంగభద్ర

తీరాస్పద యాక్షవీటి, తిమ్మాగ తనూ

జారాధిపతినిత్యదయాం

శక్తి క్కూర విరూపాక్ష హేమః సాతాధ్యక్షాః.

1

ప, అనధరింపు మక్కాలంబున.

.2

క. తనయేలికసానికడకు.

దనరుసునై శ్వర్యరక్షి॥తదనుజః డఘః

రఘుః దేవేంద్రుని నమ్మ

నది పరిహితవృత్తి నడచి • వర్షిత మిగులన్.

3

భా.ః ఘృతైశ్చయమును, రక్షి=రక్షించెనువాఁడు, తదనుజాఁడు=నుధేష్ఠతముఁ
డయిన కీచనుఁడు, ఏతేఁచిన అప్పానని=ద్రాపని, మిగులనడఁగి వర్తలకా=అణకువ
తో నుండెను.

రా. తనయేలిక సానికడకుకొనిపోయికి, సునైశ్చయముచేత, రక్షిత=రక్షింపఁ
బడిన, దినవాడు - రాక్షసులు గలవాడు, ఆఘాతముడు = పాపకర్తుడైన రాక్షసుఁ
డు, ఏతెంచుకొని = రాక్షస, పావని = పాపపుత్తుడైన వానుమంతుడు, పతిహితవృ
త్తి నడగివర్తిలెను, పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దదాభ్యర్థన తత్తుశుద్ధిని కోఁగించుచున్నాట
ననిగి యుండుట నిర్దుష్టమేగినక, రాక్షసునియొక్కయు వాసీతయొక్కయు సంభాష
ణ ప్రకారము నీవాగోరి యెఱిగించుకొనక యుండెననుట.

U. 437

వ. అప్పుడు.

4

చ. అశ్వమే తస్మత్పితౄణామాయత సతయః క్రావ్వి[॥] యవ్విని

• ద్విశతపు సంద్ర జిహ్వగుహః జృంభితవైభ ౧ దేహసారత

రితే శతకోటిసింహబలుఁ సిగ్గు పెడం గాన గాన నేనె న

దృఢతమగిదా యెసంగునెడఁ • బొల్లగు నెవ్వరియెట్టిపంపులునె. 5

రా. అతనుఁడు = మన్మథుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁబడిన, శత
కోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్ర జిద్దురుక = రావణుని, గానిచేసెను.

భా. ఇందుని, జిత్ = గెలిచిన, గురు = అధికమానట్లుగా, విజృంభిత = విస్తరిం
చిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిక = ఎఱ్ఱయధముగలవాని, సిం
హబలక = కీచకుని, గానిచేసెను, ఈపద్యమునం దర్థాంతరన్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప • నన్దురాత్ముఁడు పా,
తివ్రత్యనిధి నానతిలలాసు
ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యల్లించియు,
దీని నెట్లైన సాధించినాదు
ప్రాణంబు రక్షింపుఁ • డని దూతికల స్వస,
స్తానగాంధీర్యహీనత నెరఁగుచుఁ
దా వెండియును జెప్పఁ • దగునట్టిసమ్మద్ధు,
లప్పనివారించి • చెప్పవెఱచి

తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపెఁ
బెచ్చు పెరిగెడుతమకంబుఁజేర్చిఁ దాన
యాకే బలుమాఱుఁ జేరి వేదఱు లఱచి
యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె.

6

భా. అట్లనంగుఁడు, అద్దురాత్ముఁడు = కీచకుఁడు, పాతివ్రత్యనిధిక = ప్రాపదిని,
దీనినెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁడని, ప్రాణశ్బదునకు-త
= ఉపస్థముగనుక యిది సర్వమే చెల్లెను, దూతికలను, స్వసక = అక్కఱైననుధేన్ద
ను, “భగినిస్వసా” అని అ. సద్మద్ధులు = మంచిబుద్ధులను, అప్ప = అక్క, అకక =
అయమన, వికారవర్తనలు సలిపెను.

రా. అట్లనంగుఁడు, అద్దురాత్ముఁడు = రావణుఁడు, అనతిలలామక = నీరను,
దూతికలను, స్తాన = అభిమానముయొక్కయ, గాంధీర్య = గాంధీర్యగుణముయొక్క
య, హీనతచేత, ఎరఁగుచు ననుట, సద్మద్ధులు = మంచిబుద్ధులును, అప్పసక = అత్ర
యోజనమున, మనోవికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పతివ్రతాతిలకంబు.

7.

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుఃశ్చరిత్ర వీరశ్లీ,
టయ కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుగవు

బ్రతికెడుచందంబు • భావింప వేవురు,
 నాకీశు లైనగంధర్వనరులు
 చర్చింప బహులకు • శతసంఖ్య లైనగా,
 క్షనయక్షములు లెన్నికకు మిగిలిన
 మన్నాధదోర్బలాభ్యున్నతి నడఁగక,
 మించఁ జాలరు నిగ్రహించిరేనిఁ
 తే. దత్పరాక్రమ మిదే నీమదంబు నడఁప
 నున్నయది నీకు మననాస • యుండనేని
 శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
 దడయ కిపు డిట్లు కృత మైనతప్పు గావ.

8

రా. ఓరిమాధాత్త, బ్రతికెడుచందంబు, భావింపక = విచారించుకొనుటకు, ఎఱుంగవని క్రిందటికన్వయము. వేవురు = వేలసంఖ్యలైన, నాకీశులైనక = దేశంఘ్రితామరసములకుఁగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావింపవు, వేవురు = అయిదుగురు, నాకు, ఈశులైన గంధర్వనరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁడనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు నివ్వటిల్ల నవ్వరవర్ణిం గనుంగొని.

కంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱిపించెడు వీరినివారిఁబోలె న
 నోలలితాంగి నాకు నిల • నోవరు గుద్రముగానిలామర
 ల్సాలు గుయుక్తు లిందులఁ దలంకఁ దలంకెదఁ గాని తావక
 భూలతికాధనుస్సర్పరదఃపూర్వవిజృంభణమస్త్యోద్ధతిన్. • • 10
 కంటికిని సరి.

చ. విను మీఁకఁ బెక్కు లేల యలివేఱి నెఱుంబుగ నీకృపావలో
 కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వినో
 ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ • బావని యాసతి వాఁడు బల్కిఁ బ
 ట్టునొ యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలోపలన్.

భా. వినుము, అలివేఱి = ఓక్రాపదీ, పలుకక = పలుకఁగా, పావని = పవిత్రురాలయిన, ఆసతి = ఆశ్రయి, వాఁడు = కీచకుఁడీ, బల్కిఁబట్టుననుశంకపొడమ, తనయాత్మలోపలను, ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. వినుము, పలుక, పాని-పనవపుక్తిఁడైన హనుమంతుఁడు, అసతిఁ-
అసీతను, బల్లిబట్టినొ యనుశంక, తనయాత్మలోనల, అయికో నెకుమాట.

క. తతభీమభుజబలంబున

నితనిమదం బడఁపకున్న • నెంతయు విపగీ

తత వచ్చుఁ దప్పఁ దిపుడను

మతిఁ బూని మరల్చె దమితఃపయ్యత్వరతన్.

12

రా. భీమ=భయంకరమైన, అను=అనెడి, మతినిఁబూని, దమితపయ్యత్వరతన్=
అణఁపఁబడినరోషాతిశయముగలనాఁడౌటచేత, మరల్చెన్ = అతలంపును ద్రిష్టు
కొనియెను.

భా. భీమ=భీమునియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిఁ=అంగీకారమును, పూ
ని, మితమైన, పయ్యత్వరతన్=కోపముగలదాననౌటచేత, మరల్చెదన్=కీచకునిదియగు
నంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సంహరింపించెద ననుట.

క. అనివార్యమాణరోషం

బున నవనిజయుక్తిధార్మ్యము దలిర్పఁగ న

మృనసిజవశు ఖలు మగుడిం

చి నితాంతము నడలె నతనిచేతకు నంతన్.

13

భా. అని=ఈగుఱుఁడైనపదిమనస్సులోనయికోని, వార్యమాణరోషంబునన్=కో
పముగలచుచును, నవ=నూతనమైన, యుక్తిధార్మ్యము=మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగా,
మృనసిజవశున్ = మృన్మథవశుఁడైనవాని, మగుడించి, అతనిచేతను, అడలెన్ = వి
చారపడెను.

రా. అనివార్యమాణ=నివారింపశక్యముగాని, రోషంబుచేత, అనిజ=సీత,
కడను నీ. రోషమునిఁ దిట్టిపొమ్మనె ననుట.

ఆ. సూపకారవృత్తి • దీపింప మారుతి

యున్నవాసపూర్తి • జెన్నుదొరుగు

నగ్గుణాభిరామ • డగ్గటి తద్దర్శ

నము యథోచితవిధి • నమరఁజేసి.

14

రా. సు=లెస్సిన, ఉపకారవృత్తి=ఉపకారవర్తనము, దీపింపన్=ప్రకాశిం
చునట్టుగా, మారుతియొక్క = హనుమంతుఁడును, నవమైన, అసమ = అధికమైన,
అర్తిన్=పీడచేత, “అర్తిఃపీడాధనుఃకోహ్యోః” అని ఆ. చెన్నుదొరుగు = ఇప్పురా
లెన, అగ్గుణాభిరామన్=సీతను, తద్దర్శనముచేసి.

భా. సూపకారన్యత్తి=వంటకవానిరీతి, మాకుతియన్న=భీముఁడుండెడి, వాసము=గృహమును, గుణాభిరామ=ప్రేమి, డగ్గ=తద్దగ్గనమును.

వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యిట్లనియె. 15

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం • గల్గె న్నిరాఘాటబా

హుశ్యాత్యుద్ధతజంతుఘోరవనవాఃసోదన్వదాల్లంఘనా

కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁ దుద వాఃకస్సంకోచనం బేల ని

స్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గ మన కెందు న్లే వసాధ్యార్థముల్. 16

భా. కల్యాణీభవత్=శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసవానెడి, ఉదన్వత్=సముద్రముయొక్క, దాఁటుటయనెడికల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటికన్వయము. నాకు వాక్సంకోచనంబే, త్వత్=నీయొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన, శక్తి=సామర్థ్యము, కల్గి, అసాధ్య=సాధింపశక్యముగాని, అర్థమల్=ప్రయోజనములు, లేవు.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి : భవదీశ్వర=నీపతియైనరామునియొక్క, అజ్ఞమహిమచేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుశ్యముచేత నత్యుద్ధతమైనజంతువులచేత ఘోరమైన, వన=ఉదకమునకు, “జీవనంభుననంపన” మ్మని. అ. వాస=స్థానమైన, ఉదన్వత్=సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా=దాఁటుటయనెడి, కల్యాణ=శుభముయొక్క, అతిశయంబునాకు, కల్గెననియన్వయము. త్వద్వర=నీకుఁ బ్రియుడైనరామునియొక్క, కడమ సరి.

క. అతిశీఘ్రమై తెగఁజూడుము

హతగుణ నీద్రోహి నోర్చునదియే యకఁ

యతివ భవత్ప్రియబాహూ

ద్ధతిదురహంకారు లైనదస్యులచేతల్. 17

రా. హతగుణక్=చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహిక్=రాణుని, తెగఁజూడుము=చావించుము, అతివ=సంబుద్ధి. భవత్ప్రియునియొక్క, బాహూద్ధతి=భుజబలము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేతలు=దుశ్చైత్యులను ఓర్చునదియే.

భా. ఈపద్యమందును ప్రేమి భీమసేతోననెడుమాట, ఈద్రోహిక్=కీచకుని, తెగఁజూడుము=సంహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియరామైన, అతివ, బాహూద్ధతిచేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

నీ. ఇనియొందు నావల్కుఁడుదిఁ జేర్చు మానబ,

లఖ్యాతినంపద • ల్లనర వచ్చి

దృఢదర్పు నీద్రోహిఁ • దెగటార్చునీవాన్ది,

వినఁబడినప్పుడ • మనవిభండు

మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మఱ నగణ్యమహావ,
 నీగాజ్యసౌఖ్యసంఁచారములకుఁ
 జనుట ధృవం బిది • సమయంబు గావున,
 నీ వంతవట్టును • నెమ్మనమున
 ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా
 ధిక్య మేర మీఱు • తెగున కిహుడు
 సౌరకతునుమవలయుఁ • జమ్మలొలోన న
 త్యంతమన్యుసంభ్రమాతీశయము.

18

భా. అత్త = తనయొక్క, బలము = శక్తి, భ్యాతిసంపదర్థ = అధిక ప్రసిద్ధులు, తన
 రక్త = శ్రుకాశము కాఁగా, ఈద్రోహిణి = కీచకుని, తెగటార్పు = సంహరించునట్టి, ని
 యొక్కవార్తవినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు = ధర్మరాజు, మహాత్ = ఘనమునైన, ని
 రాజీ = వినపంతులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన, సుచారములకుఁ జనుట
 ధృవంబు, ఇదిసమయంబు గావునక = మనముచేసికొన్నకట్టడయిది గనుక, మఱువక
 = ఎచ్చరికదప్పక, ఓమవార్యమానసతీవ్రతాధిక్య-సంబుద్ధి. వారిపశక్యముగానిమా
 నసమందలితీవ్రతయొక్కయాధిక్యముగలవాఁడా, లోలోనిక = రహస్యముగా, అన్య
 = నిండాబలునియొక్క, సంభ్రమాతీశయమును గునుమవలయుఁజమ్మ.

రా. మనవిభుండు = రాముఁడు, ఈవార్త = వివిక్తదశమండలవార్త, వినఁబడిన
 ప్పుడ, అత్త = తనయొక్క, బల = సేనలయొక్క, భ్యాతిసంపదలతనరవచ్చి, ఈద్రో
 హిణి = రావణుని, తెగటార్పును, అనియన్వయము. అనిరాజ్యముయొక్క సౌఖ్యసం
 చారములకు, సమయంబు గావున, పనునాలుగే డ్లు కావచ్చె గనుక, మఱువక, ఓ,
 అవార్యమైనమానమును, సతీవ్రత = సాతీవ్రత్యముయొక్క, ధిక్యముగలవానా, మేర
 మీఱు తెగునకుక = మరణసాహసమునకనుట, చొరక, మన్యు = శోకగోషములయొక్క,
 “మన్యుర్నిశ్శక్తౌప్రతిధి” అని అ. సంభ్రమ = తీవ్రతయొక్క, “సమాసంకేగసంభ్ర
 మా” అని అ. అతీశయము = అధిక్యమును, లోలోనిక గునుమవలయునని యన్వయము.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ • దడయఁగ సంకేత
 తం బగుసమయంబు • దప్పకుండ
 నే దిరిగి యరిగెన • నీవు నావెంటడి
 నడువవలయుఁ దాల్చి • సడలనీక.

19

రా. తగదు, సంకేతము, బగుసమయంబు = గాముఁడునుతీ విడివసమయము, తప్ప
 కుండఁదిరిగి నేరిగినదను విధ, అనిరాజక = నేఁజెప్పినశ్రుకౌరమునఁ జగునకుఁ జొర
 కయనుట, తాల్చి సడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సుకేతంబగు = వచ్చెదననివానితోఁ జెప్పిన, సమయంబు = వేళ, తప్పకుండ, నివు, తాత్పర్యములనక = కోపములేక, కోపముగలిగినను నారోషమున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువుగనుక, నావె బడికొ = నావెంట, నడునవలయుకొ = రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్తుకు నామాట

యొప్పగుట కొకగుఱు • తొనఁగు మనియె

నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహీత మైననమ్మిక

యంగరంబు సతికి • నుబ్బుమెఱయ.

20

భా. అని పలికి, భవత్ = నీయొక్క, వర్త మైనయార్తుకు, నామాట యొప్పగుటకుకొ = నేఁజెప్పినమాట సమ్మతమగునందులకు, ఒక, గుఱుతొనఁగుమనియొకొ = అడయాలమునిమ్మనియెను, తత్పతి = ఆభీమునిచేత, ప్రహీతమైన = ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయుకొ = నమ్మకమును, కరంబు = మిక్కిలిని, సతికి = ద్రాపదికి, ఉబ్బు = సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెకవిక్రిందటికన్వయము, గుఱుత్తుని ద్రాపదియడిగినను భీముఁ డిచ్చిన నమ్మిక ద్రాపదికి సంతోషముచేసెననుట.

రా. అనిపలికి, భవద్వర = నిపతియైనరామునియొక్క, అత్తకుకొ = మనమునకు, నామాట = నేఁజెప్పినమాట, ఒప్పగుటకుకొ = నమ్మికయగుటకు, ఒకగుఱుగుతొనఁగుమనియెను, తత్పతి = ఆనీతాపతిచేత, ప్రహీతమైన = అంపఁబడిన, నమ్మిక = నమ్మకముకొఱకైన, ఉంగరంబు = ముద్రికను, సతికికొ = సీతకు, ఇచ్చెను. అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండుక్రియలకును హుమంతుఁడే కర్త.

క. అనిలజుఁ డధికతమస్థితి

నొనఁజెడిశమి రానుదుఃఖి • ముడుపుటకు నయం

బునఁ దత్సతీశిరోమణి

గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁ డై.

21

రా. అనిలజుఁడు = నానుమంతుఁడు, అధికతమ = మిక్కిలినధికమైన, స్థితికొ = మర్యాదచేత, “మర్యాదాధారణాస్థితి” అని అ. ఒనరెడి, తమిక్ = వేడుకచేత, రామునియొక్కదుఃఖమునుపుటకు, తత్సతీ = ఆనీతయొక్క, శిరోమణినిగొని, చనఁగని = పోవువాఁడై, అమితమైన, దర్ప = గర్వముచేత, గురు = ఘనమైన, సంభ్రముయగువాఁడై, అరిగెనని మోదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజుఁడ = భీముఁడు, అధికమైన, తమః = అధికారముయొక్క, స్థితికొ = నిలుకడచేత, తమిక్ = తాత్ప్రియంబు, “రశమి నూమిరితమి” అని అ. రాసు = ద్రాపది

యొక్క, తత్పరీక్షామణి = అపరిమితారత్నమొదలైనవి, నియమిత = అణపబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికి దివిరి యరిగె బ, ల్పీరముచేననవిఘాతలీల నెరపుచున్
ధీరత దనరంగ లంకా, ద్వారగతుం డగుచు బేర్చె నైరినధరతిన్.

భా. బల్పీరముచేపక = అహంకారసారమును, అవిఘాతలీలనెరపుచును, కలంక = అపవాదమునకు, అద్వార = ప్రవేశహేతువుగాని, గతుండు = గమనముగలవాఁడు, అగుచు, గూఢగమనఁజేయుట, అపవాదమనఁగా భీమునిచేతఁ బొందివులకుఁ దిరుగ వనవాసస్తాప్తియనెడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమనమైన వచ్చును. నైరినధరమందగు, రతిని = వేకుకను, పేర్చెన్ = పెంచెను.

రా. బల్పీరముచే, వనవిఘాతలీల = అశోకవనభంగక్రియను, నెరపుచు, తనరంగ, లంకా = లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండగుచున్ = పొందినవాఁడై, కడమసరి. వ. అంత.

23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకయుచు • దలము గానమి న్నితాం

తము నిజాంగనాశనఫలదర్శకోపక్లప్తసం

భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ • బరగుసింహబలులన

త్సమరమతులలీల మెఱుఱు • జంపెఁ జిత్రనధరతిన్.

24

రా. తమముచేన్ = అజ్ఞానముచేత, తలముగానమిన్ = స్వరూపమును దెలియుచుచేత, నిజాంగ = తమశరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్శ = గర్వముచేతను, కోపముచేతను, క్లప్త = చేయబడిన, సంభ్రమముతోడన్ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁబరగు, సింహబలులన్ = సింహములయొక్క బలమువంటి బలముగలవారిని, సత్సమరమతులన్ = లెస్సయొద్దమందులబుద్ధిగలవారైనరాక్షసులకు, చంపెను.

భా. తమముచేన్ = చీకటిచేత, తలముగానమిన్ = స్త్రీపురుషశిస్వరూపముగానరాకుండలచేత, “అధస్స్వరూపమోరస్త్రీతలంస్యా” త్తని ఆ. నిజాంగనా = ద్రాపదియందుల, అశను = అపేక్షచేత, ఫల = నిష్ఫలమైన, దర్శకోపక్లప్త = మన్నధకృతమైన, సంభ్రమముతోడన్ = అధికభ్రమముతోడఁగూర్చి, తన్నుఁ జెనకఁబరగు సింహబలుని, లసత్సమరము, అతులలీలచేత మెఱుఱు, చంపెను

వ. తదనంతరంబ మఱియుచు.

25

ఆ. శక్తిమత్తదనుజసంఘ మయొంత ఘ్న

ష్టాలినె బవనపుత్త్రభుజబలమున

నతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచే

గరము కీడొనర్చుకడఁక జేసి.

26

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల, తదనుస ఘము = కీచకు ననుజసమాహము, అక్షాంతమై = ఓర్పు లేనిదై, ఆతనికొంతకణ = భీముని స్త్రీయైనద్రాపకికి, కీడుచేసి, పవన పుత్తుభుజబలమున = భీమునిబలముచేత, పోలికెను.

రా. శక్తి = బలిమిచేత, మత్త = మడించిన, ననుజ = రాక్షసులయొక్క, సఘము = సమాహము, అక్షాంతమై = అక్షకుమారుడు పడగాగిరినై, పవనపుత్తు = మాను మంతునియొక్క, భుజబలమున = పరాక్రమముచేత, పోలికెన్ = నొచ్చిపోయిన, అక్షకుమారి సహితముగా నొచ్చెననట, అంతక = యమునిసంబంధమైన, అగ్ర హముయొక్క, ప్రేరణంబుచేత = యమప్రేరణచేత, ఆతనికిన్ = ఆ మానుమంతునికి, కీడొనర్చు కడకచేసి = కీడుచేసెద ననుమాత్నము నడపుటచేత, పోలికెనని యన్వయము.

తే. విబుధకంటకః పరిపినమునకు

దానవహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిను

నెఱపె వాయుజుడన్యులఁ కెఱుకపడ

యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు.

27

రా. విబుధకంటక = రాక్షసులనెడి, కీచక పినమునకున్ = వెనురుటడివులకు, “వణః కీచకాస్తే స్యు ర్యస్వనంత్వం లోద్ధతః” అని అ. దానవహ్నిగా వాయు జుడు ప్రతాపమహినును నెఱపెను; బుధోత్కరంబు = విసమాహమును, “జ్ఞాతృ చాంద్రిసురాలుధాః” అని వై. అన్యులకన్ = ప్రేమ వ్రేసె రాక్షసులకు, ఎఱుకపడ కుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక,

భా. విబుధకంటక = నర్జనద్యేషునైన, కీచకులనెడి, పినమునకున్ = అడవికి, దానవహ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహినును నెఱపెను, వాయుజుడు, అన్యులెఱుగ కుండ, లోలోనఁ రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రసర్తనము జరిగె

నవ్వరములోనగూఢమై యంత నేను

ముగిసినచ్చె దానవరాజమోదకాల

మనుచు సంశయమందె వాతాత్మజుండు.

28

భా. తత్సహోదర = అభీమునితోఁబుట్టినధర్మరాజాదులయొక్కయు, సంప్ర సర్తనము = నడక, అవ్వరములోనన్ = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై = ప్రచ్ఛిన్నమై, జరిగెను = నడచెను, అతను, ఏడు = ఆజ్ఞాతవాససంపత్సరము, ముగిసినచ్చెను, దానన్ = అముగియటవలన, ఎర = శ్రేష్ఠమైన, అజి = యీర్ష్యమచెల్లనని, మోదకాలము = సం తోషకాలము, అనచు, వాతాత్మజుండు = భీముడు, సంశయమందెను, ఆజ్ఞాతవాస

సంవత్సరము ముగిసెఁగనుక విజృంభించి యాద్యమందు శక్రు సహారము నీ రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోషపడెననుట.

రా. తత్ = అహనుమంతునియొక్క, సహః = బలిమివల్లనైన, “ద్రవిణం తరస్సహాబలశ్చార్యాణి” అని అ. దర = భయముయొక్క, “దరోశ్చ్రీయాంభయే శ్వభే” అని అ. సప్రవర్తనము = వృత్తాంతము, అప్సరములను = లంకయందు, అగూఢమై, జరిగెను, అతః, దానః = రాక్షసులయొక్క, రాజః = పంతులయొక్క, మోదకాలము = సంతోషకాలము, నేడు = ఈప్రాద్య, ముగిసిపచ్చెననుచు, వాతాత్ జాండు = హనుమంతుడు, సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేడే సంహరించెద నని తలంచెను.

సీ. న్యథః జేయుతత్స త్వవార్తాశ్రుతిని క్లేశ,

పదుచుః దత్సంగరభంగపరత

ను త్తమద్రవిణసంపత్తిపాలస్త్యంశు,

దుర్యోధనుడు రోషదూషితుండు

తత్పురిలోపల భర్తజభీనుసం,

క్రందనజయములకలిమి యెంచి

జనులు మెచ్చఁగఁ బేర్చుశౌర్యాశ్శూనాహవ,

కృతిశుశర్దుబలంపదిశధనుఃప్ర

తే. గాఢతులితాఽబునిధమేఘనాదుః బనిచె

నతఃదు నేగి హరిన్నుతోగ్రాజః బట్టె

నవ్వరటుడాసిగెలుపునః గ్రంవృభటులు

దన్తహాగోగణాగ్రహోన్మటత నడవ.

29

రా. తత్ = అహనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతముయొక్క, శ్రుతిః = వినుటచేత, తత్సంగర = అహనుమంతుని యాద్యముయొక్క, భంగపరతః = చెఱుచుటకొఱకనుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి = లలసంపత్తికలవాడు, దుర్యోధనుడు = పోరశక్యముగానివాడు, పాలస్త్యండు = రావణుడు, తత్పురిలోపల, భర్తజ = వింటివలనఁ బుట్టిన, భీమ = భయంకరమైన, సంక్రందనజయముల = ఇంద్ర జయములయొక్క, అహవిక్కుతి = యాద్యక్రియము, సు = లెప్పిన, శర్దుక = సుఖము గలవాని, అనాయాసముగ యాద్యములు నేయువానిననుట, బలముచేత, ఉపచిత = వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన, ధనుః ప్రణాదముచేతఁ గులీరమైన, అంబుసిధిః = సముద్రముగలవాని, మేఘనాదుః = ఇంద్రజిత్తునీ, పంచెను, అతఃదును = ఇంద్రజిత్తున, హరిక = హనుమంతుని, నతఃప్ర, యగ్రమునైన, అజిక్ = యాద్యమందు, పట్టు

కొనెను, తత్ = అహనుమంతునియొక్క, మహా, గణః = అపరాధములయొక్క, “అగోపరాధోమంతుశ్చ” అని అ. గణ = సమాహముయొక్క, గ్రహోద్భటత = ప్రాత్యతిశయము, నదువక్ = ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుదాసి = హనుమంతుని యొద్దకుఁబోయి, నివ్వరి.

భా. తత్ = అసాండవులయొక్క, సత్త్వ = స్వాముయొక్క ఉనికియొక్కయు నుట, వార్తా = వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతిక్ = వినకుండుటచేత, తత్సంగర = అసాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, “ప్రతిజ్ఞాజసంవిదాపత్సుసంగరః” అని అ. భంగ = చెఱుమటయందుఁగల, పరిశక్ = రాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, “ద్రవిణంతుబలంధన” మని అ. సంపత్తికేత, పౌలస్త్యుండు = కుబేరునివంటివాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, క్షత్తురిలోపలక్ = మత్స్యనగళమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ = అర్జునునియొక్కయు, యముల = నకులసహదేవులయొక్కయు, కలిమి = ఉండుటను, ఎంచి, అకావ = యుద్ధమందు, కృతిని = సేర్పరియైనవాని, సుశర్తుని = సుశర్తును, ధనుః = వింటియొక్క, ప్రణాద = ధ్వనిచేత, కులిత = సరిపోల్చబడిన, అంబునిధి = సముద్రుని యొక్కయు, మేఘములయొక్కయు, నాద = ధ్వనిగలవాని, సుశర్తుకు విశేషణము. పనిచెను = పంపెను, అతఁడును = సుశర్తుయు, హరిత్ = దిక్కులయందు, క్షినుత = స్తోత్రముచేయబడిన, ఉగ్రాజని = ఘనయుద్ధమందు, దాసి, అవ్వరటుక్ = అవిరాటరాజును, పట్టెను = పట్టుకొనెను, తత్ = అవిరటునియొక్క, మహా, గోగణ = గోసమాహముయొక్క, గ్రహ = పట్టుటచేతనైన, ఉద్భటతక్ = ఔద్ధవ్యముచేత, నదువక్ = ప్రవర్తింపఁగా, పట్టెననియన్వయము. తననీన విరాటరాజయొక్క గోసమాహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనెననుట.

వ. అంత.

30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్య యైనిజాజ్ఞః జగన్ నాశనిం జటా
యుర్విఘ్నాతి యమరణక్రి యోక్తతాసహాయుః డై
పర్వచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాం ము
ద్గర్వః డగుచు శుష్కదీప్తితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్.

31

భా. సర్వపూజ్య = సకలజనపూజ్యుడైన, విసిల = యమపుత్రుఁడైన ధర్మరాజు యొక్క, అజ్ఞ, అతనిక్ = విరటుని, జటా యుర్విఘ్న తి = జటాసురపై రియయిన భీమఁడు, యమ = నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధముయొక్క, క్రియయందుఁగల, ఉత్కతా = ఉత్సాహమే, సహాయముగాఁగలవాఁడ, తత్ = అవిరటునియొక్క, విపక్ష = శత్రువులకు, మృత్యువైనవాఁడు, భీమనికి విశేషణము. అలము = యుద్ధమును, శుష్క = పరాక్రమముచేత, “ద్రవిణంతిరస్పహోబలశౌర్యాణి స్థామశుష్కంచ” అని అ. దీప్తితముగఁజేసి, అతని విడిపించెనని క్రిందికన్వయము.

రా. సర్వపూజ్యయై, నిజాజ్ఞ=తనయాజ్ఞ, జరుగ, అకనిక=హనుమంతుని, జటాయుర్విఘాతీ=రావణుడు, అమరణ=మరణరహితమైన, క్రియా=శ్రయోజన మందుగల, చంపుటతక్కుయేదైన నొకదండనచేయుటమందనుట, ఉత్క=తా=ఉత్సుకత్వమే, సహాయుడై=బౌత్సుక్యముతో, గూడినవాడనుట, తత్=త, విపక్ష మృత్యు=విపక్షులకు మృత్యువయిన ఈనుమంతునియొక్క, నాలము=తోడను, శుష్ట=అన్నిచేత, “బర్హిశ్శుష్టాకృష్ణవర్ణా” అని అ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

సీ. మాహితధర్మనియమమాహాత్మ్యభూతన,
యానుగ్రహభిగుప్తాంగుఁ డగుచు
శూరోత్తముఁడు వాయుఁచుత్తుఁ డంత నిల కతి,
గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక
లంకపెం పెల్ల డీల్వఱిచె నిశ్చలజయ,
వై భవోదయమహావాలహస్త
చండహేతివిలాసనరభసగ్రస్తన,
మస్తవిద్యేషిధామాఘుఁ డగుచు

ఆ. నత్యనల్పదర్పః మమర విపక్షయా
ధపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును
సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు
చూపఱకుఁ గరంబుఁ చోద్యపఱుస.

32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా=సీతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, అభి గుప్త=రక్షింపబడిన, అంగముగలవాడౌచు, వాయుసుతుఁడు=హనుమంతుఁడు, ఇల కు=భూమికి, దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త=పుచ్చమండున్న, “వాలహస్తశ్చవాలధిః” అని అ. చండహేతివిలాస=రీతిగ్నిప్రకాశ ముచేత, సరభసేగ్రస్త=కీఘ్రముగాదహింపబడిన, సమస్తవిద్యేషులయొక్క, ధామా ఘుఁడగుచు=గృహసమాహములు గలవాడౌచు, “గృహదేహర్విట్ప్రభావాధామా ని” అని అ. దర్పము=తనగర్వము, అమరవిపక్షయాధపుని=రావణుని, పట్టిన=రా వణుని కుమారుడైన యంద్రజిత్తునును, సరకుగొనక ప్రబలగా, లంకపెంపునెల్ల డీ ల్వఱిచెనని యన్వయము.

భా. మాహితమైన, ధర్మ=యమునియొక్క, నియమ=కట్టడయొక్క, మాహా త్మ్యమువలన, భూత=పొందబడిన, “భూప్రాప్తా” అని ధాతువు. నయా=నిరయొ క్క, అనుగ్రహ=అనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త=రాపబడిన, అంగముగలవాడౌచు, వాయుసుతుఁడు=భీముఁడు, అంతనిలక=అనిరటుని విడిపించినమాత్రాననే నిలువక,

సంఘటనచేత, దొంగవిరటునియొక్క, కలంకపెంపెల్ల = విచారాతిశయమునంతయును, డీప్వతీచెక్ = శమింపజేసెను, నైధివోదయమునకు, మహల్ = అధికమైన, అవాల = పాదయిన-స్థానమైనదనుట. “స్యానాలవాలమావాల” మ్మని అ. హస్తమందున్న, చండహేతివిలాసముచేత, “రవేరర్చిశ్చక్షుగ్రించ = హ్నిచ్ఛాలాచ హేతయః” అని అ. సరభసమాసట్లుగా, గ్రస్త = మ్రింగబడిన, విశ్వేషిభామాఘుడగుచు = శత్రుప్రతాపసమాహముగలవాడగుచు, విపక్షయూధపురి = సుశర్మను, పట్టి = పట్టుకొని, కలంకపెంపెల్ల డీప్వతీచెనని క్రిందటికన్యాయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం, దాగోగ్రహమష్టచేష్టుః | ననిపప్రమదై

కాగారికు నిర్ధామునిఁ, గాగర్వమడచి విడిచె | గామృకొడు కొగిన్.

భా. ఈగతి = ఈ ప్రకారమున, దక్షిణదిశయం = అ. గోగ్రహమష్టచేష్టుని = అదక్షిణగోగ్రహము చేసినసుశర్మను, అధిప = ఏరికయైన విరటునియొక్క, ప్రమదమునకు, వికాగారికుని = చోరుడయినవారి, “చోరై కాగారిస్తేర దమ్యతస్కరమౌకాః” అని అ. నిర్ధామునిఁగా = నిస్తేజస్కునిఁగా, గర్వమడచి విడిచెను, గామృకొడుకు = భీముడు.

రా. ఈగతి, దక్షిణదిశయం = అన్నిదిక్కులను గపులు వెదకబోయినారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, అగః = పాపమునది, గ్రహ = ధూతావేశముచేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదకు = నీతకు, “ప్రమదాభామిరకాంతా” అని అ. వికాగారికుని = చోరుడైనవాని, నీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహరహితునిఁగా, అంకను గాల్చెఁగనుక, గర్వమడచి విడిచెను, గామృకొడుకు = హనుమంతుడు.

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలౌః | దీప్తుః డగుచు

నవనిదీశుభప్రవృత్తిమాః | నవవిభునకుఁ

బరమసంతోష మొనరింప | మరలెఁ బురికి.

హర్ష మొదవంగ సప్రభుం | డగుచు నతఁడు.

34

రా. అననిజ = నీతయొక్క, శుభప్రవృత్తి = శుభవార్తచేత, పురికి = లంకకు, హర్ష మొదవంగ = తిరిగిపోఁగంటిఁగా నని సంతోషమురాగా, సప్రభుండుగుచు = ప్రభాసహితుడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి = శుభప్రవర్తనము, వంటలుగాన యుద్ధమునజేయుననుట వింతయనఁగా, సప్రభుండుగుచు = ప్రభువుతోఁగూడకొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున.

35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమ, హత్తరవార్తాప్రచార • మప్పురిప్రజను
దత్తామోదంబై బల, నత్తరతాపమును మదిని, వర్తిలఁ జేసెన్. 36

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు=ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనునియొక్క,
వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పురిప్రజను=అవిరాటరాజుపట్టణములోనుండు
జనులకు, దత్త=ఇయ్యబడిన, అమోదంబై=సంతోషపరచుచు, బలనత్తరతాపమును
మదిని, వర్తిలఁ జేసెను, మనసు కలఁగఁజేసె ననుట.

రా. ఉత్తరగ=ఉత్తరపుదిక్కుగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర = భయంకరుడైన,
హరిపు=వానరశ్రేణుడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర=మిక్కిలిఁ దఱువైన,
వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పురిప్రజను = లంకలోనివారికి, దత్తమైన,
అమోదంబై = హర్షముగలదై, “అమోదోహర్షగంధయోః” అని అ. తాపమును,
నివర్తిలఁజేసెను=పోఁజేసెను.

ఉ. ఆతతవేగయానమున • నంతట నావిలసద్బలుండు గో
త్రాతనయాభిదర్శనవిధానముదంచితవృత్తియై సము
ద్యోతిల నేగి కాంచి రయ • మొప్పుఁగఁ బల్కె నృపాలనూను ని
ర్ధూతతరాఘు నుత్తరుగుఁగుఱ్ఱుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్. 37

రా. ఆతతవేగ=అధికవేగముగల, యానమునకా=గమనముచేత, అ, విలసద్బ
లుండు = లెస్సబలిమిగలవాడునుండు, గోత్రాతనయా=నీతయొక్క, “గోత్రాతుః
పృథివీపృథ్వీ” అని అ. ఆభిదర్శనవిధాన = సంవర్ధనవిధిచేతనైన, మతో=సంతోష
ముచేత, అంచిత=ఒప్పేడి, వృత్తియై=వర్తనగలవాడై, సముద్యోతిలకా = సముద్యో
తించునట్లు, నృపాలనూనుని=రాముని, నుత్తర=పోమొత్తబడిన, రుక్=తాపముగలదై,
ఉరు=ఘురమునై, సుఱ్ఱమైన సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును
బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునకా = రథముచేత, “యానంగతౌవాహనేచ” అని
వి. అవిల=అమలమైన, వద్బలుండు=సర్వముగలవాడు, గోత్రాత=గవాధ్యక్షుడు-
కీలారము పారుపత్తెముగలవాడనుట, నయ=నీతిచేతనైన, ఆభిదర్శనవిధానము, నయ
మనఁగా ద్వారపాలాదుల యపసరణము, ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై,
సముద్యోతిలకా=శోభిల్లఁగను, ఏగి, కాంచి=పొడగని, నిర్ధూతతర = మిక్కిలిలేని,
అఘు=దుఃఖముగలవాని, ఉత్తరుడనెడు విరాటపుత్రిని, గుఱుఱ్ఱుట = మిక్కిలిఁ
బ్రకాశమైన, సంభ్రమ=అగ్రహముగల, “సమాసంశేగసంప్రేమా” అని అ. చిత్తము
గలవానిఁగాఁ జేయుచును పల్కెను.

సీ. వ్యధ లెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి,

లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ

బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక,

నున్నదిశాంతద్విషన్నికాయ

వెసమన మొదవులాఁలసమానకురుబల,

యత్నావరుద్ధంబు • లగుచుఁ జనని

తాంతాకలీభవఁ త్రాణవాయువులతో,

వనరెడునేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ

ఆ. బాఱుతెంచితి నని • ప్రత్యభిజ్ఞానన

మర్పణమున నతనిఁనుది యొడఁబడఁ

దా నెఱిగినకొలఁది • నానారివృత్తాభి

ధానకథ లొకింతఁతడవు నడపె.

38

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగంటిని, భూమిజనాధిపతనయా-సంబుద్ధి. ఆకలంకమానట్లుగా, నున్న=పో మొత్తఁబడిన, దిశాంత = దిగంతములయందుఁ గల, ద్విషన్నికాయ=శత్రు సమాహముగలవాఁడా, ఇది స్తోత్రరూపముగా యుద్ధమునకుఁ బరిగొల్పుట, మన మొదవులు=అవులు, అలసమాన = మిక్కిలియుఁ బ్రకృతింపుచున్న, కురుబలయత్నములచేత నవిరుద్ధంబులగుచు, చనక=పోఁగా, నితాంత=మిక్కిలిని, ఆకులీభవత్ = తొట్రుపడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు=వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునక = తెలుపుటచేత ననుట, నానారివృత్తములైన, అరి=శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, అభిధాన=జేర్లయొక్కయు, కథలు నడపెను, తా నెఱిగినకొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతుట నెప్పెననుట.

రా. దేవరయొక్కమహిమచేత, భూమిజను=సీతను, విలోకింపఁగంటిని=చూచితిని, “దృష్టాసీతేతితద్వతః” అన్నాడుగనుకఁ గంటిన నెడిపదము ముందుగాఁ జెప్పినాఁడు, అధి=మనోవ్యధయందు, పతన=పాటుగలది, తన్మగ్నయనుట, ఆయక=ఆయమసీత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్నికాయ=అణపఁబడినశత్రుపుంజముగలవాఁడా—సంబుద్ధి. మనము, వెసను = వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడికొఱకే, మానక, ఉను, బల=బలవంతమైన, యత్నముచేత నిరుద్ధంబులగుచుఁజనని, తాంత=బడలినపై, ఆకులీభవత్=వ్యాకులములొచున్న, ప్రాణవాయువులతోడఁగూడ, వనరెడును=విలపించుచున్నది, మనము పక్షముని బలవంతమునఁ బ్రాణమునుజెట్టుకొని యున్నదనుట, ఏను=నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన=గుఱుతులయొక్క - ఆయనకింకరత్నముయొ

క్క, అభిధాన=చెప్పేదనందుఁగల, కథలు=మాటలును, 2.3.తదవ = అయినకు
సమతమయ్యెడుపర్యంతము, నడపెను.

వ. పదంపడి యిట్లనియె.

39

రా. మఱియు మానుమంతుఁడనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియు సుత్తునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమాననీయః బల విడిపింపుమా

యావులబలుమేటి యైతదప

హారిఁ గలువకలుషి తాత్తుసుయోధను

న్మదవిమూఢుమరము ననువధిలిచి.

40

భా. అలఘుమాననీయబల-సంబుద్ధి. తదపహారిని=అయావులనపహరించినవాని,
సుయోధనుని=దుర్యోధనుని, వధించి యాయావులను విడిపింపుమా యని యన్వయము.

రా. అలఘుమాన-సంబుద్ధి. యాయావులబలుమేటి=మాయానంతులలో శ్రేష్ఠుఁ
డయినవాని, సుయోధ=మంచియోధులను, సుతో=ఓడించెనునట్టి, మదముచేత విమూ
ఢుఁడయినవాని, తదపహారిని=సీతాపహారియైనరావణుని, వధించి నీయబలను విడి
పింపుము.

ఆ. విను మొకింతదడసి నను గార్వ మిఁకఁ దప్పుఁ

గాన వేగఁ గదలి వానిగెలుము

గర్వయు కదనుజ కర్ణ భీష్మేష్వాస

గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి.

41

రా. వేగఁ=తదయాననే, కదలి, గర్వయు=లయినదనుజాలకు, కర్ణభీష్మ=
శ్రవణకతోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ = అధికగుణధ్వనియొక్క,
“రణో శ్రీయథాధిపాధ్వనా” అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమచేత, వాని, రావ
ణుని, గెలుము.

భా. వేగఁగదలి=శీఘ్రముగాఁబోయి, గర్వయు=గర్వముతోఁగూడిన, తద
నుజ=దుర్భాసనునియొక్కయు, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు = ద్రోణునియొక్కయు,
రణాతిమహిమను మించి, వాని=దుర్యోధనుని, గెలుము.

క. అకట భవద్గురు సేనా

దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరఁగమి ని

న్నొకయించుకయును గుఱిసే •

యకయిమ్మియిఁజెనకి తలఁకఁడతఁడు సేవముదిన.

42

భా. అకట, భవగురు=నీతంత్రియ, సేనాదికము=సేనముదలైన చతురంగ బలములును, పురస్థితింబరంగమిని=పట్టణములో లేకయుండుటచేత, అతడు=దుర్యోధనుడు, ఇమ్మెయిఁజెనకి=ఈలాగు చెప్పకయు, కలఁకఁడు.

రా. అకట, భవత్=నీయొక్క, గురు=ఘనమైన, సేనాదికము, పురస్థితిం బరంగమిని = మందరంగనిపింపకుండుటచేత, ఇమ్మెయిఁజెనకి = ఈలాగు ద్రోహము చేసియు.

అ. అని యతందు దీపితౌద్ధత్యభావలు

వలుకఁ దనబలంబుకొలఁది గాన

కధికమై తనర్పఁ నాహవోత్సాహంబు

• పూనె రాచపట్టి • మేనువొంగ.

43

రా. అని, అతడు=హనుమంతుడు, పలుక, తనబలంబుకొలఁది, కానకు = అడవికి, అధికమైననర్ప, రాచపట్టి=రాముడు, అహవోత్సాహంబును బూనెను.

భా. అతడు=గొల్లవాడు, పలుక, బలంబుకొలఁదిగానక = బలాబలచింత లేక, రాచపట్టి=ఉత్తరుడు, పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగఱపై • నేగ ససంభ్రమ,

• స్వాంతుఁ డై తద్వేళ • యంత నరయ

జోకమై దొరకెఁ దచ్చుభలగ్నమతిజిష్టుఁ,

దాయుత్తరుఁడు జయఃపూత్రఁగదలె

మహనీయశుద్ధాంతఃమంజులాస్యప్రవ,

రనగురుభావార్హతనువికారు

ననఘోషత్రాచారమునకు నానాకీశ,

సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని

తే. నాన్యపాలకుమారకు • సంతట రణ

సాధ్వనమశక్తికతమున • సంశ్రయించె

దృష్టి కరుడైన యొకవింతఃజేజు మమర

రిపులయాధ్యత్యవద్బలశ్రేణి మెఱయ.

44

భా. యంతను “యంతానూతఃక్షత్రాచసారథిః” అని అ. అరయఁగా, తత్ = అయ్యుత్తరునియొక్క, శుభి = శ్రేయస్సునఁడు, లగ్నమైనమతిగలవాఁడు జిష్టుఁడు దొరకను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత=అంతఃపురమందు, మఃజా=మనోహరమైన, లాస్యప్రవర్తన=స్వైగీతవిప్రచారమునకు, గురుభావ=గురువెట్లకు, లర్హమైనతను

వికారముగలవాని = పేడివానిననుట, అనాకీశసంతతిని = అర్జునుని, క్షత్త్రు = సారథి యొక్క, అచారమునను, కొని = చేకొని, ఉత్తరుడు = జయయాత్ర గదలెను, అంతట, అన్యపాలకుమారకుని = ఉత్తరుని, రిఫల = గుర్యోధనాదులయొక్క, బల శ్రేణి మెఱయఁగా, సాధ్యసము, సంశ్రయించెను = పొందెను.

రా. అంతనరయఁ = లెస్సగావిచారింపఁగా, తత్ = అయాత్రకు, శుభలగ్న ముదారకను, అతి, జిహ్వుడు = జయశీలుడు, అయ్యుత్తరుడు = శ్రేష్ఠుడయినరాముడు, యాత్ర గదలెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = సీతయొక్కయనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. “కుందస్థితంకుటిలకుంతలమింగుచూడం ఛందశ్చిఖాభరణచారుపదార విందం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాలమేఘ మంతఃపురంపురరిపోరవలొకయానుః” అని శ్రీశంకరాచార్యులశ్లోకము. మంజులమైనయాస్యప్రవర్తనచేత, గురు = ప్రేమగైన, భావ = అభిప్రాయమునకు, ఆర్హ = తగిన, తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁ గృశత్వపాండుత్వములుగలవానిననుట, క్షత్రాచారమునకు = యుద్ధమునకు, నానా = బహువిధమైన, కీశసంతతిఁగొని = వానరసమూహమునుజేర్చుకొని, “మర్కటవానరః కీశః” అని అ. యాత్రసలుపువాని, అన్యపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకు, సాధు = సమర్థమైన, అసమశక్తికలమున, ఒకనింతలేజము, అమరరిపు = రాక్షసులయొక్క, లయ = సంహారమందు, బౌద్ధత్యవంతమైన, బలశ్రేణి = నేనా సమూహము, మెఱయఁగా, లేజము సంశ్రయించెను.

సీ. అతనిసముద్యేగః తతచేష్టమాననా,

నాకీశసంతతిః నలుపు మెఱసి

పంతంబు లాడియుఁ నెంతయు నాత్మస్వ,

భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి

నలరించియును ముదితాత్ముఁ గావించుచు,

• • నారాచకొమరునియంతఁ గాఁగఁ

గైకొని ప్రస్తుతః సునయుద్ధకార్యంబు,

నిజబాహుబలమున నిర్వహించు

తే. పూన్కితో వీరరసలక్ష్మీః వొదల నడచె

నాయనఘవర్తనునిశివాఖ్యతరునిహిత

మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోడ

సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిః గ్రహము మెఱయ.

40

రా. అతని, సముద్యేగ = సంతోషవేగముతోఁగూడునట్లుగా, తత, చేష్టమాన = చేష్టింపుచున్న, నానా, కీశసంతతి = వానరసమూహము, అరాచకొమరుని, నియంతఁగాఁ

గఁ = నియామకునిఁగా, శివాఖ్యరతుని = మిక్కిలి శుభమైన నాకుడే తముగలవాని,
నిజధర్మమును = మర్కటజాతిధర్మమును, చూపి, తత్ = తరఘనాధునియొక్క, పరి
గ్రహము మెఱయవడచెను, కడమ సులభము.

భా. ఆతని = ఉత్తరునియొక్క, సముద్యేగ = భయముయొక్క, తో = ఘనమైన,
చేప్ట, మానక = మానుటకై, ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజాఁడు, రాచకొవరుని, యంతః
గాఁగఁ = సారథినిగా, ఆయనఘనర్తుని = ఉత్తరుని, శివాఖ్యరతు = శమివృక్షమందు,
నిహితమైన, నిజధర్మమును = గాండీవిమును, చూపి, తత్పరిగ్రహము మెఱయక = త
విల్లుపుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిష్ణుఁ డీమాడ్కిఁ జని యను
సృతమనోరథహరిఁగతి నలరుచుఁ
ద్వరితగతివిరోధిఁ వాహినీవరవిజృం
భణము గరము గానఁబడఁగ డాసె.

46

భా. రామవిభుఁడు = రామనివంటివిభవముగలవాఁడు, మంచికొంతిగలవాఁడు
గాని, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన, మనస్సుగల = మనస్సునకను
కూలమైనదనుట, రథహరిగతిని = రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచు, డాసె = చేరెను.

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన,
మనోరథముగల, హరి = వానరులయొక్క, గతినలరుచు, ద్వరితగతివిరోధియైన, వాహి
నీవర = సముద్రునియొక్క, విజృంభణము = ఉప్పొంగుట, కానఁబడఁగ డాసెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తిఁ బొల్పెనఁగునాతనిరాక,
పొల్పు మీఱఁగలంకఁ డబుణ్ణజనులు
నెరవిడ్కిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు,
ర్ణయమున వచ్చుచున్నాఁడు సమయ
రక్షోపహతి సేయ డరామికానండక,
టానియతి యలంఘ్య డమని వగచిరి
మఱికొంద టిది యేమిమాటలు మనపాటి,
పరికింప నేరఁడే డయురువివేక

ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధకేళికాలంబని
నిజభుజబలలక్ష్మీ డనెగడఁ బగఱ
నుక్కడంపఁ వచ్చుచున్నాఁడు గానీ యీ
తలఁపు దృఢము గాదు డతెలియుఁ డనిరి.

47

రా. ఇట్లు, అరనిరాక పొల్పుమీఱగ, లంకఁబుణ్యజనులు = లంకయందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, “యాతుధానఃపుణ్యజనః” అని అ. సమయకా = సమయముటకు, ఈనయఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, రక్షః = రాక్షసులయొక్క, అపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా = యుద్ధవిహారమునకు, అలంబని = ఆధారమైన, కడమ సులభము.

భా. ఇట్లు, సున్యక్తిబోల్పెసఁగు = వేసాంతరములేక ప్యక్తముగాఁ బ్రకాశించెడి, అరని = అర్జునునియొక్క, రాకపొల్పుమీఱ, కలంకకా = విచారముచేత, పుణ్యజనులు = ద్రోణాదులు, అనెడుమాట, ఈనయఁడు = అర్జునుఁడు, సమయరక్షా = అజ్ఞాతవాసరక్షణముయొక్క, యుద్ధకేళికి, కాలంబని = సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇతైఃఽంగున.

48

తే. మునగసలఁ బోరుగురుభీష్మఁ ముఖులసఖుల

నాత్మనై న్యరక్షశ్రేష్ఠః • త్రై నవారిఁ

జూచి యధిపతి యెక్కడిఁ సుద్దులనుచు

నడిగి వా రందులోఁ దగినంతఁ జెప్ప.

49

భా. ఆధిపతి = గుర్యోధనుఁడు, నై న్యరక్ష = నేనారక్షకులలోపల, శ్రేష్ఠులైన, కడమ సరి, సులభము.

రా. గురు = అధికమైన, భీష్మముఖులకా = భయంకరముఖములు గలవారిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన = రాక్షసవరులైన, ఆధిపతి = రావణుఁడు, కడమ సరి.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుదేఱంగుల గుఱగుజ లాడుచందంబున భావించి యందఱకు నిట్లనియె.

50

రెంటికిని సరి.

అ. ఎన్నఁ గానరాద్యః పేక్షితార్థమ కాదె

నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ

దక్కుగతిగఁ గొనుట • దగ దేరికిని మన

యర్థసిద్ధి యగుట • కలరవలయు.

51

రా. నరాది = నరులధక్షిం చెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

భా. ఎన్నఁ గానరు = విచారించుకొనలేదు, అదియందు = మనమువచ్చునపుడు, అపేక్షితార్థమకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడువచ్చునది, కడమ రెంటికిని సులభము.

తే. అసమయాత్క్రొత్తః శిశిశాచిః • ఘృష్ణగొల్ప

బుద్ధిసెడి వచ్చుచున్నాఁడు • వొడవడంగి

పోగలాఁ డిదిగోఁ దనఁ పోతరమునఁ

క్రమృతం గాన కితఁడు నభ్రాతృకముగ.

52

భా. అసమయమందయిన యాత్మోద్ధతియనడిపికాచి, అన్నగొల్పఁబడలేఱుఁ గరాకుండఁజేయఁగా, కానకు=అడవికి, సభ్రాతృకముఁ బోగలాఁడు.

రా. అసమ=సరిలేని, ఆత్మోద్ధతిపికాచి, పాదపడంగి= అడంగియనుట, సభ్రాతృకముగ=రమ్మనితోఁగూడ, క్రమృతంగానక=తిరిగిపోలేక, పోగలాఁడు.

సీ. అన నప్పు డెన్నిక • నమరశత్రువిభీష,

ణుఁడు భీష్ముఁ డనుశంక • నులిమివైచి

పలుకుఁ బంతము మీఱఁ • గలనికి నొయిత,

పడువార మెల్లను • బడుట గాని

మన కింక సమయ మన్దాట లే దిది యెంచ,

వలదు నీ పజ్జాతఁవాసముచిత

మగునీతి ముగియించి • యాజకి నతిమెద,

వాభీలరణ తేజఁ • డాతఁ డతసి

ఆ. మాఁకొనుట భరంబు • మహితనయాత్యాగ

మునఁజలింపక మనఁమనికి నిలువ

యత్న మాచరింపు • మన్యలబుద్ధిచే

సరకుగొనక యునికి • జాడగాదు.

53

రా. అననప్పుడు, అమరశత్రుని=రావణుని, విభీషణుఁడు, భీష్ముఁడనుశంక= భయంకరుఁడనడిచిచారమును, నులిమివైచి=మాని, పలుకును, మనకు, సమయము=చావము, అనుమాటలేదు, ఎంచవలదు=నిశ్చయము, నీవు, అజ్ఞాతవా=ఎఱుంగనివాడనా, “జ్ఞాతాతువిదురోవింధుః” అని అ. సముచితమగు=ఉచితమైన, అజకి, అతిమెదవు=యత్నముఁజేసెదవు, మహితనయాత్యాగమునకొ=నీతనువిడుచుటయందు, చలింపక=నీతనునిచ్చియనుట, మన=మనయొక్క, మనికి=బ్రతుకు, జాడగాదు.

భా. అననప్పుడు, ఎన్నికనమరకొ=లేక్క పెట్టినవాడై, శత్రువిభీషణుఁడు భీష్ముఁడు, అను=పల్కును, సమయమన్దాట=అజ్ఞాతవాసమర్యాద యనెడుపలుకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని=నీతిచేత, నతిమెద=నడచెను, దన=దావానలముభంగిని, అభీల=భయంకరమైన, రణతేజఁడు=యుద్ధత్రతాపముగలవాఁడు, మహితమైన, నయ=నీతియొక్క, అత్యాగమునకొ=విడువకుండుటయందు, చలింపక, నీతిమైనవాడై, మనము, అనికినిలునకొ=యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, అచరింపుము.

చ. తొలుతటచుండియు న్వలదు • దుర్జయనైరము మాను నుంచు ని
 చ్చలుఁ జెవి నిల్లు గట్టుకొని • చాటితి నన్ను గణింప వైతి పె
 న్బలియునితోడిపో గిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా
 పలు కింక నై నఁ గైకొను మఁపాయ మగును దురహంక్రియోద్ధతిన్.

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి.

55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున • కిచ్చకముగఁ
 బలికొ నెపుడును రిపుపక్షఃపాతభాష
 లుడుగవైతి నిన్నేమనియెడిగినిన్న
 నాప్తుఁ డనియున్నదొర వెట్టి • మనుటగాక.

56

భా. ఇనతనూభవుఁడు=కర్ణుఁడు.

రా. ఇనతనూభవుఁడు=ప్రభువుత్తుఁడింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.

క. ఒకనరునివిక్రమము మా, టికిఁ బొగడెద పంత కడుఁ గఁగిందిగమనయే
 లికకుఁ గలయోధవీర, ప్రకరము నీ కేలదృష్టి • పట్టదు నెపుమా.

రా. ఒక, నరుని=మరుష్యునియొక్క.

భా. ఒకనరుని=ఒక మరుష్యునియొక్క, కడమ సరి.

జి. ఇట్టిమాటలాడుఁచట్టిమాన్యులనిండ్ల
 కడనయుండి మనకుఁ • గౌరవసిద్ధి
 గలుగఁగోరుఁ డనుట • గా కెటువంటిక
 ర్జములకుఁ బిలిపింపఁ • జనునె దొరకు.

58

రెండింటికి సరి.

వ. అనపుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కి ట్లనియె.

59

భా. అతండు=భీష్ముఁడు.

రా. అతండు=విభీషణుఁడు.

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాటఁ • లెడదఁ గైకొనక నీ
 వాత్సర్యకొఱకు • నాశ్రయింపు
 గురుకృపాదులై నఁగుణములప్రోకల
 రాజనందనుల మహాజివణుల.

60

రా. గురుకృపాదులై న=అధికమైన దయ మొదలు గాఁగల, గుణములయొక్క,
 ప్రోకలక=రాసులయినవారిని, రాజనందనులక=రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదులయిన = ద్రోణకృపులు మొదలయిన, రాజనందనులకొం =
వీరికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు = వారు చెప్పినమాట వినుమనుట, కడమ
సులభము.

వ. వార లిట్టియవివేకించనంబులగు వశవర్తివై వర్తిల్లునీయపరాధంబు
నం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వారన్ముహూనుభావులు గావరేనిఁ దత్తాదృ
గ్దివ్యబాణధనంజయప్రతాపంబున భవద్బలాంగంబులకుం గరంబు
గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెడియుం బెక్కుఁదెలుం
గుల బుద్ధి నెప్పి యప్పుడు. 61

భా. వారలు = ద్రోణకృపాదులు, గ్రోధించి వచ్చుచున్న వారు = కోపము చెచ్చు
కొందున్నారనుట, తత్తాదృక్ = అలాగు ప్రసిద్ధమైన, దివ్యబాణ = పాశుపతాది దివ్యా
స్త్రములుగల, ధనంజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రతాపంబున.

రా. వారలు = రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహింపరేని, దివ్యబాణములనెడి,
ధనంజయ = అర్జునియొక్క, ప్రతాపంబునకొ = అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

తే. అతనిబహుకర్ణపరుషవాక్యముల నెడసి

యున్నతనుతాచలోత్సాహము క్తు ధర్మ

గురునిరఘువీరవరుఁ జేరి • నొలిచి తత్కృ

పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది. 62

రా. అతని = రావణునియొక్క, బహు = బహుళములైన, కర్ణము = కర్ణకర్ణ
రములయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = స్తుతిమైన, అచల =
చలింపని, ఉత్సాహముతోడ, యుక్తుకొ = కూడినవాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షా
గురువైనవాని, రఘువీరవరునిఁ జేరికొలిచి, తత్ = అరఘునాథునియొక్క, కృపచేరి
యాదరము, చెందకొ = తన్నుఁబొందకొ, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదము = సం
తోషమును, బొందెను.

భా. అతని = దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసియున్న,
తనుతా = అఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁగూడినవాని, నిరఘు =
నిష్కల్తఘని, ధర్మగురుని = ద్రోణుని, చేరికొలిచి, తత్కృప = అకృప యొక్క, ఆ
దరమ్మునుజెందకొ = ద్రోణాచార్యునిగొప్ప యాకృపుని యాదరమును క దెడికొటకు,
అంచి = అంపి, తాకొ = తాడు, మోద మొందెను.

వ. అంత.

63

భా. దుర్యోధనాదులయొలో చనసమయముండు.

రా. విభీషణుఁడు కొల్వించినతర్వాత.

తే. మృదుతః బని గామి గనిరోసి • పాపవే నంప
వాన నాదిత్యకులరాజః • నరిసః తుల్య
తనయైవఃట గోత్రనరికల్పః • కొని విషవని
వాహినులత్రనిగుండియః • వడిః గలంగ.

64

రా. గోత్రను, “గోత్రాక్షః పృథవీస్థశ్శీ” అని అ అక్షి కొని = అబలించు కొని, విడువని, వాహినులత్రః = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. అదిత్యకులరాజః = ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుడు, గోత్రను = గోసమూహమును, “ఇతిత్రకట్యచశ్చఖిలగోరధేన్యః, క్రమాదేతేస్యస్సమూహాశ్చ, గవాంసమూహాగోత్రా” అని ప్రక్రియ. తేని = దుర్యోధనునియొక్క, గుండియ కలంగ, వాహినుల = నేనలను, అంపవాన = తః బోదివెను.

వ. అప్పుడు.

65

క. అవిదితవిఘ్ననరవరా

స్త్రువిభిగ్నాంగమ్ము లగుచు • రహితః పహాగో
నివహత నాకులగతిః జెం

దే వెలయుఁగఁ దదుగ్రకాండః • దృఢసత్త్వంబుల్.

66

భా. అవి = అసేనలు, విభివిఘ్న = ఖండింపబడిన విఘ్నముగల - వారింపరాని పనుట, నర = అర్జునునియొక్క, వరాస్త్రములచేత, విభిగ్న = తునిగిన, అంగములయిన రథతురగాదులు కలవొచును, రహిత = విహితబడిన, మహత్ = అధికమైన, గోనినహముగలవొటచేత, తత్ = అయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహుళజనము, వెలయుఁగా, అకులమైన గతిని జెందెను.

భా. విదిత = వెలుగుబడిన, విఘ్నముగల, నరః = రామనియొక్క, అస్త్రములచేత, విభిగ్నాంగములగుచు, తత్ = అసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర = భయంకరమైన, కాండ = ఉదకవంతస్స, “కాండోస్త్రీదండిబాణాన్వైర్గోచరవారిషు” అని అ. దృఢములయిన, సత్త్వములు = రంకువుల, రహిత = విహితబడిన, మహత్ = ఘనమైన, అగోనినహతను = పాపసంఘముగలవొటచేత, నాకుల = దేవతలయొక్క, గతి = జెందెను. దేవలోకమునకుఁ బోయినవట.

వ. తదనంతరంబ.

67

సీ. మఱియు నుద్ధతచేష్టః • మానభూతాల్లాభి,
యసద్వృశశ్చర్యః • దాతిబహుల

హరివారణాధికః పరిపూర్ణదిజ్ఞుఖం,
 బగుచుఁ బై పయిఁ బేర్చుఁ పొగరు సూచి
 యలుక హెచ్చగురుభీః స్తాహిమకరసంత,
 తులు మొదలఁ గడుఁ దుర్దమగతిఁ
 దనరారువారిసఁ త్వములెల్లఁ బొలియఁ ద,
 దంతర్గతత్వభృః నవయవములు

తే. భేదిల నతండు దనదైనఁ బెట్టిదంపు

టంపజడిపెంపు చూపి యే పణఁచె నతని

తీవ్రతకు నోడి యంతనఁ దీప్రభుండు

గళితధైర్యుండు నతిభయాఁకులుఁడు నగుచు.

68

రా. మఱియును, ఉద్ధతఁడేన, మానక, ఉరుబలముగల, అర్థ = సముద్రుఁడు, అసదృశమైనయాశ్చర్యమునకు, పద = స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలిఁదఱుచైన, లహరి = కరుణల, వాః = ఉదకముయొక్క, “వార్వారీ” అని అ. రణ = మ్రోతలయొక్క, “రవేరణః” అని అ. అధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైనదిజ్ఞుఖములుగలదియగుచు, గురు = అధికమైన, భీష్మ = భయంకరములయిన, అహి = సర్పములును, మకర = మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలుగాఁగఁ దనరారునట్ట, వారిసత్త్వములు = జలజంతువులు, పొలియఁ = మడియనట్టుగా, తత్ = అసముద్రునియొక్క, అంతర్గతములయిన, త్వాభృత్ = మేనాకొదిపర్వతములయొక్క, అవయవములుభేదిల, అతండు = రాముఁడు, ఏపణఁచెను. అంత, నదీప్రభుండు = సముద్రుఁడు, కానుపించి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడను సులభము.

భా. ఉద్ధతమానట్టుగా, ఛేష్టమాన = వ్యాపించుచున్న, కురుబలాభి = అభివంతి కురుబలము, విదాతి = బంట్లచేతను, బహులములైన, హరి = గుఱ్ఱములపేరు, వారణ = ఏనుగులయొక్క, అధిక్యముచేతను పరిపూర్ణదిజ్ఞుఖం బగుచు, గురు-భీష్మ-అహిమకర సంతతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణలు, మొదలుగా, వారియొక్క, త్వాభృత్ = రాజులయొక్క, ఏపణఁచెను, అంత, అదీప్ర = దీపింపని, భా = కొంతిగలవాఁడు, భూవరుండని ముందరిపద్యమున కన్వయము. కడను సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ • బ్రోవె నదైన్యంబు

వోలెఁ గానుపించి • భూపగుండ

నీకసాధ్య మొకటి • లేకున్కి యారపి

బెట్టిదంపుగుండ • బెదర బాణ.

69

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోక్షెన=పురుషాకృతియైన, దైన్యంబుపోలే=అతి ఖిన్నుడై యునుట, భూవరుండఁ=దుర్యోధనుఁడు, ఆశిక=యద్ధముచే, సాధ్యమొక టిలేకున్నిని, గుండె బెదరఁబాటెను.

రా. పురుషమూర్తితోడఁ=పురుషాకారముతో, కాసుపించి, సముద్రుండనెడు మాట, భూవరుండఁ=సంబుద్ధి. నీకు నసాధ్యమొకటిలేకున్నిని, గుండె=తనగుండియ, బెదరఁబాటెను.

వ. దానంజేసి.

70

సీ. ఇదె నీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుఁడవు గమ్ము,

వెదక నీకెవ్వరు • నెదురులేర

పార్థదర్శమున నీపస గానకి ట్టిది,

ర్చినవారిదోషంబు • గనియె ఫలము

నిఁకఁ గావు మర్థింతు • నేనోయఖండద,

యాసముద్రుండ నాఁయందుఁ గరుణ

నడనఁ గట్టి పగఱ • నడఁగించితేనేమి,

చెప్ప నమోఘవాంఁభితుఁడ నగుదు

ఆ. హరివిగాక నీవు • నరమాత్రుఁడవె యని

యంత వినయభక్తు • లతీశయిల్లఁ

బాదపద్మములకుఁ • బ్రణుతి గావించిన

నమ్మహాత్ముఁ డతని • నాదరించె.

71

రా. ఎదురులేరు, అపార్థమయిన దర్శముచేత, వారిదోషంబు = ఉదకదోషము, అఖండదయా=సంబుద్ధి. నేనుసముద్రుండను నాయందు, కరుణనడపక=దయప్రవర్తిలఁగా, గట్టిపగఱను = కూరికశత్రువును, అడఁగించితేయేనేమిచెప్ప, అమోఘవాంఛితుండనగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును - ఇంక శాకోరికలేల్ల సిద్ధించున నుట, అంతైన.

భా. అఖండితదయాసముద్రుండఁ=పార్థ-సంబుద్ధులు. అని, యంత=సారథి-ఉత్తరుఁడు, ప్రణుతిగావించిన, అమ్మహాత్ముఁడు = ఆర్జునుఁడు, అదరించెను, కడమ సరిగులభము.

తే. తదభిమతపద్ధతేసివారిఁతరణలీల

పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన

మాచరించె మున్నెట్లట్ల • హరివితతిని

యంతయై నడవుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ.

72

భా. వారిత=వారిపంట, రణ=యుద్ధమందుగల, లీల=విలాసము, పెంపు
మీఱగా, మున్నెట్లట్ల=మనుపటివలె, నిజావ్యాహతేచ్ఛత, ముతయై=సారథి
యై, హరి=గుఱ్ఱాలయొక్క, వితితిని నడపుచు, దక్షిణాభిముఖమున మాచరించెను=
ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకుఁ దిరిగెనుట.

రా. తత్=అసముద్రసియొక్క, అభిమతపద్ధతి=సేతువుగట్టియుట, వారి=
ఉదకములయొక్క, తరణ=దాటుటయందుగల, లీల, హరివికాని=వానరసమూహ
మును, నియంతయై=నియామకుడై, నడపుచు, దక్షిణాభిముఖమున మాచరించెను=
లంకమీదికిఁ గదలెను.

సీ. సముచితసరణి నిట్లమరవై రాటన,

గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు

నెఱి దలిర్పఁ గలంక • నిర్దుక్తధీరత,

నందనభివ్యోతితాత్మనత్ప్ర

భావతఁ బరఁగుచు • బాండురాజసుతులా,

తతకీర్తివిభవుండు • తద్విభుండు

తీర్ణాతికృచ్ఛమహార్థవుండుగ విని,

వారితరిపుదర్పభారులైన

తే. వారినాపులఁ గడు నంత • గారవించె

దత్పురీనాయకుఁడు నిజాస్థానమంట

పమున సలఘుప్రగల్భవాక్ప్రకటితస్వ

భావపర్తనులై పేర్చుప్రథితబలుల.

73

రా. అమరవైర=దేవతలయందు వైరముగలరాక్షసులయొక్క, అటనగరిమ
ను=సంచారాధిక్యమును, అశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని=లెక్కనేయక, లంక, నిర్దుక్తధీరత
నందక=తల్లడిల్లఁగా, అభివ్యోతిత=ప్రకాశింపుచున్న, బాండు=తల్లివైన, రాజు=
చంద్రుఁడు, సురుల=రెప్పపోతకగాఁగల, అతతకీర్తి విభవముగలవాఁడు, తద్విభుం
డు=రాముఁడు, తీర్ణ=దాటఁబడిన, అతికృచ్ఛి=మిక్కిలి ఘోరమైన, మహార్థవము
గలవాఁడు, గాను, విని=రాముఁడు సముద్రముదాటెనని వినియనుట, తత్పురీ=అ
లంకయొక్క, నాయకుఁడు=రాణుఁడు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁ బ్రకటితము
లైన స్వభావపర్తనలు గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, అపులకుగా.

భా. సముచితసరణిని, పై రాటనగరి = విరాటునసంబంధమైన పత్తనమును,
మననునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంక=ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడుభయముచేత, నిర్దుక్త=
విడువఁబడిన, ధీరతను=ధైర్యముచేత, అందుక = అపట్టణమందు, అనభివ్యోతిత=

ప్రకాశింపని, అత్తగర్భనివాసకము=తమయొక్క, గర్భనివాసముగలవారౌటచేత, పరఁ
 గుచు, పొందురాజసుతులు=ధర్మరాజుగులు, తస్మిన్ము=అపట్టణమునకురాజైన విర
 టుడు, తీర్థ=తరింపఁబడిన, అతికృష్ణ=మహాపదలనెడి, అర్జునుగలవాఁడుగా, వివి
 వారిత=మిక్కిలి నివారింపఁబడిన, రిపు=శత్రువుఁ యొక్క, దర్పభావవైన=గర్వాతి
 శయముగలవారలైనను, భావము=ఇట్లు నిరాటనిపట్టణము మనఃప్రియముగాఁ గైకొని
 నిష్కలంకమైన ధైర్యముతోడ నందు బ్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యుదంగి
 యుండి పాంశురాజసుతు లావిరటుడు మహాపదలను దరించునట్లు శత్రుదర్పము
 ను హరించిరనుట, అట్లుహరింపఁగా, వారిని=అపాండవులను, నిజాస్థానమంటపము
 నక=తనకొల్వకూటమునందు, శ్రగల్పవాక్కులచేత, శ్రకటిత=ప్రకాశింపఁజేయఁ
 బడిన, అత్త=తమయొక్క, స్వభావవర్తనలుగలవారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాత్మలం గ"వించి వారికిఁ దనకు
 నక్కాలంబున.

74

రెంటికి సరి సులభము.

క. సమరాగమనస్కూర్తికి

నమరువచోగతుల నరవఃరాత్తజునిప్రసం
 గమయి తనకన్యనయయు

క్రినుహితనయ నొసఁగ ననుమతి దలిర్పఁగాన్.

75

భా. సమరాగ=సమామరాగముగల, మనస్కూర్తికి, నర=అర్జునునియొక్క,
 వరాత్తజుని=అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగమయి=ప్రసంగము రాఁగా, తనకన్యను=
 ఉత్తిరను, ఆయముక్తి=భాగ్యసంగతిచేత, "అయశ్శుభావహోవిధిః" అని అ. మ
 హితమైన, నయ=నీతిగలవాని, ఒసఁగ=ఈఁగ, అనుమతిదలిర్పఁగా, వందటిపద్య
 మలోఁ గుళకము.

రా. సమర=యుద్ధముయొక్క, అగమనస్కూర్తికి, నమరాత్తజుని=అభిమన్యుని
 యొక్క, ప్రసంగమయి, ఆన్య=శత్రువైన, నయ=నీతిగల, నీతివిరుద్ధమయిన దనుట,
 యుక్తిచేత, వహితనయను=నీతను, ఒసఁగను=తిరుగవిడువను, అను=అనెడి, మతి=
 బుద్ధి, తనకుఁ దలిర్పఁగానని యన్వయము కడమ సరి

క. తనదుహిశకార్యపథవ

ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కిశమి గని యింపున్

దనగార సుభద్రానం

దనవరణోన్నయము నడపఁ దగు నని పలుకన్.

76

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లయినవారును, ను=తెప్పైన, భద్ర=శుభమును, అనందమునుగలనవమై, రణోత్సవము=యుద్ధక్రీడ, నడపఁదగునని పలుకఁగా దృఢోత్సాహుఁడయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తనదుహితకు, ఆర్యపథవర్తను లగువారును=అపాండవులును, కని=తెలిసి, సుభద్రానందన=అభిమన్యునియొక్క, పరణోత్సవము=వివాహము, నడపఁదగునని, పలుక=చెప్పినందువల్ల, కుశకము గనుకఁ దనకు నడుమతి దలిర్పఁగానని క్రిందటిపద్యమునకు నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁడయ్యె
దనయకల్యాణవిధిప్రముత్తమునఁజేసి
ర్థయముతోవారు నాత్మీయ మయినమిత్ర
బంధుపరివారతతిగూర్చి ప్రౌఢి మెఱయ.

77

భా. తద్విధానంబునకు = వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, తిరురీనాయకుఁడని క్రిందటిపద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును=పాండవులును, మిత్రబంధుపరివారములయొక్క, తతి=సమాహమును, కూర్చి=పిలిపించి, తనయ=కుమారుఁడైన అభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, అయముతో=శుభముతో, చేసిరి.

రా. తద్విధానంబునకు=అయుద్ధక్రియకు, తనయొక్క, ఆకల్యాణవిధి=దురదృష్టమయొక్క, ప్రయత్నమునఁజేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, కడమ సులభము. మ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగులు భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. అతులిత తేజఁడు వైవ, స్వతసంతతిరాజవరుఁడు • చతురనయనమా
హృతఘనతరహారికుంజర, శతాంగవిస్ఫూర్తితోభివైశ్యముతోడన్.

రా. వైవస్వతసంతతి=మనుషంశమందుఁగల, రాజవరుఁడు=రాముఁడు, సమాహృత=కూర్చబడిన, ఘనతర=అత్యధిగులైన, హారికుంజర = వానశ్రేష్ఠులయొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, తోభి=ఒప్పుచున్న, వైశ్యముతోడ, విడియించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వైవస్వతసంతతి=ధర్మజఁడు, హరి=గుఱ్ఱములయొక్క గుఱు, కుంజర=గజములయొక్కయు, శతాంగ=రథములయొక్కయు, “శతాంగస్సృందనోరథః” అని అ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపప్లావ్యపురం, బుడగ్గటి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము, కడు నఖిలదిగంచలములఁ గ్రమ్ముకొనంగన్.

భా. నడచి=కదలి, ఉపప్లావ్యపురంబుడగ్గటి.

రా. ఉపప్లావ్య=కీడింపడగిన, పురంబు, ఉపప్లావ్య=చుట్టుసముద్రముగఁ, పురంబు, రెండర్థములను లంకనకుట, కడమ సమము.

81

వ. అమృహానుభావుం డవ్పాడు.

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ

నాతతపరివాదభరనిఁ రాతంకాత్తుం

డై తిరుగ విడువ కాజకిఁ

గౌతూహలి యగువిపక్షుఁగర్వము వినియెన్.

82

రా. నీతిమయిన్=నయమార్గమున, అతత = న్యాపరించిన, పరివాదభర=అపవాదాతిశయమందు, నిరాతంక=భయములేని, అర్తగలవాడై, భూమిజను = సీతను, తిరుగవిడువక, అజకిఁ=యుద్ధమునకు, గౌతూహలి యగు=జేమకగల, విపక్షు=శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును వినియెను.

భా. జనులచే, అతత = విస్తరింపబడిన, పరివాద, భూమిని తిరుగవిడువక, విపక్షు=దుర్మోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. సదయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే

ర్చెద నని రాయబార మునిఁచెం దగ సంధివిధానచింతనం

గదురుచిరాభివర్ణ్యశముఁగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో

విదనుతసీతిదక్షు హరిఁవీరవరేణ్యు నచోవిచక్షణున్.

83

భా. సంధివిధాన, చింతనను=చింతచేత, కడుగు = పొందెడియనుట, చిరాభివర్ణ్యమైనశమగౌరవముచేతకీర్తిజగంబునిండ, హరిని=కృష్ణుని, రాయబారమనిచెను.

రా. చింతను, అంగమని, దుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన శమగౌరవముచేతకీర్తి=ఇటునంటిద్రోహియందును దరుదలఁచుచున్నాడనెడుకీర్తి, హరివీరులలోన వరేణ్యుడైనవాని, అనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభ్రాజి • యై చని ప్రభు

చరితదృగ్దయవ్యధమానఁకరిపురజను

లనిశమును గుందువా రంతఁ • దనదురాక

కార్య మొచి యూనీతిక • కరము మెచ్చు.

84

రా. అతఁడు=అంగమఁడును, న్యనను, మానక=విడువక, అరిపుర=లంకయందున్న, జనులు మెచ్చు, ఇట్లునునని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును=కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితగర్వమునుచేత, వ్యధమాన = వ్యధపడుచున్న, కరిపురమందలి జనులు మెచ్చు, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి • సాహసవత్తరచిత్తశత్రుడు
 రోధను నింద్రజిద్దురును, హోజ్జ్వలవై భవగర్వితుఁ యెల్ల
 తేధసముద్ధతుం డగుని, ధిం గృతదర్శనుఁ డై నవాని మా
 నాధికుఁ జూచి యిట్టను మహాసభలో జను లందఱు నివసన్. 25

భా. సాధు=సర్వురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర=మిక్కిలి
 నుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, నింద్రజిత్=ఇంద్రునిగర్విన, గురు=అధిక
 మైన, మహా=ఉత్సవములచేసిన, ఉజ్జ్వలవైభవముచేత, గర్వితుని=గర్వించినవాని,
 బలాత్పేధ=బలాన్నత్యముచేత, “ఈతేధసోచ్చృయశ్చసః” అని అ. సముద్ధతుని
 దుర్యోధనునిబాటి యిట్లచును.

రా. సాధు=లెస్సయానట్టుగా, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర=మిక్కిలి
 సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను=పోర శత్రువుగానివాని,
 నింద్రజిద్దురుని=రావణుని, ఇట్లకు, కడమ నుతథము.

తే. ట్టంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
 ధర్మనూతి యిప్పుడును నీదాప్త్యమాత్మ
 నెన్నక నయోక్తి నినుఁ దేర్చు • నన్నుఁ బనిచె
 వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి. 86

రా. ట్టంతిజయములచేత, శోభి=ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మనూతి=ధర్మ
 మనకుఁ గారణమైనవాఁడు.

భా. ట్టంతిజ=కాంతిలనఁ బట్టిన, యశః=కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు, ధర్మ
 నూతి=ధర్మజుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు • నిన్నును నీవిధవంబు నీమహా
 న్వయమును గాచికోవలసిగన్ మగుడన్ విను మట్ల విక్రమ
 క్రియమయి మాయచే నపహరించినభూమిజనాదరార్హుని
 శ్చయుఁ డగునన్నరేశ్వరుని, శాసన మిట్టిద నీకుఁ జెప్పెతిన్. 87

భా. మాయచే నపహరించినభూమిని మగుడవినుము.

రా. భూమిజను=నీతను, మగుడనివినుము.

క. భీమార్జునబాహుబలో

ద్దామత నీ వెఱిగినదియ • తజ్జయశాలిన్

దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి

చే మించినమేటి యాతని • జెనకి బ్రతికెదే.

రా. భీమ=భయంకరమైన, అర్జున=కౌర్వర్యశూరునియొక్క, బాహుబలం
ద్వారా = భుజబలిమి, ఏవేటిగినదియ, అయినతో యుద్ధము చేసినవాడవు గనుక
తజ్జయ=అకౌర్వవీర్యుని జయించుటచేత, కాలిక్=ఒప్పెడు పరశురాముని, శౌర్యోన్న
తి=బలిమిచేత, మించిన=జయించిన, మేటి=రఘుపతి, అతనిఁ జెనకిబ్రతికడ.

భా. భీమ=భీమునియొక్కయ, అర్జునునియొక్కయు, బాహుబలంద్వారా=
బలిమి, ఏవేటిగినదియు, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాయులయంగు, తజ్జయ=అభీమా
రుడులవలలైన జయములచేత, కాలిక్=ఒప్పెడువాని, తాక్=తాను, మిక్కిలియు
శౌర్యోన్నతిచేతను, మించినమేటి=అధికుడైనమేటి, అతనిక్=ధర్మరాజును, చెనకి
బ్రతికడ.

చ. విను పలుమాట లేల యలఃశీలుపుమూఁకలలోననేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁబొట కొకవీరుఁడు నైఁపగలాడె యల్క చున్
పినకులుఁ డించుకంత సమఃపక్షీతసంగర కేలి యై నిగు
ద్భీనఁ బలుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్. 89

భా. విను, అల్కచూపి=అగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపక్షీత=అపక్షింపఁబ
డిన, సంగర కేలియై, యతిస్థానములకు “సపక్షీత”. యనుదిమ్మన-ఉపరిస్వరమర్థయ
క్తి మధ్యముఁజెల్లనను లక్షణమునల్లఁ బకారమే యతిస్థానమై చెల్లెను.

రా. విను, అల్కచూపు=అగ్రహదృష్టిని, ఇనకులుఁడు=రాముఁడు, ఇంచు
కంత, అపక్షీతసంగర కేలియై నిగుద్భీన నొకవీరుఁడు నైఁపగలాడె, సాయకవిజృం
భణమును, అన్యులకుఁ=ఇతరులకు, ఓర్వనెట్లగును.

క. తదనుజనిబాహుబలసం

పదయును సాయకవిహారః పాండిత్యమహా

భ్యుదయమును బంటుతనమును

మహాః పలఁచిన గుండె వగులు మాత్తుర కెల్లన్.

90

తెంటికిని సరి సులభము.

ఉ. నీవు మదు క్తనీతి మది • నిల్పుము జవితరక్షణార్థి వై

రావణదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చు దు

రాభవవిచేష్టమానకురుఁరాజకుమారకథమబాహునీ

లావిధి కగ్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకము సంధి మే లగున్.

91

రా. రావణ=గుంటి. దురాభవ=దుష్టస్వభావముయొక్క, విచేష్టమానక, ఉ
గు = అధికమైన, రాజకుమారక = శామునియొక్క, భీమ = భయంకరమైన, కడ
కు సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థివి, విరావణదంతి=విరావతము, “విరావతోభ్రమాతంత్రా
రావశాభ్రమపల్లభాః” అని అ. వాహనముగాఁ గలవాని గెల్వవచ్చును, దుర్భావ=
దుర్బుద్ధి చేత, విచేష్టమాన=వ్యాపరించెనువాఁడా, కురుర జకుమారిక-సంబుద్ధి. భీము
నియొక్క బాహులీలావిధికి, కడను సరి.

వ. అనుపల్కు లొకర్నించి యూదురాగ్రహగ్రస్తాదు విశ్వమయసముద్దీ
పితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచికొనుచు శుష్కహసితంబు
ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని.

92

ఉభయసమము సులభము.

క. కొలఁది గన కెట్టివారుం

బైలుచన దప్తదప్తులందు • బెదరించీయ మూ
లల వేయింపికోనంగాఁ

దలఁచెద రిది కాలగుణమొ • దైవఘటనయో.

93

రెంటికిని సమము సులభము.

వ. అని యాచూతకృత్యధౌరేయు నుపలక్షించి.

94

చ. బలుములు సూపి యిట్టు నటుఁ • బల్కితి వెట్టిహారీ పరోక్షముల్
వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి • పాటదు ని న్నతఁ డుర్విపాలుగా
వలసి యి టాడఁ బంపె విడువక మహిజన్త ముఁ బె రుషంబు ని
ర్మలభృతియుం బొగ డు గన • మాతొక్కన రన్తను చూచె దన్నియున్.

భా. హరీ=కృష్ణ, ఉర్వి=భూమియొక్క, పాటగావలసి = రాజ్యభాగము
గావలసియగుట, మహిజ=భూమిని, విడువన=ఇవ్వను.

రా. వెట్టిహరీ=వెట్టికోటి, నిన్నతఁడు, ఉర్విపాలుగావలసి=నేలపాలగుటకు,
అడఁబంపెను, మహిజ=నీతను, మముక=మమ్మును, మాతొక్కన=మమ్మును.

ఉ. కొండొకయొందుచోటువలె • గొంకక బింఁములో నరుండు భీ

ముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్ణకో

దండగురుప్రతాపవితఃప్రథనప్రథ నొప్పుమద్బలో

ద్దండత యించు కై న మదిఁ • దార్ప విదేవిటినేర్పు నెప్పుమా. 96

రా. కొండొకయొందుచోటువలె, నరుండు=మన య్యడ, భీముండు=భీయం
జుడన, ఎన్నెదు, రాక్షసులు వరభోజములుగాఁగాయనుట, కర్ణభీష్ణ=శ్రవణకఠోర
మైన, కోదండ=వింటియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వివిత = విస్తారమైన, ప్రథన
ప్రథను=యృద్ధప్రసిద్ధి చేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒందుచోటువలె = ఎఱుంగనిచోటువలెనె, నరుండు-భీముండు = అర్జునుఁ
డు భీముఁడునని, ఎన్నెగు = ఎంచెదవు, కర్మభీష్మలయొక్కయు, కోదండగురు = దోర్
ణాచార్యులయొక్కయు, మత్ = నాయొక్క, బల = చక్రరంగబలములయొక్క, ఉ
ద్దండతను, మదిఁదార్పవు = ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంఘనకు • నాహారి యిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పు డొప్పుగునె • మత్తవిరోధివరూఢినీపతుల్
పెరుకువ దక్క చిక్కువడ • భీమధనంజయభాసురప్రతా
పనవనమృద్ధితోఁ గదియుఁబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

భా. బల్లెదుని, అవిభు = ధర్మరాజాను, చూచునంతకును నామాటయొప్పుగునే
యని సింహాపలోకము, కడమ సులభము.

రా. అహారి = అంగదుఁడు, ఇట్లను, భీమ = భయంకరమైన, ధనంజయ = అగ్ని
భంగిని, భాసురమైన, అవిభుఁ = స్వస్వామిని.

చ. అమితచమూసమూర్జితుఁడ • నంచు నహంకృతి మానవేమొ న
వ్యమదవిభూతి నీవెఱుంగ • వానరనాయకులొచ్చేతకై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్వీభునొద్ద నీయధ
ర్మమ యిటమీఁద నెల్లెడల • మాకు సహాయము నిన్నుఁ ద్రుంపుఁగన్.

రా. మదవిభూతి = గర్వాటశయమును, నీవెఱుంగఁ = నీకెఱుకపడునట్లుగా,
వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతినిమానవేమొ, నరనాయకులొచ్చునొద్ద నమ
రినవారు = విరాటస్రపదాదులును ధర్మరాజానకుసహాయమైనవారగుట, నీవెఱుంగవా.

వ. అని మఱియు ననేకప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహోద్ధతియుఁ
దోష్ట హితంబు దెలిపి విఫలప్రయత్నం దై. 99

కంటికిని సరి సులభము.

శే. అకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టిదొ నామాట • దగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసునిగురుని
వారణోద్యుక్తివెండియు • వఱలఁ బలికె. 100

భా. అశకుని కర్ణలయొక్క దౌష్ట్య మెట్టిదొ నామాట నీయాత్మను దగులద
నుచు, అదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధన్కునియొక్క, గురుని = తండ్రిని ధృతరాష్ట్రుని,
వారణోద్యుక్తిని = యుద్ధనివారణయత్నముచేత, పలికెను.

రా. నెఱయ, ఈయార్య నాశకుని=అత్త పూతుడు, దైనరా వణునియొక్క, కర్ణ= చెవులయొక్క, దౌష్ట్యము=అవశుణము, ఎట్టిదో నామాట తలదనుచు, అదర్పదు వ్రమానసుని=రావణుని, గురు=అధికమైన, నివారణోద్యుక్తి=వారింజెడ ననెడునుద్యోగము, వెండియువలలక=మఱియుఁ బ్రకాశమగునట్లుగా, పలికెను.

తే. నీదుపిన్నతమ్ముండు సునీతివిదురుఁ
డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు
గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ
దెలుపఁ బూనుట నోడిచాపలము గాక.

101

రా. నీదుపిన్నతమ్ముండు=విభీషణుండు, సునీతివిదురుండు=లెస్సగా నీతిచెరిసిన వాఁడు, “జ్ఞాతృతువిదురోవిందుః” అని అ. తెలుపఁ బూనుటను=తెలియఁ జెప్పుటయందు, క. ‘వినుతద్వితీయసప్తమి, కిని మఱి మూడవవిధక్తికిని నిడఁగానా, విన నింపు వుట్టుపట్టున, నను వెఱిఁగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధిశయనా’ యని తాతంభట్టు. అసగలదె, ఓరి=తుచ్చుఁదా.

భా. సునీతి=మంచినిగలవాఁడు, తెలుపఁబూనుట నోడిచాపలము.
వ. అతం దేతదుపద్రవప్రారంభకాలంబున.

102

క. అన్న వటుమీఁద రాజపు, నిన్నొఁ గా దరుట నాదుఁ నేరమి యైనం
గన్నది యనకున్ననువిన, కున్ననుగవటమడిమనకుఁ నొండొరులయెడన్.
కంటికిని సమము నుబధిము.

తే. అరయ నేరి కిట్టట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామఁరామ నీకు
మారుదు శ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యొప్పుదు దానఁ జేటు వొందు.

104

భా. అరయ, ఇట్టట్టనియాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బోపమీ వచ్చున నుట, శ్రీరామరామ=అశ్చర్యశాశ్వము, నీకుమారునియొక్క దుశ్చేష్టితంబు, దానఁ జేటు, వొందుక=వచ్చును.

రా. శ్రీరామరామ=సీత, అడికొనఁగరానియట్టిది=నిందింపరానిది, నీకు, మారుదుశ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన గ యహితుఁడగుచు సర్పదం
శన మొనర్చుటన్నమున విషంబు నిడుట సింధుసా
తనమునేత సతీకిఁ గీడు గలఁచుటరసి చూడు సా
వనికి నింత కినుక వెనుచు వానికులము ద్రుంగదే.

రా. అనయవృత్తిని=అవివేకముచేత, తనకు, తాన - తానే, అహితుడగు
చుకొనుట, అత్తద్రోహి యగుచు ననుట, సర్వదంశన మొనర్చుట=పాముఁ గఱపించు
కొనుట, అన్నమునఁ దనకుఁదాన, విషంబునిడుట=విషంబుఁ బెట్టికొనుట, సింధు=స
ముద్రముండు, పాతనమునేత=పడుట, సతికిఁ గీడుదలఁచుట=పర స్త్రీవాంఛయు, అ
యవగుణములు సరియగుట, పాపనికికొ=పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుఁ దాన అహితుఁ డగు
చుకొ=కారణములేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సింధుపాతనమునేత = మడుగులో
ద్రొబ్బుటకు, సతికికొ=ద్రౌపదికి, కీడుదలఁచుటను, అరసిచూడు=తలంచుకొమ్ము, పా
పనికికొ=భీమునికి, కడమ నులభము.

క. విను పెక్కులేల విడువుము

జనసమ్మతమతివి దేహః జననామయముకొ

దనయుదితకీర్తిఁ గులవ

ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మీఁ బ్రోచుఁ ప్రభున కిది దగున్.

106

భా. జనసమ్మతమతివి, దేహజనన=దేహమునఁ బుట్టుకగల, అమయమును=తె
వులును, తెవులుపంటివాని ననుట, దితకీర్తిని=ఖండితమైన కీర్తిగలవాని, తనయుకొ=
దుర్యోధనుని, విడువుము.

రా. జనసమ్మత=సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను=నీతను, విడువుము, అనా
మయమును=సుస్థితిని, తన, ఉదిత=ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని గులవర్తనమును ప్రజలను
లక్ష్మీని బ్రోచుప్రభునకు, ఇది=నీతను విడుచుట, నీతను విడిచినను మనమందఱమును
నుఖమున నుండు మనుట.

క. మనకురువంశక్షోభము

గనికని వారింప కునికిఁ కార్యము గాదొ

కన్కనిరూఢదురాగ్రహము

ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము ఁ దెగుటయ మేలొ.

107

రా. మనకు, ఉరు=అధికమైన, వంశక్షోభమును గనికని, ఒక్కనిరూఢమైన
దురాగ్రహముగల బుద్ధిని=చలముననుట, విడుచుటమేలొ, కులము, తెగుట=పోవు
ట, మేలొ.

భా. కురువంశక్షోభముగనికని, ఒక్కనికొ=దుర్యోధనుని, రూఢ=పాగుకొ
న్న, దురాగ్రహముబుద్ధిగలవాని విడుచుటమేలొ కులము దెగుటమేలొ, దుర్యోధనుని
మాటలు వివక నులమును రక్షించుకొమ్మునుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పఁగ .

నను వైనటులెల్లఁ జెప్ప • నది యాతనికం

ఁతు మఱి యెవ్వఁడు నేమని

నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము • నీకతనఁ దుదన్.

108

కంటికి సమము.

క. అని పలికి వెండియును నా

తనిపట్టినచలము రాజ్యవర్పవికారం

బును నైఁపక యుడికించుట

కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ • డగ్గుచుం బలికెన్.

109

• భా. అనిపలికి వెండియు, అతని=ధృతరాష్ట్రునియొక్క, పట్టిన=కొడుకైన దుర్యోధనునినే, ఉడికించుటను నుద్ధతమనస్కుఁడగుచుఁ బలికెను.

రా. అనిపలికి, అతని=ఆరావణునియొక్క, పట్టినచలమును నైఁపక పలికెను.

క. సుబలాత్తజమాయామ్యా

తబలంబున నమర సంపదలు గొని యెంతే

బ్రబలి తది నేడు నిలువదు

ప్రబలాహవభీమనరవఃరభుజోద్ధతిచేన్.

110

• రా. సుబలాత్తజ = బలవంతుడైన యింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదులచేత ఊత = క్రువ్వబడినవ్యాపింపబడినయట్టియనుట. “ఊయీతంతుసంతానే” అను ధాతువు. బలంబునకా=బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని, అది=అప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన, నరవర=రామునియొక్క, భుజోద్ధతిచేత నేడు, నిలువదు=క్రియ.

• భా. సుబలాత్తజ=శకునియొక్క, మాయచేతిద్యూతబలంబునకా=బలముచేత, అమర, అది=అద్యూతము, ప్రబలమైన, అహవ=యుద్ధముగల, భీమునియొక్కయు, నరభుజోద్ధతిచేత, నిలువదు=క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాఁటిశనఃకాంతపరాభవ మల్కుఁ బెంపఁగా

ననయముఁ బేర్చురాజమణిఃకూశుగసంతతి నీమపెద్దక

మ్ముని నెదురొమ్మునెత్తురు నఃముద్ధతిఁ గ్రోల నిరుం • గృహోరుభం

గుని నొనరింపఁ జూచె దిద్దిగోఁ గలహంబ యభీష్టవీ నియున్. 111

• భా. నాఁటి=అజాదమునాఁటియందైన, తనకాంత=ద్రౌపదియొక్క, పరాభవము, అల్కును, పెంపఁగాక=అధికమునేనుఁగా, పేర్చు=కీర్తుతామన్న, అశుగ

సంతతి=భీముడు, దీని పెద్దతమ్ముని=దుక్కానమనియొక్క, నెత్తున గ్రోలగాను,
నిన్ను గృతమైన, ఊరుభంగునిక = నొడలువిలువలు గలనానిగా, ఒనరింపగాను
జూచెను.

రా. అత్తను, నాటి=గుచ్చుకొని, తనకొంత=శీతయొక్క, పరాధవము=
తిరస్కారముచేతనైన, అల్లను, పెంపగాక=తీర్చుకొనుటకొఱకు, పేర్చురాజమణి
=రామునియొక్క, అశుగసంతతి=బాణపరంపర, ఉరు=అధికమయిన, భంగునిక=
పరాజయముగలనానిగా, ఒనరింపగాను జూచెను.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగుఁ గాతనితమ్మునిమేఘనాదభం
జనకృతిదేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాదమొ
దును గొదలేక నీకు నిదే • దుస్సహకర్ణనిపాతపూచి మై
వినబడు గుండె దిగ్గురన • వేగిర మేల దురంబ కోరినన్.

112

రా. అతనితమ్ముని=అత్తునియొక్క, మేఘనాదభంజన=ఇంద్రజిత్తునధచేత,
కృతి=కృతకృత్యులైన, దేవ=దేవతలచేత, దత్త=దేవుఁబడిన, జయశబ్దములచేతవివర్ధిత
మైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ=సహించరాని, కర్ణనిపాత=శ్రవణశక్తి
శముగల, నూచియై=నూచియై, వినబడును

భా. అతనితమ్ముని=భీమునితమ్ముడైన యుద్ధునియొక్క, మేఘనాదముయొక్క
భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద=జయసమయశబ్దము
చేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణునియొక్క, నిపాత = పోరును,
నూచించునదియై వినబడును, అర్థాంతరము. అతని=భీమునియొక్క, తమ్ముని=తమ్ముఁ
డైన యుద్ధునియొక్క, మేఘనాద=మేఘుల్లనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి=
సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద=జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత=వృద్ధిఁ
బొందింపఁబడిన, అట్టహాసదేవదత్తవనిచేత వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన దునుట, • సింహనా
దము=భీమునిసింహనాదమని యన్వయము. దుస్సహ=దుస్సహించ నెఱుమర్యోగమని
తమ్మునియొక్కయు, కర్ణ=కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును నూచించునదై, అట్టహాసము
కర్ణుని సంహరించెను సమయమును భీముడు దుస్సహుని సంహరించి సింహనాదము
చేయుననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిని, యీతిం దెలుప నేల • యెలుగంబడదే
యారయ నిదీ సీను నతి, క్రూరముహూపటభవదుఁ గోదర వేళన్.

113

భా. వారల=భీమాద్వజులయొక్క, సంగరము = ప్రతిఁ, ఇట్టిని, అతిక్రూర
మహా, కపటభవ=కపటజన్యమైన, గుఱోదర వేళను = ద్యూతీసమయమందు, “పణే
ద్యూతేనుగోదరః” అని ఆ. ఎలుగంబడదే = తోయగుం గడినా.

రా. వారల=రామబత్తులులయొక్క, సంగరము=యద్ధము, ఇట్టిది, అతిక్రూర
మహాకపట-సంబుద్ధి. భవత్=రయొక్క, ఉరః=పక్షముయొక్క, దరవేశము=ప్రక్క
లించునప్పుడు, ఎఱుగఁబడదే=తెలియకుండెడినా.

వ. అని పలికి యప్పుడు దన్నుం జుట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహించుటకు
సుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించునద్దురాత్ముదుర్వివేకంబు
నకు నవ్వి నిర్విశంకసమాకులితసంరంభనిజ్యంభితుం డై మేనువెంచి.

రెంటికి సరి సులభము.

చ. తనువున సర్వలోకచేయః సర్వనచిత్రమహత్త్వ మెంత యుం
దనర విరాట్ప్రకారసముదంచితుండై తనుఁ బట్టఁ గ్రమ్మువాం
డ్రను ఘనఘోరహంకృతినిఁ రస్తులఁ జేసి నభోధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁ బేర్చుచు నేగ నియోక్తృపాలికిన్. 115

రా. సర్వలోక=సకలజనులయొక్క, చయ=సమాహమయొక్క, దర్శన=
దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వముతనగ, విరాట్=పక్షిరాజయొక్క, ప్రకారము
చేత, సముదంచితుండై=ఎగసినవాడై, నభోధ్వగామితా=అకాశగమనముచేత, నియో
క్తృపాలికిన్=రామునివద్దికి, ఏగెను.

భా. తనువునక=దేహమునందు, సర్వలోకచయ=సమస్తజగత్తుయొక్కయు,
దర్శన=చూపులచేత, చిత్రమైనమహత్త్వము, విరాట్=విరాడ్విగ్రహముయొక్క,
ప్రకారముచేత, సముదంచితుండై=ఒప్పెడువాడై, నభోధ్వగ=భేదకలచేత, అమిత
మానట్టుగా నభిరుతమైన, నియోక్తృపాలికిన్=ధర్మరాజుపాలికి, ఏగెను.

వ. ఏగి యన్నరేండునకుఁ దనపోయివచ్చినకార్యంబుతెఱుం గెఱింగించి
యిట్లనియె. 116

రెంటికి సరి సులభము.

కవిరాజవిరాజితము.

తిరమువిషక్షుమదోద్ధతి నీవు దుఃఖిం దెగఁ జాలవు గాని దెసక
గురుకృపశాంతనోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకకియేని తవు దగవు
బిరుదును జూపి యనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్క్రియుఁ జూచితి నీ
కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు పడింబడిగాఁ గని నచ్చినవాఁడఁ దుదన్.

భా. శాంతిసవి=భీష్మనియొక్కయు.

రా. గురుకృప=అధికకృపచేత, తెగఁజాలవుగాని యని యవ్యయము.
శాంత=గురసములును, సవి=నవ్యము=అనఁగా • మనోహరములు నయిన, పక్షులను=
మాటలచేత, కడను యేకార్థము.

వ. అనిన విని మనకు నుచితం బైనన ర్తనంబు నడపితి మిటమీఁద నతని
పాపఫలం బెట్లు గావలయు నట్లయ్యెడు నని పలుకుచు నొక్కశుభము
హూర్తంబున.

118

కంటికి సరి సులభము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునను రణస
హాయముగఁ దివిరెడువీరు • ననలజాతు
మిగులఁ గాననీలసమాఖ్యమెఱయువాని
భూనుతాజిధృష్టద్యుమ్ను • నేనగావ.

119

రా. తనకునుదారమైన, సోదరభావముననుతమ్ముఁడునలెనే, భూనుతమైన, అ
జియ్యుద్ధముండు, ధృష్టదిట్టయైన, ద్యుమ్నునికొనత్త్వముగలవాని, అనలజాతు
అగ్నివలనఁబుట్టినవాని, కాన, స్ఫుటముగా, నీలసమాఖ్యచేత మెఱయువానికొన
లుని, నేనగావ, అభిప్తికుఁడేసి యని ముందొకన్వయము.

భా. దారసోదరభావమునకొనబావతనముచేత, అనీలసమాఖ్యకుఁ ధృశకీర్తిచే
త, అజియ్యుద్ధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని, కడమ సరి.

వ. అభిప్తి క్తుంజేసి సంవిహితసకలసన్నాహుం డై.

119

ఆ. అనికి నుగ్రమై మహారిపురాజిరా
నంతవనచయంబు • లన్నియుఁ జిలు
నుగ్గుగాఁ బదహతి • నులుమాకునేనతో
నాజరంగమునకు • నరఁడు నడచె.

120

భా. అనికికొనయ్యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాకొనశత్రుసమూహమురాఁగా,
అతఁడుధర్మజుఁడు, నడిచెను.

రా. అనికి, మహాల్ అధికమైన, అరిపురశత్రుపురమైన లంకయుక్కు, అజి
రప్రాంగణముఅయందుండు, “అంగణచర్మరాజిర” అని అ. అనంతఅహుళము
లైన, ఎనచయంబులన్నియుకొనశత్రునవనాదులు, చిలునుగ్గుగా, అరఁడురాముఁ
డు, నడచెను.

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి • మిగులఁ జేరికలంక
ము కృత్యతివిలాసముగఁ గడంకఁ
బోరు నడపె దృఢమునోరధహరికుంజ
రోగ్రబలము గొలిపి • యుగ్రహమున.

121

రా. లంక, ముక్తిధ్వజినిలాసముగఁ = తల్లి పల్లవాననట, మిగులఁజేరికను = అత్యంతసమీపమున, నడిచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరికుంజర = వానర శ్రేష్ఠుడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉక్తిబలముచు, కొలిపి = పెరిచిని, పోరునడపెను.

భా. చేరి, కలంకము = నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగఁ = ఒయ్యారముగా, దృఢమయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచేత సుగ్రమైన, బలము = నేనను, కడమ సమము.

క. అమ్మనుజేంద్రునిబలన

ర్నమ్మ మొదలినాఁడు భీష్మరక్షోర్జితద

ర్పమ్మనఁ గవియునుయోధను

శమ్ములఁ జతురంగపై న్యతతులజయించెన్.

122

భా. భీష్మునియొక్క రక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కవియు = ఎదిరించునట్టి, సుయోధనులమ్ములక = సుశ్వాసనాదులచు, చతురంగపై న్యతతులజయించెను.

రా. అమ్మనుజేంద్రుని. రామునియొక్క, బలగము, భీష్మ = భయంకరులైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత = సంపాదించబడిన, సుయోధ = సదృశులచేత, సుతమ్ముల = స్తుతియింపబడిన, పై న్యతతులచు జయించెను.

నీ. అన్యపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళనురుమాధ,

వప్రేమకృతసేవఁ ముప్రకర్ష

మరయుచు నంగదశరభ కేసరిగజ,

ర్నభశతబలినమీరణసుతాజ

కేళీమహత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం,

పాతిదస్త్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ

వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు,

చూడ్కుల కొసఁగుచు శూరతాపి

తే. భాసి నుత్తమాజుఁ బరాసుఁ ఫణిశిఖండి

ననలసంభవు నై న్యేకుఁ ననిఁ గరంబు

మగతినము సూపఁ గనుఁగొంచుఁ మతీయు ద్రుపదు

ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోద పొందె.

123

రా. అన్యపాలశ్రేష్ఠుడు = రాముడు, అన్వేషణ = యుద్ధగమయమందు, రుమాధిపతి = సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ = నేరణచేత, కృతి = చేయబడిన, విజయ = గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షణ = ఆతిథియమును, ఆరముచు, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋష

భ, శతబలి, సమీరణసుత=హనుమంతునియొక్కయు, అజి కేళీ = యుద్ధవిలాసముయొక్క, మహాత్మ్యము=అధిక్యమును, ఈక్షించుచు, సంపాతి=సంపాతియొక్కయు, దస్త్రసుత=మైందద్వివిధులయొక్కయు, అచ్చభిల్లరాజ = భిల్లరాజుపతియైనజాంబవంతునియొక్కయు, “ఋతఃచృభల్లభాలూకాః” అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను=శరీరములయొక్క, దర్పంబు=బలిమిని, చూడ్కులకొసగుచుకొనుచు = చూచుచుచు, ఉత్తమ=శ్రేష్ఠమైన, ఓజ=తేజస్సుగలవాని, పర=శత్రువులయొక్క, అను=ప్రాణములనెడి, ఫణి=సర్పములకు, శిఖండి=నెమలియైనవాని, సైన్యేశుక = నేనాపతియైనదిలుని, కనుగొంచు, ద్రు=వృక్షములే, “పలాశీద్రుద్రుమాగమాః” అని అ. పదస్థానముగాగల వానరులలోపల, మఖ్యుల=శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబు గనుచు సమైదమందెను.

భా. అన్యపాలశ్రేషుడు=ధర్మరాజు, ఉరు=అధికమైన, మాధవి=కృష్ణునియొక్క, శ్రేష్ఠచేతఁ గృతమైన, విజయ=అర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము= ఆరిశయమును, అంగదను=వేడుకచేత, అరయుచు, “అంగదసాధుమింగినవృకావలిదన్వసముట్టుకొన్న” యని సోమయాజులప్రయోగము. శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి=బలముగల, సమీరణసుత=భీమునియొక్క, ఉగ్రమానట్టుగా, సంపాతి=పాటుచున్న, దస్త్రసుత=నకులసహజేవులయొక్క, అచ్చు=స్వచ్ఛములైన, భిల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ=వేగమును, దర్శిని = చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబుచూడ్కులకొసగుచు, కూరితావిభాసి=శౌర్యముచేతనొప్పెడి, ఉత్తమోజుఁ దనెడుపాంచాలుని, పర=శత్రువులయొక్క, అను=ప్రాణవాయువులకు, ఫణి=సర్పమైన, శిఖండిని, సైన్యేశుక = భృష్టద్యముని, కనుగొంచు, ద్రుపదముఖ్యుల=ద్రుపదుఁడుమొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు సమైదమందెను.

శా.క్షత్త్రాచారవిహారి యై విజయరఃక్షానిష్ఠఁ జెంపొందువి

శ్వత్రాక్ష విధు విష్ణు నారయుచు నాశ్వర్యంబు లిద్దేవుకా

రిత్రంబుల్ హరియూధచోదకత నీగీర్తి వినోదించునే

చిత్రంబే గెలు పీబలాల కని చూచె ఖచరవ్రాతముల్. 124

భా. క్షత్త్రు=సారథియొక్క, అచారముచేత=సారథ్యముచేతననుట, విహారియై, విజయ=అర్జునునియొక్క, విష్ణుకొ=కృష్ణుని, హరియూధ=అశ్వసమూహమును, చోదకతను=వ్రోలెడుచోడౌటచేత, కడమ కులభిము.

శా. క్షత్త్రాచారక్షత్రియాచారముచేత, విజయరఃక్షా = జయసంపాదనమంగుగల, నిష్ఠను=అసక్తిచేత, విష్ణుకొ=కృష్ణుని, హరియూధ=వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాడౌటచేత, కడమ కరి.

వ. అంత.

125

సీ. సింజనీనిస్టోషః జితసముద్రధ్వని,
 మేఘనాదుండు సమిద్ధశక్తి
 భీష్ముండు నందీప్తః పృథ్వశౌర్యగుణమణి,
 వాహినీశుండు నిజాహవదశ
 దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో,
 భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాడు
 తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు,
 నరిసేనగర్వంబు • నడచి యుడచి

తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
 భీమనరనరచేష్టలు • బెండునడఁగఁ
 దదనుజులసత్ప్రతాపంబు • లొదుగువడఁగఁ
 గట్టుపటిచేఁ బల్కలు నాజిఘనులు వొగడ.

126

రా. సింజనీనిస్టోషః=గుణధ్వనిచేత, “హర్వీజ్యాసింజనీగుణః” అని అ. జిత
 మైనసముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు=ఇంద్రజిత్తు, సమిద్ధ=ప్రకాశింపుచున్న, శ
 క్తిచేత, భీష్ముండు=భయంకరుడు, నందీప్తమయినపృథ్వశౌర్యగుణములనెదుమణు
 లకు, వాహినీశుండు=సముద్రునివంటినాడు, నిజాహవదశ=స్వకీయయుద్ధావస్థగల,
 దివసాంత=రాత్రియందు, రచితమైన, నాగ=నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయో
 గములను, నాగపాశములచేసనుట, భీమ=ఘోరములైన, నరనర=రాముఁ యొక్క, చే
 ష్టలు, తదనుజుల=లక్ష్మణునియొక్క, సత్ప్రతాపంబులొదుగువడఁగ, గట్టుపటిచేను.

భా. సింజనీనిస్టోషముచేత జితములైనసముద్రధ్వనియు మేఘనాదములునుగల
 వాడు, పృథ్వ=ఘనములైన, శౌర్యగుణమణి=మణులవంటిశౌర్యగుణముగలవాడు,
 శౌర్యగుణధూషితుండనుట, వాహినీశుండు=సేనాపతి, భీష్ముండు, నిజాహవ=తనయు
 ధముయొక్క, దశదివసాంతర=పదినివసములలోపల, చిత=సంపాదించబడిన, తీవ్ర,
 విక్రమతను=విక్రమముగలవాడౌటచేత, నాగ=చర్మములధంగిని, భీషణములైనబాణ
 ప్రయోగములచేత, భీమనియొక్కయు నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజుల=నకు
 లగునాదేవులయొక్క, అజిని=యౌద్ధమందు, పల్కలుగట్టుపటిచేని క్రిందచీకన్వయ
 ము. కుంటుపటిచేసనుట.

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుదుర్దమదుర్దశఁ గుండఁజేసె యి
 ట్లురువడిఁ బేర్చుశాత్రువుఁ యోద్ధతివెంపు సహింపలేక తా

సరగున దాని మాన్య హరిచక్రము పూని యెదిర్చె నంతనే
మరలె నరాలియత్నగరిమం దనపూవు నివాతంబుగన్. 127

భా. హరి=కృష్ణుడు, చక్రము=బూనియెదిర్చెను, అంతనే=అప్పుడే, సర=అర్జునునియొక్క, ఆతియత్నగరిమను=స్థూర నచేననుట, మరలెను.

రా. హరిచక్రము=హనరసమూహము, ఆరాలి=శత్రు వైనఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను=బాణప్రయోగాదియత్నములచేత, మరలెను=ఓర్వలేక వెనుకతీసెను, కడమ సులభము.

వ. అంత. 128

సీ. అట్లవార్యప్రాధి • నలరుపితామహు,
వరశక్తి బ్రబలునీ • న్యస్సృతాప
గుణశాలి విజయుండు • కోదండఘననాద,
సంపదల్లాసిత • సకలనిజచ
మూసంతతిశిఖండి • యేనె నారచితన,
చృద్దసంగ్రామప్ర • చారుఁ డగుచు
క్షైరిన్యపాలకు • గూరులహృదయంబు,
లెంతయు భేదిల్ల • నిద్ధవినిధ

ఆ. విశిఖవిసరనిబిడ • వివిధసమస్తమ
ర్మతచుజేసి యుద్ధ • మహిఁ బడంగ
నేసి గురుమకోష • కాససంపాది యై
యాప్తబంధుజనుల • నలరఁజేసె.

129

రా. పితామహు=బ్రహ్మయొక్క, పరముయొక్క శక్తిచేత, బ్రబలెడి, దీప్తి=ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి=ఓప్పుచున్న, విజయముగలవాఁడు, కోదండమునెడి, ఘన=మేఘముయొక్క, నాదముయొక్క, సంపత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత=సంతోషింపఁబడిన, సకలనిజచమూసంతతియనెడి, శిఖండి = నెమల్లుగలవాఁడు, అరచితమైన, సచృద్ద=కపటముతోఁగూడిన, సంగ్రామప్రచారుముగలవాఁడు, డగుచుకా = మేఘములలోనుండియనుట, ఇద్ధ=ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ=బాణములయొక్క, విసర=సమూహములచేత, “సందోహవిసరప్రకాశ” అని అ. నిబిడిమానట్టుగా, నిద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్మతను = సకల మర్మస్థానములు గలవాఁడౌటను, చేసి = మర్మములు భేదించియనుట, గురు=రావణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. వరశక్తిగలవాని, ప్రబలునికొ=భీష్మని, కాలి=ఒప్పెడువాడు చమూసం
తతిగలవాడు, విజయుండు, అర్జునుడు, కిలిండి, ఏసెనాకొ=వ్రేసెననగా, రచిత
మైన, మర్త=అరుములుగల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి, గురు = అధికమైన,
కడమ సమము.

క. దీనతః దత్ప్రతిపక్షబ

లానీకము గుందుచుండః | నారాత్రిః గర్జః

మానసము లార్తిః బాగులం

గానిక నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్.

130

ఉధయసమము.

ఉ. అంతట నదృశంబుగరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా
త్యంతసమార్జితోద్భిత్తజః మాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం
క్రాంతఘనవ్యధ న్నైతియః | గా మఱిపింపః బునర్తహజివి
క్రాంతి కుపక్రమించువిభుః | గాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్. 131

భా. అదృశంబుగ, రుట్=కోపముయొక్క, “ప్రతిఘాతుక్కు” ధాత్రి
యా” మ్మని అ. అగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యంతము, సమార్జిత=
సంపాదించబడిన, ఉద్భిత్తమైన జమాభ్యుదయము గలదై, కోపించి శత్రు జయాతిశ
యమును నిరాకరించె ననుట, భీష్మపాతముచేత, సంక్రాంత=సంక్రమించిన, ఘనవ్య
ధను మఱిపింపఃగాఁ బునర్తహజియంగుఁగల, విక్రాంతికి=విక్రమమునకు, దినేశసుతా
దులు=కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి అని మందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

రా. అదృశమయిన గరుడాగమనంబు, నిరాకృతాహితా = విడిపింపబడిన
సర్పములు గలదౌటచేత, ఉద్భిత్తజయాభ్యుదయంబయి= గెలుపునందలి యుబ్బును ర
ప్పించి యనుట, భీష్మ=భయంకరమైన, పాత=పాటుచేత, దినేశసుతాదులు=సుగ్రీ
వాగులు, కడమ సమము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచిత ప్రకారంబున సంభ్ర
మించి రంత ననుజోదయం బగుటయు.

132

కంటికి సరి సులభము.

క. గురురక్షోద్భిత్తదర్ప, స్ఫురణముచే శస్త్రునైన్యములు మాత్కొనఁ జె
చ్చెర వై వ్యవసంతతి, నరవరుఁ డొగి నద్దుర మ్మోచరై నేబలుఁ డె.

రా. గురు=అధికమైన, రక్షస్సులచేత, అర్జిత=సంపాదించబడిన, దర్పస్ఫుర
ణముచేత.

భా. గురు=ద్రోణునియొక్క, రక్షచేత మార్జితమైన, కడమ సరి.

రా. మరుత్ = వాయువుయొక్క, వరసుతుడు = హనుమంతుడు, బలామగుడ, దుష్టమరణమంతుడు, జయశోభగణ = జయలక్ష్మిగలది యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యుఁ బడిన, మహాశగలవాఁడు, విఠిగినమూఁక తరిగి జగదము నేయునట్లుగా నాధారమైన వాఁడనుట, అలమునకుఁ = యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

తే. తొలఁగ కెడ సొచ్చుమానవాఁదుల సుశర్త,
యోధులను బాఱఁ ద్రోలి యిట్లురుభుజావి
భూతి నెదిరించువాకపి కేతను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాఁహనముతోడ.

139

రా. మానవాదులక్ = మనుష్యుల భక్తించెడువారిని, సు = మిక్కిలియు, శర్త = సుఖమానట్లుగా - ఆనాయాసముగననుట, యోధులను = పోరెడివారిని, పాఱఁద్రోలి = పాఱఁదఱిమి, ఎదిరించెడు, అకపికే = అహనుమంతునికే, అతఁడు = అఘామాక్షుఁడనెడు రావణుని మూలబలకర్త, తనును, అజిని, ఓప్పించి = అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులక్ = మానములఁ బలికెడువారిని - పంతులులాడువారి ననుట, సుశర్త యోధులను = సంసప్తకులను, అకపికేతనుక్ = అర్జునుని, అతఁడు = భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనముతోడక్ = ఏనుగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును.

140

క. బహురక్షోభయనేనలు, విహితాజిని దైవ్య సంత విలసిల్లె జగ
న్దహితాహవరుచిరక్షి, ప్రహస్తకోదండగురుతరస్సార్థిగడున్. 141

భా. బహురక్షగలయుభయనేనలు, జగన్దహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన, అహవ మందు, రుచిర = శ్రుకాశింపుచున్న, క్షిప్రవేగవంశమైన, హస్తముగల, కోదండగురు = ద్రోణునియొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

రా. బహురక్ష స్ఫులయొక్క, అనియ = భయరహితములైన, దుచ్ఛివేడుకను, రక్షి = రక్షించెడి, ప్రహస్త = రాణుని నేనాపతి యైన ప్రహస్తునియొక్క, కోదండము చేత గురుతరమైనస్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమెటి తనదునై న్యమును బద్ధవ్యాహ,

భంగిఁ జూపట్టంగఁ బన్నిహతిక

రప్రహరప్రవర్తనలచే జీకాకు,

వలచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుతిచియాడు

వీరకుంజరు జగద్వినుతవిక్రము ధనం,

జగదేనూజ సుభద్రసంతతి నన

రోధించి బహుమహా యోగనవ్యాపార,
శూరత ప్రాపుగా • జోడిచారి

తే. గెలువ నోవక మిక్కిలి • సలగి యంత
నతనిధర్మ విహీనయు • ధాతీశయము
చేతఁ జంపించె దనుఁ దనఁ సేనవారిఁ
గాచుకొన నొండుమార్గము • గానలేక.

142

రా. సైన్యమును = రాక్షస సైన్యమును, పద్మవ్యూహాధింగి = పద్మ సమూహము
వలె, చూపట్టంగ, పన్నివార = పాద ప్రహరములచేతను, నుతినియాడుచున్న వీరకుం
జరుడైనవాని, వీరకుంజగుండు గనక సైన్యమును బద్మవ్యూహముంబలె నులు
మాడెను, సు = లెస్సెన, భద్రసంతతి = శుభకరంపరలుగలవాని, ధనంజయతీనూ
జా = అగ్నిపుత్రుడైనవలెను, ఆమేటి = ప్రహస్తుడు, అనరోధించి యని యన్వ
యము. మహాయోధన = అధికయుద్ధముయొక్క, “యుద్ధమాయోధనంజన్య” మ్మని ఆ.
అతని = వలెనియొక్క, ధర్మ విహీన = విల్లలేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహరమున
ననుట, తనుక = తన్ను, తన సేనవారినిని జంపించెను, బ్రహస్తుడు నొచ్చెననుట.

భా. ఆమేటి = ద్రోణుడు, పద్మవ్యూహాధింగి, పన్ని = రక్షించి, అంతటనుండి
యభిమన్యునకు విశేషములు. చాతీకర = నాశకరములైన, సుభద్రయొక్క, సంతతి
= కుమారుడైన యభిమన్యుని, మహాయోధులయొక్క. శూరత ప్రాపుగా, ధర్మ విహీన
= అధర్మపైన, అతనిక = అభిమన్యుని, ఆమేటి చంపించెను, కడమ సులభము.

సీ. అతిశౌర్యపరసుశః శ్శాస్త్రవిజయతః,
జేసి నానాపార్శ్వ సేన లపుడు

శౌర్యవరోల్లాసః రాజతు నక్షయ,

• దృతి సింధునాయకుః • దీప్తశక్తి
నాకీశు దృఢరణో త్సేకుని మించి తో,
ద్వండలేక యెదుగ నా బలియుఁ డట్లు
ద్రుంగెను విరఘు డై • శుద్ధు దుశ్శాసన,
తనుజగదాహతి • నరయముఁ బ్రతి

ఆ. కోటి శేనినాదుఃఖమరున కిప్పాటు

వలసె నకట యిది యవార్య మనుచు

వేగె వానిచావు • విని యంత జిష్టుండు

ఖండితారివం కి కంధరుండు.

143

భా. అలకౌర్యపరుడైన నుశర్తచేత, అకృష్ట = పడలదీయబడిన, విజయతః
 జేసి = అరునుడగలవాడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషము. నానావిధములైన,
 పార్థసేనలు = పాండవసేనలు, రాత్రు = రాత్రు సంబంధమైన, పరముయొక్క యల్లాస
 ముచేత రాజితుడైనవాని, అక్షయధృతిక = అధికధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత,
 నాకీశుక = ఇంద్రుని బోలినవాని, దృఢమైన రణమందకు, ఉత్సేహునిక = అధిక్యము
 గలవాని, సింధునాయకక = సైంధవుని, మించి, ఓడుగఁగా, అలియుడు = అభిమ
 న్యుడు, దుశ్శాసనతనజ = దుశ్శాసనునిమాతృడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతిచేత
 ద్రుంగెను, నాదు, కొమరునకుక = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపబడిన,
 అరిపంతులయొక్క, కంధర = కంఠములు గలవాడు, జిహ్నుండు = అర్జునుడు, వేఁగెను.

రా. అతిశయ్యలైన, పర = కపులచేత, సుశర్త = మిక్కిలి సుఖమానట్లుగా,
 అకృష్ట = అప్రబడిన, విజయతః జేసి, అప్రయోగముననే రాక్షససేనల గలిచెననట,
 నానావిధములైన, అపార్థసేనలు = విడిగినరాక్షససేనలు, రాత్రువైన యల్లాసముచేత,
 అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకక = సమద్రునిపంటివాని, తీవ్రశక్తిగలవాని,
 దృఢఁబోలేకముగలవాని, అకీశుక = వానరుడైన నీలుని, “వానరాకీశక” అని అ.
 ఓడుగక = సేనలొడగఁగా, అలియుడు = ప్రహస్తుడు ద్రుంగెను, దుశ్శాసన
 తన = కిడింప శత్రువుగానివాఁడౌటచేతన, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను,
 ప్రతికోటిలేని, కొమరునకుక = ఒప్పదమునకు, అనుచు, జిహ్నుండు = జయశీలుండు,
 పంక్తికంధరుండు = రాణుండు, వేఁగెను.

వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగునతనిం గనుంగొని.

144

తెంటికి సరి సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లడల • నూరక యేటికి నాహపక్రియా
 సాహసవర్తనంబుతటి • జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
 ర్తోహ మింకం ద్యజింపుము సముత్కటక కవిషాకహేతువై
 దేహి గరంబు గీడ్వలుచు • దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్. 145

రా. విషాదహేతు = భేదహేతువైన, వైదేహిక = నీతన, త్యజింపుము, కడమ
 సులభము.

భా. దుర్తోహమును ద్యజింపుము, దీనితగుల్ = మోహాక్తి, దేహిక = మను
 ష్యుని, కీడ్వలుచును.

క. అని పెద్దలైనయూపులు

దనుఁ దేర్పఁగ నున్ను రనుచు • దలయూచి పునం

ఋనః దత్తదహితస్పవ

ర్తనచింతం గినుక బలిసిః॥రాః దనలోసన్.

146

కంటికి సరి నులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున • నకట మనుజమాత్మః డీ

మేదినిపయి సింధురాజు • మీటి వచ్చి భీమనే

నాదిబహుసహాయచయము • నాఁగి చెఱుచువాఁడె హా

నాదుపట్టినట్టిచలము॥నక గణింపఁ డేమియున్.

147

భా. సింధురాజు = సైంధవుఁడు, సహాయచయమును, అఁగి, నాదుపట్టిక = అభిమన్యుని, చెఱుచువాఁడె = కూల్చువాఁడే.

రా. సింధురాజుక = సముద్రుని, మీటివచ్చి భీమమైన నేనాదిబహుసహాయ చయమును చెఱుచువాఁడె, నాదుపట్టినట్టి = నేబట్టిన, చలమునును, నక = నన్నును, గణింపఁడు.

వ. అని యుగ్గడించి యందుల కేమి యన్నియుం జక్కనయ్యెను నని రోష వేగంబున రోజుచు నందఱు విన నిట్లనియె.

148

కంటికి సమము నులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం

హతిః బాఱఁగఁ దఱిమి తఱిమి • యాసింధుమహీ

పతితలసద్బలవత్తై న్ని

న్యతనూఖండముల జంబు॥కాదులు దనియన్.

149

రా. అరిసఁకూలిక = శత్రు సమాహమును, అసింధు = సముద్ర పర్యంతమైన, మహీ = భూమియందు, పతిత = పడిన, కడమ నులభము.

భా. సింధుమహీపతి = సైంధవునియొక్క, తలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేఁడు • వేగయుక్త

గతి నలిగి యాన్యపుని నేలఁ • గలపువాఁడె

నలినమిత్తున స్తమయంబు॥నకు మునుపుగ

భానుపుత్రాదితత్పక్ష॥బలముఁ దఱిమి.

150

భా. వఱియొ సర్దునునవాక్యము, నేఁడు, వేగక = తెల్లవారినను, నలిన మిత్తు = నూర్చునయొక్క, అన్యపుని = సైంధవుని, కడమ నులభము.

రా. వఱియొ రాఁబునివాక్యము, వేగయుక్తమయినగతిచేత, నలిక = వేడుక చేత, అమిత్తు = రాఁబునియొక్క, అస్తమయంబునకుక = వాళనయనకు, మునుపుగ,

భానుపుత్రాది=నుగ్రీవుడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = అరామునికి సహాయమైన,
 “పక్షఃసార్వ్యగరుత్సన్యసహాయబలభిత్తిషు” అని వి. బలమునుదలించు, అన్యపునిక్ =
 అరామునిని, కడమ సమము.

తే. ఏ గడఁగి యిట్లు గావించఁ నేని బెలుచు

జత్తు రుగ్రాజభాసురః జ్వలనమునకు

శలభతనహించి యాస్తాకః సైన్యపతులు

విద్విషతై స్సనికులు సముద్వీక్షః జూడ.

151

రా. అస్తాక=మనసుబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజమునది భాసురమైన,
 జ్వలనమునకు=అగ్నికి, శలభతనహించి, సముత్=సంకోషయుక్తమైన, వీక్ష=
 దృష్టిచేత, విద్విషత్=అరామునియొక్క, సైనికులుచూడఁగాఁ జెల్తురు, ఇంకఁ దన
 విల్లఁగాని జయమురాదనుట.

భా. అస్తాక సైన్యపతులును విద్విషతైస్సనికులును, సముద్వీక్షఃజూడక్ = తల
 రెత్తిచూడఁగాననుట, రుక్=పులయొక్క, రాజ=పంతులచేత, భాసురమైన జ్వల
 నమునకు, కడమ సులభము.

వ. అని పలికి పలికినట్లు బెట్టిదంపుఁబెంపుసాంపు నొంపిరిన్ వ నన్నద్ధుంజై
 యుద్ధమాత్ర గావించి యావీరకంతీరపుం డకుంఠవిక్రమోత్సేకంబున
 ననేక యోజనవిస్తారదాదాణంబుగాఁ బన్నినవరబలః శృహంబునందు
 సాహసోల్లాసభాసితశరాసనకళావిశేషంబున నీసు నెఱుపుచుం దెఱపి
 గొని రథంబు వఱపించి యొఱపుపఱపున నడ్దగించుపగఱ యెడ్డుగడ్డు
 టికి చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చలంపు నున్నరిక చాలక యక్క
 డక్కడం దలపడి వెలివెలివ పోరునిజయోధాకులకు గూరదృశ్యమా
 నకేతనద్వ్యోమనంబునం నీతి యొసంగుచు నిశాతని శరవ్రాణపాతం
 బులచేత భూతలంబున నవీరశంబుగా నొరగినహరికుండ శతాంగశకలం
 బులచేత వికలత్వంబు నొండక యమందస్యందనప్రచారంబు సార
 థ్యాశ్చర్యచర్యామహిమమహానీయహరిన్ పుణోద్ధీప్తి తాటోపంబై యే
 పుచూపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణరణరణికః పృంభణాస్తంభ
 సంభ్రమబంభ్రమ్యమాణచండకోదండదండకుండలీఖ వావినాభావసు
 భగంభపుకశరప్రయోగ వేగచాతుర్యాశ్చర్యదశభి జయగయుగశవి
 గళితాగళితజయదర్పవిభవుం డగుచు నభినవరణే న గువడించె నప్పు
 డప్పరబలంబునందుఁ గొందఱు.

152

రా. కరువలిపట్టిక = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి ములభము.

క. నొంచి తదవసరజాతా

చంచలఘనమన్యువహ్నిః సంతతిః దనుః గా

రించుచు నపు డెంతయు నల

యించుచు హాశత్రుభీము నిట్లని పలికెన్.

164

రా. తదవసర = అసమయమందు, జాత మైన, అచంచల = స్థిరమైన, ఘనమన్యుక = అధిక శోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీముక = భయంకరుడైనవాని, వహ్నిసం తతిక = నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యు = అధిక శోకమీనెడి, “మన్యురైశ్యేకతృక్రుధి” అని అ. వహ్నిసంతతిక = అగ్ని సమాహమచేత, తనుక = తనశరీరమును, కారించుచుక = తీసిం పఁజేయుచు, అలయించు = శోషింపఁజేయుచున్న, తనశోకవహ్నిచేతఁ దానే తప్పుడగు చున్నవాని ననుట, భీము నిట్లని పలికెను.

క. కానలః గాయలుః బండ్లు న

నూనముగా మెసఁగి బ్రతుక నికోరీ నీలా

వానరునకు నీకును గుటి

యైనను మద్బలము నొరయ నిర్హం బగునే.

165

భా. కీరీ = తుచ్చుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, అనరునకుక = అరుదునునకును, నీ కును గుటియైనను, కడమ ములభము.

రా. నీలా = సంబుద్ధి. వానరునకు నీకును = కోరియైన నీకును, గుటియై = కనిపిం చుకొని, ననుక = నన్నును, మద్బలమునును, ఒరయక = చెనకుటకు, అర్హంబగునే.

చ. ఒరయటకుఁ ఫలంబు దగ నిందితి పొమ్మని యవ్వహాభుజం

బరుసపుమాటలక దహన బాణహతి హృదయంబు సాల నొ

చి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచె నికటంబున నయ్యెడక రిపు

స్ఫురణకృశానుజక్రియలు సూచుచు రామునితమ్ముఁ డెంతయున్.

రా. పొమ్మని = చతువుగాకయని, మాటలక = మాటలచేతను, దహనబాణ = అ గ్నేయాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి = భేదించి, అవ్వహాభు జాక = నీలుని, రహితచేష్టుని = చేసి విడిచెను, అయ్యెడను, రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ = స్ఫూర్తిని, కృశానుజ = అగ్నివల్ల బుట్టిననీలునియొక్క, క్రియలు = మార్పా చేష్టలను, చూచుచు, రామునితమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, ససంభ్రమాకులుండై యని ముం దరి కన్యాయము.

భా. పరుసప్రమాటలు, అను=అనెడి, దహనముగలుక్కయో బాణముయొక్క యు హతిచే నొంచి విడిచిన, నికటంబునకా = అసమీపముననే, రిపుస్సంగణ=భూరి శ్రవసుప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, ఆమజ్జయలు = సాత్యకిచేవలన, చూచుచు, రాముని=బలరామునియొక్క, తమ్ముడు=కృష్ణుడు, కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుండె.

167

తే. చూడు మటు నరవరజయఃస్ఫూర్తి నార్చె

వైరిసేన భూరిశ్రవోదాగుణరణ

మహిమదనుజబలశ్రీలు మడగ గంభ

టను రిపుగ్రంథు దెగవే న కరుణికిగీడు.

168

భా. కృష్ణుండర్జునుననుమాట, చూడుమటు, నర = అర్జునా, భూరిశ్రవః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దాగుణపైవ, రణగుహికా = యుద్ధభూమియందు, మదనుజ = నాతమ్ముడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడగకా = అణగిపోగా, వైరిసేన యార్చెను, ఇంతటను, రిపు = శత్రువైనభూరిశ్రవసునియొక్క, కంఠంబు = నాస్తమును, తెగవేయకునికి కీడు.

రా. అక్షణుడు రామునితో ననెడుమాట, నరవర = సరిబల్లి... భూరి = అధికమునై, శ్రవోదాగుణ = శ్రవణధయంకరమైన, రణ = శబ్దముయొక్క, “రణోస్త్రీయధి నాధ్వనా” అని రత్నమాల. మహిమకా = అధిక్యముచేత, వైరిసేన, అర్చెను = మోసెను, దనుజబల = రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు = విలాసములు, మడగకా = అడగునట్టుగా, రిపుకా = రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగవేయకునికిగీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణమిమడదని తోచునెడ - కరము జగునట్టి శత్రునివేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

తే. అనుచు దా నన్నమాట జేకొని తడయక

ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుడు జిహ్మ

డరి గరము గుంటుపడ నేయ ననుజగెలుచు

గాంచి మోదించె నరత నటించుచక్రి.

169

రా. అనుచుదాను, అన్నమాటను, రామునిమాటను, జేకొని = అనుమతిఁ బుచ్చుకొనియనుట, సుమిత్రయొక్కనందనుడు = అక్షణుడు, నరతను = మనుష్యత్వమున, నటించుచక్రి = రాముడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తానన్నమాటను, తానొడివమాటను, చేకొని, సుమిత్రనందనుడు = బంధుప్రియుడు, జిహ్మడు = అర్జునుడు, అరి = భూరిశ్రవసునియొక్క, కరం

ఋను, కుంటుపడనేయక = తెగకేయిగా, అరతిక = సమీపమాన, నటించు = నటించెడి, చక్రి = కృష్ణుడు, మోదించెను, ఈపద్యమునందు గరము కుంటుపడునట్లు లరిని నేయనని యన్వయింపదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బభిభయంకరం బయి ప్రవ ర్తితై. 170
రెంటికి సరి సులభము.

ఉ. అంతట రాముతమ్ముడు నిగంఠసమీపగు డైనయట్టిభా
స్వంతుతెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱ న
త్యంతము నేసి యేసి తమదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతః బోరుజష్టరిపుః సత్త్వము నారయుచు మనంబునన్. 171

భా. రాముతమ్ముడు = కృష్ణుడు, భాస్వంతు = సూర్యునియొక్క, తెఱంగు గాంచి, ఇంతటినుండియర్జునవ్యాపారము, జిష్టరిపు = అర్జునుని, రిపు = కర్ణాదులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట, కడమ సులభము.

రా. రాముతమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, భాస్వంతుతెఱంగు = రక్తవర్ణముననుట, కాంచి = పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపుమీఱగాక = శరీరము రక్తమయమగునట్లుగాననుండి, జిష్టరిపు = రావణునియొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుడెంచుకొనెడుమాట.

తే. సమదరోషాహితులఘోరసాయకముల

వానరానీకమును మున్నుగా నలుకుచు

గలిచె భానుసతాదియోధుల నరాతి

విపులభుజశక్తి కొదగాన వెదకియైన. 172

రా. సమదరోషాహి = కూరిసర్పములే, తుల = పోలిక గాగల, ఘోరసాయకములచేత, వానరానీకమును = వానరసమూహమును, భానుసతాది = సుగ్రీవుడు మొదలయిన, అరాతి = రావణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. సమదరోషాహితుల = కూరిశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన = బాణవర్షమును, రానీక, నర = అర్జునులయొక్క, అతివిపుల, కొదగానక = కొదవగానను.

తే. హరులు దగదొట్టిమెలగలే ననినవాజి

తృప్త వారిచె నిపు యతిప్రతాపుఁ

డద్భుతంబుగ నననిశాతాస్త్రనిహతి

గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెల్లాచ్చి. 173

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనవలయుగా, అవనిక = భూమిని, కాల = వాడియైన, అస్త్రనిహతిక = బాణప్రయోగముచే, గ్రొచ్చి = భేదించి, వాజితృష్ణ = గుఱ్ఱాలయొక్క, దప్పిని, వారించెను.

రా. హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిక = యుద్ధమందు, మెలగలేవు. క. 'స్థావరతిర్యక్పదముల, కేవలపునగ్రియలు దలప నేవచనములో, దేవమనుష్యాది క్రియ, భావింపగ నేవచనబహువచనంబు' అని యాంధ్రభాష భూషణము గనుక హరులు మెలగలేవని త్రయోగము. నవమైన, అజితృష్ణక = తిరుగయుద్ధము సేతున నెడు కాండను, వారించెను = అణచెను, ఈయతిప్రతాపుడు = రావణుడు, అత్యర్హులంబు గక = కాకును వెరగవునట్లుగా, నవ = వింతలై, నికాల = తీక్షణములునైన, అస్త్ర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, తానరప్రయోక్త పర్యతమలనన్నియు నుగ్గుచేసినవిగనుక, నిహతిక = ప్రహారముచేత, గ్రొచ్చి = గుడులుగావ్రేసి, కీలాలములు = నెత్తురులు, "కోటిలేంధిని కీలాల"ప్తుని అ. వెల్లిగొనవెల్లార్చి, సరిలేకవారించెనని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. మును పిమ్మహాయోధుఁ ఘనసంగరోత్సాహ,

సన్నాహసంపత్తిఁ విన్నదిమొద

లాప్తసేనాదినఁ హయసంగత్యవి,

రతినిబిడొజుండుఁ రాజరాజ

సింధురాజుబ్రదుకుఁ నెడకుండ రక్షించు,

కొనుటకు నతియత్నమునఁ బరగుట

జెలిసియు నిబ్బలాఁధికుని జయద్రథు,

సద్యోవధార్హునిఁ జంపుటకును

తే. బ్రతినయం బే నొనర్చకఁ పార్థబాణ

ములనె ప్రొద్దు గ్రుంకెడుదాఁకఁ జోరు జరుపు

చున్నవిజయహాని జనింపఁ కున్నె యకట

శత్రునకు దర్పకాల మై సత్త్వ మెక్క.

174

రా. మునుపు = పూర్వమందు, ఇమ్మహాయోధు = రావణునియొక్క, సంగర = యుద్ధమందుఁగల, అవిరతిని = ఎడ లేకకుండుటచేత, బిడొజుండు = ఇంగ్ముడును, రాజరాజ = కుబేరుడును, సింధురాజు = విరుణుడును, అతియత్నమునఁబరగుట = ప్రచ్ఛన్నులై యుండుటననుట, జెలిసియు, జయత్ = సర్వోత్కృష్టత్వమున పరింపుచున్న, రథుక = రథముగలవాని, సద్యోవధార్హునిక = ప్రొద్దుగ్రుంకకమును పేచంపదగినరావణుని, చంపుటకు, బ్రతినయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఒనర్చక, అపార్థ = నిర్భయము

లైన, బాణములచేతనే, శత్రువును దర్పకాలమై సర్వమెక్కఁ = రాక్షసులకురా
త్రి దర్పకాలముగనుక, కడమ నులభము.

భా. ఇస్తుయోధు = అర్జునునియొక్క, సంగర = ప్రతిజ్ఞచేతనేన, “పరిజ్ఞానిసంవి
దాపశ్చసంగరః” అని ఆ. అత్తనే నాదికర్ణాదిబలములయొక్క, సంగతియొక్క, అ
విరతిఁ = ఉడుగమిచేత, నిబిడజంతు = నిబిడమైన లేజముగలవాఁడు, రాజరాజ = దు
ర్యోధనుఁడు, జయద్రథుఁ = పైంధవుని, పార్థ = అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అను
నునికీ గీడు, కడమ నులభము.

వ. అని తలపోసి.

175

తే. కరము భానుబింబము మాయఁ ♦ గప్పె నభము

సంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిఁ

బ్రతిభటుఁడు చూచి నరుఁ డింక ♦ మృగ కెట్టుఁ

బూన్కి విడఁ డని సంరంభమును వహింప.

176

భా. అని తలపోసి = కృష్ణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల = నేత్రముల
యొక్క, రాగమునఁ = అనురాగముచేత, ప్రతిభటుఁడు = పైంధవుఁడు, నభమును = ఆ
కాశమును, చూచి సంరంభమునువహింపఁగా, మాయఁ = మాయచేత, భానుబింబ
మును గప్పెను.

రా. అనితలపోసి = అర్జునుఁడీలాగువిచారించుకొని, రాగమునఁపెంపారుచూ
డ్కి = ఎఱ్ఱనైనచూడ్కిచేత, ప్రతిభటుఁడు = రావణుఁడు, చూచి, నరుఁడు = మనుష్యుఁ
డు, పూన్కి-విడఁడని సంరంభమును వహింపఁగా భానుబింబము, మాయఁ = మాగుఁ
డువారునట్టుగా, అంబకములఁ = బాణములచేత, నభముఁ గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన.

177

సీ. మదిలోనమిత్రాస్తమముకాంక్ష మిక్కిలిఁ

• గలిమిఁ దద్దిశ నంబకప్రయుక్తి

సలుపుచుఁ దత్కాలచావలోపహతాత్మ,

రక్షణం డగువానిఁ ♦ బ్రచురబంధు

సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు,

గున్న క్రియాసహకూరభీమ

సేనానిమాత్రుఁసింహనాదములచే,

నతివిశ్రుతంబుగ ♦ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁ బాకఁ భేదిముఖ్య

భేదములు గన్నులారంగఁ ♦ జూచి మెచ్చ

సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియపటుశరవ్యాసారవిలసనంబు.

178

రా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమి = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశక్త = అత్యున్నతముగా డెడుదిక్కున, అంబకప్రయుక్తి = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = అయిదవ కాలమును, చాపలోప = నిల్లవోపుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణుండగువాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధువయిన, సింధురాజును = సముద్రుడుగలవాని, బలోద్ధితుని, మేఘనాదమునకు = రావణుని, “అనచిచ” యనునూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్తియాశబ్దాదిని నకారపుబొల్లున్నది. న్యక్తియా = రావణునిచేతితిరస్కారమును, అనహ = ఓర్వని, కూరములునై, భీమభయంకరములునయిన, నేనా = వానర సేనలయొక్క, అతిహత్రోయ = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేత, అతివిశ్రుతంబుగ = మిక్కిలి బ్రసిద్ధమగునట్లుగా, అక్రమించి, సప్రగల్భుడైన, రామావరజ = లక్ష్మణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్కవ్యాసారవిలసనంబు, ధృతి = రావణునిధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = నూర్చునియొక్క, తద్దిశక్త = అమాన్యస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్ద్యౌస్పారమును, “అంబకంశేత్రశరయోః” అని వి. తత్కాలమందలిచాపలముచేత, ఉపహత = చెఱుచుకోఁబడిన, అత్మరక్షణుండగువాని, ప్రచురబంధు = ప్రచురబంధువులుగలవాని, సింధురాజును = సింధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్తియా = అధిక తిరస్కారమును, నహ = సమర్థములునై, కూరములునైనభీమసేనునియొక్క, సింహనాదముల సేతనాక్రమించి, ధృతి = సంతోషముచేత, “ధృతిశ్శౌగాంతరేఖరేఖధారణాధ్వరతుష్టిషు” అని వి. పాకభేదిముఖ్యభేదములు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపఁబడిన, విజయనియొక్కపటుశరవ్యాసారవిలసనంబు, సింధురాజును సమయించెనని యన్వయము.

తే. సరగున బునఃప్రకాశితచండధాముః

డగుచు విజయప్రతిష్ఠచో • పువ్వియ కుండ

నిలిపె నాసురకులవైరి • నిజవిచిత్ర

శక్తి నట్లు మున్నేచినశత్రు నడచి.

179

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగాఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన, చండధాముడగుచు = నూర్చుండుగలవాడై, అసురకులవైరి = కృష్ణుఁడు, కడగు ముగ్ధము.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండభామఃడనుమః = ఉగ్రప్రతాపముగల వాడై, విజయప్రతిష్ఠాచోప్పు = శత్రుసంహారముచేసెదవని లగకలోనాడుకొన్న ప్రతిష్ఠాచోప్పు, అవియవంధ, అ, సురకులవైరి = రావణుడు, విజయనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిః = శక్తియను నాయుధముచేత, శత్రుకలక్షణుని, అడవిపడ జేసి, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

180

మ. నునుమేచాయలవామకూర్చియజున్ బాధస్వప్నంబునం
గనకొచ్చారెకుపుణ్యమూర్తిః బ్రయునుగ్రద్వేషిచే నివ్వినం
బున నేయించి మురుంగఁ జేసితఁ గడున్ మూర్ఖాభిలోనక్కట్లా
యచుచున్ రాజులరాజు గుండె రగున్ త్రామన్ దను దేర్పగన్.

రా. అనుజన్మకలక్షణుని, ప్రియక = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజుల రాజులరఘుపతి, రవిపుత్రమను = సుప్రవాదులు, తేర్పగఁ గుండెను.

భా. ముక = ఇటకుముచు వెన్నఁడును, బాధక = దుఃఖమును, స్వప్నంబున = స్వప్నమందైనగాని, కనకయూర్పరకుపుణ్యమూర్తియైనవాని, అనుజ = చల్లలైనసుస్సలను, ప్రియక = పతిని, ఇవ్వినంబున, ఏయించి = చంపించి, మూర్ఖాభిలో, అనుజను మురుంగఁజేసిననియన్యమును, అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుడు, కుండెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితం బగుకోపాగోపంబున

182

తంటికి సరి సులభము.

క. వాయుజననచరవాహనుఁ

డై యేపున నిజచమూదయంబు గడచి రాఁ

బోయెఁ బరిపంధిబలము న

పాయము వొందింతు నేన యనితమకమునన్.

183

భా. వాయుజనన = వాయుపుధంగి వేగముగలవై, “ప్రజవీణనోజవః” అని చర = చరించెడి, వాహనుడై = ఆశ్వములుగలవాడై, పరిపంధిబలము = శత్రు సేనను, కడమ సులభము.

రా. వాయుజుడనడిచినచరము వాహనుడు గాఁగలవాడై, పరిపంధి = రాక్షసుని యొక్క, బలముకలవాఁడను.

క. ఆవీరుడు మును ననగా

రావలిఁ బవనసుతునొంచి • యాత్మబలజయ

శ్రీ వెలయుచిన నెంతయు

వై వస్వతనంతరిన్యపఁవర్యుఁడు గినినెన్.

184

రా. ఆవీరుడు = ఆపరిపంథి-రావణుడు, పవనసుతుఁడు = హనుమంతుని, నృప
వర్యుఁడు = రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతుఁడు = భీముని, నృపవర్యుఁడు = ధర్మ
జుఁడు, కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్లి యాన్యపతి • యేయశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ

జేవ దొఱంగి సాధనవిఁ జేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ.

రాఘవతిచేత మే నెఱుఁగ • కంతటఁ దత్ప్రతిబోధలబ్ధిచే

భావములోఁగలంక చొరఁ బాటెఁ దదీయుల కార్తి హెచ్చఁగన్. 185

భా. ఆన్యపతి = ధర్మరాజు, ఏయశరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యోధనుఁడు,
మే నెఱుఁగక, కుందెనని క్రిందిఁ న్యయము. శల్ = అయిన రాఘవతియొక్క, ప్రతిబోధ
లబ్ధిచేత = ఎఱుకకలిమిచేత, ఆశసమూర్ఖులెలియఁటచేసెనుట, తదీయులకుఁ = కర్ణ
దులకు, భావములో, కలంక = అశుకు, చొరఁబాటెనని క్రిందికన్యయము.

రా. ఆన్యపతియేయ = రాముఁడుజేసెడి, శరంబులచేత, తద్విరోధి = రావ
ణుఁడు, కుందెను, తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేత = అమూర్ఖులెలియఁటచేత, భావము, లోఁగక
= చిన్నఁబోఁగా, తదీయులకుఁ = అంకమందెడివారికి, అర్తిహెచ్చఁగాను, అంకను
జొరఁబాటెను.

ఆ. అంశలోఁ బ్రదీప్త • మైనయక్షపితశ

క్తిని గతంబు మూర్ఖ • మునిగినట్టి

రాకొమరుఁడు లేచి • రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ

ల్పినయతండు వెరఁగునచుమునుంగ.

186

రా. అక్షపిత = అక్షునిరాక్షసయైన రావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తియనెడు
నాయుధముచేత, మూర్ఖమునిగినట్టి రాకొమరుఁడు = అక్షుఁడు, రణమత్తుఁడయ్యెను.

భా. అక్షపిత = చెఱుపఁబడవటువంటి, శక్తిని = బలముచేత, లేచి యన్నండుకన్య
యము, రణమందు, మత్తుఁడయ్యెక = అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ • బలుపురఁ గడుఁ

బేరు కలయట్టితనయోధవీరవరుఁ

నుక్కు మడఁగఁ ద త్తద్వంద్వయుద్ధవిధిసి
బిరుదు లై రిపు లడఁచుచుఁ • బేర్చుటరసి.

187

భా. తెలివిచేకొని = మూర్ఖుడవలసి, ఆరఁడు = ఆర్యోధనుఁడు, తనయొక్క
యోధవీరవగులను ద త్తద్వంద్వయుద్ధవిధిచేత, రిపులు = పాండివులు, అడఁచుచుఁ
బేర్చుట = జయించుటననుట, అరసి = చూచి, పనిచేసిని ముందరపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. తెలివిచేకొని = వివేకము దెచ్చుకొని, ఆరఁడు = రావణుఁడు, కడమనులభిము.

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి.

188

ఆ. అతివిశాలధృతిఁ హాద్రిసిభాన్తుజ
బహురణప్రయత్నఁ భరవినిద్రుఁ
జేసి యరులత్తుల్లు • చెఱుపఁ బంచెద నని
యాత్మనెంచి యతని • నట్ల పనిచె.

189

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రిసిభుఁడైన, అనుజాఁ = కుంభకర్ణుని, బహు
రణ = పెక్కు మోఁతలయొక్క, “ర కరణః” అని ఆ. ప్రయత్నభరముచేత, విని
ద్రుఁ = మేల్కొన్నవానిగా, చేసి, అట్ల = రయించిన ప్రకారముననే, పనిచేసు.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిసి = అద్రినిబోలినవాని, భానుజాఁ = కర్ణుని,
రణ = యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరిమంగు, వినిద్రుఁ = జాగరూకుని, చేసి పనిచేసు.

వ. పనిచిన నశండును నతిభయంకరసన్నాహంబుతోడ నాహవక్రీడకు
నురువడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు.

190

రంటికి సరి సులభము.

చ. ప్రకటత నేడు నీ ననిభఁగంబు వహించితె కించినచిత
భ్రుకుటివిమా క్తికీకృతవిరోధివహూకుచకుంభకర్ణ యూ
జ్ఞ కిటులు భీష్మరోషమునఁ • జేరక తద్దశవాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కట తిగంబుగ మ మ్మిక నైనఁ గావవే.

191

భా. పరివారము కర్ణునితో ననెడుమాట, కించినచితమైన, భ్రుకుటి = బొమ
ముడిచేతనే, విమా క్తికీకృత = హరివిరహితములగాఁ జేయఁబడిన, విరోధివహూ = శత్రు
స్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగ అవాఁడా, కర్ణ = సంబుద్ధి, భీష్మనియందలి రోషము
న, తత్ = అభీష్టునియొక్క, దశవాసర్కబులు = యుద్ధదినములు పదింటిని, చనఁజేసితి
వి, ఇఁకనైనఁ గావవే.

రా. విమాక్తికీకృతమైన విరోధనధూతులముల గలవాఁడా, కుంభకర్త = సల
బుద్ధి. తత్ = అమునుపటిదైన, గత = అన్తచేత నిద్రచేసిననుట, వాసరంబు లారక
చనఁజేసితివి, కడమ సరి.

చ. నరుఁ డని లెక్కనేయఁడు మనంబున శ్లోవు ననుహిత్తుచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియున్ మననాయకుఁ జేమిచెప్ప ని
ద్దురమునుమున్నగాఁ దెలిపి • తోడుగ ని న్నెటు లైనఁ దేక యి
ట్లరికృతభీష్మహాని ననయంబును దుర్బలఁ డయ్యె నక్కటా. 192

రా. నరుఁడని = మనుష్యుఁడని, మననాయకుఁడు = రాజుఁడు, నిద్దుర = నిద్ర
ను, మునుమున్నగాఁ దెలిపి, భీష్మ = భయంకరమైన, హనిచేత, కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు, అనిక = యుద్ధమంటు, శ్లోవుని లెక్కనేయఁడు =
ఎటువంటిశత్రువునైనఁ దృణీకరించుననుట, మననాయకుఁడు = విరోధనుఁడు, ఇద్దుర
మును = ఈయుద్ధమును, మున్నగాఁ దెలిపి నిన్నెట్లులైన, లేక = యుద్ధమునకుఁ దోడు
కరాక, భీష్మునియొక్క హనిచేత దుర్బలఁడయ్యెను, కడమ సరి.

వ. అసి మఱియుం దమదొరలచావు లుగ్గడించి యివి యన్నియు మన
ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీయనాదరంబునంజేసి కాక నీవు గావల
యునని యొనర్చిన నసిమిషలకయిన నసివార్యంబు గాదె యసి ప్రస్తు
తించుచుఁ బరివేష్టించి యత్సాహంబు దీపింపం జేయఁ బెంపొంది
యమందవిక్రమంబున నెందును నెదురులేక యాకీడింజోదుపరబలం
బుల నేలంగలవుచు బలువు పోలువు దెలుపుచుండ నప్పుడు. 193

కంటికి సరి సులభము.

సీ. ప్రశ్నార్థ ప్రవాఁడరాఘటోత్కచలన,
శ్లోంఠరవముఠితఁ • గడుఁ బొదలెడు
నీవీరుఁ గుడియించి • కావుము మనసేన,
ననుహరిసాగ్ధవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునఁతన యానిశాటుఁ డం,
గదధర్మనందనఁగంధవహజ
నాసత్యసుతఁడమూ • హాధానికపులక,
స్ఫూర్తికారణ మైనపొలుపుతోడ
తే. దివసనాయకుఁడటై • గవిసి తత్త్వ
హారయత్నంబు వైఫల్య • మందఁజేసి

దివ్యబాణచక్రప్రాసశీర్షశక్తి

శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెరిపె.

194

భా. కృష్ణుడనెదుమాట, ప్రత్యర్థిభద్రవారణ = శత్రుశుభముల నివారించె
దువాడా, ఘటోత్కచ = సంబుద్ధి. లసత్ = బిప్పుచున్న, కంఠీరవముశీతిక = సింహ
ముఖంగిని, పాదలెదు నీవీరుక = కర్ణుని, కదియించిననసేనగావుము, అను = అనెడి,
హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజనసహితములైన, వాక్యములు, రవిజాక
= కర్ణుని, తలపడఁజెలుపునంతన, అనికాటుఁడు = ఘటోత్కచుఁడు, అంగదక = వేడు
కచేత, ధర్మనందనుఁడును, గంధవహజ = భీముఁడును, నాసత్యసుత = నకులసహదేవులు
ను, చమూనాథ = భృష్టద్యుమ్నుఁడును, అదిక = మొదలుగాఁగలవారికి, పులకన్పూ
ర్తి = రోమాంచమునకు-సంతోషాతిశయమునకనుట, కారణమైన, పాలుపుతోడక =
వికాసముతోడ, దివసనాయకుపట్టిపైక = కర్ణునితోడ, కవిసి, ప్రాస = ఈతెనును,
“ప్రాసస్తుకుంతః” అని అ. శూలమును, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల యాయుధముల
యొక్క, ప్రయోగవిస్ఫురణను నెరిపెను.

రా. ప్రత్యర్థి = శత్రువులనెడి, భద్రవారణ = మత్తేభములయొక్క, ఘటా =
సమూహములయందు, ఉత్క = వేడుకగల, చల = లంఘించుచున్న, సత్కంఠీరవము
రీతిని, అను = అనెడి, హరిసార్థ = వానర సమూహముయొక్క, “సంఘసార్థతు” అని
అ. రవిజాక = సుగ్రీవుని, అంగద = అంగదుఁడును, ధర్మనందన = సుషేణుఁడును, గం
ధవహజ = హనమంతుఁడును, నాసత్యసుత = మైదద్వివిదులును, చమూనాథ = నీలుఁ
డును, అది = అదిగాఁగల, కపులకు, అన్పూర్తికారణము = విచారహేతువు, దివ్య = దే
వతలయొక్క, బాణచక్ర = బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పో మొత్తుటయందు,
శీర్ష మైనశక్తిగల, శూలముఖ్య = శూలశ్రేష్ఠముయొక్క, కడమ సరి.

వ. అతఁడను దానికిఁ దిలంపక సుస్థిగుండయ్యెనప్పుడు.

195

కెట్టికి సరి సులభము.

తే. అంతరమునంద యాశుగఃసంతతిపడి

నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును

దనజుఁడపరిమేయపలాశిఃసనశిలాంభి

హతి నినజు నుగ్రమన్యమూర్ధ్నితునిఁ జేసె.

196

రా. అంతరమునంద = నడుమనే, అశుగఃసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య = కుంభ
కర్ణునిచేత, ఈరిత = ప్రయోగింపఁబడిన, అయధమును = శూలమును, త్రుంచెను, అప.
రిమేయపలాశి = అధికమాంసభిక్షుకుఁడు, దనజుఁడు = కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యక =
అధిక శోపముగలవాని, ఇనజాక = సుగ్రీవుని, మూర్ధ్నితుని చేసెను.

భా. అశుగసంతరి=బాణసమాహమయొక్క, నడిక=వేగముచేత, అందికొ
ని=పొదిగి, వైత్య=ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత=ప్రయోగింపబడిత, అయధమును=
అయధములనన్నిటిని, శ్రుంచెను, దనుజాడు=ఘటోత్కచుడు, పలాశి=వృక్షముల
యొక్కయు, “పలాశిశ్రుదుమాగమాః” అని ఆ. సున=దబ్బమైన, శిలా=రాళ్ల
యొక్కయు, అభిహరిచేత, ఇనజాక=కర్ణుని, ఉగ్రమశ్యు=అధికశోషముచేత, మా
ర్భికునికొ=వ్యాపింపబడ్డవానిగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక యమ్మహాబలునిగృహీతుఁ

జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు

రూపునెడ హరింతుఁ నేపున నావార

లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు.

197

భా. అంతనిలక, అమ్మహాబలకొ=కర్ణుని, నిగృహీతుఁజేసి=నిగ్రహించి-ఆణచి
యనుట, కడను సులభము.

రా. అంతనిలక, అమ్మహాబలనికొ=సుగ్రీవుని, గృహీతుఁజేసి=పట్టుకొని,
హరింతుకొ=కొంపోయెదను, కడను సరి.

తే. రాక్షసుండు భేలాగతిఁ బ్రాజి యగుచు

నర్కనందనునెత్తి బాహాంతరమున

నానగి మహాశుగంబులఁ వానగురిసెఁ

దద్బలంబుల మనములుఁ దల్లడిలఁగ.

198

రా. రాక్షసుండు=కుంభకర్ణుడు, భేలాగతి=లీలాగమనముచేత, ప్రాజియగు
చుకొ=ఓప్పుచున్నవాడై, అర్కనందనుకొ=సుగ్రీవుని, ఎత్తి, బాహాంతరమునకొ=
రొమ్మన, అనగకొ=నిలుచుకొగా, రిత్=అనుగ్రీవునియొక్క, బలశ్రేణి, మహాత్
=అధికమైన, శుకొ=శోకముచేసగు, “మన్యుశోకారుశుకప్రియా” మ్మని ఆ. అం
బుల=ఉదకములయొక్క-కన్నీళ్లయొక్క యనుట, వానగురిసెను.

భా. రాక్షసుండు=ఘటోత్కచుండు, ఖ=అకాశమందును, “గగనమనంతం
సురవర్షఖ” మ్మని ఆ. ఇలా=ధూమియందునగు, గతి=సంచారముచేత, ప్రాజియగుచు,
క్రమముననీ, అర్కనందను=కర్ణునియొక్క, నెత్తికొ=శిరమునందును, బాహాంతర
మునకొ=ఎత్తస్థలమందును, అనగకొ=అనునట్లుగా, రిత్=కర్ణునియొక్క, బల
శ్రేణిమనములు తల్లడిలఁగ, మహాశుగంబులవాన=బాణవర్షమును, కురిసెను.

సీ. అరికిన ట్లగపడిఁ యనిషేధనీయమ్మా

నుం డై వివస్వత్తనూభవుండు

గడు నంతః దెలివొంది • కటకటా వీఁ డింత,
 చేయునే యే నిడ • ఛెండినై తు
 వెన వీని నత్యంతఃవిశ్రుతినానత్వ,
 మును జెందునట్లుగా • ననుచు రేసి
 సరభసోత్థానుఁ డై • కరములసద్దశ,
 నమ్ములనై పుణి • మువ్వరముగఁ

ఆ. దనతలఁచినయట్లు • మనుజుశార్దూలున
 వార్యమన్యువికృతఃపదనుఁ గాఁగ
 నవయవములు వ్రచ్చి • యభ్రమునకుఁ బాఱ
 నడఁచె వాఁడు పినుగునట్లన్మోయ.

•199

భా. అనిషేధనియమానుపశక్యమాగాని, మానుండై = అభిమానముగలవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = కర్ణుండు, తెలివొంది = ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని, అత్యంతవిశ్రుతి = అత్యంతప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందునట్లుగా, నాకార్యమునకుఁ గీర్తివచ్చునట్లుగాననుట, వీనిఁజెండినైతుననుచు, సరభసమైన, ఉత్థాన = ఉత్సాహముగలవాఁడై, కరము = మిక్కిలి, లసత్ = ఓప్పచున్న, దశక = అష్టనుభంగిననుట, అమ్ములనైపుణి = బాణచాతుర్యము, మువ్వరముగ, దనుజశార్దూలుకొ = ఘట్టోత్కచుని, మన్యు = శ్రోధముచేత, వికృతపదనుఁగాఁగ, అభ్రమునకుకొ = అకాశమునకు, పాఱనడఁచెకొ = పాఱఁగొట్టెను.

రా. అనిషేధ = అడ్డపెట్టుటలేకుండునట్లుగా, నియమానుండై = కొంపొలుకుచున్నవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = సుగ్రీవుండు, తెలివొంది = మూర్ఖుఁడెరిసి, అత్యంతమును, విశ్రుతినానత్వమును = విగతములైన కర్ణ సానికిములుకలవాఁడౌటను, చెందునట్లుగా, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, ఉత్థాన = ఎగయుటగలవాఁడై, కరములకొ = మాస్తములచేతను, సద్దశనమ్ములకొ = వాడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యుకొ = శ్రోధముగల, దనుజశార్దూలుకొ = కుంభకర్ణుని, విగతపదనుఁగాఁగ, వచ్చి, అభ్రమునకు, పాఱకొ = ఎగయఁగా, వాఁడు = అకుంభిర్గుండు, అడఁచెను = శ్రుద్దెను.

వ. అప్పు డప్పద్మబంధునందనుండ.

200

తే. ఈతెఱంగున ఘనదైత్యుఁచేత నొవ్వఁ
 బొదువఁబడియునుఁ గ్రమ్ముఁ • బొదువనీక
 చనియె నగభృశప్రీతితో • వినుతి నేయఁ
 దనబలము గూడ దనుజుండు • గనలె మిగుల.

201

రా. క్రమమబోదువనిక = మఱియుబట్టువడక, అనిభృత = వ్యక్తమైన, ప్రీతి
తో, తనబలము, కూడక = కూడునట్టుగా, చనియెను, దనుజుడు = కుంభకర్ణు
డు, కనలెను.

భా. క్రమమబోదువనిక = తిరుగ వానిజయించుటకు, నికచనియె = నికొక్కనికే
చెల్లెను, అని = ఇటని, భృత = భరింపబడిన, ప్రీతితో, విజరినీయక = స్త్రోత్రముచేయ
గా, తనబలము = తనసేనను, కూడగా, దనుజుడు = సుబోత్కచుడు, కనలెను.

ఉత్సాహ. కనలి యసుర ప్రళయకాలుకరణే బేర్చి పగల బ
ల్తానల కుటికి యుటికి చనియ • మోది యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి • పోటుదొరలు జెరలగా
వనజమిత్రసంతతి ననవన్యు జేరె బోరికిన్.

202

భా. అ, శుభలక్షణంబునక = శుభమైనయుక్తులగుననే, “నిర్వాప్తసారస్థితా
కాలవిశేషోత్సవయోగక్షణః” అని అ. కూరునికి యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనజ
మిత్రసంతతిక = కర్ణుని, చేరెను.

రా. కనలి, అసుర = కుంభకర్ణుడు, అను = శీఘ్రమైన, భక్షణంబున, వనజమిత్ర
సంతతిక = సూర్యసంకముగల, అనవన్యుక = రాముని, చేరెను, కడమ సరి.

వ, చేరి యుట్లనియె.

203

నీ. విను నీవు వాండ్రవీం ద్రను జయించితి నని,

క్రొవ్వకు మిచట నక్కొలదిబోడు

భూరిప్రతాపసిందూరయశశ్చమ,

రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి

కుంభకర్ణుడు రణక్రూరుండు భీమను,

తుండాహుతత్వదుష్పండబలుడు

బలురక్కనుడు పోర • బ్రబ్బినాఁ డిట్టిన,

న్నెటిగి మార్కొను మిప్పుడే బృహరణ

తే. వై భవాలంబసదనుజవధవిధి నిను

గలచి యిడె మ్రొంగ గదిసితి • నిలునిలు మని

ప్రాధి గనుటకు దగ చాశరథివరేణ్య

కర్ణకఠినముల్ నీశౌర్యకథలు సభల.

204

రా. కుంభకర్ణుడు రామునితోనగుమాట, భూరిప్రతాపమనెడిసిందూరము
చేరెను, యశ = కీర్తియనెడి, చామరములచేరెను, అత్యలంకృత = మిక్కిలి నలంకరింపఁ

బడిన, కకుబంత=దిగంతములయందున్న, దంతి=గజములుగలవాడు, భీమ=భయంక
 రమైన, సు=లేస్సిన, తుండ=ముఖమును, “నక్త్రాన్వేషణసంకుండ” మని అ. అ
 మాత=ప్రేత్యబడిన, త్వత్=నీయొక్క, ఉద్దండబలములుగలవాడు, పృగు=అధిక
 మైన, రణవైభవమునకు, అలంబ=అనలంబమైన, సన్=లేస్సిన, అనుజ=చిత్తుడైన
 లక్ష్మణునియొక్క, వధవిధిచేత, అని=యద్ధమందుగల, ప్రాధిగనుటకు, తగ్గ=తగు
 నట్లుగా, నినుమ్రంగగదిసితిని, దాశరథిరేణ్య-సంబుద్ధి. నిశౌర్యకథలు సభలను, క
 ర్ణకఠినములు=వినగూడకున్నవి.

భా. కర్ణునితోఁగుటోత్కచుడనెడుమాట, ఆశ్మలంకృతములైనదిగంతదంతుల
 యొక్క, కుంభకర్ణ=కుంభస్థలములును జెవులునుగలవాడు, క్రమముననే యలంకార
 మిది, భీమసుతుండు = భీమునికుమారుడు, అమాత = భస్మమునేయబడిన, త్వత్=
 నీయొక్క, ఉద్దండబలములుగలవాడు, పృగు=అధికమైన, రణవైభవముగల, అలంబ
 సదనుజునియొక్క వధవిధిచేత నినుగలచి మ్రంగగదిసితిని=అలంబానుమరిజంపితిని
 నిన్నును మ్రంగగదిసితినిననుట, నిలునిలును, అని=ఇటుని, ప్రాధిగనుటకు, తగ్గగు,
 తొల్లింటివలె రణప్రాధి నాముందరజెల్లదనుట, రథిరేణ్య=కర్ణ-సంబుద్ధి. నిశౌర్య
 కథలు=పంథములు, కఠినములు=ఇవి చెల్లనివి శాత్పర్యము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ

దనుజుడు యుద్ధంబు చేసి • తచ్చక్తి దుదన్

దనువుతగు లుడుఘోనియెం

దనవారలు గలగఁ బగఱదళములు సెలగన్.

205

భా. తత్=అకన్యనియొక్క, శక్తిక్=ఇంద్రదత్తశక్తిచేత.

రా. తత్=అరానునియొక్క, శక్తిక్=బలిమిచేత, కషమ సులభము.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగువోరు • గొంత జగుగ

నశ్రముఁ డతెకాయాభిఖ్యుఁ • డఖిలరణక

శాధికారి గాంధీర్యతో • మధిఘటోద్భ

వుండు ద్రుపదముఖ్యుఁ బలువుర వసించె.

206

రా. అఖిలరణక శాధికులైన, అరి = శత్రువులయొక్క, గాంధీర్యమనెడి,
 తోయధి=సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుడైనవాడు, అతికాయాభి
 ఖ్యుడు = అతెకా మోడమవాడు, ద్రుపదముఖ్యులక్ = వనచరశ్రేష్ఠులను వానర
 ముఖ్యులననుట, విధించెను.

భా. అంతక్ = ఘటోత్కచుడునుచ్చినతగువాత, అరి = అత్యంతమును,
 కాయాభిఖ్యు = దేహకాంతిగలవాడు, “అభిఖ్యానానుభవయో” అని వి, అక్ర

ముడు గడుక దేహకాంతకలుగదనుట, రణకళాధికారి, గాంధీర్యతోయధి,
ఘటోద్భవుడు = ద్రోణుడు, ద్రుపదముఖ్యులక = ద్రుపదుడు మొదలయిన
వారిని, విధించెను.

మ. అనివాద్యం దశః దంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తాప్రస
ర్తనచేతం గురుమానసాస్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెం దనుం
దనునిర్ముక్తునిఁ జేయుచు విశిఖసంధానాః వేగప్రపం
చనసౌమిత్రి యనేకయుద్ధకృతిధృష్టద్యుమ్నః వేపారగన్. 207

భా. అతడు = ద్రోణుడు, అంతటను, తనయ = కుమారునియొక్క - ఆశ్వ
త్థామయొక్క, మిథ్యా = అసత్యమైన, మృత్యువార్తాప్రసర్తనచేత, తను, తనునిర్ముక్తు
నికొనిదేహనిర్ముక్తునిగా, చేయుచుకొనెను = తనకుదానేదే గామువిడుదలచేసెనుట, విశిఖ =
బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన, ప్రపంచన = ప్రయోగమందును,
సౌమిత్రి = లక్షణుండైనవాడు, అనేకయుద్ధములందును, కృతి = నేర్పరియైనవాడు,
ధృష్టద్యుమ్నుడు, వేపారగా, గురు = అధికమానట్లుగా, పెద్దయొక్కయనికొని,
మానసమందు, అర్పిత = పెట్టబడిన, విషాదముచేతిగ్లానిగలవాడయ్యెను.

రా. అతడు = అతికాయుడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి యతి
వేగముయొక్క, ప్రపంచనకొనెను = విస్తరించుటచేత, “పదివిస్తారే” అని ధానువు.
సౌమిత్రి = లక్షణుడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = దృఢమైన, ద్యుమ్ను
= సత్త్వముగలవాడు, “మృత్యుంస్యాచ్చబలేషనే” అని వి. వేపారగా, తనుకొనెను
తన్ను, తను నిర్ముక్తునిఁ జేయుచు, తనయొక్క, అమిథ్యా = అసత్యమైన, మృత్యువార్త
యొక్క, ప్రసర్తనచేతకొనెను = వినిపించుటచే, గురు = తండ్రియైనరావణునియొక్క, మాన
సమందర్పితవిషాదగ్లానియయ్యెను అని యన్వయము అకాయుడు నొచ్చెను = అనాత్మ
విని రావణుడు కన్తిపడెననట.

వ. అంత.

208

సీ. గురుదివ్యబాణచాతురిని గూటినవాని,

గారావుబట్టి నఖండవిక్ర

మోగునెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పు,

దనకొనర్పగజాలు • నని గణించి

యాతీవ్రబలుబహుభాతృనాశకర్క,

తరిమన్మదశముఖు • డరివధముచ

కత్యావరతః బంచే • స. ప్ర. న. పు. శి. జూ. పే.

నతఃకును బ్రహ్మేణ • అపగ. స. ర.

తే. చేష్టు లైరి తద్భ్రష్టాస్త్రప్రపిష్ఠంభణమున

కేదురు లేక మూర్ఖత్వాననుదము లడగఁ

దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న

మున బిరుచు డింప కపు డొప్పి • న. స. ల. ను. పు. శి. ర.

209

రా. గురుఁ = అధిక మైన, దుర్యోధనుండవించుకొనునట్లు శత్రువుగానివాడని, బహుభాగ్యనాశముచేతఁ గఠోరతరములైన, మమ్యక్ = శోక శ్రావములగుటవని, దశ ముఖుఁడు = రావణుఁడు, పంచేను = అంపెను, తత్ = అయింద్ర జన్మముకొని, బ్రహ్మ స్త్ర విద్యంభణమున కేదురు లేక, మూర్ఖఁ = మూర్ఖ చేత, మానమదము లడగఁగా, ప్రతి వీరులు = రామాదులు, అపగతరణచేష్టులైరి, తత్ = అబ్రహ్మ స్త్రముయొక్క, ప్రతి విధాన = ప్రతిక్రియకు, కుశల = సమర్థమునై, ఆచ్యుత = స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుఁ = ద్రోణుని, మీతినవాని, ద్రివిదియొక్క గారాపుఁబట్టిన, ఉగ్రుఁడైనవాని, అతీత బలుని, ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధనుఁడు, అనిఁ = యుద్ధమంగు, గెల్చును, ఓనర్పగఁజూచునని, బహుభాగ్యనాశముచేతఁ గఠో రతరమైన వాన్యదశగల ముఖముగలవాఁడని గుర్యోధనునికి విశేషణము. అరవిధ మునకుఁ బంచేను, తద్భ్రష్టా = అబ్రహ్మణునియొక్క, అస్త్ర విద్యంభణమునను, మూర్ఖఁ = వ్యాపించుచున్న, “మూర్ఖామోహనముచ్చాయమోః” అని ధాతువు. మాన మును మదము నడగఁగా, తత్ = అబ్రహ్మణునిబాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుఁడైన, ఆచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రశవీరులు, అప గత = విడువబడిన, రణచేష్టగలవారలైరి యని క్రింతటికన్యాయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధములు పడివైచి యానారాముణాస్త్రమునకు నమస్కరించి రనుట, అపుడు, అనిలసశుఁడు = భీముఁడు, బిరుసుడింపకయొప్పెను = నమస్కరించక యిండ్డెననుట.

వ. అంత.

210

ఆ. అతఃకు సకలస్థైర్యవితతిని సంజన, నౌషధిసమానయనవిహితపు

నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్జన కెక్కు, శౌర్యవిక్రమనియాచర్య నడపె.

భా. అతఃకుఁ = భీముఁడును, సంజ్ఞాకావధీసమాన, అనఁ = అనఁగాను, స్థైర్యవితతిని, విహితఁ = చేయబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిగా నొనర్చి వర్జనకెక్కిడి, శౌరి = కృష్ణునియొక్క, అనిక్రమ = విక్రమరహితమైన, నయచర్యఁ = నీతిమార్గమును, నడపెను, కృష్ణునియొక్క సంజ్ఞానివంటివీతచేత భీముఁడు నాయుధమును విడిచెననుట.

రా. ఆశ్రమం=హనుమంతుడు, సకలశైవ్యవితర, సంతానవధులయొక్క, సమానయన=తెచ్చుటచేత, విహంతమైన, ప్రసాదప్రత్యగః = అలగ బ్రతుకుట గల దానిగా, ఒనర్చి, కార్యముయొక్కయు, విక్రమ = అధి సామ్యముయొక్కయు, నయ=నీతియొక్కయు, చర్యన నడపెను.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహారి నుతిం)

రనఘ నీదుచుహత్త్వ ప్తే యని పోగడఁగ

వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవై భవ మిట

లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రొవ్వడఁచి తనును.

212

రా. హరిః=హనుమంతుని, నారాయణ = లక్ష్మణవార్యము, మహాస్త్ర= బ్రహ్మాస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు = భర్తరాజులు, రంటికి నరి కడమ నులగము.

చ. అలఘువిపన్నహస్తానమునల్లు తరించి పునర్నహోద్ధృతః

వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగభయంకరచీల దాకి పం

పలరఁగఁ బోరె వైరిదయ మర్కజఁ డు వహించె మిక్కిలి

బలిమిఁ బ్రకంపితస్వప్రతనాపరిపాలనకార్మగారము.

213

భా. తద్రజని=అరాత్రి, వేగక=వేగగా, అలఘు=అలఘుమందు.

రా. తద్రజని=అరాత్రియందు.

మ. రవిపుత్రుం డని కిల్లు పూసి ప్రతిగర్భదీప్తిరసంహరిన్

ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్మకూభజయశోభివ్యాప్తి మీఞ్మ మను

ష్యవిభుం దుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారిణోబుట్టుగఁ

భువిఁ గూల్చె బచనాత్మజుండు బలిమిఁ దుశ్శానాభిఖ్యునిన్. 214

రా. రవిపుత్రుండు=సుగ్రవుడు, ప్రతిగర్భతో=మాటుమలయుచున్న, వైరి=

శత్రువులయొక్క, సహారముయొక్క, క్షోప్తి = చేరిచే, విరాజిత్ = ప్రకాశంపు

చున్న, భీష్మ = భీష్మకరుడైన, కుంభ = కుంభుడనెడి కుంభకర్మనికుమారునియొక్క,

జయముచేత, శోభి=ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిక=వ్యాపారముచేత, మనుష్యవిభుండు=

రాముడు, ఉబ్బఁగ, మీఞ్మ, అప్రబలదోషాచారి = అత్రబలుడైన నక్తంచ

రునియొక్క, “దోషానక్తంచరజని” అని వి. తోబుట్టుగఁ=అమ్మడైన నికుంభుని,

దుశ్శాన=అణపరాని, అభిఖ్యునిక=కాలగలవాని, “అభిఖ్యవామశోభయోః”

అని అ. పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్రుండు=కరుడు, విరాజచ్ఛరముల గల భీష్మనియొక్క, కుంభ=

దోషునియొక్కయు, యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు = దుశ్శానముడు,

ఉబ్బగ మీటె=భీష్మద్రోణులకంటెను రెస్సగా జగడము సేసెననుట. ఆప్రబల
దోషచారి=మిక్కిలి దురాచారియైన దుర్యోధనునియొక్కతోబుట్టుగును, దుక్కాస
నాభిఖ్యునికొ=దుక్కాసనుడనెడు శేరుగలవాని, పననాత్తజాండు కూల్చెను.

వ. అంత.

215

సీ. ఆహవనుహిమకః॥రాక్షయాతులసత్ప్ర,
రాప మత్యంతమ్ము ॥ దనరః గనలి
నూర్యసంతతినర॥వర్యుండు సాహసౌ,
ద్ధత్యశౌర్యాదిదు॥రాంతప్యత్తిః
బ్రబలువానిని ధర్త॥రాజవీడు సౌరంగః,
దటిమే బాణముల నెంతయుఁ గలంచి
తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా,
సవినిర్గతుం డయి ॥ సరభసమున

ఆ. స్వశ్రితనికురుంబ॥వనశిఖమేఘనా
దాభేధానుఁ డాబ॥లాఘ్యమీ॥ద
నడచి దుర మొనర్చె ॥ నభమున నుండి ని
ర్జరులు బెగడ నిగుడు॥సాయకముల.

216

భా. ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమునుజేయుచున్న,
అక్షయ=అక్షయమునయి, ఆరుల = సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరునట్లుగా, నూర్య
సంతతినరవర్యుండు=కర్ణుడు, వృత్తిచేత బ్రబలువాని ధర్తరాజును వీడుఁజొరంగదటి
మొను, తతో=ఆ, భ్రాతృభంగమంతయు నప్పుడరసి, వాసవి=అర్జునుడు, స్వశ్రిత =
నిజాశ్రితులనెడు, వనశిఖ=ఆడవినెమళ్లు, “శిఖాశశ్శిఖీకేరీ” అని ఆ. మేఘనాద
మువలటి, అభిధాన=శేరుగలవాడు, అర్జునునికి విశేషణము. అబలాశక్తమీ॥దనడచి,
సాయకములకొ=బాణములంత, నభముననుండి = అకాశమందుండి, నిర్జరులు బెగడు
నట్లుగా దుర మొనర్చెను.

రా. ఆహవనుహికొ = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు=మకరాక్షుఁ
డను ఖరాసుగుని పుత్రునియొక్క, “నైర్యతోయాతురక్షసీ” అని ఆ. లసత్ప్రతాప
మత్యంతమ్ము తనరుచుండఁగాఁగనలి, నూర్యసంతతినరవర్యుండు=రాముడు, వృత్తిచేతఁ
బ్రబలెడువానిని=ఆమకరాక్షుని, ధర్తరాజవీడు = యమలోకమును, చౌరంగదటి
మొకొ=చంపెననుట, తద్భ్రాతృభంగమ్ము= ఆమకరాక్షునిమరణమును, అరసి, వాసవి
గృహములలోఁబడి, వినిర్గతుండయి, స్వశ్శ్రిత = దేశంబునెడి, వనమునకు, శిఖ=అగ్ని

వంటినాడు, మేఘనాదాభిధానుడు = ఇంద్రజిత్తు, అబలాభిమీరణ = నేనతోఁ
గూడిన కామనిమీరణ, నడచి శభముననుండి దురమి ర్చును.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి.

217

ఉత్సాహ. వెరవు నేవుఁ జూపెడు ప్రతివీరువిక్రమక్రియా

గరిమమును సహింపలేక • కలను దొఱంగి పోయి భాఁ

దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ • దెగువ మిగుల దరప కె

ట్లగును ననుచు నహితబలము • లలఁగి కలఁగఁ దెగుచును. 218

రా. గరిమ = మహత్త్వమును, మును = మునుపు.

భా. గరిమమును = అశిశయమును, కడకు సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతిప్రబలితః స్ఫారప్రతాపావయో

జ్వలనంయద్రభసంబురుద్రుమఖసంఽచారక్రియః మీఱఁగా

నలఁగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతానము

య్యలఘుస్థేముఁడుఁ దత్ప్రతాపశిఖి మాఽయంజేసి యార్చెం దగర్.

భా. బలదీప్తమయిన, అశుగసంతతి = బాణజాలముచేరి, ప్రబలితమైన, స్ఫార
= ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపావయముచేత నజ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధ
మందుఁగల్గి, “సంయత్సమిత్యాజసమియ్యద్ధ” మని అ. ర. సంబు = అటోపము,
రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియః = దక్షిణ్యరక్తిడను, మీఱఁగా నట్టియెడను,
అనాకీశసంతానము = అర్జునుఁడు, ప్రతివీరుని = కర్ణుని, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థే
ముఁడుక = కర్ణుఁడును, తత్ = అయ్యునియొక్క, ప్రతాపశిఖిక = ప్రతాపాగ్నిని,
మాఽయంజేసి యార్చెను.

రా. బలదీప్తఁడైన, అశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత = ప్రబలము
గాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపావయముచేత నజ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధము
యొక్క, రభసంబు = వేగము, ఉరు = అధికమైన, ద్రుమ = నృక్షములయొక్క, ఖసం
చారక్రియః = అకసమునవిసరిస్త్రాయటచేత, మీఱఁగాక = మిక్కిలియు నొప్పఁగా,
నానా, కీశసంతానము = వానరసమూహము, ప్రతివీరుక = ఇంద్రజిత్తును, నలఁగించెను,
అయ్యలఘుస్థేముఁడుక = అధికశ్లెఘ్యముగల యాయంద్రజిత్తును, మాఽయంజేసి = మాయ
చేత, తత్ = అవానరసమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖిని, అర్చక = చల్లార్చెను.

వ. అంత.

220

క. మాననిధి జిహ్వాఁడు సుమి

త్రానందనుఁ డన్నపను పుదంచితవృత్తిఁ

మానసధృతిః బేనుపగ నః

పై నడరి శరోశ్రవృష్టిః • బహిఃగించే వశిన్.

221

రా. జిహ్వాఁడు = జయశీలాఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు = లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర = బంధువులను, ఆనందనుఁడు = సంతోష పెట్టెనువాఁడు, మానస మంగుఁగల, ధృతిః = సంతోషమును, కడను సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచుఁ

బరఁగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య

స్ఫురణాఘ్న సతని నతఁడఁ

సరభసనారాచవృష్టిః • సంవృత్తుః జేసిన్.

222

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభవస్థైర్యస్ఫురణచేత శాఘ్నని, అతనిఁ = అర్జునుని, అతఁడుఁ = కన్ఠుఁడును, నారాచవృష్టిచేత, సంవృత్తుఁ జేసెఁ = అవరింపబడవానిఁగాఁజేసెను.

రా. మహాబలజ = హనుమంగుఁడు, యానుక్ = వాహనముగాఁగలవాని, అతనిఁ = లక్ష్మణుని, అతఁడుఁ = ఇంద్రజిత్తును, చేసెను, కడను సులభము.

వ. ఇట్లు దలపడి.

223

ఆ. సరిగఁ బోరి రక్కః • జపుశోదు లిరువురుఁ

గరియుఁ గరియుఁ బోలె • గడిఁదిలావు

గిరియుఁ గిరియుఁ బోలె • శంఖుఁ శాల్మియు

హరియుఁ హరియుఁ బోలె • నగుట వొడల.

224

కంటిః సరి సులభము.

సీ. బండ్లొరులసరోషహుంకృతిః శైరలుచుఁ

శైరలితూపులవాన • గురిసి కురిసి

శరవృష్టిః బశ్యంత్రసమితిచే నలుగుఁ

నటికి పై నమ్ములు • వజిపి పజిపి

సాధనవికలత • సాధించి మించుచు,

మించి. నెచ్చేనులు • నొంచి నొంచి

దివ్యాస్త్రముఁ సాలఁ • దెగువమై నేయుచు,

నేసి నిష్ఫల మైన • కేసి కేసి

తే. లలి నొకరొకర్లకడఁగల • లక్ష్మణేంద్ర

జిత్తులాఢీలశౌర్యలై • చిత్రరణము

సలిపి గొకకొంతతడవు వాసనవిరోచ

నాత్మజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల.

225

రా. లక్షణేంద్రజిగులు, అభీలకౌర్యలై, వాసన=ఇంద్రనియొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లః జిత్రరణమును జరిపిరి.

భా. లక్షణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు, కులా = సామ్యముచేత, అభీల = భయంకరమైన, కౌర్యముగలవారై, వాసనవిరోచన = ఇంద్ర నూర్యులయొక్క, అత్మజులు = అర్జునకర్ణులు, “ద్వంద్వం తే శ్రామమాణంపదంప్ర త్యేకమభిసంబధ్యతే” అనున్వాయమువల్ల వాసనాత్మజుడును విరోచనాత్మజుడు ననుట.

వ. అంత.

226

ఆ. చతురశల్యరచిత సారథ్యయోగాధి

గతమదాతిశయ నఖండధైర్యుః

బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు

రాముతమ్ముడు సురరాజు మెచ్చు.

227

భా. చతురుడైనశల్యునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత = పొందఁబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక = కర్ణుని, వధించెను, విజయుండు, రాముతమ్ముడు, కృష్ణుడును.

రా. చతుర, శల్య = బాణములచేత, ‘శల్యంపంశిశలాకాయాంశంకుతోమరయో రపి, శల్యఃకర్చిస్తహీసాల శ్చ్యవిస్తదనకాదపః’ అని రత్నమాల. రచితమైన సారథియొక్క, అయోగ = వియోగముచేతనయిన, అధి = మనోవ్యధచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిక = ఇంద్రజిగులు, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయుడుగలవాడు, రాముతమ్ముడు = లక్ష్మణుడు, వధించెను.

సీ. అతిదుర్జయుం డైనప్రత్తిగీరు నిట్లుచూ,

వణచి యబ్బలుమగం డన్నకడకుఁ

జని మ్రొక్క నన్నరేశ్వరుఁ డెత్తి కౌగిటఁ,

జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ

బరగె నామఱునాఁడు ప్రాథమద్రవిభుండు,

ప్రదళితబహువైరిపం కిగళుఁడు

సేనాని యైనను శివుఁ డైనఁ గేశవుఁ,

డైన నదిర్చి నాయప్రములకుఁ

తే. గ్రాణములు వెచ్చవెట్టిక • బ్రతికి పోవ
లేడకట నాకు ననుఁ జేమిలెక్క యనుచుఁ
దనకురుబహుఘరయోపిఁ భావమహిను
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై • నడచి పోరె.

228

రా. అమలునాఁడు, ప్రాధిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి=సూర్యునియొక్క,
భ=కాంతివంటికాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తిగనఁడు=రావణుఁడు,
నాకు, ననుఁడు=మనుష్యుఁడు, ఏమిలెక్కఁకునుమఁ దనకు, ఉరుబలౌఘ=అధిక నేనా
సమూహముయొక్క, రయోపిభావమహిను, కడఁకఁ=రోషమును, పెనుపంగ, అతని
పైఁ=రామునిమీఁద.

భా. ప్రాధిచేత, ప్రదళితములైన బహువైరిపంక్తులయొక్క గళములు గల
వాఁడు, మద్రవిభుండు=శల్యుఁడు, నేనానియై=దళపాయయై, తనయొక్కకురుబలౌ
ఘముయొక్కయు, అతనిపైఁ=ధర్మరాజుమీఁద, పోరెను, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు.

తే. ఆనృపతి పై న్యమును గదఁనాతిలోలు
భానుజులసద్భుజాశక్తి • ప్రాపుగఁ గొని
యాఁగఁ దచ్చ్యోజేఁబు • నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁడనఁ బర్వనతఁడు మెఱసి.

229

భా. ఆనృపతి=ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, ఆతిలోలుఁ=ఆతిప్రియు
లైన, “లోలుపోలోలుభోలోలు” అని ఆ. ఆనుజుల=తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తిని
ప్రాపుగఁగొని, తత్=ఆశల్యునియొక్క, తేజంబునాఁగెను, అనిఁ = యుద్ధమందు,
విరూపాక్షుఁడనఁ=రుద్రుఁడనఁగా, పర్వ=ఓప్పెడి, ఆతఁడు=శల్యుఁడు, అతనిఁ=
ధర్మరాజునని నొంచెఁ=నొప్పించెను.

రా. ఆనృపతి=రాముఁడు, పైన్యమును, కదనాతిలోలుఁడైన, భానుజుఁ=
సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తిని=ప్రాపుగఁగొని, తత్=ఆరావణునియొక్క, శల్య=బాణ
ములయొక్క, తేజంబునాఁగెను, అతనిఁ=సుగ్రీవుని, విరూపాక్షుఁడనఁబర్వనతఁడు
=విరూపాక్షుఁడనెడురాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిస్సలు గురియుకోపంబునం జూపు దీపింప నానమర
శూరు నాలోకించి.

230

రంటికి సరి సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజిచతురతఁ దెగకపోఁ

డింక ననుచు నాపులెల్లఁ జెలఁగ

మిపులఁ గినుకఁ గెరలుఁ రవిసూనునందను

భాన మపుడు వింతఁ యై వెలింగె.

231

రా. ఇతఁడు=విరూపాక్షఁడు, మామక=నానబంధవైన, అజిచతురతఁ=యద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁగెరలు=కోపోద్రిక్తుడైన, రవిసూనునందుఁ=సుగ్రీవునియందు, అనుభావము=ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు=ధర్మరాజు, మామకఁ=శత్రువు పట్లను, అజిచతురతఁ=అజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు=తగ్గహింపకమానఁడు, అనుచు నాపులెల్లఁజెలఁగ, రవిసూనునందుఁ=ధర్మరాజునియొక్క, భానము వింతయై వెలింగెను.

వ. అపీఠశాస్త్రాలంబు పెద్దయంద్రాద్దు దద్దయు నుద్దీక్షకౌర్యుండై.

రెంటికిని సరి.

క. అని నేసి చేసి యంతట

మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధమహిమాఘోరిని

ఘనుఁ బ్రతీసరు విరూపా

క్షునిశ క్తిప్రాశిచేతఁ గూల్చి చెలంగెన్.

233

భా. యుద్ధమహిమంగ, మాతులనిఁ = మేననామయైనట్లుని, “మాతృభ్రాతృమాతులఁ” అని అ. విరూపాక్షునిశక్తిప్రాశిచేతఁ = సుద్రుఁడిచ్చినశక్తి మహిమచేత, కూల్చి=చంపి, చెలంగెఁ=సంతోషమున అప్పురొను.

రా. యుద్ధమహిమచేత, అశులునిఁ=సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని, శక్తి=సత్త్వముయొక్క, ప్రాశిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

క. పరదుస్సహశల్యమహో, దర్శనాశన మాచరించి తగునై నికుల

గర వలరించినశౌర్య, స్ఫురితునతనిబొగడియట్లు మహిముఖ్యుల్.

రా. పర=శత్రువులకు, దర్శనమువైన, శల్య=బాణములుగల, “శల్యంబంశ శలాకాయాంశంకుతోమరయోరపి, శల్యఃకశ్చిన్నహిపాలః” అని నిఘ. మహోదర=మహోదరుడనగురాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, ఆలించిన, అతనిఁ=సుగ్రీవుని, మహిముఖ్యులు=కపిశ్రేణులు, మరించిరి=పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహా=శల్యసపరాక్రమువల్లనైన, దర=ధయముయొక్క, “దరోఽస్త్రియాంధయశ్వధృ” అని అ. అతనిఁ=ధర్మరాజును, మహిముఖ్యులు=కృష్ణగులు, పొగడిరి, కడమ సరి.

తే. అంతః దద్భాశ్చపుత్రబలాతిశయము
దను మహాపార్శ్వబలనాశమున సలచగ
నుడుకుచున్నదుర్యోధను • నుగ్రమచ్యుత
దశముఖు నులూకశకుని పాశము గలంఁ.

255

భా. అంతః, తత్ = అగర్త రాజయొక్క, శ్రాప్త = తన్ను బ్రసక్తమానులయొక్కయ, పుత్ర = ప్రతివింధ్యాది ప్రాపణీయలయొక్కయు, బల = స్వేషగుర్మున్నాదిబలముయొక్కయు, అతిశయము, తమక్ = తన్ను, మహత్ = అధికమైన, సార్శ్వ = పరివారముయొక్క, నాశమునక్ = హానిచేత, ఉడుకుచున్నదుర్యోధనుని, ఉగ్రమచ్యుత, మన్య - శోకశోభములయొక్క, దశ = అశ్వగల, ముఖక్ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి విశేషము, ఉలూకునియొక్కయు శకునియొక్కయు, పాశము = నాశము, కలంచెక్ = వ్యాకులపడఁజేసెను.

రా. అంతః, తత్ = అసుగ్రవునియొక్క, శ్రాప్తపుత్రులదైవముగఁ దుసియొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ = మహాపార్శ్వుఁడనెడు రాక్షసునియొక్క, బలనాశమునక్ = కూల్చుటచేసెనుట, తమక్ = తన్ను, సలచగ, దుర్యోధనుక్ = యుద్ధమునందు శక్యముగానివాని, దశముఖక్ = రానణుని, ఉలూక = గూబలనెడి, శకుని = పక్షులయొక్క, “ఉలూకస్తువాయసారాతిపేచకా” అని అ. పాతము = స్కాటు, కలంచెను, అపకుశనమాయె ననుట.

సీ. ఆదుష్టవరనుఁ • డప్పటికుదకు ని,
బానుజపుత్రుని • త్రాడు లొకఁడు
మిడినోక కలనిలో • మడియుట యూహించి,
వగచుచు నప్పుడు • వైరిస్మృతి
నాఁ • డీషణోదగ్రవిక్రమసహ,
యశవిజృంభించుమహాప్రతాప
దలపడఁ జాలని • తాంతిగైర్వలముతో,
నరిగి దైవపాయన • వ్రాదనుకల్గి

తే. కాగవిని దన్నుపతీబలశ్రీ గంగ
నరిగి మునిగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిగి యాగెను దనమేరు • మోయకుండ
దానిదిరమైనవాస్తవంభగర్తకత్తిమ.

236

రా. ఆదుష్టవర్తనఁడు=రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినైతిని, అనుజుడైన
 లక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు నుదగ్రవిక్రమసహాయత్వముచేత విజృం
 భించు మహాప్రతాపునికొరఘునాయకుని, తలపడికొనఁగొట్టుటకు, చాకొ
 మిక్కిలి, నితఁడొకఁడధికమయిన, ధైర్యంబుతో, దైవపాద్యపన బంధమైన, అయిన
 మార్గమందుగల, ప్రాదమర్తికత=ప్రాదశ్రేష్ఠముయొక్క-మంచి-దుగుయొక్కయు
 నుట, గతిని=ప్రకారమున, తన్నుపతే=అరామునియొక్క, బల=శీలయొక్క, శ్రీ
 =శృంగారము, కలంగఁగా, ఆరిగెనని క్రిందటికన్యాయము. అరిగి ఈలాగునడచి, త
 త్=అరామునియొక్క, కొండచయంబులోనకొనబొంపమాహముగాను, మునిగెను,
 మునిగి=ఈలాగుమునిగి, దానికొక=అబొంపమాహమున, తిరమై, నవమైన, అస్తంభ
 =జాడ్యములేని-ప్రకాశించుచున్నదనుట, ధర్మవింటియొక్క, పశుకొన=సామర్థ్య
 ముచేత, మేనుమోయకుండ, అరిగెను=అస్త్రములకుఁ బ్రతిస్త్రములచేసెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనఁడు=దుర్యోధనుఁడు, అనుజ=అనుయాయులయొక్క, విభీషణ=ధ
 యంకరమునయి, ఉదగ్ర=అధికమైన, విక్రమసహాయత్వముచేత, మహాప్రతాపుని, వైరి
 నృపతికొన=ధర్మరాజును, తలపడిజాలని=ఎదిరింపలేని, తాంతత్వ, ధైర్యంబుతో
 దైవపాయనమనెడి, ప్రాదమర్తికత=ప్రాదశ్రేష్ఠమునకు, అగతిని=ప్రకారమున-
 ఒంటికొండెయనుట, తన్నుపతే=అదుర్యోధనుఁడు, అరిగెను, తత్=అమడుగుయొ
 క్క, కొండచయంబులోనకొనబొంపల, మునిగి, తిరమైన, వాస్తంభనయొక్క
 ధర్మగుణయొక్క పటిమచేత, దానికొక=అయదకమును, మేనుమోయకుండనాగె
 ను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున.

237

చ. అయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁడై గృశించుచు
 న్నయనాతశోకుఁడమ్మనుజునాఁడు భీము మహావిపత్తునెం
 తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరక్షక కేంద్రుని
 క్రియ యొనరించు టెట్లయనుభవమునం దురటిల్లె మిక్కిలిన్. 238
 భా. అయమిత=అపారబడిన, భీమునియొక్క, శక్తి=బలిమిత, విహిత=చే
 యబడిన, అనుజపాతనుఁడై=దుక్కసహాదినాశముగలవాడై, అహత=అడగని, శో
 కముగలవాడు, మనుజునాథుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహుకొన
 శరీరవిహితునిగా, అను=అనెడి, భేదమున, దురటిల్లెకొన=కొనెను.

రా. అయమిత=అడ్డవేల్చబడిన, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ = ల
 క్ష్మణునియొక్క, పాతనముగలవాడై కృశించుచు, నయ = నిలిచేత-నిది శోకసమ
 యమగాదను నిలిచేత ననుట, హతశోకఁడమ్మనుజునాథుఁడు=రాముఁడు, భీముకొన

భయంకరమైనవాని, మహావిపక్షక-రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ-యౌధము
గలవానిగా, ఒసర్చి=పాఠద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను, కడమ సమము.

సీ. అంతలావునఁ బేర్చి • యనిలజాండు నిజాను,
జప్రాణదానంబు • సలిపి తనదు
మదిలోనమోదసంపదలు నించుచు నుండ,
నాన్యపాలుఁ డీటని • యాత్మ నెంచె
ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ,
ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమఁదులనగమును
మానుగ వినివారిఁతోనతాదోషన,
త్వాపూఢినిసమానుఁ • డగుచుఁ దెచ్చె

తే. పంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల
నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దా • న్బ్రేవేళఁ
గనియెనో యని జగతిలో • ననుజనాఘ
మెల్ల నవగుణాధికునిఁగా • నెన్నకున్నె.

239

రా. అంతక-అంతటను, అనిలజాండు=హనుమంతుఁడు, నిజానుజ-అక్షణుని
యొక్క, ప్రాణదానంబు-బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపదలు=సంతోషాతీతయ
ములను, నింపుచునుండఁగా, అన్యపాలుఁడు=రాముఁడు, ఎంచిన ప్రకారము చెప్పుచు
న్నాఁడు, ఈతఁడు=హనుమంతుఁడు, బ్రతుకుమందల=సంతోషనౌపధులయొక్క, నగ
మును, వినివారిత=మిక్కిలివారింపబడిన, తోనతాదోష = న్యూనత్వదోషముగల, స
త్వాపూఢిచేత, సమానుఁడగుచు, మానసహితుడై, కీర్త్య=కీర్తనయమైన, భావం
బు=వర్తన, మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనాఘము=జన
సమూహము, సాగుణ=మనోహరగుణములచేత, అధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత-అంతైన, లావునక-బలిమిచేరి అనిలజాండు=భీముఁడు, నిజాను
జ=దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు-ప్రాణభండనమును, చలిపి, తనదుమదిలో,
అమోదసంపదలు-భేదాతీతయములను, నింపుచునుండ, అన్యపాలుఁడు=దుర్యోధనుఁ
డు, ఎంచెను ఖ్యాతిమిక్కిలి, నివర్తిలుచుండక=పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు=బ్రతు
కుచున్న, మందుల=నిర్భాగ్యులను, “మాధాల్పపటునిర్భాగ్యమందా” అని అ. న
గక-నవ్వఁగా, మను=మందర, మానుగ, విని=వినియుండియు, వారితోన=వారితో
నట్టి, తాక=తాను, దోషముయొక్క, సర్త్వ=బలిమియొక్క, అపూఢిని=ప్రసిద్ధి
చేత, సమానుఁడగుచుక = సరియైనవాడై, పంశమునకెల్లకీర్తియొక్కయభావంబును,

తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. తలఁడు, అనిజగతిలో, ననుకొనెను, అవసరజాధికు నిఁగాక=అవిశేషిఁగా, ఎన్నఁడు నెఱుంగుచునేయుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిసఁగియీహానుసంధ్యయు వీసి యే
బంతము మీఱి ఘోరపరిపంఘులఁ ద్రుంచుచు యెప్పుడొక నా
రింతునొకో సమీరసుతుచేతకు నీకుగఁగిసి మేలుదు
సాన్వింతుఁడు గాఁ జింత దనుయశస్సుగఁ గంబు గంబులోపలన్.

భా. ఈహను=కోరికను, సుదృఢయుక్తికా=నా లిమిచేత, పరిపంఘులకొ=శత్రువులను, ద్రుంచుటయెప్పుడు=ఇది యుత్సాహవాక్యము. సమీరసుతు = భీమునియొక్క, చేతకునీకుగఁజేసి యశస్సుగఁగంబును, అర్జింతునొకోయని యన్వయము.

● రా. ఈ, హినువత్=హనుమంతునియొక్క, బలముక్తికా=బలయోగముచేత, ఏకా=నేను, పరిపంఘుల, ద్రుంచుట=సంహరించితిగదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేతకుకొ=ఉపకారమునకు, ఈకుగఁగిసి=ప్రశ్నోపకారముజేసి, యశస్సుగఁగంబును, అర్జింతునొకో=కాకుస్వరము.

ప. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె నంత.

సీ. చలపట్టి తనుఁ జంపఁ సముదిలోపాయప,

● ద్ధతి వెదకుచుఁ గనిఁ ధర్మరాజు

వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండువెరవులు చాలించి,

తనవారినిర్గమోద్ధతిపగలుకు

వెరఁ గొనర్పఁగలంకఁ విడిచి బెట్టిదవువీ,

రమ్మునఁ బలుతెంచిఁ రాజరాజు

● సయివోడుసూడుబంటు మదనుజఘాతి,

నిను మున్ను దెగటార్తుఁ నని నరపరు

తే. భీముఁ దాఁకె నపూర్వఁ భృతరణరస

భారులై యొండొరులఁ దాఁకఁ వారు గదల

బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదవు

నారమున కబ్బె వేర్వేటిఁ నయనతుష్టి.

242

రా. ధర్మరాజు=యముఁడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి=తనవారికలయొక్క, నిర్గమోద్ధతివెరఁగొనర్పఁగ, తొంకవిడిచి, రాజరాజుసయివోడు=కుటేరనితమ్ముఁడురానలుఁడు, సూడుబంటు=పగదీర్చుకొనువాఁడై, మదనుజఘాతినికొ=సంభకర్తవ్విజంపిన, నరపరుకొ=రాముని, తాఁకెను, వారు=రావణులు, కదలకొ=చలింపఁగాను, దిరుగు

సెరపక = శౌర్యముచూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదుమక = వీఁగనొత్తఁగాను, వారదునకు నయనకుప్పి యట్టెను.

భా. చలపట్టివెదకుచు, గజరాజు = పాండవజ్యేష్ఠుఁడు, వెవలఁద్రోయఁగక = వెళ్లఁదీయఁగా, తన = తనయొక్క, వారి = దిశలలోనుండి, నిగ్గమార్గతి = వచ్చెనువది, వెరఁగొనర్చ, కలంకవిడిచి, రాజరాజు = శుర్యోధనుఁడు, గయివోడుసూడుబంటయి = తమ్ములపగదీర్చుకొనువాడై, ఎరవరుని భీమునివాఁకను, వారు = అభీమునుశ్యోధనులు, గదలక = గుదియలచే, దిరుసు నెకప, ఆట్టెను - క్రియ.

తే. పొసఁగ నేడు గదారణభుక్తి దొరకె
నాకుఁ గను దనియఁగ నవి నారమండు
సన్నుదముఁ జెంగఁ దిర మైన మమ్మలపస
నొంకొరుల మించి పోరి రయ్యోధనగులు.

243

భా. గదారణభుక్తి = గదాయుద్ధానుభవము, తిరమైన, నయములపస = నేర్పుపసను.

రా. పొసఁగ, నేడుగదా, తిరమైన, ఆములపసక = అస్త్రకాశలముచేత, కడమ సులభము.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు నేయునంత.

244

ఉ. అంచితనైపుణిని బరఁగునంబక ఘోరతరప్రయుక్తిచే
మించుగదాననోద్ధతిసమ్మద్ధి గనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణక్షేమ రాజులజేనిఁ జూచి శం
కించిరి నన్నురామ మనఁగె ల్పనుచు హరిముఖ్యులెంతయున్.

245

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేత = పయో
గముచేత, మించుగ, దాననోద్ధతి = రానోద్ధ్యము, కనంబడుచుండ, రాజులజే
నిక = రాజులజేని, హరిముఖ్యులు = వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణిని, అంబక = నేత్రములకుఁ గోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేత
= వ్యాపారముచేత, మించు, గదా గుదియలయొక్క సమ్మద్ధి = వింతైన, ఉద్ధతి = ప్రహ
రములయొక్క, సమ్మద్ధి = ఆతిశయము, కనంబడుచుండ, రాజులజేనిక = దుశ్యోధను
ని, చూచుకొనియుఖ్యులు = కృష్ణులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తననంతరంబ.

246

క. చేన చెదరి ధీమాగుగ

దీనానికృత్యోరుధంగతాపజ్జ్వలితుం

దై విమతుఁ డడఁగ జయమున

వై వస్వతసంతతిన్మపఁవర్షుఁడు మించెన్ :

247

భా. భీమునియొక్క, ఆశు=తీవ్రమైన, గదా=గుర్రముయొక్క, అవహతి=మొత్తటచేత, కృతమైన, ఊగుభంగతా=తొడలువిజుగుటగలవాడౌటనునది, ఆపత్=ఆపదలచేత, జ్వలితుండై=మండుచున్నవాడై, విమతుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వై వస్వతసంతతి=యమపుత్రుడైన, నృపవర్షుఁడు=గర్వరాజు, మించెను.

రా. చేపచెదరి, భీమ=భయంకరములైన, ఆశుగ=నాణముల=ది, దావ=దవానలముయొక్క, హతి=కొల్పుటచేత, కృతమైన, ఉరు=అధికమైన, భంగ=పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు=రావణుఁడు, అడఁగఁ=డీలుపడ్డగా, వై వస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, నృపవర్షుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణశల్యరఃసోష్ఠ నమర

ఘోర మగుయుద్ధ మతనితో • వైరి సలుప

ననుపమప్రాశ్నిమం బదిఁదినము లైదు

రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె.

248

తీ. భీష్మ = భయంకరమునై, గురు=అధికమునై, కర్ణ = కర్ణములకు, శల్య=ములుకులవంటిదైన, రణ=ధ్వనియొక్క, ఊష్ణ=ఉగ్రత్వముచేత, ఆమర = దేవతలకు, ఘోరమగు=భయంకరమైన, యుద్ధము=జగడమును, తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమశ్లో, నరయ నొక్కొకచో ద్వితీయార్థమిచ్చు' వమక్షణమునల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. ఆతనితో=రామునితో, వైరి=రావణుఁడు, చలుప, అనుపమ=సరిలేని, ప్రాశ్నిమంబు=ప్రాశ్నిగల, అది=యుద్ధము, దినములైదురెండను = ఏడుదినములు, ఒండువిఘ్నంబు లేక=ఒకవిఘ్నమునులేక, జరిగెను.

భా. భీష్మ గురుకర్ణశల్యలయొక్క రణమందుఁగల, ఊష్ణ=ప్రతాపముచేత, ఆమర=ఒప్పుగా, ఘోరమగు=యుద్ధమును, ఆతనితో=ధర్మరాజుతో, వైరి=దుర్యోధనుఁడు, అనుపమప్రాశ్నిమం=ప్రాశ్నిచేత, చలుప్ర=నడపింపగా, పది, విదు, రెండు, ఒండు=ఒకటియు, దినములు=క్రమమున భిష్మాదియొద్దదినముల్లు, విఘ్నంబులేకుండ జరిగెను.

• వ. అంత.

తే. దిగ్విధూజాలధమ్నిల్లఁధృతవిశుద్ధ

క్తి ర్రిగురుచూనుఁ డా.రాజు • కృత్స్నబలని

249

వేశ మారాత్రిచరగోత్రవిభునిలీలః
గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుంద.

250

భా. దిగ్విహా=దిక్కుల నెదు స్త్రీలయొక్క, జాలయయొక్క, ధమ్మిల్ల = గ
పులయందు, ధృత=ధరింపఁబడిన, విశుద్ధ=నిర్మలమైన, కీర్తిగలవాఁడు, గురునూనఁ
డు=అశ్వత్థామ, అరాజు=ధర్మరాజయొక్క, కృత్స్న=సమస్తమైన, “కృత్స్నమశ
వ” మని ఆ. బలనివేశము=సాశేము, అరాత్రి=చుర్యోధనుఁడు పడినదిసమురాత్రి
యందే, చర=చరించెడి, గోత్రవిభుని=హిమవంతునియొక్క, లీలకా=రీతిచేత, స్వా
ప=నిద్రచే, “స్వాన్నిద్రాశయనంస్వాపః” అని ఆ. హృత =హరింపఁబడిన, ఉరువి
క్రమము గలదౌటచేత, మందకా=నిద్రచేత విరుసుచెడి నుండఁగానయట, కలఁచెకా
=నొప్పించెను.

రా. కీర్తియ నెడి, గురు=అధికమైన, నూన=పుష్పములుగలవాఁడు, “నూనం
త్రసవపుష్పయోః” అని ఆ. అరాజు=అరఘునాథుఁడు, కృత్స్న=సమస్తమైన, బ
ల=బలిమికి, నిదేశము=స్థానమైనవాఁడు, అరాత్రిచరగోత్రవిభునికా=అరాక్షససంక
ఠీశ్వరుఁడైనరావణాసురుని, లీలకా=ఆవలీలచేత, స్వ=తనచేత, అపహృతమైన, ఉ
రు=అధికమైన, విక్రమతకా=విక్రమముగలవాఁడై, మందకా=తగుపడునట్టుగా, కలఁ
చెకా=చలింపజేసెను.

సీ. అలఘుదోఃప్రాధిమాతులకృతవర్తనా,
హాయ్యకంబున నభేద్యాత్మఁ డగుచు
నప్పు డావీరయోధాగ్రణి యుగ్రంపు,
భల్లవర్షంబులబలిమి నమర
శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబు లై ధర,
గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి
యంతిట సన్యమోఃఘాత్రుప్రయోగుడై,
యూర్జితబలు ను తఃమోజు గెల్వ
తే. తనుభివులసద్వరోదయమున వెలిగె
సత
పుష్పద్యము శాత్రవాను
పుష్పద్యము దెగటార్చి భీమవిజయ
ప్రమహిమచేశనుదీర్ఘతేజఃకయ్యె.

251 .

రా. అలఘు=అధికమైన, దోఃప్రాధిమ=భుజబలముచేత, అరుల=సరిలేనట్లుగా,
కృత్మమైన, ఎర్ష=చోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబునకాశహయర్థముచేత, అభేద్య

మైన యాత్మగలవాఁడగుచు, అప్పుడు, అవీరయోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు
= రావణునియొక్క, మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తిత = స్థిరమైన, బలము గలవాని,
ఉత్తమమైన, ఓజా = తేజస్సుగలవాని, కృష్ణతను = నీలదేహుని, భవు = ఈశ్వరుని
యొక్క, వరోదయంబున వెలిగెడు, సంగరకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట = ధీర
మైన, గుర్జముఖ = శౌర్యముగలవాని, “ద్యుమ్నంవిద్రేపరాక్రమే” అని వి. కాత్ర
వులయొక్క, అసు = ప్రాణముల నెడి, పృథుఫణి = కూరసర్పములకు, కిఖండిక = నెదులి
వంటివాని, ఇట్టిరావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి = చంపి,
ఉదీర్ణ = ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁడాయెను.

భా. అలఘువోఃప్రాధిగల, మాతుల = మేనమామయైన కృష్ణునియొక్కయు,
కృష్ణసర్పయొక్కయు, వీరయోధాగ్రణి = అశ్వత్థామ, బలిమిచేత, అమర, శత్రు
మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తితమైనవానిని, కృష్ణ = ద్రౌపదియొక్క, తనుభవులక = ప్రతి
వింధ్యాదిపుత్రులనును, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుఁడైన, ధృష్టద్యుమ్నునిని, కాత్ర
వులయొక్క, అసు = ప్రాణములువులకు, పృథుఫణి = ఘనసర్పమైనవాని, కిఖండినిని
తెగటార్చి భీమవిజయయొక్క దీప్తమహిమచేత, దీర్ణ = పోయెత్తబడిన, తేజస్సు
గలవాఁడాయెను.

వ. అంత.

252

స్త్రీ. క్రీడానకుం డైన శ్రీచకుం డిల్లు త్నా,
త్రప్తక్రియను విజయప్రశక్తి
నిర్వహించుచు శత్రుని హారము సల్పి,
సొంపుమేఁదనకును శుభపదవిక

లంకాదిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే,

కన్ను నవ్వును సూన్యార్జితముగ నడవ
వసుధ నప్పుడు దానమొనర్చుత్వవిశేష,

పృథుతరదీప్తివిమలగుడు

ఆ. తేజరిల్ల ధర్మరాజితరక్షణ

పాలదుర్లభతరభాగ్యలక్ష్మి

నేడునా ఫలించె నెరియ నన్యతూర్వ

సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర.

253

భా. క్రీడానకుం డైన శ్రీచకుండు = కృష్ణుఁడు, త్రప్త = త్రప్తసంబంధమైన
సారథిసంబంధమైన, “నూర్జితాచసారథి” అని ఆ. త్రప్త = వర్తనచేత,

మనమ ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA129B142
పుస్తకం పేరు	రాఘవపాండవీయము
తారీఖు	30/10/24
మొదటి అర్థం	NO
వెనుక అర్థం	NO
మొత్తం పేజీలు	295
పేజీల సైజు పేజీలు	NO
భాష పేజీలు	4
లేని పేజీలు	263 JO 266
తయారు చేసినది	SANDHYA
పేజీలు విడదీసినది	SANDHYA
స్కాన్ చేసినది	SANDHYA
పరిశ్చ చేసినది	SANDHYA
పేజీలు పరిశూనినది	
లైబ్రరీంగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	